Secolul 20

246-247
6-7
1981

Secolul 20

@Asociația Ziariștilor Independenți din România

PREZENTAREA ARTISTICĂ
GETA BRĂTESCU

REDACTOR RESPONSABIL DE NUMĂR
ANDREI BREZIANU

COPERTA:

RADU ŞTEFLEA

« Recviem pentru o bombă »

Secolul 20

REVISTĂ DE SINTEZĂ

editată de Uniunea Scriitorilor din Republica Socialistă România

LITERATURĂ UNIVERSALĂ — ARTE — DIALOGUL CULTURILOR

Colegiul redacţional:
DAN HĂULICĂ redactor-şef, ION HOBANA, VASILE NICOLESCU, ŞTEFAN AUG. DOINAŞ, ALEXANDRU BACIU, GEO ŞERBAN, ANDREI BREZIANU

246-247

6-7 • 1981

SUMAR

Secolul 20

ÎN CONŞTIINŢA LUMII

RENÉ HUYGHE, VICENTE ALEIXANDRE, KONSTANTIN TSATSOS, IOANNA TSATSOS, G. MACOVESCU, NATHALIE SARRAUTE, JACQUES LASSAIGNE, VALENTIN KATAEV, MARGARITA ALIGHER, ŞERBAN CIOCULESCU, AUREL STROE, ROBERT ANDRÉ, ARNOLD WESKER, YANNIS RITSOS, P. PREVELAKIS, MARIN SORESCU, ION GHEORGHIU, MELIUSZ JÓZSEF, IURI LIUBIMOV, ANDREI ŞERBAN, ALAIN BOSQUET, ALEXANDRA OLEDZKA-FRYBESZOWA, OV. S. CROHMĂLNICEANU, JACINTHE DE PRADO COELHO, FERNANDO NAMORA, ROBERT ROJDESTVENSKI, GEORGE APOSTU, AUGUSTIN BUZURA, MARIA BANUŞ, CONSTANTIN NOICA, CONSTANTIN TACOU, ANATOL VIERU, ANDREI VOZNESENSKI, ERNST JÜNGER, HORIA DAMIAN, GUIDO ARISTARCO, O. ELYTIS, GIORGIO BASSANI, ETIENNE HAJDU.

@Asociaţia Ziariştilor Independenţi din România

N. TITULESCU

OMAGIU PĂCII

Dinamica păcii, conferință ținută la Berlin la 6 mai 1929 • 3

Ordinea în gîndire, conferință ținută la Universitatea Komenski din Bratislava la 19 iunie 1937 • 22

Discurs la Liga Națiunilor, Geneva, 7 septembrie 1931 • 33

« Un bloc indivizibil » (cu ilustrații)

ISTORIE TRĂITĂ

MARIN BUCUR: *Corespondență inedită* PAUL CLAUDEL-MARTHA BIBESCU (cu ilustrații) • 29

THEODOR CSOKOR: *Corespondență cu* Lina Loos, Victor Wittner, Annemarie Selinko-Kristiansen, Ferdinand Bruckner — în românește cu o prezentare de Andrei Corbea: *București, un popas în exil* • 46

LILLIAN HELLMAN: *Itinerar neterminat*, pagini de jurnal, fragmente în românește de Karin Rex, cu o notă de Andrei Brezianu • 61

TRAGEDIE ȘI REMEMORARE
NATIONAL BOOK AWARD — 1980

Dilema Sophiei de WILLIAM STYRON — un roman american despre ororile războiului, fragmente, în românește de Virgil Stanciu • 91

VIRGIL STANCIU: WILLIAM STYRON *sau reînnoirea universului romanesc* • 122

UMANISMUL
ÎNTRE REFLECȚIE ȘI ATITUDINE CIVICĂ

THOMAS MANN: *Spirit și democrație*, eseu, în românește de Ion Roman • 131

ERNST BLOCH: *Nazismul și inexprimabilul*, în românește de Carmen Puchianu • 138

HEINRICH MANN: *Puterea cuvîntului*, în românește de Carmen Puchianu • 142

REVISTE ÎN ORIZONT EUROPEAN
« DIE FACKEL »

ION GOIAN: *« Die Fackel » sau « Judecata de Apoi »* a unui scriitor: Karl Kraus • 148

Mărturii despre KARL KRAUS de WALTER BENJAMIN, LUCIEN GOLDMANN, ELIAS CANETTI, MARCEL RAY, THOMAS MANN și FRANZ WERFEL, în românește de Ion Goian, cu o notă • 169

KARL KRAUS: *Să nu întrebi*, *Pajiște-n parc*, *Tortură în Austria*, poeme în românește de Ion Goian • 163

Pagini din revista « DIE FACKEL » de KARL KRAUS: *Pocalul de război*, *Copiii și păsările grăiesc adevărul*, *Melange european*, *Deficitul*, *Surogat de ou — Dottafix*, *Lionardo da Vinci*, *Eficiența superioară a gazelor noastre*, *Înaintea victoriei finale*, *Copilăria și bucuria cîmpiilor verzi*, *Niciodată războaie de agresiune*, *Scrisoare de la Rosa Luxemburg*, *Răspuns către Rosa Luxemburg din partea unei antisentimentale* — selecție și traducere de Margarete Vegh • 174

AMELIA PAVEL: O expoziție-comentar la gîndirea lui Karl Kraus • 185

THEODOR ENESCU: *Kraus-Trakl* într-un inedit: Ion Pillat • 185

@Asociatia Ziaristilor Independenti din Romania

DESENUL LA SCARA ORAȘULUI

ERNEST PIGON-ERNEST

PIELEA ZIDURILOR

Desene-afiș, sub semnul lui Rimbaud și al Comunei

CUECO, *Afișul ca ritual citadin*

MARIE ODILE BRIOT, *Arta și politica la punctul originar*, în românește de Lida Igiroșianu

SCRIITORI ROMÂNI ÎN LIMBI STRĂINE

MIRCEA DINESCU: *Versuri*, în germană de Werner Sollner; fișe critice de Eugen Simion și Paul Georgescu

RADU ȘTEFLEA: *Recviem pentru o bombă*, Imagini din expoziția de afișe « Recviem pentru o bombă » cu tema « Lupta pentru Pace și Dezarmare ».

Secolul 20

ÎN CONȘTIINȚA LUMII

Îmi este plăcut, ca francez, să aduc omagiu unei reviste românești care a știut mereu să exprime tot ceea ce face să fie solidare și atît de apropiate una de alta culturile noastre, — poate cele mai apropiate din toată Europa, prin esența lor atît de profund umanistă, prin identicul lor echilibru între rațional și sensibil. Fără îndoială, amîndouă au fost în situația de a-și confrunta baza latină cu deschiderea înspre stepe a raselor germanice ori slave.

Îmi este plăcut, ca scriitor de artă, să constat, cu deosebire pe acest teren, strînsa unire a concepțiilor, a sensibilităților noastre, astfel cum a marcat-o amiciția aproape simbolică a lui Focillon și Oprescu, de care am fost deasemeni legat, și astfel cum s-a rostit prin Secolul 20.

Îmi este plăcut, ca om de cultură, să salut revista care, încă de mulți ani, reacționează împotriva acelui spirit de specializare și compartimentare ce pervertește și face să decadă puțin cîte puțin civilizația noastră occidentală. Asociind strîns artă, literatură, gîndire, Secolul 20 *a demonstrat necontenit că nu e cultură valabilă decît aceea în care omenescul își regăsește plenitudinea: în asta rezidă adevăratul umanism, cel pe care orice veac e dator să-l recreeze pe măsura sa și fără de care nu și-ar putea afla desăvîrșirea.*

RENÉ HUYGHE

membru al Academiei Franceze

Îmi face plăcere să trimit un salut revistei Secolul 20 *cu ocazia celei de a 20-a aniversări, felicitînd-o pentru frumoasa muncă pe care o realizează, pentru a onora cultura țării sale.*

VICENTE ALEIXANDRE

Poporul român citește mult. Și lecturile sale acoperă toate disciplinele de vîrf ale cunoașterii și artelor. De aici vasta recoltă de cărți editate în România — volume originale și de traduceri —, marele număr de periodice care văd lumina tiparului în această țară.

Printre cele mai semnificative periodice consacrate literaturii și artelor se numără Secolul 20, *revistă care sărbătorește anul acesta 20 de ani de existență. Paginile ei oferă o vastă perspectivă asupra artelor cuvîntului și a artelor în genere, asupra vieții spirituale a lumii întregi. Această revistă pune la îndemîna cititorului român un tezaur de informații cu privire la tot ce este mai semnificativ în manifestările spiritului contemporan: ea devine astfel o punte între toate popoarele lumii și poporul român.*

Noi care întreținem legături spirituale de amiciție cu România și cu Secolul 20, *ne facem o datorie din a ura acestei reviste — acum cînd funcția ei de comunicare spirituală împlinește 20 de ani — să poată trăi, așa cum spunem noi în Grecia, 100 de ani, îndeplinindu-și mai departe acțiunea binefăcătoare, ca punte necesară între ideile și formele artistice ale poporului român și ale tuturor popoarelor lumii.*

8 februarie 1982

KONSTANTIN TSATSOS

~~Κωνσταντίνος~~

8.2.1982

@Asociația Ziariștilor Independenți din România

Acum cînd Secolul 20, *un periodic atît de bine cunoscut în Grecia, sărbătorește 20 de ani de activitate, doresc să mă bucur alături de el, pentru bogatele daruri pe care le-a făcut cititorilor săi în tot acest răstimp.*

Doresc să transmit felicitările și gratitudinea mea aleșilor intelectuali, colaboratorii revistei, pentru scrisul lor care, în paginile acestei publicații, ne-au oferit momente spirituale de mare elevație, contribuind și prin aceasta la o mai profundă înțelegere între popoarele noastre.

Urez Secolului 20 *ca și la aniversarea viitorului său semicentenar să serbeze aceleași izbînzi.*

IOANNA TSATSOS

Existența, vreme de douăzeci de ani, a unei publicații de genul revistei «Secolul 20» este o adevărată performanță. Apărută în a doua parte a veacului căruia îi poartă numele, ea s-a voit să fie o oglindă a literaturii universale, în care să poată să se uite, cu încredere, cititorul din țara noastră. Oglinda n-a fost inertă. Ea s-a confruntat cu fenomenul literar dintr-un timp deosebit, dintr-un secol, contradictoriu, excepțional, și a învins. Imaginea pe care o privim nu numai că nu este deformată, ci se înfățișează exactă și extrem de clară pînă în cele mai mici contururi și detalii ale fenomenului reflectat.

În mod firesc, revista și-a extins aria și la celelalte arte, pe care le prezintă în concepția interferenței lor, a condiționării lor reciproce, tocmai pentru a evidenția valorile esențiale ale literaturii.

În două decenii, «Secolul 20» și-a asigurat un loc de frunte în cultura românească și un meritat prestigiu internațional. Sînt fapte care trebuie subliniate, mai ales în această etapă a dezvoltării vieții spirituale din România.

Ce doresc revistei «Secolul 20»? La timpul potrivit să se numească «Secolul 21», «Secolul 22» și așa mai departe . . .

GEORGE MACOVESCU

Felicitările mele revistei *Secolul 20* pentru frumoasa ei strădanie de a întemeia o comunicare liberă și purtătoare de bogății, la acel nivel adînc al sensibilității explorat, sub forme diverse, de toate literaturile vii. Toate urările mele ca strădaniile sale să meargă mai departe, încununate de același succes, pe viitor.

NATHALIE SARRAUTE

vivantes. Et tous mes voeux
pour que son effort se
poursuive avec le même succès
dans l'avenir.

Nathalie Sarraute

Mă asociez din plin acestei aniversări a revistei Secolul 20, *pe care am urmărit-o de-a lungul anilor, cu un interes mereu viu; cu atît mai mult cu cît ecloziunea revistei se situa într-un context de eforturi convergente, care mă solicitau multiplu, — erau anii cînd reluam publicarea cărții mele despre Luchian și alcătuiam un volum de critică, în care își aflau loc, sintetic, preocupările mele «românești».*

Traduceri excelente, un răsunet enorm, răsplătind efortul de cultură, — astfel de publicații incită la un dialog în care nu te simți niciodată stingher, fie că îl evoci pe Chagall ori Pallady, fie că glosezi despre «omul-semn», într-o anume transcripție extrem-orientală.

JACQUES LASSAIGNE

@Asociația Ziariștilor Independenți din România

Transmit salutări minunatei dumneavoastră reviste. Vă urez succese şi un viitor fără sfîrşit în slujba apropierii popoarelor şi a prieteniei dintre literaturi.

VALENTIN KATAEV

O poezie de-a mea începe cu aceste versuri;

Secolul douăzeci,
pieptiş, în pantă abruptă,
însîngerat şi plin de sînge rece. . .

După părerea mea, pot începe scrisoarea către voi, dragi prieteni, tocmai cu aceste cuvinte. Urez «Secolului 20» să calce pe acest drum abrupt, apăsat şi sigur, să calce în pas cu timpul şi, totuşi, să impună acestui timp cerinţele sale etice, condiţiile sale morale. Pentru că timpul se mişcă mereu, dar mişcarea lui depinde în multe privinţe de noi, de oameni, de lucrurile datorită cărora trăim şi respirăm, de lucrurile în care credem şi pe care le apărăm. Şi toate acestea determină în mare măsură literatura unui popor. Vă doresc succese şi numai bine.

MARGARITA ALIGHER

Mă bucur de jubileul Secolului 20. Mi-amintesc de emoţia cu care, alături de neuitatul meu prieten, Vladimir Streinu, îi parcurgeam sumarul, la fiecare număr, cum îi admiram varietatea conţinutului şi perfecţia condiţiilor grafice. Revista, pe parcurs, a făcut enorm pentru răspîndirea noului, în literatură şi în artă, a fost o fereastră deschisă spre lumea largă, ca să pătrundă cît mai multă lumină. Îi urez viaţă lungă şi felicit conducerea ei pentru eminenta operă de artă şi de cultură.

ŞERBAN CIOCULESCU

Secolul XX este una din puţinele reviste culturale pe care le citesc cu nesaţ şi singura pe care o recitesc — chiar după ani şi ani — cu bucurie. Îi doresc mulţi ani de apariţie!

Aurel Stroe

Revistele literare sunt cînd austere întrucît se adresează unui public de specialişti, cînd oarecum hermetice întrucît emană de la ceea ce numim în Franţa «bisericuţe» literare. Rareori se găseşte formula care să permită publicarea unor texte de calitate într-un cadru atrăgător.

La o asemenea formulă a ajuns «Secolul 20» prin îmbinare de texte şi imagini. Este o bucurie pentru ochi cît şi pentru spirit iar varietatea articolelor, alternanţa imaginilor şi cuvintelor culminează într-o sinteză profund estetică. Această sinteză corespunde sarcinii pe care revista şi-a asumat-o: de a oferi publicului român o deschidere către literatura şi arta mondială, în formele lor clasice ca şi în căutările de avangardă. Este o întreprindere unică şi extrem de preţioasă. Iată de ce mă grăbesc să-i adresez urările mele de prosperitate şi de viaţă lungă.

ROBERT ANDRÉ

@Asociația Ziariștilor Independenți din România

Felicitări oricărei reviste care atinge vîrsta de 20 de ani. Vă urez să ajungeţi la douăzeci şi unu, douăzeci şi cinci, cincizeci de ani şi un secol; şi cînd veţi fi împlinit un secol, urarea şi speranţa mea e ca voi toţi şi nepoţii nepoţilor noştri să putem trăi într-o lume fără bombe; cu politicieni care să nu fie cinici; cu guverne care să acorde artelor subvenţii bogate; cu popoare al căror unic apetit să fie foamea de teatru, foamea de literatură, de muzică, de pictură, de sculptură, de arhitecturi superbe, de parcuri, de dreptate, de drepturi omeneşti, foamea de a cunoaşte şi îngădui şi felul de a fi al altora . . .

Cu gîndul meu bun.

ARNOLD WESKER

The following message is for Secolul 20:

Congratulations to any literary magazine that can reach the age of twenty. I hope you reach twenty-one, twenty-five, fifty and a century, and that when you reach a century that you and our grandchildren will find themselves in a world with no bombs, with politicians who are not cynical, with governments who give lots of money to the Arts and with peoples whose only hunger is for plays, books, music, painting, sculpture, fine architecture, parks, justice, human rights, knowledge about - and tolerance of other ways of living......

Kind Regards,

Arnold Wesker

enc.

«Secolul 20» este una din cele mai frumoase reviste literare din Europa. De mulţi ani urmăresc textele, studiile şi eseurile publicate, şi mă bucur de aportul scriitorilor români şi de informarea responsabilă a revistei, în ceea ce priveşte artele şi literele din lumea întreagă. Urez «Secolului 20», la frumoasa aniversare a celor douăzeci de ani, să-şi continue mersul său ambiţios, întru dezvoltarea culturii, nu numai în România ci şi în toată lumea.

YANNIS RITSOS

«Secolul 20» este o revistă pe care îţi doreşti s-o vezi trăind vreme îndelungată, căci ea le oferă cititorilor săi preţioase informaţii şi documente privitoare la viaţa culturală dinlăuntrul şi din afara graniţelor româneşti. Am fost întotdeauna uimit de amploarea zonelor ei de interes, ca şi de receptivitatea la realizări extrem de diverse, uneori chiar opuse: căci spiritul se aşează totdeauna acolo unde hotărăşte el.

Să trăiască, aşadar, şi să înflorească acest Secol 20, *acum, la cea de a 20-a aniversare, şi tot mereu de astăzi înainte !*

Atena, martie 1982

P. PRÉVÉLAKIS

«Secolul 20», o revistă cum n-am mai avut nici între cele două războaie — şi nici celelalte ţări n-au mai avut între cele două războaie ale lor — este mai mult decît o revistă: este o conştiinţă cu cotor. Prezentă, adică, în formă de carte, cu încăpăţînare, lună de lună, an de an, la datoria de-a veghea, de-a înfrăţi artele şi condeiele, de-a cinsti cum se cuvine frumosul românesc şi universal. În cultura noastră ea înseamnă un bine necesar (pentru că am avut şi destule rele mai mult sau mai puţin necesare). Era nevoie de un reper şi de un model, de un catalizator frumos şi nepărtinitor al valorilor. Nu se va putea trece nici în secolul 21 peste «Secolul 20».

MARIN SORESCU

@Asociaţia Ziariştilor Independenţi din România

Desen
original
pentru
Secolul 20
de
ION GHEORGHIU

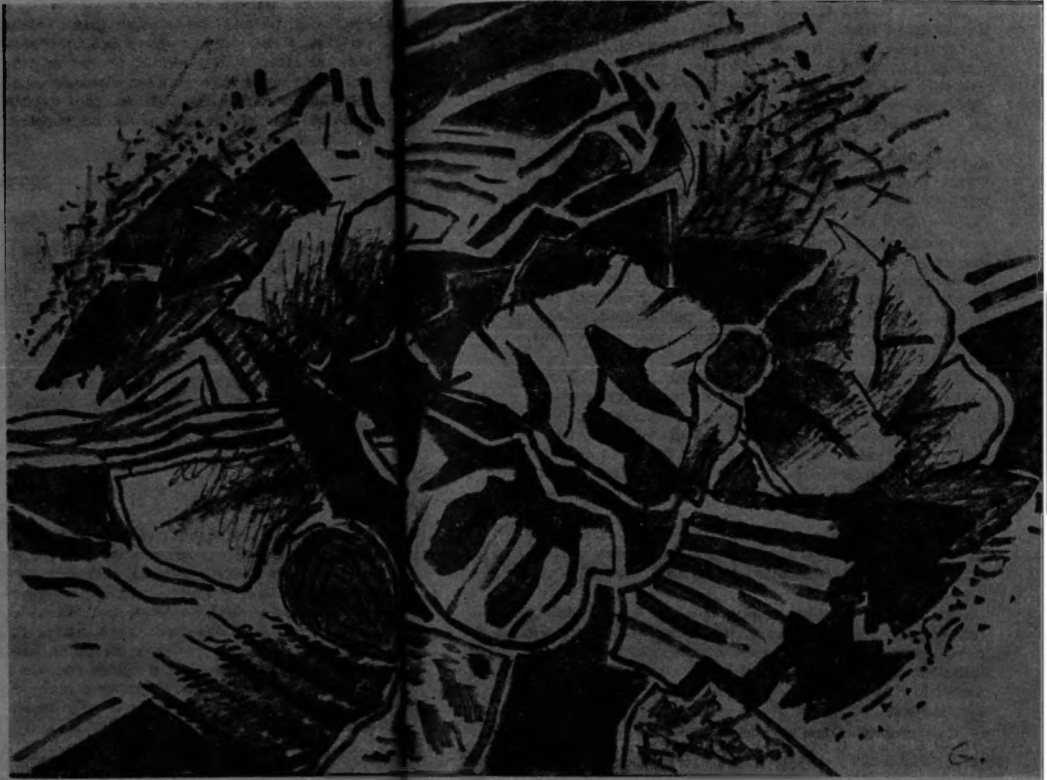

@Asociația Ziariștilor Independenți din România

Dragi și stimați prieteni din redacția *Secolul 20*, mult stimate Dan Hăulică,

Cu ocazia intrării revistei Dvs. în al treilea deceniu al apariției sale, vă mulțumesc pentru felul cum revista Dvs., singulară, mi-a îmbogățit informațiile, cum m-a stimulat să gîndesc asupra timpului nostru și m-a inspirat, timp de 20 de ani, în decursul cărora am citit-o fără întrerupere.

Secolul 20 reflectă o concepție, o viziune cu totul originală sub raportul structurii redacționale în ansamblul revistelor literare și de artă europene. *Secolul 20* a devenit în acest context un model *sui generis*, o permanență de valoare și o semnificație internațională.

Paginile revistei mi-au întărit mereu speranța în forța de gîndire a umanismului modern, în durabilitatea căutării, în autoînnoirea critică a cuvîntului și imaginii, în valorile estetice constante, capabile de a respinge barbaria agresivității antispirituale și a vulgarității anticulturale, încă existente în acest secol zbuciumat, biciuit și întunecat nu odată și nu numai trecător.

Tocmai ca lăcaș al speranței, *Secolul* 20 m-a ajutat să simt și să percep, să fiu mereu conștient că în ciuda cataclismelor fizice și culturale, persistă încrederea în salvarea Rațiunii și Spiritualității europene, căreia îi aparținem inseparabil și noi, toți din ținuturile bazinului dunărean, indiferent de determinările istorice și etnice, de limba și cultura proprie fiecăruia, prin care ne afirmăm cu ceea ce avem specific în literatură și artă.

Secolul 20 rămîne un semn, un simbol al invincibilității rațiunii, spiritualității și universalității umaniste, al responsabilității literelor și imaginilor — și, ca atare, merită întreaga prețuire.

Prin *Secolul 20* salut incoruptibilitatea frăției valorilor indestructibile ale literaturii, artei și gîndirii din lumea întreagă, demonstrată fericit pe acest petec de pămînt al globului unde trăim împreună, Dvs. scriitori români umaniști de talie europeană și cei ai naționalității mele, scriitori maghiari umaniști din România.

Cu îmbrățișări frățești, al Dvs.:

MELIUSZ JÓZSEF

Sîntem aproape de aceeași vîrstă. Și teatrul nostru va împlini curînd 20 de ani. Din toată inima felicit redacția talentată a acestei reviste inteligente. Vă doresc o activitate interesantă și multe succese.

În numele teatrului Taganka

IURI LIUBIMOV

... această victorie a inteligenței și a curajului m-a mișcat cu adevărat.

(Fragment dintr-o scrisoare către Dan Hăulică)

ANDREI ȘERBAN

Între două țări cu concepții filosofice și regimuri diferite, avînd sensibilități apropiate, dar separate, care este cea mai solidă legătură? Literatura și în special poezia, care încurajează visul și scot din inerție gîndirea. Așa dar, glorie și mulți ani de aci înainte pentru Secolul 20.

ALAIN BOSQUET

Ce revistă neobișnuită e aceasta! S-ar părea că ar dori să împlinească unul din visele omului, care — ca nimeni altul — știe să viseze. Roger Caillois a izbutit nu numai să descifreze visele naturii înscrise în aripile fluturilor sau în interiorul cristalelor, dar și să includă visul omului în alcătuirea culturii în așa fel încît împreună cu efortul de gîndire să constituie o pereche de aripi armonioase.

Pe teritoriile pe care a pus chiar el stăpînire, cu scopul de a le include în această alcătuire, a visat tot ceea ce aruncă punți peste hotarele unor domenii diferite, ceea ce este «interdisciplinar».

În ce sens se poate vorbi despre «interdisciplinar» cînd ne referim a profilul unei reviste mensuale? Nu e vorba de faptul că în revistă

@Asociația Ziariștilor Independenți din România

își află loc literatura proprie, română, și cea străină, proza, poezia, eseul și studiile filologice; artele plastice, teatrul, baletul, folclorul și muzica. Prezența lor într-o publicație literar-culturală este perfect normală.

E vorba de ceva mai mult. În paginile Secolului 20, aceste materiale, atît de diverse și aparținînd unor domenii diferite, nu se învecinează numai, ci participă la ceva care le sudează. Este de fiecare dată o idee în jurul căreia se cristalizează pozițiile diferite cuprinse în acel număr. Uneori e o temă, alteori un topos care sintetizează metaforic bogata încărcătură de idei.

Datorită acestei participări, fiecare text reprezintă nu numai o valoare în sine, ci se îmbogățește cu o valoare suplimentară obținută din relațiile dintre el și celelalte texte. Mai trebuie să adăogăm că nu e vorba numai de textele în sine ci și de ilustrații (fotografii documentare și artistice, desene, reproduceri în culori), coperți și aranjament tipografic.

Așa se face, de pildă, că dacă numărul este consacrat principalelor tendințe spirituale europene, nr. 10-11-12/1980, atunci materialele se vor grupa în jurul unor teme ca polaritate și dialog, confruntare și complimentaritate; și a unor nume ca Toynbee și Brâncuși, Tatarkiewicz și Milosz, Gramsci și Brecht. Dar va cuprinde și multe altele, ca eseurile de la Dante la Rimbaud sau despre spațiu în pictura franceză și germană la începutul secolului XX. Vom mai găsi apoi menționate premii cu semnificație europeană: premiul Herder pe 1980 — acordat istoricului și arheologului român Emil Condurachi și premiul Nobel pe 1980 — acordat lui Czeslaw Milosz; precum și premiul literar românesc acordat în 1981 poetului român Eugen Jebeleanu.

Într-un sens urzeala acelei comuniuni europene, discutată și realizată în paginile Secolului 20 o alcătuiește — indiferent de temă — bogăția traducerilor, aranjamentele bilingve — original și traducere, corespondențele și mărturiile literare, care depășesc hotarul unui singur domeniu lingvistic. Așadar traduceri de poezie europeană în limba română dar și traduceri ale poetului român premiat în limbi europene: italiană franceză, germană și spaniolă.

Și în sfîrșit o anchetă: glasuri multiple rostindu-se despre perspectivele, aspirațiilor și piedicile în realizarea încă a unui vis: universalismul literar.

La baza acestui curent, care ia în practica revistei Secolul 20 diverse întrupări: al interferențelor, al perspectivelor largi, al colaborării, al multiplicității glasurilor, al universalității, trebuie să stea un element constitutiv nemărturisit direct, dar realizat cu perseverență în munca de zi cu zi a colectivului: credința în valorile noastre comune.

ALEXANDRA OLEDZKA-FRYBESZOWA

Mai există nu puțini inși care-și închipuie că o revistă ca Secolul 20 este foarte ușor de făcut. Lucruri interesante apar peste tot din belșug, redacția s-ar găsi doar în încurcătură ce să lase deoparte.

Citez această mentalitate semidoctă, fiindcă nicăieri ca în materie de literatură universală spiritul diletant nu iese mai flagrant la iveală imediat.

A face o revistă ca Secolul 20 presupune o cultură temeinică, asimilată perfect, vaste și multiple rezonanțe interioare în fața produselor spiritului, discernămînt critic, gust încercat, precum și o putere de orientare sigură prin hățișul ideilor și formelor artistice contemporane. Trebuie să fi bine căptușit sufletește și să ai ochiul îndelung exersat cu recunoașterea valorilor autentice pentru a izbuti să navighezi pe oceanul literaturii mondiale și să nu naufragiezi lamentabil chiar la ieșirea din port.

A reuși nu numai să scoți douăzeci de ani o asemenea revistă, dar și ca ea să ajungă printre cele mai prețuite din lume, astăzi, constituie o faptă pentru care orice laudă e prea săracă.

Secolul 20 onorează o cultură și sînt mîndru că am colaborat și eu la realizarea cîtorva numere ale lui. Felicitările mele, cele mai călduroase, omului de o rară finețe intelectuală, arhitectului îndrăzneț al acestei splendide opere, Dan Hăulică și exemplarei echipe cu care lucrează. Îi urez revistei să apuce și a-și schimba frontispiciul, să se numească Secolul 21, și să exprime căutările și sintezele spirituale ale deceniilor viitoare tot atît de strălucit.

OV. S. CROHMĂLNICEANU

@Asociația Ziariștilor Independenți din România

...Felicitările mele cu ocazia aniversării revistei Secolul 20 Ea mărturiseşte, într-un mod exemplar, vocaţia europeană a culturii române, îndreptînd cu regularitate atenţia către ceea ce se produce semnificativ în alte culturi şi, astfel, hrăneşte dialogul atît de necesar progresului.

Lisabona, 30 ianuarie, 1982

JACINTHE DE PRADO COELHO

Cu oarecare regularitate şi din cele mai variate locuri, primesc reviste dedicate artelor şi literaturii. Între ele, întotdeauna am remarcat Secolul 20, pentru că mi se pare una dintre publicaţiile cele mai deschise spre lumea culturii şi cu una dintre cele mai diferenţiate şi semnificative lărgimi de perspectivă. Să consulţi Secolul 20 înseamnă, prin urmare, să cunoşti pe viu ce se întîmplă în spaţiile culturale cele mai reprezentative şi într-un mod care dozează exemplar informaţia scurtă şi oportună cu studiul aprofundat al unui artist, al unui scriitor, al unei opere, al unui curent, al unei epoci.

De aceea cred că Secolul 20 a adus un serviciu însemnat convieţuirii culturale dintre popoare şi, pe lîngă aceasta, reprezintă un repertoriu select al creaţiilor literare şi artistice din lumea în care ne aflăm împreună.

Ca scriitor portughez, doresc ca locul geniului luzitan la această aniversare să corespundă din ce în ce mai mult contribuţiei călduroase a Portugaliei la crearea unui spirit universalist. Puţine popoare au exprimat ca cel portughez atîta hotărîre în exaltanta aventură a descoperirii şi a dialogului.

FERNANDO NAMORA

Felicitări revistei dumneavoastră cu ocazia aniversării celor 20 de ani de existenţă. Vă doresc ca ea să trăiască mult timp, să fie la fel de minunată şi fiecare pagină a ei să fie necesară cititorului.

ROBERT ROJDESTVENSKI

Acum douăzeci de ani am început eu a-mi expune umilele mele încercări în ale sculpturii. Pe tot acest parcurs, viaţa nu mi-a zîmbit şi nu m-a îmbrăţişat întotdeauna aşa cum am îmbrăţişat-o eu. Totuşi am simţit în acest timp privirea ageră, discretă şi protectoare a revistei «Secolul 20», adică a oamenilor ei, aţintită asupra muncii mele. De cele mai multe ori, am fost convins că nu pot atinge înălţimile, aerul pur şi rarefiat, degajat de această revistă. Îi urez şi eu ceea ce-mi urez mie şi prietenilor adevăraţi, o viaţă certă, pentru a putea continua eforturile atît de dragi.

GEORGE APOSTU

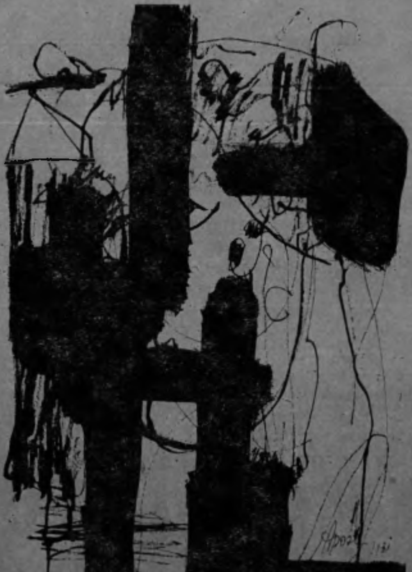

@Asociația Ziariștilor Independenți din România

Această revistă de mare seriozitate, profunzime și frumusețe, situată exact la antipodul provincialismului cultural și închistării regionaliste, a dovedit, pe parcursul a două decenii, — aspre, contorsionate, bîntuite de atîtea fantome malefice vechi și noi — ce înseamnă a-ți face cu adevărat datoria, a dialoga, a fi la zi. *Căci, prin valorile adunate cu grijă, de pretutindeni, în spiritul respectului pentru inteligență, nou, adevăr, cunoaștere și frumos,* Secolul 20 *a devenit una din publicațiile cele mai* la zi, *respectîndu-și numele și menirea.* La zi *cu ideile vremii, cu frămîntările ei, cu realele altitudini ale spiritului, dovedind că numai într-un dialog viu, permanent cu alte culturi ne putem dezvolta și pune în lumină adevăratele valori, specificul nostru național. Altfel, deviind de la parametrii în care ne-a fixat o strălucită tradiție culturală, evitînd confruntarea cu alte moduri de a gîndi și înțelege lumea, — chiar dacă respecți graficul de apariție — spiritul se ofilește, sau este ofilit de universul intelectual și afectiv al personajelor lui Caragiale — cu ceasurile oprite « la 12 trecute fix » — în care totul se schimbă dar nimic nu se transformă. Timp de două decenii, așadar,* Secolul 20 *a fost o necesară fereastră deschisă generos spre lume și rolul ei în cultura noastră nu poate fi ocolit sau minimalizat. Și nici prestigiul internațional dobîndit cu atîtea eforturi de un foarte valoros colectiv de colaboratori și redactori în frunte cu Dan Hăulică. Să sperăm că și în următoarele două decenii, această revistă, care face cinste culturii noastre, își va continua cu consecvență drumul spre oameni și spre lume, o lume ce va fi, cred, scutită cum spunea îngrijorat, în 1940, Julien Green, « soldați, subofițeri și dictatori plicticoși », o lume a spiritului și păcii, a oamenilor demni, eliberați de spaime, reguli stupide și obsesii catastrofice. La mulți ani, spre binele culturii românești !*

AUGUSTIN BUZURA

A spune: Secolul 20 *este una din cele mai bune, poate chiar cea mai bună revistă de literatură, artă, cultură universală, îmi apare ca un truism de tipul: zeița Venus e frumoasă.*

Mai e nevoie s-o spunem, s-o subliniem cînd atîtea spirite alese i-au dat acolada admirației lor, cu prilejul celor 20 de ani de ființare a revistei și în atîtea alte împrejurări ?

Da, cred că e nevoie.

Într-o vreme cînd, pretutindeni în lume, primejdia dezagregării culturii și solidarității umane, în acidul dizolvant al violenței primare, se face tot mai înfricoșător simțită, o prezență susținută ca cea a revistei Secolul 20 *reprezintă mai mult decît un succes. E un triumf eroic al încrederii în genialitatea umană, al potențelor ei nelimitate de înfrîngere a bestialității care, vai, sălășluiește încă — în forme și mai viclene, și mai acute, la scară planetară — înăuntrul umanității.*

Secolul 20 *își întinde magicele lui tentacule în cele patru puncte cardinale, și strînge între copertile lui, în structuri armonios elaborate, ce e mai viu, mai prețios, mai divers reprezentativ pentru arta și gîndirea secolului nostru.*

În aceste structuri armonioase, literatura și arta plastică românească se simte la largul ei, integrată organic-firesc, fără complexe de superioritate sau inferioritate (cu nimic justificată).

Ținuta revistei e o sărbătoare pentru mintea, pentru ochii noștri.

Să nu ne precupețim lauda și gratitudinea de cititori — de colaboratori — pentru echipa excelentă, de cărturari cu vast orizont și bun gust, condusă de Dan Hăulică, ghidată în ce privește realizarea grafică, de Geta Brătescu, întru înfăptuirea acestui giuvaer cu sobră strălucire care e Secolul 20.

Sau mai familiar, mai cordial, cum îl aud, spunîndu-i pe ghinioniștii cititori ce nu-s abonați, cînd îl cer la chioșc: «Mai aveți Secolul *?»*

Și invariabilul răspuns al vînzătoarei: «Nu mai e». Păcat.

MARIA BANUȘ

@Asociația Ziariștilor Independenți din România

Editions de L'Herne

41, rue de Verneuil, 75007 Paris
Tél. 261.25.16

Paris, le 16 Mars 1982

Monsieur Dan HAULICA
SECOLUL XX
Calea Victoriei 115
BUCAREST

Monsieur et Cher Ami,

A l'occasion du vingtième anniversaire de la revue SECOLUL XX, je suis heureux de vous exprimer à vous Dan Haulica et à l'équipe qui vous a soutenu dans vos efforts, mon admiration personnelle ainsi que celle de mes colaborateurs aux Cahiers de l'Herne.

Nous savons tous que de nos jours la littérature et la culture en général nous demandent une grande générosité difficile à atteindre, une force spirituelle exceptionnelle et une foi lucide dans le destin de l'homme moderne.

C'est à ce niveau et dans le cadre de ces impératifs que vous vous êtes élevé dans votre perstigieuse publication. SECOLUL XX s'inscrit désormais dans la conscience européenne.

En vous souhaitant vivement de continuer à l'avenir votre admirable et indispensable travail, je vous prie de croire, Cher Ami, à l'assurance de ma haute estime et à mes sentiments confraternels.

Constantin TACOU

Président Directeur Général
des Editions de l'HERNE

PALIRIILE PREGĂTITE DE «SECOLUL 20»

Una din mirările omului de cultură în vîrstă, din România, este să vadă tineri oameni de cultură deosebit de informaţi, care n-au putut încă folosi îndeajuns, ca altădată elitele, limbi străine. Ne-am întrebat cum e cu putinţă lucrul acesta. Răspunsul a fost într-o largă măsură prin «Secolul 20». Revista aceasta, alături de cîteva redacţii luminate şi curajoase de la edituri, au ţinut publicul în pas cu marea cultură a lumii.

Ca prin «cheile» unui rîu (ca prin cheile acelei Dunări despre care un spirit înalt din veacul trecut spunea, sub un surîs, că este singurul fluviu reacţionar din Europa, deoarece curge de la Apus la Răsărit), prin canalul «Secolului 20» au trecut în spaţiul nostru spiritual apele vii ale veacului.

Poate că într-o zi se va petrece, după vorba lui Chesarie Rîmniceanul, o «palirie» (de la palin rhoe, *curgere îndărăt), ca în rîurile pe care refluxul le face să-şi întoarcă, de la un moment dat, cursul. În ziua aceea, cînd apele noastre vor fertiliza sufletele altora, cineva îşi va aminti de splendidul schimb de cărturari de la «Secolul 20» începător, care a tăiat albia.*

CONSTANTIN NOICA

Cu prilejul celei de a douăzecea aniversări a revistei SECOLUL 20, sînt fericit să vă exprim, Dumneavoastră, Dan Hăulică, precum şi echipei care v-a susţinut în eforturile întreprinse, atît admiraţia mea personală cît şi pe aceea a colaboratorilor mei de la *Cahiers de l'Herne*.

Ştim cu toţii că, în zilele noastre, literatura şi cultura în general cer de la noi o mare generozitate, adesea greu de atins, o forţă spirituală excepţională şi o încredere lucidă în destinul omului modern.

Tocmai la acest nivel — şi în consonanţă cu aceste imperative — a izbutit să se ridice prestigioasa Dumneavoastră publicaţie. SECOLUL 20 se înscrie, de azi încolo, în conştiinţa europeană.

Urîndu-vă în mod călduros să continuaţi şi în viitor această activitate, admirabilă şi de neînlocuit, vă rog să primiţi iubite prieten, asigurarea înaltei mele stime şi a sentimentelor mele confraterne.

CONSTANTIN TACOU

@Asociaţia Ziariştilor Independenţi din România

Două decenii de activitate a revistei Secolul 20, *iată un eveniment care ne privește pe toți. Acum zece ani, Georges Auric îmi spunea: «Aveți în România o revistă excepțională,* Secolul 20; *este o publicație de nivel european». Afirmația compozitorului francez este adevărată și asta o putem ști noi încă mai bine.*

Secolul 20 *este o revistă de metabolism cultural, de contacte și arderi, de orizont larg. Revista aceasta respinge orice complex de inferioritate local precum și reversul lui: fala nemăsurată care ascunde cu greutate același anacronic complex.*

Multe numere ale Secolul 20 *au constituit momente culturale de seamă; e adevărat că ea apare uneori cu întîrziere, dar apare bine, fiecare număr e rezultatul unui mare efort și dovedește o excepțională concentrare de competență și demnitate. Revista se citește foarte bine și după ani de zile; abia atunci observi cum ai trecut alături de importante evenimente culturale pe care totuși revista le-a semnalat.*

Cititorul din 1982 urează acestei publicații dragi să treacă cu bine strîmtorile secolului XX și să ajungă nevătămată în acel secol XXI care am vrea să fie un liman; prin creatoare autodesființare să se numească atunci Secolul 21 *și să privească, dacă se va putea, secolul XX cu tandrețea cu care bătrînul nostru veac privește la rîndul său secolul XIX.*

ANATOL VIERU

Felicit veacul al XX-lea pentru existența unei reviste ca aceasta. Ultima mea carte, apărută deunăzi la Moscova, sub titlul Bezotciotnoie[1] *începe cu poezia* Secolul 20. *Acceptați-o, dacă vreți ca o dedicație către revista dumneavoastră.*

Îi invidiez pe însetații de cultură din secolul XXI, care, scormonind prin anticariate, vor achiziționa, la sume fabuloase, exemplare din Secolul 20.

ANDREI VOZNESENSKI

[1] *Fără să-ți dai seama Fără să dai seama, Cum îți vine (ad libitum) N.R.*

SECOLUL 20

Ora stingerii veacului sună, —
veacul vostru — detractori stimați.
Pe masă — cărțile din mînă !
Un alt secol nu mai pupați !

Cită vreme noroadele Terrei
se tocmeau: să-l accepte, or ba ? —
în mortarul de veacuri al erei,
și-a și pus cărămida sa.

De-i hidos pentru voi, haidem, peste
creator să zvîrlim cu lături !
Îmi dau « anii ăi douăzeci » veste,
nu din capătu-ntîi, cei maturi.

Au istoriile-o simetrie:
fragezi zori și cărunt apus.
Nu e omul pe vremuri să fie,
ci e veacului omul supus.

Vladimir. Fiu de rus. Iată startul
celui care tînjise la zbor.
Porți de aur. Sub zvîcnet asfaltul ! . . .
Și-uite-așa, și aripile mor.

Dați în mine că-n secol sînt tare,
ca sălbaticii-n idolul lor
în momentele de disperare, —
totdeauna-i un țap plătitor.

Decît veacul lui Pușkin, Puccini,
nu-i mai vîrstnic al meu, nici altfel.
Doar Kampuclei — greul vinii
că nu-i trilul mierlei la fel.

În duelul lumină și beznă,
cum e veacul — poetul său.
Leații mei, cu gîndirea la gleznă,
ăsta-i secolul — bun sau rău. . .

Pe de rost o să-l spună elevii, —
ce capitole ? Zile ? Mereu ?
Nu-s faimos în ghicitul cu evii,
dar știu una: că-i secolul meu.

ANDREI VOZNESENSKI

În românește de MADELEINE FORTUNESCU

@Asociația Ziariștilor Independenți din România

. . .Primesc cu regularitate *Secolul 20*; este cea mai bună revistă care apare « îndărătul Cortinei ».

ERNST JÜNGER

Aduc omagiu operei impecabile, entuziasmului, tenacității și iubirii care au născut-o. Secolul 20 a mărturisit, vreme de două-zeci de ani, despre cultură și despre frumusețe în țara noastră și în lume.

HORIA DAMIAN

Ce pot să spun eu, care, din păcate, cunosc destul de puțin limba română, despre o publicație ca « Secolul 20 »? Înainte de orice, că 20 de ani, pentru o revistă de cultură, sunt mulți; și că vîrsta aceasta demonstrează o vitalitate neobișnuită. Dar vîrsta nu e totul. Mă gîndesc că ponderea, importanța « Secolului 20 » rezidă mai ales în interdisciplinaritatea aporturilor sale — inclusiv cele privind cinematograful — și în a fi depășit fruntariile naționale. Mă refer, firește, la fruntariile ideilor, prin depășirea cărora se tinde la construirea unei veritabile și concrete dialectici. Si sunt bucuros că « Secolul 20 », în această perspectivă a mea, pentru puținul pe care am putut sau m-am priceput să-l dau, s-a gîndit să mă cheme printre colaboratorii săi. Aduc astfel mulțumirile mele personale, care nu au nimic de a face cu aspectele de ocazie sau de pură formalitate.

GUIDO ARISTARCO

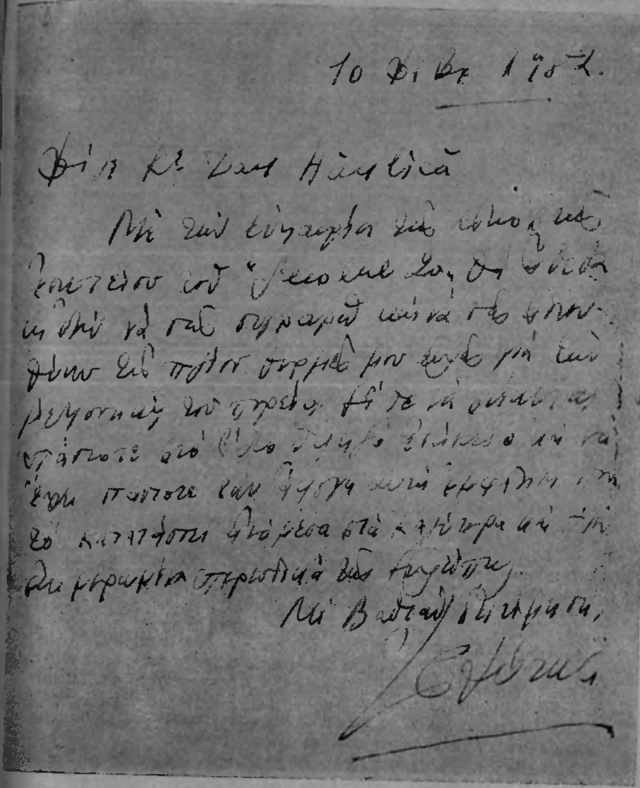
Φίλε κ. Dan Hăulică

@Asociația Ziariștilor Independenți din România

Prietene, domnule Dan Hăulică,

Cu ocazia celei de-a douăzecea aniversări a « Secolului 20 » aş dori şi eu să vă felicit şi să vă adresez urări călduroase pentru activitatea viitoare. Fie ca revista să-şi păstreze acelaşi înalt nivel şi să aibă aceeaşi ireproşabilă ţinută, care o aşează printre cele mai bune şi mai preţuite reviste din Europa.

Cu adîncă preţuire,

O. ELYTIS

Fiecare caiet al « Secolului 20 » aduce cu sine un parfum de civilizaţie şi de cultură occidentale; civilizaţie şi cultură din care provin eu însumi, scrisul meu, în care mă recunosc, întreg. Pentru tot ceea ce « Secolul 20 » a făcut pentru mine, pentru cunoaşterea operei mele în România (dar şi în alte părţi, poate), traducînd şi publicînd povestiri, fragmente (inedite) de roman, interviuri, un simplu şi afectuos, grazie, mulţumesc !

Şi, binenţeles, la fel de cald, la mulţi ani !

GIORGIO BASSANI

Secolul XX va fi considerat, sînt sigur, un mare secol în istoria omului. Încă în primii ani, între 1905 şi 1914, se produc invenţii primordiale, care au schimbat lumea: în 1905 marile descoperiri ştiinţifice ale lui Einstein, apoi în pictură, cubismul, Picasso şi Braque; mai tîrziu surrealismul şi abstracţia. În acelaşi timp, în literatură, Proust, Joyce, Kafka şi Musil. În sculptură Brâncuşi, Duchamp-Villon şi plasticienii ruşi; în arhitectură Le Corbusier, austriecii şi, în America, Wright. În muzică Debussy, Şcoala Vieneză, Strawinski, Bartok. În ştiinţă, deasemeni, psihanaliza, prin Freud, Adler şi Jung. Sîntem moştenitori ai acestor mari descoperiri; şi fericiţi că, ataşată acestui inepuizabil patrimoniu, o revistă ca Secolul 20, condusă de Dan Hăulică, se dăruieşte ţelului de a face cunoscută importanţa epocii noastre.

ETIENNE HAJDU

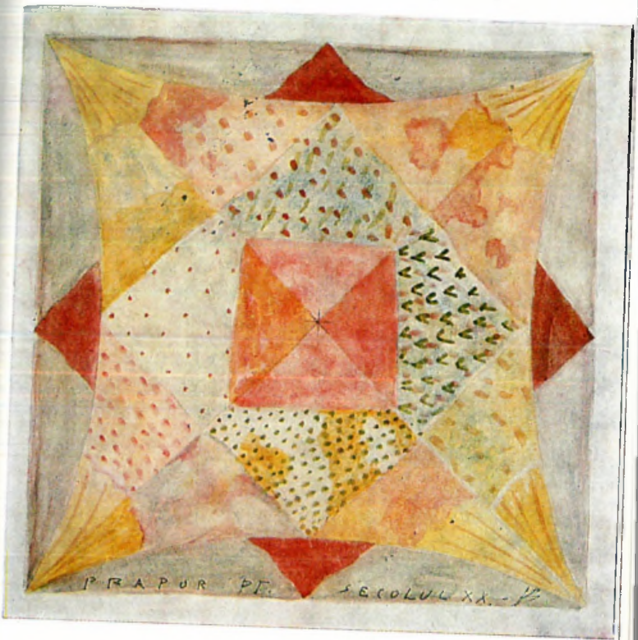

Omagiu pentru Secolul 20
două acuarele de *HORIA BERNEA*

OMAGIU PĂCII
N. TITULESCU

@Asociația Ziariștilor Independenți din România

Textele acestui grupaj fac parte dintr-o antologie de texte esențiale, Titulescu, contemporanul nostru, *în curs de apariție la editura Nagel —Paris și Geneva —, cu o prefață de Ștefan Andrei, ministrul român al Afacerilor Externe.*

Acest eveniment editorial vine să sublinieze — în modalități proprii — una din constantele majore ale politicii externe românești, preocuparea față de nobilul ideal al păcii și înțelegerii între popoare. Paginile astfel reactualizate amintesc de vigoarea și dinamismul care au caracterizat participarea eminentului om politic român la momente cruciale din istoria interbelică a Europei, actul său pururi viu de prezență pe scena marilor dezbateri din forul genevez al Societății Națiunilor, statornicul său atașament umanist față de valorile fundamentale ale civilizației de pe bătrînul continent.

Mulțumim Ministerului Afacerilor Externe al Republicii Socialiste România pentru concursul pe care ni l-a dat, spre a putea publica aceste texte, oferite cititorilor noștri sub semnul festiv al centenarului Nicolae Titulescu.

N. TITULESCU

DÍNAMÍCA PĂCÍÍ
LA DYNAMÍQUE DE LA PAÍX

Dans le séduisant ouvrage de Woolf sur l'*International Government*, écrit pendant la guerre, mais avant la création de la Société des Nations, il y a un passage, qui me vient souvent à l'esprit et que vous me permettrez de résumer comme suit :

> « Chacun de nous est né, soit « réaliste » soit « idéaliste exaspérant », et, par à propos étranges, vous reconnaîtrez aisément ces derniers.
>
> Dans la première catégorie nous placerons Thrasymachus, Kléon, Ponce Pilate etc., et nombre de Messieurs qui écrivent les éditoriaux de la presse quotidienne. Dans la seconde catégorie nous placerons Socrate, Platon, Daedalus, Voltaire et *id genus omne*. Ceci dit, il y a un fait curieux à relever, notamment celui que le réaliste de demain, tient à peu près invariablement les propos pour lesquels est ridiculisé sinon pendu l'idéaliste exaspérant d'aujourd'hui ».

Je me suis souvent demandé s'il n'y avait pas lieu d'ajouter à ces deux catégories, une troisiéme, notamment celle des *idéalistes réalisateurs*.

j'entends par là les hommes, qui aspirant à l'absolu, tout comme les purs penseurs, sont appelés en même temps à essuyer les responsabilités du pouvoir politique et partant, à réaliser que si tout idéal est déjà un fait en virtualité, son intégration dans la matière ne peut avoir lieu qu'en tenant compte de toutes les relativités qui déterminent une société humaine à un moment donné et à savoir que la loi du triomphe de tout idéal est son association permanente avec le temps.

Je vous confesse que, pour ma part, la réponse à une telle question est nettement affirmative. Sinon, je ne verrais pas comment pourraient être disciplinées les forces contraires qui travaillent le monde. Je vous confesse encore que ma conviction dans l'existence de cette troisième catégorie d'hommes à laquelle je pense, et dans laquelle je range, comme vous le supposez, les auteurs de l'organisation actuelle de la paix, est accrue du fait que je vois ces derniers l'objet d'attaques simultanées de la part de nos idéalistes et de nos réalistes d'aujourd'hui.

Les premiers leur reprochent de n'avoir rien fait, d'être rivés pour toujours à la mentalité du passé ; les seconds leur reprochent d'être des visionnaires, qui substituent aux réalités politiques des mots à jamais impuissants.

Ces attaques, si divergentes comme source mais si convergentes comme but et conclusion, loin de devoir créer une confusion d'esprit, devraient plutôt créer, il me semble, une sensation d'équilibre, car elles attestent que l'humanité marche sans courir l'aventure et qu'elle marche à un rythme qui permet à la pensée de transformer en état de conscience et le mouvement et la direction et ses conditions.

Il se peut que l'humanité n'ait pas encore la paix, mais elle marche vers la paix. La paix est, en effet, phénomène de mouvement. Elle est chose vivante, qui se réalise graduellement. La paix n'est pas le repos, la paix n'est pas l'abandon. La paix n'est que but, elle n'est que direction ! Mais « dans la direction est déjà l'achèvement, et le chemin est parcouru dès qu'on s'y est engagé ! »

Le tout est d'assurer le rythme de la marche !

Si nous voulons faire avancer, avec le moins de secousses possibles, un objet matériel vers un point déterminé, quels sont le facteurs que

nous avons à prendre en considération? Ils sont au nombre de quatre : la diminution de la résistance que produit la friction ; l'existence d'une force qui crée le mouvement ; l'élimination de toute force contraire qui pourrait déphaser le mouvement originaire; le temps.

La dynamique de la paix est soumise aux même lois !

A la diminution de la résistance que crée la friction, correspond l'organisation de la paix par les lois internationales ; à la force qui crée le mouvement, correspond la plus grande puissance mondiale, qui s'appelle la pensée ; à l'élimination des forces qui pourraient déphaser le mouvement originaire, correspond la nécessité de placer la loi internationale acceptée au-dessus de toute nécessité subjective, quelle qu'elle soit ; reste, enfin, le facteur commun temps, qui seul permet, dans le système du rythme, l'adaptation des intérets contraires qui caractérisent l'évolution.

Avons-nous dans l'état actuel du monde, les éléments qui peuvent nous faire espérer un mouvement régulier des relations humaines vers un stade où la force brutale perde de plus en plus la prépondérance dans le règlement des conflits entre nations?

Je le crois très sincèrement, mais à la condition de bien nous pénétrer de toute la signification, je dirais même : de toute la valeur symbolique, des réalisations déjà acquises, et de nous conformer aux grands devoirs qu'elles nous imposent.

Nous nous complaisons un peu trop, depuis la fin de la grande guerre, dans la psychologie des bâtisseurs de mondes nouveaux ! Nous avons une tendance trop marquée à considérer les créations pacifiques des dix dernières années comme des choses constituant en elles-mêmes un commencement et une fin. Nous sommes, à cause de cette conception fragmentaire, trop souvent désarmés en face de la vague montante du scepticisme destructeur, en croyant que nous ne pouvons lui opposer que la fragilité de créations hâtives et quelque peu artificielles.

[. . .]

C'est pourquoi en confrontant l'œuvre pratique des organisateurs actuels de la paix et la critique que leur adresse les réalistes d'aujourd'hui, je suis amené à constater que les premiers mettent la paix au dessus de

tout en laissant au temps le soin de formuler les postulats de la justice objective, tandis que les seconds mettent la justice subjective au dessus de tout, et, croyant par là servir la paix, en réalité ne font que préparer les conditions psychologiques d'une guerre qui pourrait tout aussi bien faire triompher ou ruiner leurs conceptions.

Mais, si du moins les réalistes d'aujourd'hui acceptent qu'on peut influencer la guerre par des lois internationales, faites, il est vrai, à leur manière, que dire de nos idéalistes, d'aujourd'hui, qui nient toute efficacité à l'organisation actuelle parce qu'elle n'abolit pas la souveraineté des États et ne bannit pas le sentiment national. Jusqu'à ce que nous n'attaquerons pas ces problèmes fondamentaux, nous sommes voués, paraît-il, à prodiguer nos émotions pour des pactes contre la guerre et notre substance pour la préparation de la guerre !

J'ai toujours eu une profonde sympathie pour les idéalistes, parce que je suis prêt à reconnaître que dans leurs formules généreuses peut se refléter la réalité de demain, vers laquelle nous nous acheminons avec plus ou moins de conscience.

À une époque où le mouvement est tellement imperceptible que l'on a l'impression de vivre en statique, les idéalistes ne courent qu'un risque : celui de se voir approuvés ou combattus pour les idées qu'ils émettent. À une époque où on a la sensation nette de vivre en dynamique, les idéalistes courent cependant un risque supplémentaire : celui d'être questionnés et sur la possibilité pratique d'application de leurs formules et sur les méthodes par lesquelles ils entendent les mettre en œuvre.

Le plus intelligent réformateur n'est qu'un individu, c'est à dire une limitation dans le temps ou dans l'espace, et la matière sur laquelle il agit est un monde concret tel que l'a fait l'histoire, c'est à dire des hommes dans lesquels se perpétuent les forces du passé et s'élaborent graduellement les forces qui préparent l'avenir.

La souveraineté des Etats est un obstacle à la paix ? C'est possible, la guerre étant, qu'on le reconnaisse ou non, le produit d'une certaine structure sociale et politique. Mais préconiser comme recette de la paix permanente, dans l'état actuel des choses, l'abolition de la souveraineté, c'est non seulement préconiser une solution impossible, c'est aussi, si

l'on s'engageait dans cette voie, jeter le monde dans le chaos et l'anarchie, car on ne voit pas encore, ni mise sur pieds ni nettement conçue, l'organisation nouvelle qui devrait entrer en vigueur.

Le sentiment national est un obstacle à la paix ? C'est possible, les réactions qu'il produit constituant les causes de guerre les plus fréquentes.

Mais préconiser comme recette de la paix permanente l'abolition du sentiment national, est non seulement une impossibilité, c'est enlever à l'homme la base la plus essentielle de son individualité actuelle.

Si la souveraineté et le sentiment national ne peuvent et ne doivent être abolis, une directive peut leur être donnée à fin que, leur permettant de réaliser tout ce qui dans les conditions actuelles correspond à une fonction utile, on leur enlève toute exagération qui peut constituer une menace à la paix. C'est à cette directive que correspondent les lois internationales de l'organisation de la paix. C'est cette directive que doit soutenir le *kulturkampf* destiné à modifier la psychologie humaine, en transformant graduellement en état de conscience les poussées confuses de l'âme vers des perspectives nouvelles. Certes ce Kulturkampf doit désiller les yeux sur la fragilité, les conditions et la limitation des premières réalisations de la communauté internationale dans sa lutte avec la guerre. Mais, faire croire au monde qu'on le paye de mots depuis une décade, présenter à l'humanité comme un simple mirage les résultats acquis par les laborieux efforts de tous les États sans distinction, n'est pas seulement dangereux mais aussi inexact.

Que sont devenues, en effet, les notions classiques de souveraineté et d'indépendance des États, ces derniers temps, notamment sous l'influence des lois récentes sur l'organisation de la paix ? Pour qui ne veut qu'entendre, elles sont là superbes comme toujours. Pour qui sait voir, elles ont courbé la tête.

En effet, rien de plus intéressant que les efforts que l'on fait pour trouver une technique acceptable du droit international, à partir du moment où les conceptions constituent les lois nouvelles sur l'organisation de la paix.

Les juristes, plus indépendants que les hommes politiques, se donnent toutes les peines pour adapter leur science aux faits nouveaux.

Il n'entre pas dans mon intention d'exposer l'œuvre à laquelle sont appelés les juristes du 20-ème siècle afin de remplacer la construction juridique que Grotius, au début du 17-ème siècle, a donné aux relations internationales. Elle suit d'ailleurs son cours et ne pourra être achevée que lorsque tous les effets de la grande guerre, et non pas seulement une partie, se seront fait sentir.

La souveraineté, conçue auparavant comme une force tellement absolue, que certains esprits se sont sentis autorisés à nier l'existence d'un véritable droit international, est généralement conçue aujourd'hui comme une volonté qui se limite elle-même en vertu de son propre pouvoir indépendant.

Je ne m'arrêterai pas aux objections que soulève une telle conception aux yeux des juristes les plus avancés, pour lesquels la souveraineté ne serait plus que le simple pouvoir de se mouvoir librement dans les limites fixées par le droit, c'est à dire une certaine compétence particulière possédée par les gouvernements sur la base du droit international.

Je prendrai, au contraire, la conception la plus généralement acceptée par les dirigeants politiques d'aujourd'hui.

Les trois éléments qui caractérisent les groupements sociaux ayant acquis une personnalité complète: *la loi*, *le pouvoir*, *la force* reposent à l'heure actuelle sur la notion d'État. C'est par l'entremise des États que ces trois éléments se projettent sur la scène internationale.

Il n'y a pas de place dans l'organisation actuelle de la communauté internationale pour un Super-État. Ce dernier est remplacé par une association volontaire d'États libres, ayant l'obligation de se soumettre à la loi acceptée par eux en vertu de leur propre souveraineté.

Il est intéressant à relever que la conception actuelle de la communauté internationale se rapproche à certains égards de celle esquissée par Kant dans son *Essai sur la Paix Perpétuelle*, où il démontre que la paix ne peut reposer sur un État unique mais sur une association d'États libres.

En conséquence, à l'heure actuelle, la loi internationale apparaît à tout le monde non pas comme une loi de *subordination*, mais comme une loi de *coordination*, et la situation de chaque Etat par rapport aux

autres, non pas comme une situation de *dépendance* mais une situation d'*indépendance*.

Cela étant, les lois qui régissent aujourd'hui les États rentrent dans deux sphères distinctes mais conjointes: le droit interne, produit du droit de commandement de l'État à l'égard de ses sujets, le droit international produit du contrat passé entre des volontés, libres et égales. Les deux sphères ont un contenu variable, et le droit international a une tendance de plus en plus marquée, à absorber les matières qui figuraient primitivement dans la sphère du droit interne. Telle est la conception généralement admise.

Et c'est au moment où la communauté internationale fait sortir du droit interne, pour le faire entrer dans le domaine du droit international, l'apanage le plus indiscutable de la souveraineté illimitée de jadis, *le droit de guerre*, que nous lancerons l'anathème contre la souveraineté nationale, comme obstacle à la paix?

Reconnaissons, au moins, que ce n'est pas le moment le plus opportun. Mais dit-on: ce n'est pas en faisant des lois contre la guerre, c'est en éliminant les causes de la guerre que l'on peut enrayer cette dernière.

Certes, les causes de guerre doivent être soigneusement étudiées et des remèdes appropriés patiemment recherchés.

Mais ce serait une singulière erreur de s'imaginer, au point de vue de la méthode à suivre, que le remède des causes de guerre doit précéder l'abolition de la guerre, comme fait illicite en lui-même, quelles que soient ses causes et quel que soit son but.

Le crime n'a pas été extirpé à l'intérieur des Etats par des études de criminologie, tendant à mettre en évidence ses causes, mais par des lois punissant le crime en lui-même.

Le Code pénal, à toute époque, dans toute société a précédé l'étude du crime comme phénomène social. Certes, l'un ne va pas sans l'autre, mais c'est le premier qui a toujours précédé le second.

Mais objecte-t-on: Que peut faire dans l'état actuel des choses la loi, fût-elle la plus formelle, contre le retour de la guerre?

Au fond, la question se réduit à la valeur de la loi internationale.

Il est certain que personne ne s'imagine que la paix perpétuelle a été établie sur terre par ce qui a été fait. Ce serait croire que la tâche que l'humanité est appelée à remplir a été exaucée en quelques ans par quelques signatures.

Mais, d'autre part, peut-on contester que la loi internationale soit le facteur le plus important pour la réalisation du but poursuivi? Une réponse nette, catégorique, s'impose à cette question avant de pouvoir aborder toute autre. Si ce n'est pas à la loi internationale qu'incombe la mission d'établir la paix, à quelle autre méthode pourrait-on avoir recours si ce n'est à la force en vue de la domination?

Et, si l'on exclue cette dernière comme inacceptable, quelle est la première loi internationale à établir si ce n'est celle qui abolit le droit à la guerre comme fait pur et simple? Certes, des lois d'organisation sur les terrains les plus variés, économiques, culturels, financiers, militaires, politiques. Chacune de ces lois a ses conditions propres qui déterminent sa réalisation. *Mais, en règle générale, ces lois ne peuvent être élaborées que par une collectivité qui croit à la paix.*

Comment ces dernières pourront-elles être réalisées si l'on sape systématiquement la confiance dans la loi fondamentale qui conditionne toutes celles que nous appelons de nos voeux? Comment ces dernières seront-elles jamais possibles, si nous dénions toute efficacité aux lois internationales en elles-mêmes?

Nous sommes pris dans un cercle vicieux diabolique d'où on ne peut sortir que par un acte de raison ou par la catastrophe.

Que reproche-t-on à la loi internationale? La possibilité de sa violation? Mais quelle est la loi qui ne peut être violée? Et depuis quand la violation de la loi fait perdre à cette dernière son caractère de loi?

Son manque de sanctions? Mais de quelle espèce de sanctions s'agit-il? Des sanctions appliquées par la force? Ce sont les plus sûres évidemment et pour de nombreuses réalisations elles sont indispensables. On ne peut dire qu'il n'y en a pas du tout. Elles n'ont pas le caractère automatique des sanctions à l'intérieur de l'État. C'est vrai. Mais peut-on arriver sur le champ à une identité complète? Il faudrait pour cela créer de suite le Super-État sur le modèle des États nationaux. Est-ce possible? Et ne le

créerait-on pas aujourd'hui par des lois internationales souffrant du même vice que celui que l'on reproche aux lois existantes? Les sanctions selon le modèle parfait de la vie intérieure des Etats étant aujourd'hui impossibles ou devant être créés par des lois ayant le même vice organique que celles d'aujourd'hui, la conclusion est que non seulement rien n'a été fait, mais que rien ne peut être fait dans cette direction, par les voies pacifiques, ni aujourd'hui ni demain ni jamais.

Je ne connais pas d'horreur plus pernicieuse, pas d'influence plus néfaste que l'exagération du pouvoir magique de la force dans le fonctionnement de la loi intérieure et la transposition de cette exagération dans le domaine international pour justifier les conclusions les plus décevantes.

C'est la superficialité anthropomorphique au suprême degré !

Non, pas même à l'intérieur des Etats, la loi ne tire pas son pouvoir essentiel et exclusif de la sanction brutale de la force, mais de la solidarité créée par les besoins sociaux et qui dès qu'elle devient consciente, s'exprime par les formules de droit. Les intéressés se soumettent à ce qui est appelé loi, dès qu'ils acquièrent la conviction qu'il est de leur intérêt de le faire et que s'ils ne le faisaient pas il se produirait dans les esprits une réaction qui leur causerait plus de mal que la soumision elle-même. C'est cette réaction, variable dans chaque cas, variable pour chaque intéressé, et qui est loin de pouvoir toujours être confondue avec la réaction de la force, qui constitue la sanction.

Le droit intérieur, comme le droit international, n'ont donc qu'une source unique : la conscience juridique des peuples qui donne le caractère obligatoire aux règles issues de leur solidarité. Les lois intérieures, les coutumes, les traités ne sont que la preuve d'un droit déjà existant.

La communauté internationale, à son tour, est une société concrète, qui se meut dans un rythme plus lent que celui de l'État qui n'a pas encore acquis une personnalité complète, mais qui se renforce, comme tout autre groupe social, soit en intensifiant les relations qui sont à sa base, soit en cristallisant celles qui existent dans une forme légale.

Les lois internationales ne sont donc pas d'une essence différente que celle des lois intérieures : ce sont de simples faits sociaux transformés en état de conscience.

Et, le pouvoir de la loi quelle qu'elle soit, où qu'on la prenne, ne réside pas exclusivement dans la sanction de la force.

Il y a un pouvoir supérieur à la force, c'est la conscience d'une solidarité humaine, et le proclamer n'est pas se payer de mots, c'est prendre contact avec la seule réalité qui existe, et que, parce que l'on croit pouvoir la violer sans conséquences, parce qu'on n'étudie jamais ses réactions implacables, parce qu'elle est invisible à tous ceux qui croient que la vie n'est composée que de choses qui se comptent, se posent ou se mesurent est considérée inexistente.

Nous touchons là au point essentiel qui détermine la dynamique de la paix, ses limites, et le mécanisme qui permet de les reculer à l'infini par le système des réalisations par étapes.

Dans l'œuvre des organisateurs actuels de la paix s'exprime à peu près tout ce qui dans la consience publique actuelle a atteint un degré de maturité. Par là elle résiste victorieusement aux critiques qui lui viennent de gauche ou de droite. Les dirigeants des Etats auraient failli à leurs devoirs s'ils avaient tardé à constater ses règles que la conscience publique réclamait impérieusement. Mais ils failliraient encore plus sûrement à leur devoir s'ils s'empressaient d'édicter des règles qui n'existent pas encore et surtout celles qui iraient à l'encontre du sentiment général. Les règles nouvelles peuvent être préparées, en travaillant patiemment, dans la direction qu'indiquent les règles déjà acceptées.

Le monde a devant lui des possibilités infinies. Mais rien ne pourra être fait tant que nous ne réalisons pas la signification entière de tout ce qui a été accompli, tant que nous ne nous pénétrons pas de cette loi fondamentale de la dynamique de la paix : *prudence quant à toute réalisation nouvelle, foi statutaire dans toute réalisation déjà achevée !*

C'est à la pensée de réaliser ce qui est, de déterminer ce qui peut encore être, de pressentir ce qui sera.

L'évolution étant réalisée par les masses et non pas par les individus, avouons que la dynamique de la pensée a suivi un rythme plus lent que la dynamique du sentiment.

Le monde veut la paix ! Mais soyons sincères, dès qu'il y pense, il doute que son désir puisse jamais devenir une réalité permanente.

Ainsi, au moment où nous réalisons que la paix ne peut être établie que par des lois internationales, au moment où nous sentons que ces dernières ne sont que des faits sociaux transformés en état de conscience, au moment où nous avons besoin, au suprême degré, de la force qui découvre ces faits et qui travaille pour les amener dans le champ de la conscience, nous constatons que la pensée est quelque peu retardataire.

Pourquoi l'est-elle ? Parce qu'elle fonctionne sur les données qu'un long passé a solidement ancrées en elle !

Et c'est pourtant à la pensée de chasser cet héritage qui suscite dans nos cœurs des sentiments contradictoires, espoirs et craintes, horreurs et enthousiasme, sentiments qui à l'heure actuelle ne correspondent plus à une donnée de la raison.

Craint-on la guerre, parce qu'elle semblerait à certains le moyen le plus sûr de réaliser des avantages subjectifs ? C'est à la pensée de prouver qu'il s'agit d'un leurre, que de toutes les mauvaises solutions, la guerre est la pire.

Craint-on la guerre parce que des causes variées la rendraient inévitable ? C'est à la pensée, de déterminer l'homme politique et l'homme de science à se tendre la main dans cette croisade contre le mal.

Craint-on la guerre parce qu'elle serait, quoiqu'on fasse, une institution fatale ? C'est à la pensée de rechercher pourquoi elle le serait.

Quelle en est la preuve ? L'histoire.

Quelle en est la raison ? La nature humaine, dont la loi est la lutte.

Mais l'histoire ne prouve qu'une simple connexion entre les conflits et leur solution par les armes, dont on ne saurait déduire une loi naturelle.

Quant à la lutte, il est vrai qu'elle constitue la loi naturelle de la vie. Toute la vie n'est que lutte : lutte avec soi-même, lutte avec ses semblables, au sein de la Cité comme au sein de l'État.

Mais la lutte ne signifie pas nécessairement la destruction physique de ses semblables.

Et quel terrain plus admirable pour assouvir l'instinct naturel de la lutte, que celui où combattre tous les préjugés, toutes les superstitions, toutes les hérésies dont notre âme est pétrie, afin de découvrir dans le domaine

infini de la lutte *pour les idées*, après chaque combat, non pas la mort, mais de nouvelles raisons de vivre.

L'avenir doit être notre oeuvre !

L'avenir doit porter notre empreinte !

Mais pour y aboutir il faut que l'homme accomplisse sa mission, qui consiste à ne pas rester passif en présence de ce que la nature peut faire de lui.

Que l'homme politique prête l'oreille à ce que dit l'immortel Schiller: Exerçons la faculté que nous possédons, de reparcourir, en sens inverse, grâce à notre raison, le chemin où la nature nous entraîne; transformons l'œuvre de la nécessité en une œuvre de libre choix; élevons la nécessité physique au rang de nécessité morale !

Conferință ținută de N. Titulescu în Reichstag, 6 mai 1929

N. TITULESCU

ORDINEA ÎN GÎNDIRE
L'ORDE DANS LA PENSÉE

MONSIEUR LE RECTEUR, MESSIEURS LES MEMBRES DU SÉNAT, MESDAMES ET MESSIEURS

C'est avec une profonde reconnaissance, que je reçois aujourd'hui de vos mains, le titre de Docteur honoris causa de l'Université Komensky de Bratislava.

Il y a dans cette reconnaissance, grâce à votre geste et à la manière dont vous l'avez accompli, un mélange des sentiments les plus délicats que le cœur humain puisse être appelé à connaître.

Il y a d'abord le fait que vous avez bien voulu honorer mon activité scientifique et politique. D'ailleurs pour moi, elles se confondent, car la manière dont j'ai conduit mon activité politique, m'a permis de ne jamais couper les liens qui l'attachaient à mon activité scientifique. En effet, dans le domaine politique j'ai toujours transposé les commandements de la science, et dans le domaine scientifique, j'ai toujours transposé les commandements de l'expérience, qu'à chaque pas de ma carrière politique, la vie me révélait.

Il y a ensuite le fait, que cet honneur m'est rendu sur le territoire de la Slovaquie, prolongement de mon propre territoire national, au point que je les considère tous les deux comme un tout indivisible, de cette

Slovaquie, qui, en 20 ans d'indépendance, a réalisé tant de progrès dans le domaine matériel, scientifique, littéraire et artistique, que l'on a pu dire à juste titre, que la culture slovaque porte victorieusement sur ses ailes le génie national slovaque tout entier, vers un nouvel et magnifique avenir.

Il y a enfin le fait, que vous me décernez le titre de Docteur honoris causa la même année qu'à votre Président de la République, Son Excellence le Docteur Edvard Beneš, et que de cette manière mon nom sera associé au sien dans les annales de votre Faculté de Droit.

C'est là un symbole pour le passé et pour l'avenir. Pour le passé, ce symbole signifiera la mise en relief d'une amitié et d'une coopération politique de 18 ans sans interruption, basées sur la plus parfaite communauté d'idéal, de raisonnement et de méthodes.

Pour l'avenir, ce symbole doit signifier la consécration d'une nouvelle et solide intégration de la Tchécoslovaquie et de la Roumanie dans le système politique dont elles font partie depuis 16 ans, si les deux nations veulent vivre, dont elles devront toujours continuer à faire partie, que certains le veuillent ou ne le veuillent pas, que cela leur fasse plaisir ou non, que la coopération de la Petite Entante ressemble, comme dans le passé, au grand et large fleuve qui roule tranquillement ses eaux, ou, qu'elle ressemble, comme dans certains moments récents, à un courant d'eau que le terrain oblige à suivre certaines sinuosités, et à sauter de pierre en pierre, sans toutefois que l'on puisse le détourner du but qu'il est appelé à atteindre.

Nous vivons une époque de trouble sans précédent dans l'Histoire. On dit que nous voulons éviter la guerre, et pourtant nous l'avons, là, toute proche, mais nos yeux refusent de la voir. On dit que le monde manque d'une doctrine qui constitue son fil conducteur ; et pourtant, nous avons, sous nos yeux, deux doctrines, l'une plus restreinte, qui lutte pour faire l'unité de l'Europe sur la base de son idéologie, l'autre plus générale, mais qui ne s'est pas encore rendu compte de la menace qui la guette, et qui, non seulement n'a pas commencé la lutte pour sa légitime défense, mais n'a pas encore pensé à l'association des intérêts, qui doit précéder cette lutte. On dit que l'on veut vivre sous le règne de la loi internationale, et pourtant, on assiste impassible, à sa violation répétée, et à la déification de ceux qui s'en rendent coupables; on est heureux si ces derniers consentent à accepter une conversation, les faits accomplis n'étant jamais remis en cause.

@Asociația Ziariștilor Independenți din România

@Asociația Ziariștilor Independenți din România

Fotografia prezentată, pe care o bănuim ultima « supraviețuitoare », a aparținut avocatului Nicu D. Fortunescu, cel din urmă pierit din promoție, coleg și prieten bun cu Nicolae Titulescu.

Revista noastră publică alăturat numele tuturor celor care figurează în fotografie, așa cum au fost scrise ele pe carton, — nu atît pentru mărturia documentului ca atare, ci, mai ales, pentru a-l situa pe marele diplomat român în ambianța craioveană, cea în care a crescut și s-a format, împreună cu profesorii cărora le-a dat satisfacția unui asemenea elev și colegii alături de care a stat zi de zi în bancă și, nu cu foarte mulți ani înaintea acestui stop-cadru solemn, își mai împărțea, poate, secrete, trăia emoțiile juvenile ale tezelor și examenelor.

Întrebat, odată, cum era Titulescu ca băiat, fostul posesor al fotografiei a rîs: « Liceul nostru a avut, are și, probabil, va continua să aibă o tradiție de elevi inteligenți, foarte inteligenți, unii chiar strălucitori, dar . . . Titulescu era pur și simplu de neasemuit. Uneori, cînd discutam amîndoi, sau răspundea profesorilor în clasă, parcă vedeam literalmente scînteile cum îi scapără din creștet. »

DUPĂ ZECE ANI DE LA ABSOLVIREA LICEULUI « CAROL I » DIN CRAIOVA

O parte din colegi împreună cu profesorii. Octombrie 1910. Craiova 1911. Martie 11.

N. D. Fortunescu

I Ratz Louis, farm.; Plevian Dr.; August H.*

II Cuțana Tr., ziarist; Nisipeanu N., judec.; Dinescu Pascu, avocat; Grămescu I., magistr.; Retezeanu I., propr.; Teranu P. B., avocat; Nichita N., portărel; Popescu I., avocat; C-tinescu Vasile, magistr.; Drăgoescu V., doctor; C-tinescu Titu, magistr.; C-tinescu; Fortunescu D. Nicu, avocat; Păunescu I.; Buciumeanu Radu, farmacist; Iorgovici D., inginer.

III Popescu V. — Pipile, avocat; Pîrvulescu Tib., av.; Eschenazy A., comersant; Mitrică I., avocat; Belu V., Popescu C., doctori; Pr. Săvulescu; Lăzărescu C., inginer; Alimăneșteanu V., inginer; Măinescu I.; Schileru Ar., judec.; Drăgoescu Gr., func. bancă; Rădulescu A., judec.; Tănăsescu C., doctor; Stănescu C., magistr.; Panea Ion, doctor; Carianopol Al., avocat.

IV A. Georceanu, prof.; Ionciovici, prof.; Preotu Plevian, prof.; Ahil Gheorghiu, prof.; M. Strajan, prof. pens.; G. I. Bușilă, prof.; M. Stăureanu, prof.; M. Mezulescu, prof.; Th. Georgescu, prof.; Ilie Georgescu, prof.; N. *Titulescu*, avocat; I. B. Georgescu, magistrat.

Fotografie pusă la dispoziție de Madeleine N. Fortunescu

---

* De sus în jos, de la stînga la dreapta.

Le monde ressent aujourd'hui un besoin qui prime tous les autres: L'ORDRE DANS LA PENSÉE.

Si cet ordre n'est pas rapidement rétabli, tout ce que l'on fait sera inutile, et l'homme tombera plus bas qu'à l'époque des tribus primitives, car du moins, à cette époque, le sort qui l'attendait était l'ascension, tandis que le sort qui attendrait, dans les circonstances actuelles, l'homme de demain, serait la douleur d'une chute des sommets dans l'abîme.

Agir, c'est le mot d'ordre des temps que nous vivons.

Dans le magnifique discours que le Président de la République Tchécoslovaque faisait, à cette place même, il y aura bientôt deux mois, il disait:

« Il s'agit de créer un nouvel humanisme, un humanisme propre au XX-ème siècle, plus fort, plus solide, plus moderne, un nouvel humanisme qui ait sa nouvelle philosophie, sa nouvelle morale, son droit nouveau, qui adapterait les anciennes conceptions de la démocratie libérale issue de la Révolution française, aux besoins d'une nouvelle démocratie nationale, sociale, économique et culturelle, avec l'aide de l'expérience des démocraties et des régimes autoritaires de l'Europe, qu'ils aient réussi ou non.

Vous juristes, vous cherchez dans des voies diverses, les formes justes de la synthèse, dont je viens de vous parler. C'est pourquoi je me tourne vers vous, pour que vous nous aidiez tous, mais surtout nous, les hommes politiques, à sortir du chaos idéologique de notre époque. C'est là votre mission, qui sert à la fois la nation, l'Etat et l'Humanité.»

C'est ainsi que parla le Président Beneš.

Qu'il me soit permis de me détacher un instant de ma qualité d'homme politique, et de répondre en juriste à l'appel de votre Président:

«Nous sommes prêts, nous juristes, à aider les hommes politiques, mais il faut aussi que les hommes politiques nous aident.

Notre tâche est d'exprimer en formules claires les besoins que la vie sociale nous révèle à chaque instant. La rôle du législateur est de confirmer sous forme de loi ce que, nous juristes, avons constaté comme étant depuis longtemps, aux yeux de la collectivité, la règle qui guide, la règle que l'on suit parce que la justice et l'intérêt le commandent.

Mais que pouvons-nous, nous juristes, contre le fait que les hommes politiques, une fois la loi mise en vigueur, l'écartent à un moment donné?

Pour nous, juristes, le droit n'est pas comparable à un être vivant. Il ne saurait être abattu par les coups que l'on porte contre lui. Bien plus,

@Asociatia Ziaristilor Independenti din Romania

le droit ressort encore plus étincelant, à la suite des voies de fait qui ont tenté de le détruire.

Pour nous, juristes, le droit est impérissable, jusqu'à ce que l'abrogation en due forme ait proclamé sa mort. Pour nous, juristes, pour sortir du chaos idéologique, il faut avant tout, s'en tenir à la stricte application de la loi existante, il faut passer d'un stade du droit à un autre stade du droit, il ne faut pas que le désordre se glisse entre deux stades du droit, sinon le chaos idéologique devient un Labyrinthe dont nul fil d'Arianne ne saurait nous indiquer la sortie.

Pour nous, juristes, enfin, il n'y a pas de raison de changer la Bible parce que les hommes sont des pécheurs. »

Et laissez-moi maintenant reprendre ma qualité d'homme politique, pour me demander avec toute l'autorité désirable : qu'avons nous fait, nous hommes politiques, avec le Droit International que la Grande Guerre nous a légué? Car, au fond, si la Grande Guerre n'avait pas abouti à un Code International, qui lie tous les Etats avec force obligatoire, il se réduirait à une série d'horreurs sans justification aucune.

Quel est ce droit? Pourquoi l'a-t-on créé?

Avant la guerre, le monde était partagé en zones soumises au régime de la souveraineté nationale inflexible. Ces souverainetés réglaient elles-mêmes, en vertu de leur propre raison d'être, les difficultés qui se présentaient. Et, si pendant ce règlement, deux souverainetés s'entrechoquaient, le droit à la guerre était la mesure suprême pour résoudre le conflit. Comme le droit n'avait pas toujours à son appui la force, c'est, en dernière analyse, la force matérielle qui tranchait les conflits entre nations.

Des millions d'hommes ont dû mourir pour que ce système fît place au règne de la loi

[. . .]

Pour sortir du chaos idéologique, il faut maintenir la paix. C'est le seul moyen qui permette de sortir du stade du droit actuel et d'arriver à un stade de droit nouveau, qui soit le compromis entre tous les idéals existants et que nous ne pourrons atteindre que par l'élan du cœur, joint aux exigences de la raison et vérifié par l'expérience du Temps.

Il n'y a pas de moyen plus efficace pour préserver la paix actuelle que celui qui consiste, pour chaque État, à déclarer d'avance ce qu'il fera en présence d'une agression éventuelle.

Ce sera toujours l'honneur des États de la Petite Entente et de l'Entente Balkanique que d'avoir dit, en temps utile, quelle sera leur action en présence d'une agression prévue par les traités qui les lient.

Si nous avons donc connu l'angoisse de guerres portées entre autres, dont pourrait sortir une guerre qui nous concerne aussi, du moins, sur le territorire international que couvre le Traité de la Petite Entente et celui de l'Entente Balkanique, à aucun moment, ni dans le passé, ni dans le présent, nous n'avons perdu le sentiment de la sécurité.

C'est que, dans les deux accords dont je parle, on a toujours considéré l'équivoque comme un ennemi, la clarté comme la meilleure méthode et la fermeté comme un devoir.

Si tous les États agissaient comme nous, si l'on pouvait dresser dès aujourd'hui, le tableau des forces de ceux qui s'opposeraient demain à l'agression, cette dernière n'aurait jamais lieu.

On sait qu'en Occident il y a une tendance à faire une distinction entre l'Est et l'Ouest au point de vue de la sécurité. Cette distinction ne repose sur aucun fondement.

D'abord, le Pacte de la Société des Nations est général et exprime de façon claire la notion de la paix indivisible.

Ensuite, la Grande Bretagne n'a jamais dit et ne dira jamais qu'elle se désintéresse de la paix en Europe Centrale et Orientale. Elle fait simplement cette distinction : pour l'Ouest mes intérêts m'apparaissent dès aujourd'hui tellement clairs que je me prononce à l'avance. Pour l'Est, je me prononcerai le jour où l'agression aura lieu.

Enfin n'oublions pas que l'indivisiblité de la paix résulte du fait que la France a des traités d'alliance en règle avec la Tchécoslovaquie et l'URSS d'une part, et avec la Grande Bretagne de l'autre.

Le jour où la France agirait en vertu de ses traités d'alliance et en conformité avec les recommandations du Conseil de la Société des Nations pour l'application de l'article 16 ou de l'article 15 par. 7 du Pacte et où elle se verrait attaquée à son tour, elle serait la victime d'une agression non provoquée.

L'accomplissement d'un devoir international ne pourra jamais être assimilé à une provocation, car alors tous les traités d'alliance qui lient les Puissances de l'Ouest et le Pacte de la Société des Nations lui-même, seraient des véritables leurres.

La France aura ce jour-là le droit au mutuel appui dont parle le par. 3 de l'article 16, tel que la Grande Bretagne l'a demandé aux Puissances méditerranéennes lors de l'application des sanctions dans le conflit italo-éthiopien et, en plus, à l'aide que stipulent ses traités d'alliance en cas d'une agression non provoquée.

On sait, d'autre part, ce que l'on dit encore en Occident, en France aussi bien qu'en Grande Bretagne : la pratique d'une politique qui consiste à proclamer dès aujourd'hui en paroles, l'action que nous ferons demain, effraie l'homme de la rue.

Oh, pauvre homme de la rue! Qu'il me soit permis de prendre ta défense, au moins ici, à l'Université du Grand Comenius, au nom des principes qui sont à la base de sa philosophie :« L'école doit être une usine d'humanité, et les hommes, sans égard à leurs classe ou à leur sexe, doivent être éduqués sur tout sujet qui leur est nécessaire pour vivre et pour atteindre la Grâce. »

Bien sûr, l'homme de la rue qui ne connait pas les détails et les difficultés de la politique, a une tendance toute naturelle à eviter la guerre tant que lui ou son pays ne sont pas directement attaqués.

Mais il est facile, par une éducation adaptée, de faire comprendre à l'homme de la rue, que la solidarité entre nations est tellement étroite que l'on ne peut toucher impunément à l'une sans nuire à l'autre. Il est encore plus facile de lui faire comprendre que proclamer d'avance la nécessité de faire la guerre, est le moyen le plus sûr de l'éviter.

Selon moi, la situation des opinions publiques en Occident ressemble étrangement à un film kodak déjà exposé, mais pas encore développé. Quant à moi, je vois déjà l'image. L'homme de la rue ne la verra que le jour où les événements ont permis le développement du film. Mais alors il sera trop tard : la guerre sera inévitable et l'homme de la rue devra la faire.

Or, le but que nous devons poursuivre est de maintenir la paix et non pas de la gagner une seconde fois.

Que savait l'homme de la rue de Glasgow des raisons qui en 1914, déterminèrent la Grande Bretagne à prendre les armes? Il n'en savait rien. Et pourtant, il mourut en héros.

Si l'homme de la rue est capable de donner sa vie sans savoir pourquoi, au moins montrons-lui le respect qu'on lui doit en lui expliquant avec franchise quel est le devoir international de son pays et, par là quel est son propre intérêt.

Lorsqu'il réalisera que le silence peut le conduire à la mort et qu'un mot dit en temps utile, peut lui sauver la vie, c'est lui qui poussera les gouvernements de partout à parler et à dire les paroles nécessaires qui feront plier les épées et taire les canons.

Non, je n'ai pas peur que l'homme de la rue empêche les gouvernements de déclarer leur politique d'avance. J'ai plutôt peur du manque du courage qu'il faut pour rompre avec la tradition et pour tenir ouvertement un langage, qui puisse temporairement provoquer une hostilité internationale. Mais que l'homme politique réalise que cette hostilité n'est pas éternelle, et qu'elle peut lui apporter à la fin un bien rare, un bien précieux : le respect de l'adversaire pour son caractère et son courage.

Voici, Mesdames et Messieurs, un vaste programme de solutions concrètes, dressé par un homme politique qui est en même temps un juriste, en réponse à l'appel du Président Beneš en vue de sortir du chaos idéologique actuel, par la mise du droit au service de la politique, au point qu'on arrive à la conclusion qu'il s'agit de deux aspects d'une vérité unique.

Ce n'est que le jour où la politique se confondra avec le droit, où l'on n'opposera plus l'esprit politique à l'esprit juridique, ce n'est que le jour, où l'on réalisera que le véritable esprit juridique se confond avec l'esprit politique aiguisé, parce qu'il consiste à harmoniser les contradictions de l'heure, au service du maître qui s'appelle la loi, parce qu'il sait, que si ce dernier ne mérite plus d'être maître, il faut le remplacer par un maître nouveau, adapté aux exigences nouvelles, qui s'appelle encore la loi, mais la loi nouvelle; ce n'est que le jour où le droit rayonnera comme un soleil levant dans l'âme de tous les hommes, comme une directive qui guide, comme un impératif catégorique qui s'impose, comme

une auto-obéissance qui se confonde avec la liberté organisée, que l'humanité aura été sauvée, parce que, dans la paix que crée l'ordre juridique, l'homme pourra accomplir sa destinée conformément au commandement de l'Idéal Créateur.

L'Idéal Créateur veut que l'empire du ciel qui est en nous, se réalise autour de nous dans le monde visible de la matière.

L'Idéal Créateur ne se contente pas de semer dans l'âme humaine le germe de la foi dans une vie future, où la sagesse deviendra l'alliée de la bonté ; il exige surtout les efforts nécessaires, si grands qu'ils soient, pour intégrer dans la matière toutes les poussées instinctives de l'âme humaine vers le beau et vers le bien, qu'il ne suffit pas d'entrevoir, qu'il s'agit de créer.

L'Idéal Créateur ne distingue pas entre l'esprit et la matière. Il considère le premier comme le génie du sculpteur et le second comme le marbre qui se laisse façonner, afin qu'apparaisse en pleine lumière, le beau qui se cachait auparavant dans l'âme humaine, comme dans une ténèbre.

La paix dans l'ordre, le droit en perpétuel devenir, pour suivre le cours changeant de la vie, l'âme humaine en continuel effort de se réaliser elle-même en formes concrètes d'une pensée et d'une générosité en constante ascension, voilà les conditions qu'exigent la sortie du chaos et la vie organisée à laquelle tous les êtres humains aspirent.

C'est par le droit, comme méthode, c'est pour l'empire du droit, comme objectif, c'est par le fonctionnement du droit au service de l'amélioration du droit, comme règle de conduite, que nous réaliserons les exigences de l'Idéal Créateur, que nous cesserons d'être des humbles qui se courbent devant les difficultés de l'existence, que nous deviendrons les maîtres de la vie, dont, par ignorance, nous nous croyons les esclaves, que nous sentirons, enfin, que Dieu est véritablement en nous.

Pour m'avoir donné l'occasion d'exprimer ces vérités, qui sont la substance même de ma vie, et pour m'avoir proclamé Docteur honoris causa de votre Université, laissez-moi, Monsieur le Recteur, et vous tous Messieurs les Professeurs, vous remercier de ce trésor de richesses spirituelles que j'emporte de Bratislava et qui s'appelle la gratitude.

Conferință ținută la Universitatea Komensky din Bratislava, la 19 iunie 1937

N. TITULESCU

ACTES DE LA DOUZIÈME SESSION ORDINAIRE DE L'ASSEMBLÉE DE LA SOCIÉTÉ DES NATIONS.

Compte rendu des débats, première séance, le 7 septembre 1931.

Discours du Président

Le Président. — Le très grand honneur que vous venez de faire à mon pays et à moi-même en m'appelant à présider de nouveau les travaux de cette haute Assemblée et en vous écartant, à titre tout à fait exceptionnel, de la tradition de la non-rééligibilité du président, m'inspire une profonde gratitude qui ne saurait se traduire en paroles. Je tâcherai de vous le prouver en restant fidèle aux méthodes que nous avons employées l'an dernier et en m'efforçant de les perfectionner le plus possible pour que, d'un commun accord avec vous, notre travail puisse atteindre son but essentiel, sa véritable raison d'être : l'efficacité.

Un travail efficace, un travail qui s'apprécie non pas d'après l'effort, mais d'après les résultats, est plus que jamais indispensable à la Société des Nations.

Une terrible crise de confiance s'est emparée du monde, en commençant par le domaine financier et en risquant d'envahir tous les autres. Alors que de partout nous viennent des nouvelles que la flamme de la confiance vacille et menace de s'éteindre, nous faillirions à notre devoir, nous tous ici réunis, si, par des actes concrets, visibles et rapides, nous ne prouvions pas aux peuples que le feu sacré de Genève ne risque pas, lui, de s'éteindre et que s'il n'est pas encore assez puissant pour réchauffer le monde, il est assez fort pour l'éclairer et le guider. [. . .]

Et, en effet, il l'éclaire et il le guide. La Société des Nations n'est qu'à première vue, une réunion de gens qui délibèrent à l'Assemblée, au Conseil et dans les Commissions.

Elle est, en réalité, un esprit et une méthode, une façon de penser et une façon d'agir, un élan du cœur qui permet la compréhension et une discipline de l'intelligence qui permet le rapprochement. La Société des Nations est avant tout un véritable pli mental qu'on n'acquiert qu'en participant avec assiduité aux travaux de Genève, mais qu'une fois acquis, on emporte comme une empreinte, comme une véritable richesse agissante, n'importe où l'on se trouve.

Nous n'avons pas, à Genève, la prétention de détenir le monopole de tout ce qui peut se faire en vue du maintien de la paix et du rapprochement des peuples. Mais, ne pas reconnaître que les résultats obtenus dans le domaine de l'entente internationale sans la participation directe de la Société des Nations sont toujours le fruit de son esprit et de sa méthode serait une injustice; l'oublier quand on le sait, serait de l'ingratitude. [. . .]

Alors, loin de considérer que les résultats obtenus sur le terrain de la coopération internationale sans la participation directe de la Société des Nations appauvriraient cette dernière, je revendique ces résultats pour nous, et, courageusement, je les inscris ici au bilan des profits moraux de la Société des Nations.

Mais, si la Société des Nations est agissante, même lorsqu' elle est invisible, elle doit l'être d'autant plus lorsque les regards du monde se

N. TITULESCU

Un bloc indivizibil

«Domnilor, studiind fizionomia acestei Adunări, observîndu-i reacțiile de-a lungul numeroaselor ședințe pe care am avut onoarea să le prezidez, m-am întrebat adeseori dacă formăm cu adevărat, noi toți, împreună, un suflet colectiv. Dacă nu am simțit acest suflet colectiv atunci cînd — în discuțiile dumneavoastră — interese se înfruntau cu alte interese; dacă l-am simțit conturîndu-se abia ori de cîte ori în această Adunare, prindea chip perspectiva unui viitor mai bun și mai drept, acest suflet colectiv l-am simțit în schimb din plin, de fiecare dată cînd, eliberîndu-vă de ceea ce ne desparte, dumneavoastră ați știut discuta liber, cu franchețe, de la om la om, și de la inimă la inimă; da, am simțit acest suflet colectiv ca o trăsătură de unire între toate rasele și toate popoarele, făcîndu-ne limpede să înțelegem că, în pofida divergențelor noastre, în fond, noi toți alcătuim un bloc indivizibil.

Din discursul de închidere a celei de-a 24-a ședințe plenare a Societății Națiunilor, 4 octombrie 1930

Geneva, 7 sept. 1930. Discurs rostit de Nicolae Titulescu, în calitate de președinte al Adunării Societății Națiunilor (Sesiunea a XI-a)

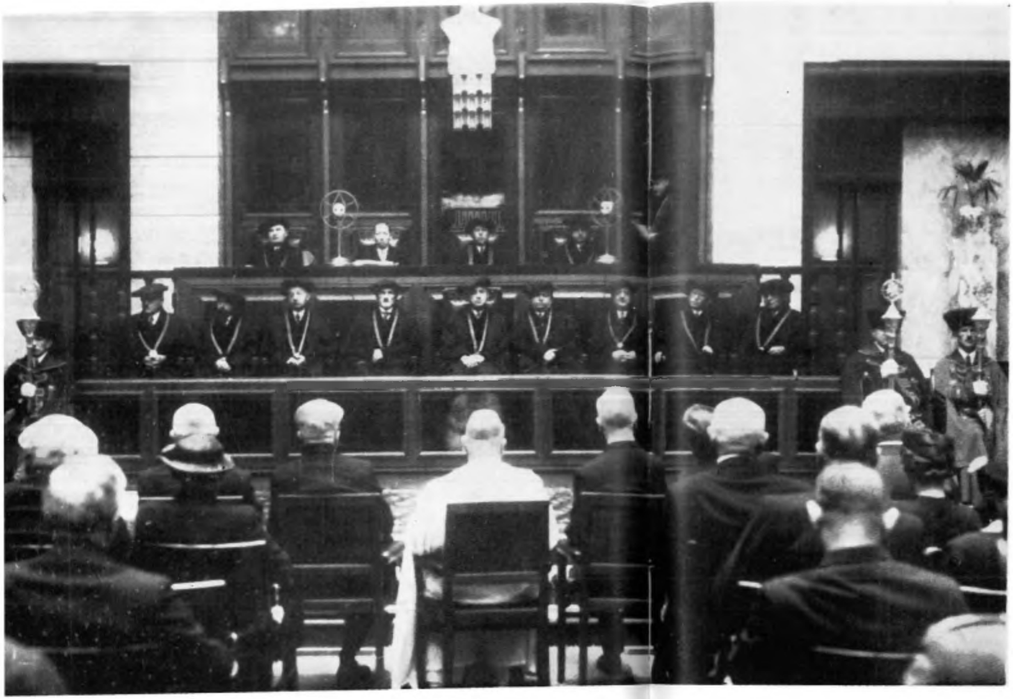

19 iunie 1937. Bratislava.
Decernarea titlului de doctor *honoris causa* lui Nicolae Titulescu

Geneva, 1930. Comisia de cooperare intelectuală

Între participanți: Albert Einstein (primul rînd: al 4-lea din stînga); G. Oprescu (primul rînd în stînga, în picioare), Nicolae Titulescu (al 6-lea în al doilea rînd din dreapta.

12 mai 1939. Fragmente dintr-o scrisoare adresată de Nicolae Titulescu surorii sale Cornelia (Nelly) Nenișor

POLITIQUE EXTERIEURE

La retraite de Nicolas Titulesco est un événement européen

On mesure la portée internationale de la retraite de Nicolas Titulesco, au volume des commentaires qui en ont accueilli la nouvelle. On en mesure la signification à la satisfaction que ne se donne même pas la peine de dissimuler la presse d'outre-Rhin, et la manière dont l'ancien ministre des Affaires extérieures de Roumanie a été écarté du pouvoir n'est pas étrangère à l'émotion de ceux pour qui l'idée qu'ils se faisaient de son pays se confond avec l'estime qu'ils lui portaient.

C'est en effet, au Cap Martin où, à l'accoutumée, il prenait ses vacances, que M. Titulesco a tout à la fois appris la démission du Cabinet Tataresco et sa reconstitution sans lui. Tous ses autres collègues du ministère conservaient leur portefeuille, lui seul était éliminé et remplacé par M. Antonesco, naguère ministre de Roumanie à Paris, et grand ami de la France.

* * *

Dans les milieux officiels roumains, on a voulu expliquer ce remaniement ministériel par la nécessité, en face de l'agitation intérieure, de constituer un ministère purement libéral. On ne voit pas très bien, au premier abord, en quoi la présence de M. Titulesco à la tête de la diplomatie roumaine aurait pu nuire à l'apaisement des esprits à l'intérieur du pays. En vérité, la crise ministérielle qui vient d'éclater à Bucarest, et d'être en un instant résolue, était dans l'air depuis de longues semaines. Les éléments extrémistes de droite, dont l'activité s'inspire des doctrines hitlériennes, menaient dans le pays une agitation contre laquelle M. Titulesco, mesurant les menaces de l'heure présente, s'était à diverses reprises vivement élevé. Conscient du rôle que son pays est appelé à jouer aux côtés de la France dans le maintient de la paix, il s'inquiétait à juste titre de l'épanouissement de tendances propres à rompre la cohésion de la Roumanie en face du danger. Il avait demandé, pour qu'il lui fût permis de maintenir le prestige du pays à l'extérieur, que l'on intervînt avec énergie contre les fauteurs de trouble. L'idée que les grandes puissances pourraient ne plus avoir confiance en la Roumanie lui était insupportable. Connaissant le risque, il exigeait qu'on l'écartât... On lui avait promis d'agir, de faire quelque chose et en fait on a agi : on l'a débarqué — car, si triviale que soit cet expression, c'est, dans le cas particulier, la seule qui convienne.

* * *

Certes, M. Tataresco, nanti de nouveau de la confiance royale, a fait connaître — et c'est maintenant chose faite — qu'il allait immédiatement procéder au désarmement des formations factieuses... mais alors, s'il était décidé à le faire, pourquoi se débarrasser de celui qui le lui demandait avec le plus d'insistance ? En face de cette question, on en vient à se demander si l'élimination de M. Titulesco n'a pas d'autres raisons et si son attachement au dogme de l'organisation de la paix par l'assistance mutuelle n'est pas la cause de sa disgrâce. L'assistance mutuelle en Europe orientale comporte en effet un rapprochement étroit entre Moscou et Bucarest, plus : une collaboration technique minutieusement mise au point.

M. Titulesco le savait, pensait que l'intérêt supérieur de la paix européenne imposait que l'on réalisât cette collaboration. On conçoit que les éléments germanophiles aient voulu faire obstacle à une action qui aurait eu pour effet de consolider le front des puissances pacifiques.

* * *

Ce qui frappe dans la composition actuelle du Cabinet de Bucarest et, dans la mesure où il nous est permis d'apporter un commentaire à un événement qui, en apparence, n'intéresse que la vie intérieure de la Roumanie, c'est en quelque sorte son double visage. En effet, M. Tataresco a pris soin de nous faire connaître que son pays ne changerait pas de politique extérieure. Il a souligné tout le prix qu'il attache à l'alliance de la France et l'attribution à M. Antonesco du portefeuille des Affaires étrangères nous est une garantie de plus que telles sont les intentions du président du Conseil roumain. Mais, le fait que dans le même temps M. Titulesco est écarté du pouvoir tandis que M. Iunescu, dont les sympathies pour la Garde de Fer hitlérophile sont bien connues, est élevé à la vice-présidence du Conseil, est un tel gage donné aux nazis roumains qu'il semble impossible que, dans l'avenir, ils n'exercent point une action décisive sur la conduite des affaires du pays.

Depuis longtemps, les extrémistes de droite ont inscrit Nicolas Titulesco sur leurs listes noires. Maintenant qu'ils s'en trouvent débarrassés, il serait surprenant qu'ils n'essaient pas d'en tirer parti pour obtenir sur le plan extérieur un revirement qu'ils souhaitent...

* * *

L'expérience Tataresco réussira-t-elle ? Déjà, en Roumanie, des voix s'élèvent pour protester contre la composition du nouveau ministère et M. Titulesco, qui souffre actuellement d'une légère crise de paludisme semble décidé, aussitôt rétabli, à reprendre la lutte.

Certes, le roi Carol est maître du destin de son pays. Et nous ne songeons pas à nous étonner, voire à nous inquiéter de la retraite de M. Titulesco si sa personnalité n'était telle qu'elle dépasse de beaucoup les cadres de la politique de son pays.

Car, voici que disparaît de la scène européenne un des meilleurs artisans de la paix. La Société des Nations, déjà fort éprouvée, perd en lui — provisoirement espérons-le — un de ses plus fermes soutiens, un de ses défenseurs les plus convaincus et les plus éloquents. La Petite Entente qu'il édifia avec M. Benès, l'Entente Balkanique dont il est un des fondateurs, perdent dans le même temps un conseiller et un chef. Il serait vain de contester que la retraite de Nicolas Titulesco ajoute encore au trouble de l'heure présente. L'organisation de l'Europe orientale contre les menaces qui pèsent sur elle va se trouver ralentie sinon entravée et, puisque la paix est indivisible, c'est la cause même de la paix qui, indirectement, est mise en question.

Jean THOUVENIN.

« Homme libre », 4 sept. 1936

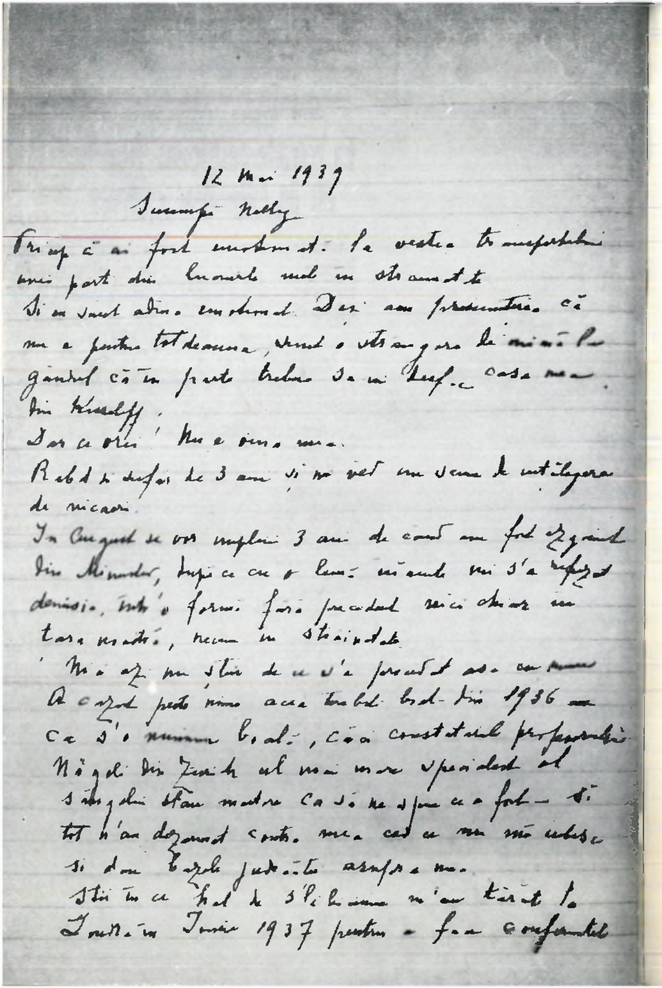
12 mai 1939

concentrent sur elle. Je sais que de tout temps, l'humanité a été friande de miracles et que les souffrances présentes n'ont fait qu'accentuer cette tendance naturelle. Nous nous trouvons donc, étant donné la limitation de nos moyens et cet état d'esprit, devant une situation sérieuse qu'il s'agit d'envisager avec courage et avec clairvoyance. Disons franchement que Genève n'est pas la terre des miracles, mais prouvons par nos actes que nulle part mieux qu'ici, nulle part mieux que dans le cadre de la Société des Nations, la bonne volonté et l'esprit de décision ne sauraient produire des résultats plus heureux.

Tâche difficile, tâche ingrate que la nôtre, mais à laquelle nous ne saurions nous dérober. Nous sommes les dépositaires de la plus précieuse des richesses. Le plus grand espoir du monde, le dernier peut-être, se trouve entre nos mains. Quel est celui, parmi nous, qui, pour la satisfaction d'un intérêt particulier, aussi légitime qu'il soit, oserait briser le dépôt sacré qu'il détient? Aussi, dans toutes nos discussions, dans les grandes comme dans les petites, n'oublions jamais l'importance de l'enjeu qu'implique un désaccord ou un aveu d'impuissance.

Nous traversons une époque difficile; la transition d'une forme de vie collective à une autre est manifeste; beaucoup de vérités anciennes sont mortes; les vérités nouvelles ne sont pas suffisamment claires pour qu'elles se transforment en forces agissantes.

Dans ces conditions, nous ne pouvons rester figés dans les formules du passé, mais nous ne saurions, non plus, au nom de l'avenir, faire un saut dans l'inconnu. Dans la situation actuelle, gardons jalousement tout ce qui a été éprouvé par l'expérience du passé et préparons soigneusement, avec patience, nos positions futures, que nous n'occuperons que gradullement et à bon escient.

Confiance, prudence, action, esprit de sacrifice: voilà les quatre commandements de l'heure actuelle. Renforcer la confiance par l'action, tempérer cette dernière par la prudence, ne jamais renoncer à l'action parce qu'elle implique le sacrifice, voilà l'unique moyen de conjurer le danger et de participer consciemment à une évolution dont on ne peut déterminer avec précision ni le sens ni l'ampleur.

C'est à l'héroïsme, Mesdames et Messieurs, que nous appelle notre devoir, à l'héroïsme sans attrait, qui ne comporte pas de récompense

immédiate, à l'héroïsme qui n'engendre qu'incompréhension et critique, à l'héroïsme muet et anonyme de la vie des tranchées. Oui, mais, cette fois, nous sommes dans les tranchées de la paix, où les peuples ne se dressent plus les uns contre les autres dans une lutte fratricide, mais où, pour la première fois, ils combattent tous ensemble un sort contraire que seule, leur solidarité parfaite pourrait conjurer.

Devant ce spectacle, pourrions-nous être pessimistes? Jamais, depuis la crise mondiale, la solidarité entre les nations ne s'est manifestée de façon plus éclatante. Inscrivons au passif toutes nos pertes matérielles, mais inscrivons à l'actif cette constatation réconfortante: la souffrance est en train de forger la vraie fraternité entre les nations.

Non, nous n'assistons pas à l'écroulement d'un monde ! Nous sommes tout simplement sur le chantier où se construit un monde nouveau. Chacun a sa tâche; tous unis, comment pourrions-nous douter du succès?

Qu'importe que nous ne soyons pas là le jour où l'œuvre sera achevée? Qu'importe qu'on oublie les efforts des ouvriers de la première heure? Qu'importe que nous n'ayons été que les soldats inconnus de la victoire de la Paix? Nous avons été ceux qui ont cru, à un moment où ils pouvaient perdre la foi, et c'est là le seul Mérite qui compte aux yeux des hommes de Genève, c'est là leur unique titre de gloire.

En vous remerciant, Monsieur le Président du Conseil, des bonnes paroles avec lesquelles vous avez bien voulu m'accueillir comme président de l'Assemblée, il ne me reste plus qu'à prononcer les deux mots qui justifient ma présence à ce poste: au travail !

Discurs la Liga Națiunilor, Geneva, 7 septembrie 1931

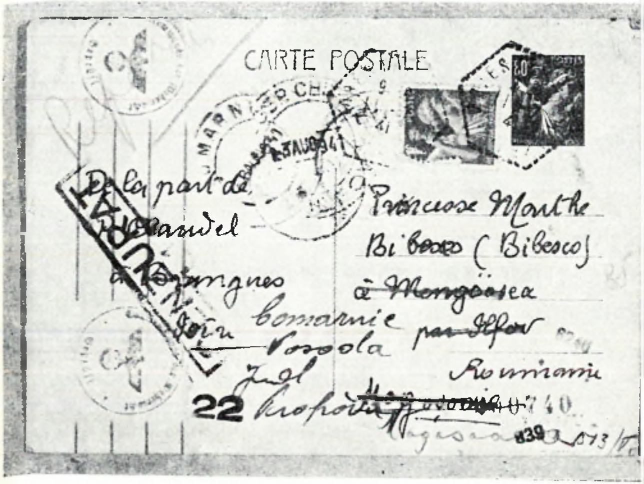

ISTORIE TRĂITĂ

PAUL CLAUDEL către MARTHA BIBESCU
CORESPONDENȚĂ

THEODOR CSOKOR
MĂRTURII EPISTOLARE
DIN ANII 1939—1941

LILLIAN HELLMAN
PAGINI DE JURNAL:
«ITINERAR NETERMINAT»

. . . C'est après la victoire que le grand travail de la reconstruction de l'Europe va commencer. Je ne cesse d'y penser . . .

PAUL CLAUDEL

MARIN BUCUR

Corespondență inedită

PAUL CLAUDEL — MARTHA BIBESCU

Un destin fericit face ca în fondurile de manuscrise ale Bibliotecii Centrale de Stat din București să se afle, în marea arhivă documentară atît a familiei Bibescu cît și a Marthei Bibescu, un mic corpus epistolar aparținînd marelui poet al Franței secolului al XX-lea, Paul Claudel, adresat prietenei sale Martha Bibescu.

Descoperirea acestui tezaur de corespondență este menit să bucure postum pe aceea care deplîngea înainte de moarte risipirea și înstrăinarea unei părți a acestei averi sufletești. Pregătind volumul *Echanges avec Paul Claudel.* Nos lettres inédites (Mercure de France, 1972), Martha Bibescu a reconstituit un climat spiritual care a existat pe parcursul a trei decenii, evocînd pagini revelatoare pentru biografia lui Paul Claudel. Corespondența (aceea pe care o avea cu ea în *Quai de Bourbon* și la care s-a adăogat, prin bunăvoința familiei poetului, corespondența primită de Claudel de la Martha Bibescu) începea, cu o poveste misterioasă, așa cum îi plăcea autoarei celor 8 *Paradisuri,* « par l'histoire d'une pivoine perdue entre l'Asie et l'Europe ». Prima scrisoare a lui Claudel, publicată în *Echanges* datează din 17 decembrie 1926, iar ultima din 21 aprilie 1953.

Scrisorile de față umplu un spațiu gol, între anii 1937—1945. Martha Bibescu a fost forțată să schițeze doar amintirea acestor ani din ajunul și din timpul ultimului război mondial. Astfel din anul 1937, în volumul său, se cunoaște doar scrisoarea din 3 mai 1937. Scrisoarea aflată în fondul documentar bucureștean (29 iulie 1937) salvează impresia de incident epistolar. La fel stau lucrurile și pentru anul 1938: în *Echanges,* există scrisoarea expediată de Claudel la 2 martie, din fondul românesc se adaogă o nouă scrisoare, aceasta din 28 iulie.

* Addenda la *Echanges avec Paul Claudel*

Din anul 1939 nu datează decît două scrisori: din 3 aprilie și 28 aprilie, pe cînd fondul bucureștean păstrează scrisorile din 22 februarie, 24 martie, 29 martie, 1 iulie, 23 iulie, 4 decembrie, 21 decembrie, în total șapte scrisori inedite.

Din 1939, după cele două texte epistolare, corespondența la care se referă Martha Bibescu datează abia din 1945. Or, în fondul păstrat în țară, apare corespondența foarte interesantă a lui Paul Claudel din 3 septembrie 1940, 25 mai 1941, 9 iulie 1941, 1 martie 1944, 14 februarie 1944 — ani grei ai rezistenței morale și civice în fața ofensivei hitleriste. Prietenii de odinioară se caută, se încurajează, cred în victoria democrației și a onoarei popoarelor, într-o nouă Europă care va începe îndată după potolirea sălbăticiei războiului. Și Paul Claudel și Martha Bibescu sînt angajați în apărarea onoarei culturii și civilizației europene. Nici o toleranță față de invadatori străini, nici o umbră de nepăsare față de drama popoarelor și a oamenilor decimîndu-se pentru a stăpîni sau pentru a se apăra. Martha Bibescu relatează ca un eveniment de o cruzime antiumană, data de 23 noiembrie 1940 cînd, bănuită de a opune rezistență dictaturii legionare, este asediată în palatul de la Mogoșoaia, proprietatea ei, de o bandă de legionari care îi devastează arhiva cu o vulgaritate feroce și o incultură de *Rinoceri* (« date à jamais mémorable dans ma vie »).

Martha Bibescu a evocat dramatic salvarea unui poem de Claudel, — *Brangues, un coin de France*, suspectat și acest text de echipa de *curățitori* ca infestat de decadență, devenind apoi pentru ea un fel de catehism al speranței, un credo al victoriei și al supraviețuirii din cataclism: « Pendant les années qui suivirent, la lecture à haute voix du poème de Brangues devint un rite pour les visiteurs français de Mogosoëa ».

Dar din refugiul său, apăsat de grijile unei familii numeroase, și de ale unei patrii ocupate, Paul Claudel continuă să creadă cu fervoare în depășirea vremurilor cumplite în care se aflau și unii și alții (« ces temps terribles qui menacent de devenir encore plus sombres »), prin regăsirea în durata ideii de adevăr, de bine și de dreptate, ca triadă a Absolutului. Apare un Claudel atașat dramei istorice prin care trece patria prietenei sale: « je suis avec vous dans toutes vos peines, angoisses, prières et espérances » (25 mai 1941).

Țara trăia nenorocul unui regim corupt care avea să dezechilibreze pentru mult timp « mersul » firesc al ființei poporului nostru. Paul Claudel împărtășește o grijă fraternă destinului istoric încercat la limită în acei ani . . . « la pauvre Roumanie », — *biata Românie*, căreia îi iubea istoria și legendele, munții și tradițiile (a existat — inițiativa pare a fi venit din partea Marthei Bibescu — un gînd al lui Claudel pentru postul diplomatic francez de la București !), încăpută pe mîinile « amantului Lupeascăi », cum îl numește pe Carol al II-lea. Dealtminteri, Martha Bibescu îi vorbise și îl prevenise pe poet despre pericolul care pîndea țara condusă de un « infâme souverain ». (« Vous vous rappelez ce que vous m'avez dit un jour de cet infâme souverain? ». 3 septembrie 1940).

Dar cîtă mîndrie pune în condiția sa de cetățean al unui popor al Culturii și al onoarei umane, atunci cînd, ocupați de trupele hitleriste, părăsesc reședința de la Brangues, cu credința sfîntă în doborîrea spiritului rău al omenirii moderne. Poetul prefigurează, prudent, din 1939—1940, rolul de excepție al generalului de Gaulle

(fusese mai înainte de el, intuiția politică a însăși Marthei Bibescu (« Quant à nous je doute que l'homme dont vous me parlez c'est l'instrument de la Providence. Il est vrai qu'il y a un psaume (22.4) qui dit: Ton bâton et ta gaule (virga) m'ont consolé » . . . (3 septembrie 1940).

Coroborate aceste date, acum relevate din corespondență, cu paginile din *Jurnalul* Marthei Bibescu din acei ani, se reașează mai în adîncime atitudinea demnă și curajoasă, de apărătoare a instituțiilor democratice și a valorilor naționale, a acestei moștenitoare de ginte istorică românească care își luase toată răspunderea rămînînd alături de țară, într-o țară ocupată.

La un alt nivel al lecturii acestei corespondențe, apare elementul confesiv al creatorului, gîndurile poetului și planurile sale spre sfîrșitul vieții. Prietenei sale de la Mogoșoaia îi vorbește de colaborarea cu Audrey Parr la realizarea baletului *L'Homme et son Désir*, așa cum avea să colaboreze în perioada anilor '40—'50 cu Jean-Louis Barrault la montarea unor spectacole cu misterele sale dramatice. La 29 iulie 1937 o anunța pa Martha că avea gata *Meditațiile* asupra celor șapte chinuri, sub titlul *l'Epée et le Miroir*. În vara anului următor, trăia într-un adevărat laborator la Brangues: o mică piesă l'*Annonce aux Français*, două mimodrame dedicate Idei Rubinstein, și, tot aceleiași interprete, o altă dramă: *l'Histoire de Tobie et de Sara*. Aprecierile despre estetica preconizată de Mathyla Ghika sînt de o mare acuitate și suplețe, refuzînd un criteriu de valoare smuls științei exacte și aplicat unui domeniu al inefabilului și al misterului creației umane. Cît privește pe Pius Servien, Claudel are o adevărată idiosincrazie, mai ales că îl socotește un plagiator al său. Matematica poetică era pentru Claudel, și sînt sigur că și pentru încă mulți poeți de azi, « la plus vaine des pierres philosophales. Tout est chiffre, tout est nombre, tout est poids, et cependant tout est inchiffrable et impondérable ». (28 iulie 1938).

Pe fundalul tragic al războiului, Claudel se închide în profunzimea meditației și a regăsirii în propria forță, ca unitate a forței umane comunitare. Atunci, într-o existență de anahoret, el lucrează la interpretările și comentariile Apocalipsului, stranie și totuși posibilă corelare în subconștient a acestei cărți sacre cu o epocă istorică cu alură catastrofică (25 mai 1941 !?).

Mai există un nivel al lecturii corespondenței lui Claudel către Martha Bibescu: este sinceritatea și bunătatea cu care îi vorbește, simplitatea spiritualizată în care trăiește, ca toți oamenii pămîntului, înconjurat de o numeroasă familie, năpădit de copii, nepoți de toate vîrstele, într-un adevărat refugiu al vieții și al protejării creației și al perpetuării speței. Este o bucurie și o exuberanță a unei lumi care refuză atrocitatea și crima, ideea de război: băieții sînt toți pe front, prizonieri la inamic, în refugiu, pe linia de atac. Casa poetului nu se închide ca un mauzoleu al războiului. El însuși muncește, ca un țăran la cîmp, credincios sufletului său însetat de adevăr și de frumos pentru oameni. Este o fervoare a vieții și a tinereții la Brangues, acolo unde o fiică i se căsătorește, alta va naște, — o erupție de vitalitate care ripostează din adîncul uman la apocalipsa războiului. Este vremea unei mari încercări a omului, și Claudel trece cu o măreție sublimă acest prag atît de șubred multora dintre contemporanii săi. Crede, îi spune Marthei Bibescu, și își spune sieși, să credem în noi cu adevărat

pentru a putea păstra în noi tăria speranței. De la Brangues simte nevoia prieteniei acestei femei de vocație spirituală, așa cum altădată Gide o așteptase pe o altă româncă, de o sublimă spiritualitate, Alice Voinescu, pentru a se regăsi într-o comuniune de gînd la Pontigny. Poetul *Marilor Ode* dă prieteniei sale cu Martha Bibescu semnificația unei adevărate șanse și a unei bucurii a vieții sale. Mulțumindu-i pentru vestea pe care i-o comunicase în legătură cu succesul ce-l repurtase piesa sa *l'Annonce faite à Marie*, în traducerea lui Ion Pillat[1], pe scena Teatrului Național din București (*Îngerul a vestit pe Maria*, 1939; succes ce a continuat și în anii războiului !), Paul Claudel i se destăinuia, cu o devotată franchețã, ce sens căpăta pentru el « *l'Annonce* sous sa forme Roumaine »:

« Si vous en avez l'occasion, remerciez pour moi tous ceux qui y ont pris part. Je suis heureux d'avoir pu ainsi communier avec un pays qui m'est cher et qui m'a donné ma meilleure amie ». (scrisoare din 28 aprilie 1939, publicată în *Echanges*).

Dealtminteri, este evident rolul pe care l-a avut Martha Bibescu în pregătirea numirii lui Claudel *doctor honoris causa* la Cambridge, și chiar mai tîrziu, alături de un Louis Gillet, pentru alegerea sa ca membru al Academiei Franceze !

Noile scrisori care intră de acum înainte în schema și în corpusul general al corespondenței lui Paul Claudel[2], ajută să se vindece o îndoială a aceleia care își mărturisise la un moment dat că trecutul o împiedica să-l reconstituie. Paginile claudeliene reînvie, dintr-o falsă uitare, sub un spectru al idealității și identității umane pe care prietenia ca și dragostea îl lasă ca o autentică durată în timp.

---

[1] Poate să existe în corespondența primită de Paul Claudel și scrisori trimise de Ion Pillat !

[2] Fiind vorba de o personalitate, am respectat întocmai ortografia poetului, cu abreviațiile sale, ceea ce denotă o mare apropiere sufletească, scriindu-și de la prieten la prieten. Am păstrat abrevațiii de tipul: *Br.* (= Brangues); *n.* (= nous); v. (= vous); q. (qui); q. (= que) etc.

PAUL CLAUDEL către MARTHA BIBESCU

[Plic cu adresa] Princesse Marthe Bibesco Mogosoëa par Chitila Roumanie
[Ștampile ale poștei] Paris 15 h. 3 août 37 București 5 aug. 937 Buftea
6 aug. 937 Comarnic 7 aug. 937
Brangues — Isère

le 29 juillet [1937]
Sainte — Marthe

Chère grande amie,

J'ai lu avec attendrissement votre lettre et ce matin à l'Eglise j'ai été confronté par l'écriteau qui annonçait Sainte-Marthe. Alors,j'ai prié pour vous de tout mon cœur cette patronne des servantes et des grandes dames, puisque toute grandeur est de servir, et qui a fait sortir définitivement du Rhône ce dragon vert que j'ai toujours soupçonné de mêler à ces eaux rapides et glauques, le souvenir de ses replis et de ses yeux vertigineux. Votre écriture m'a consolé au milieu de mes chagrins, vous les connaissez ceux là que nous causent les êtres qui sont les plus proches de nous. Le psaume dit: *Et les ennemis d'un homme* (comme qui dirait les ennemis par excellance ceux là qui sont le mieux placés et le mieux outillés), *les gens de sa propre maison.*

Ce qui me console ce sont tous ces beaux petits enfants, nus comme des amours, qui toute la journée remplissent la maison et le jardin de leurs cris joyeux ! Et moi, au milieu de tout cela, toujours étendu et la face au ciel, comme une grosse larve somnolente en train de filer son cocon !

Je suis content que vous ayez aimé ma vieille amie Audrey Parr (je sais que ce sentiment est *reciprocated*). Vous pouvez imaginer combien elle était belle et radieuse, quand je l'ai connue autrefois, au Brésil, et q.n. collaborions à ce fameux ballet que v. n'avez sans doute pas vu, *l'Homme et son Désir* [1]. Maintenant grâce à Dieu il n'y a plus de désir, sinon celui de

---

[1] *L'Homme et son Désir* s-a tipărit în 1917.

ce désert éblouissant où j'aime à me perdre et qui me rappelle le mot de la Bible: « interiora deserti », les interieurs du désert. Pourtant je vais bientôt reprendre le métier de maître de ballet avec la belle grecque Aliki [1] à qui je vais apprendre des mouvements. — Vous ne me dites rien de vos projets littéraires, ni de ce grand livre que vous méditez et dont je me réjouis de tourner les pages. J'attends aussi d'une grande expectation l'hiver qui vous ramènera et qui me ramènera derrière vous à la poupe de la vieille Île [2].

J'ai achevé d'écrire mes Méditations sur les Sept Douleurs (titre: *l'Epée et le Miroir*) [3] et mes deux filles sont en train de les taper pour moi.

Donnez-moi de temps en temps de vos nouvelles.

Je vous aime et je vous embrasse.

Claudel [4]

(Biblioteca Centrală de Stat. Fond Bibescu. Colecția Al. Saint-Georges CDXVI/4—8)

[Adresa imprimată] Château de Brangues. Morestel Tél. No.2 Brangues, Isère

le 28 juillet 38

Chère amie — Je suis bien heureux de vous savoir un peu plus près de moi et en bonne santé. Quant à moi, je suis ici comme un patriarche, entouré de mes enfants et petits enfants, présents et futurs. Il fait un temps merveilleux et la campagne donne joie à la regarder en ce temps de sa plénitude.

Je travaille toujours régulièrement à ma mode Renanantique, car la saison prochaine est pleine de projets pour moi. L'Annonce aux Français, une petite pièce plastique chez des amis, et surtout, ce qui m'intéresse le plus, le 29 novembre à l'Opéra, mes deux mimodrames pour Ida Rubinstein [5]. Il y aura une seconde série au mois de mai à laquelle j'espère q.v.

---

[1] Este vorba de celebra Aliki Diplodocos, devenită Lady Russell.

[2] Imagine plastică pentru a sugera topografia locuinței pariziene a Marthei Bibescu la extremitatea insulei Saint-Louis, ca pe o pupă de vas, cu o deschidere panoramică de o adîncă emoție spre Notre-Dame.

[3] Această operă încheiată acum, fusese începută din 1935.

[4] Scrisoarea de față va avea răspunsul în scrisoarea Marthei Bibescu din 7 august 1937 (vezi *Echanges avec Paul Claudel*. Mercure de France, 1972, p. 174—176).

[5] Ida Rubinstein i-a inspirat lui Paul Claudel mari opere dramatice. Ea îi ceruse « de consacrer à Jeanne d'Arc un poème dramatique, soutenu par des chants et de la musique, est-ce tout naturellement à une espèce de messe que je songeai aussitôt » (Paul Claudel. *Mes idées sur le théâtre*. Préface et présentation de Jacques Petit et Jean-Pierre Kemp. Gallimard, N. R.F., 1966, p. 159). Opera rezultată va fi *Jeanne d'Arc au bûcher* (1944).

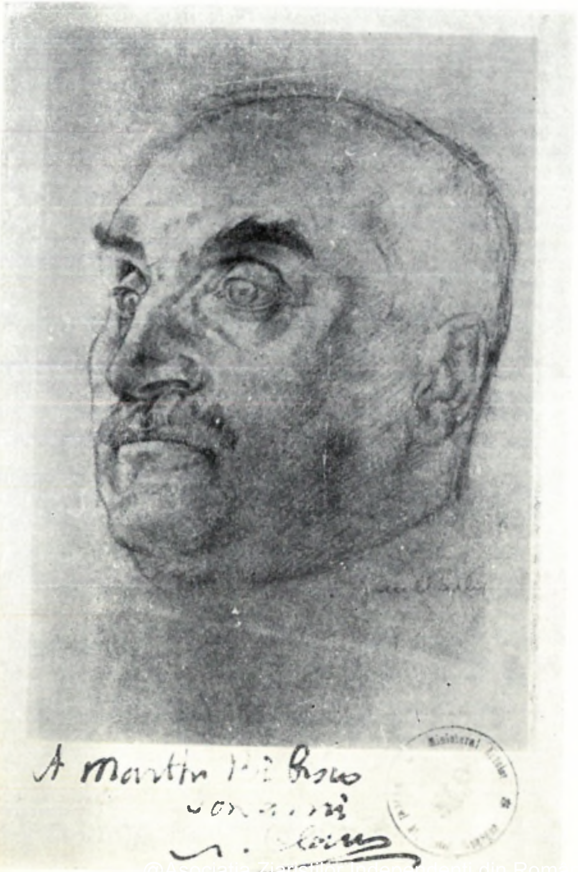

@Asociatia Ziaristilor Independenti din Rom

pourrez assister. J'écris aussi pour la même un petit drame intitulé: *l'Histoire de Tobie et de Sara* [1]. J'ai bien reçu le livre de votre parent Ghyka [2], mais en l'ouvrant j'ai reçu au visage une telle explosion de chiffres et de diagrammes que je l'ai refermé, terrifié. Je ne crois pas du tout que la beauté puisse se mettre en formules mathématiques. L'Ecriture dit que Dieu a tout fait en nombre, poids et mesure; mais elle dit aussi que: de la Sagesse il n'est pas de nombre. Et un sage chinois ajoute: le nombre parfait est celui qui échappe à toute computation.

J'ai cependant regardé les chapitres relatifs à la poésie. Votre parent s'est borné à citer les élucubrations d'un effroyable crétin appelé Pius Servien [3] (!) (ce n'est pas son nom, mais Coco quelque chose. — Roumain hélas !) qui a cyniquement plagié un des mes essais prosodiques, en y ajoutant des âneries personnelles. La mathématique esthétique est la plus vaine des pierres philosophales. Tout est chiffre, tout est nombre, tout est poids, et cependant tout est inchiffrable et impondérable.

J'ai été heureux de revoir votre signature dans l'Illustration et je serais heureux de la voir enfin resplendir dans le grand livre que nous attendons — et que Lucile Decaux[4] ne suffit pas à suppléer.

Adieu, chère princesse, je serais heureux de voir votre javelot se joindre à l'aire [?] de roses, de phlox et de dahlias où n. nageons actuellement.

Claudel [5]

(Biblioteca Centrală de Stat. Fond Bibescu. Colecția Al. Saint-Georges C/1-58)

[Plic cu adresa] La Princesse Marthe Bibesco 49 Quai de Bourbon Paris IV-e
[Adresa emitentului] Envoi de P. Claudel 4 Avenue Hoche. Paris
4. Avenue Hoche. VIII-e Wagram 08.25
le 22 février 39

Chère amie,

A ma grande surprise j'ai reçu hier une lettre du *Dean* de l'Université de Cambridge, me disant que sur la proposition de Earl Baldwin (s'agit-il de

[1] *Histoire de Tobie et de Sara* a fost solicitată tot de Ida Rubinstein în vederea unui spectacol complet, cu muzică de Strawinski *(Op. cit., p.* 163). Va fi tipărită în 1942. În 1935 scrisese *Le Livre de Tobie*.

[2] Mathyla Ghika, estetician și filozof al artei.

[3] Pius Servien (Coculescu) estetician și om de știință, deschizător de perspective temerare, remarcat de Paul Valéry.

[4] Pseudonimul Marthei Bibescu, cu care a semnat romanul *Katia, le démon bleu du tzar Alexandre*.

[5] În volumul *Echanges avec Paul Claudel* nu figurează scrisoarea de răspuns a Marthei Bibescu, descoperind lacune în însăși colecția de scrisori a poetului.

l'ancien Premier?), j'étais sollicité d'accepter le grade de docteur-ès-lettres *honoris causa* (le 6 juin) [1].

Je suis extrêmement flatté et me rappelle que v. m'aviez parlé de cette éventualité, à laquelle je l'avoue, je n'avais pas ajouté beaucoup de foi. Est-ce vous à qui je dois cet honneur? et dois-je ajouter cette raison de plus à la gratitude et à l'affection que je n'ai jamais cessé de vous vouer?

Je vous baise les mains.

P. Claudel [2]

(Biblioteca Centrală de Stat. Fond Bibescu. Colecția Al. Saint-Georges LX/2—19)

[Adresa imprimată]. 4. Avenue Hoche VIII. Wagram 08.25
le 24 mars 39

Bien chère amie,

Merci de l'intéressant renseignement que vous m'envoyez.

Je tâcherai d'être digne d'aussi illustres confrères. J'ai fait deux magnifiques voyages, le premier à Rome [3], d'où j'ai tiré un article pour *le Figaro* de demain, et le second en Alsace [4].

Je compte vous revoir bientôt à Paris, n'est-ce pas? [5]

De tout mon cœur.

Claudel [6]

(Biblioteca Centrală de Stat. Fond Bibescu. Colecția Al. Saint-Georges C/1-57)

Avenue Hoche [7]. *Le 29 mars 1939*

Chère amie,

Bravo ! je retiens ces dates, 4 et 5. Et le 5 nous comptons absolument sur vous à ce déjeuner que des circonstances malignes nous ont jusqu'ici obligés à ajourner. Votre présence en sera le principal régal. Dites-moi vite si vous êtes d'accord. — Voici le numéro du *Figaro* [8] en question. C'est la difficulté de me le procurer qui a retardé quelque peu la réponse.

[1] Într-adevăr ceremonia universitară a avut loc la 6 iunie. În amintirea acestei date, Paul Claudel scrie *Un après-midi à Cambridge*.

[2] În volumul *Echanges* . . . nu apare scrisoarea de răspuns a Marthei Bibescu.

[3] Călătoria la Roma a avut un caracter oficial, de demnitar diplomatic, reprezentînd Franța la ceremonia încoronării papei Pius al XII-lea.

[4] A ținut conferințe în această provincie franceză.

[5] În cursul lunii va conferenția despre Charles Péguy la Paris.

[6] În volumul *Echanges* . . . nu apare scrisoarea de răspuns a Marthei Bibescu.

[7] anulată adresa imprimată: 11 bis Jean Goujon. VII-e. Balzac 26—16.

[8] Numerele mai apropiate ale ziarului *Figaro*, în care se aflau articole ale lui Paul Claudel erau cele din 9 aprilie 1938 *(Le Visage du Christ)*; 9 noiembrie 1938 *(La Mort de Francis Jammes)*.

Voici le printemps qui ne s'est fait un peu attendre que pour mieux coïncider avec Pâques !

Malgré tant de tristesses et de menaces, je crois en Dieu, et mon cœur s'ouvre avec confiance à tous ces mois qui s'avancent à notre rencontre.

Je vous baise les mains.

Claudel [1]

(Biblioteca Centrală de Stat. Fond Bibescu. Colecţia Al. Saint-Georges C/1-166)

(Carte poştală ilustrată, înfăţişînd castelul de la Brangues. Fotografie alb-negru)
[Adresa] Princesse Marthe Bibesco.
Hôtel Meurice. Paris. Faire suivre.
[Ştampilă poştală] Paris 2 — VII — 1939
Brangues 1er juillet 1939

Hélas, chère amie, je suis déjà à Brangues et ne vois guère la possibilité de venir à Paris [2] où je serais cependant si heureux de vous voir. Ce sera pour le printemps prochain. Donnez-moi de temps en temps de vos bonnes nouvelles.

De tout cœur

P.Cl [3].

(Biblioteca Centrală de Stat. Fond Bibescu. Colecţia Al. Saint-Georges C/1—23)

[Adresa imprimată] Château de Brangues Morestel Tél. No. 2. Brangues Isère
Le 23 juillet 39

Bien chère amie,

J'ai reçu vos deux lettres et je m'en veux de vous avoir fait attendre la mienne. Mais je voulais d'abord lire, effeuiller votre calendrier [4], et je n'en suis encore qu'aux premières pages, à cette vision tragique de Barcelone, de l'Espagne d'autrefois, de ce trésor et de ce Roi engloutis dans une

[1] În volumul *Echanges* . . . nu apare scrisoarea de răspuns a Marthei Bibescu.
[2] După cronologia excelentă a lui Paul-André Lesort, se vede că Paul Claudel va reveni la Paris în iarna şi primăvara anului 1940. (Vezi *Paul Claudel par lui-même*. «Ecrivains de toujours». Aux Editions du Seuil, 1963).
[3] În *Echanges* . . . nu apare scrisoarea de răspuns a Marthei Bbescu.
[4] Scrisoarea lui Paul Claudel era răspunsul la scrisoarea Marthei Bibescu din 13 iulie 1939 (vezi Princesse Bibesco, *Echanges avec Paul Claudel*, ed. cit., p. 177—179. Îi trimisese *Feuilles de calendrier* (« Ce sont des feuilles tombées »), volum tipărit în 1939.

tourmente hideuse d'où n'emergent que des restes mutilés. Si tout le reste du livre est de cette valeur, l'Histoire aura souvent recours à ces notes, à ces points de vue, que la Providence a su si admirablement choisir pour vous y promener. — Merci de m'avoir suivi sur les routes assez ardues et solitaires de mon dernier livre [1] qui est bien l'œuvre d'un vieillard et d'un malade. Mais le détachement progressif de toutes choses a une grande douceur et cet air qui commence à souffler des portes entr'ouvertes de l'autre vie est bon à respirer. — Je n'ai plus d'autre intérêt dans l'existence que cette étude passionnée des Livres Saints. —

J'espère que cette fois vous réaliserez enfin votre promesse de venir à Brangues.

Pour une habituée de l'azur comme vous, ce n'est qu'un coup d'œil pour venir à Genève [2] (où se déploie en ce moment l'incomparable exposition du Prado [3]) — et Genève n'est qu'à 83 km. de Brangues — 2 h. d'auto ! — ou 1 heure de Culoz ! rien ! — La grande maison est belle en ce moment, toute remplie de jeunes gens et de jeunes femmes, et de tous ces petits, les uns qui rampent sur les tapis, les autres qui courent follement dans l'herbe à la poursuite de balles ou de papillons. —

Je crois comme vous que l'heure de péril en ce qui concerne la Guerre est passée, et votre comparaison des gens qui voudraient bien se mettre à table, mais avec la certitude de gagner, est tout à fait juste.

Au contraire il y a la certitude de perdre pourtant le monde. La meilleure nouvelle pour moi c'est l'échec des négociations avec l'immonde Staline.

Aucun résultat ne vaudrait cette honte sans nom, et j'espère qu'elle nous sera épargnée ! —

Alors à binetôt, chère grande amie, ne revenez pas cette fois sur votre promesse. J'espère q. Bagnoles vous aura apporté le réconfort habituel.

Je vous baise les mains.

P.C.

Et je ne vous ai pas remercié du signet bleu mis à la page 203 et de celles qui suivent ! Il y a un signe de la vie où cela fait plus de plaisir qu'à d'autres de se sentir aimé et compris, quand les paroles échangées gardent tout le poids et toute la vertu du silence.

(Biblioteca Centrală de Stat. Fond Bibescu. Colecţia Al. Saint-Georges C/1—5)

[1] Este vorba de l'*Epée et le Miroir* (« A présent je brandis l'*Epée et le Miroir* ». *Echanges*).
[2] La Geneva Martha Bibescu se va afla împreună cu soţul ei care participa la Congresul internaţional de aeronautică.
[3] Expoziţia organizată de Muzeul Prado, evacuat din cauza războiului civil, în Elveţia. Paul Claudel se va întîlni cu Martha Bibescu la Geneva.

[Imprimat sec]
4. Avenue Hoche. VIII-e Wagram 05 25 *le 4 décembre 39*

Chère grande amie,

Je viens de recevoir votre lettre du 27 novembre[1] et suis bien heureux d'avoir de vos nouvelles. Les miennes sont aussi bonnes que possible et la guerre a jusqu'à present épargné tous les miens. La dernière de mes filles, Renée, a même choisi ce moment pour se fiancer avec un soldat du front et d'une autre j'attends un nouveau venu, le 9-e, dans quelques semaines. Le bon Dieu se montre infiniment miséricordieux, à mon égard et mon cœur ne cesse de s'élever vers lui en actions de grâce pour le remercier. Je suis fier de mon pays qui va s'acquerir une nouvelle gloire, en abattant, de concert avec l'Angleterre, les deux monstres qui actuellement deshonorent la terre. [. . .]. Cette fois, j'espère qu'on s'arrangera pour dégoûter l'Allemagne de nouveaux crimes. On commence à s'apercevoir que les trois quarts de la force des deux scélérats consistaient dans le bluff et dans la lâcheté de leurs voisins. Dites à vos compatriotes qu'ils se hâtent s'ils ne veulent pas être absents de ce que l'Apocalypse appelle la grande curée des oiseaux, la déconfiture complète et finale de Gog et Magog !

Je continue à vivre comme les anciens anachorètes dans la méditation de l'Ecriture et *le Figaro* que vous lisez sans doute vous apporte de temps en temps un signe de moi. C'est après la victoire que le grand travail de la reconstitution de l'Europe va commencer. Je ne cesse d'y penser. Une chose sur laquelle tout le monde est d'accord, c'est qu'il ne faudra plus permettre à l'Allemagne d'avoir une aviation, ni militaire, ni commerciale, et à la Russie pas davantage.

Je vous embrasse de toute mon affection.

P.Cl.

(Biblioteca Centrală de Stat. Fond Bibescu. Colecția Al. Saint-Georges C/1—165)

[Adresa imprimată]
4. Avenue Hoche. VIII-e. Wagram 08—25
le 21 déc. 39

Chère madame,

Comme c'est gentil de penser à moi ! Alors je vous donne rendez-vous pour la Noël pas bien loin de chez vous, à cette voisine invisible, bien q.v. l'îssiez île à part, qui s'appelle Notre-Dame !

[1] Urmează scrisoarea de răspuns a Marthei Bibescu din 28 decembrie 1939 (*Echanges*, p. 178—180).

J'y ferai mon pélerinage annuel en souvenir de cette grande grâce qui m'y a été faite, il y a 54 ans, et de ce petit enfant qui m'y a été mis entre les bras. Par dessus cette misérable terre en proie à la rage de ces deux démons qui s'appellent Staline et Hitler, les Anges continuent à annoncer la paix aux hommes de bonne volonté.[1]

Espérons que l'année prochaine à pareille époque ce sera le tour de la gloire de Dieu !

En fouillant dans mes tiroirs, je retrouve une vieille image que je vous envoie pour trouver une place dans votre coffret à souvenirs.

De tout mon cœur.

Claudel

Et cela me fait penser que je n'ai aucune image de vous.

(Biblioteca Centrală de Stat. Fond Bibescu Colecția Al. Saint-Georges C/1—164)

[Adresa imprimată]
Château de Brangues. Morestel. Tél. No. 2 Brangues. Isère
le 3 sept. 40

Chère amie, j'ai été bien heureux de voir votre écriture et de recevoir de vos nouvelles. Inutile de s'étendre sur les affreux événements qui ont éprouvé mon propre pays — et le vôtre. Cela fait trop de peine. Nous payons cher ces vingt immondes années de débraillé démagogique, le règne des bistrots et des instituteurs, la lâcheté universelle. Un peuple qui a pour représentants littéraires les Gide, les Marcel Proust et les Montherlant a tout mérité. — N.n. sommes enfuis de Br. la veille de l'arrivée des Boches. Ils ont bousculé le château et les gens de l'endroit l'ont pas mal pillé, mais en somme n. n'avons pas trop souffert. J'ai été en Algérie[2], croyant qu'il était impossible qu'on abandonne une aviation, une marine, un Empire[3] intacts.

Je m'étais trompé. Je suis de retour ici depuis le 5 juillet; nous ne manquons de rien. Tous mes enfants sont sains et saufs.

Mon fils Pierre est prisonnier, mais n. savons où il est et n. avons communiqué avec lui.

Et la pauvre Roumanie !

L'amant de la Lupescu[4] ne lui a pas porté bonheur, pas plus que les Wittelsbach à la Belgique.

[1] Cedările de compromis care culminaseră cu pactul de la München, urmat de pactul de neagresiune dintre Reich și URSS (august 1939), creaseră, în rîndurile opiniei publice franceze un accentuat climat de derută. Imaginile și limbajul necontrolat din aceste scrisori — dincolo de virulența și caracterul arbitrar al aprecierilor — reflectă, de bună seamă, spaimele unui mare poet bîntuit de viziuni apocaliptice.

[2] Brangues a fost ocupat de armată germană în iunie. Paul Claudel, temporar, s-a refugiat la Alger, de unde va reveni la Brangues, în cursul aceleiași veri.

[3] inițial: *une armée*, șters.

[4] Perifrază persiflantă la adresa lui Carol II.

V.v. rappelez ce que v. m'avez dit un jour de cet infâme souverain? — Quant à nous je doute que l'homme dont v. me parlez soit l'instrument de la Providence. Il est vrai qu'il y a psaume (22.4) qui dit: Ton bâton et ta gaule (virga) m'ont consolé [1].

Je tire peu de consolation de ce bâton étoilé.

Quant à la *gaule*... Je vis, suspendu à la radio anglaise.

Je vous embrasse dans la foi et dans l'espérance.

P.Cl.[2]

Je me réjouis beaucoup de faire connaissance avec la « Nymphe Europe ». Elle me consolera de la gaupe [3] q. porte actuellement ce nom.

(Biblioteca Centrală de Stat. Fond Bibescu. Colecţia Al. Saint-GeorgesC/1—179)

Brangues, le 25 mai 1941

Chère amie,

J'ai bien reçu toutes vos lettres [4] et vous remercie de votre fidélité. L. Gillet [5] m'indique une voie par laquelle je puis vous toucher et j'en profite. Mais d'ailleurs v. n'avez pas besoin de mon écriture pour savoir que je suis avec vous dans toutes vos peines, angoises, prières et espérances. La Providence nous a favorisés; tous mes enfants sont maintenant en sûreté. Le prisonnier nous a été rendu et se trouve maintenant avec tous les siens en Amérique. La nature au milieu de laquelle j'[ai] eu le bonheur jamais goûté jusqu'ici de vivre sans interruption depuis un an est ma grande confortatrice. Je vais prier matin et soir dans la petite église et le matin je travaille à mon interprétation de l'*Apocalypse*.

Notre ami P.L.W. est soumis à de grandes épreuves.

---

[1] Joc de cuvinte aluzive la numele aceluia care întruchipa Rezistenţa franceză, generalul Charles de Gaulle.

[2] În volumul *Echanges* ... nu apare scrisoarea de răspuns a Marthei Bibescu,

[3] Aluzie dură la ambiţiile lui Hitler de cuceritor al Europei.

[4] Deşi Paul Claudel pomeneşte de mai multe scrisori, în *Echanges* nu apare decît scrisoarea Marthei Bibescu din 23 aprilie 1941 !

E regretabil că nu se mai găsesc—sau că încă nu ne-au fost nouă accesibile —, scrisorile de răspuns ale lui Paul Claudel — care cu siguranţă au existat — la scrisorile trimise de Martha Bibescu în anii 1942, 1943, 1944 (vezi *Echanges*).

[5] Louis Gillet (1876—1943), membru al Academiei Franceze, istoric de artă reputat, autor al unor lucrări cunoscute : *Les Primitifs français; Trois Variations sur Claude Monet; La Cathédrale de Chartres: l' Histoire des arts, Stèle pour James Joyce* etc.

Unul dintre devotaţii prieteni ai lui Claudel. Publică în 1942 *Claudel présent* (Fribourg). Lui îi va urma Claudel în 1947 la fotoliul academic.

Je n'ai pas le droit de vous parler de rien d'autre et je v. embrasse.

P. Claudel

(Biblioteca Centrală de Stat. Fond Bibescu. Colecţia Al Saint-Georges C/1—111)

[Carte poştală cenzurată de oficialitatea română şi de cea germană. Aplicate şapte ştampile. Data de pe ştampila franceză: *11—7—41*]

[Adresa] Princesse Marthe Bibesco A Mogosoaëa. par Ilfov. Roumanie.

[Ştearsă această adresă şi completată de poşta română]

Comarnic. Posada. Jud. Prahova.

[În locul rezervat emitentului]
De la part de P. Claudel
à Brangues
Isère

Brangues, le 9 juillet 1941

Bien chère amie,

De tout mon cœur et de toute ma profonde et fidèle affection, je prends part à votre épreuve [1].

Que Dieu vous protège !

P. Claudel

(Biblioteca Centrală de Stat. Fond Bibescu. Colecţia Al Saint-Gorges C/1—48)

[Plic] Princesse Marthe Bibesco Mogosoëa. par Ilfov. Roumanie
[Scrisoare cenzurată
de poşta germană]
[Imprimat sec]
Château de Brangues
Morestel
Tél. No. 2 Brangues
Isère

Le 17.2.44

Chère amie,

Dans les conjonctures redoutables que traverse votre pays, je veux vous dire simplement que je pense à vous et que je prie pour vous.

---

[1] Murise la 3 iunie 1941, la Mogoşoaia, după ani de suferinţă, soţul Marthei Bibescu, Georges Bibescu, pe care îl cunoscuse şi Paul Claudel.

De tout cœur

P. Claudel

(Biblioteca Centrală de Stat. Fond Bibescu. Colecția Al. Saint-Georges. C/1—68)

[Plic special, cu adresa] Princesse Marthe Bibesco. Péra Palace. Istamboul Turquie
[Ștampilă poștală] Istanbul 22 3 1944
[Cenzurat de poșta germană]

Brangues 1 mars 44

Chère amie — J'ai reçu hier v. petit mot daté du 1r janvier dernier et je suis heureux de v. savoir saine et sauve et à l'abri des circonstances les plus immédiates. Je v. avais écrit un petit mot à Mogosoëa pour v. dire q. je pensais à vous et q. je priais de tout mon cœur pour vous. N. n'avons tous dans ces temps terribles q. menacent de devenir encore plus sombres d'autre recours q. la Providence du bon Dieu.

Croyez à ma sincère affection.

P. Claudel

(Biblioteca Centrală de Stat. Fond Bibescu. Colecția Al. Saint-Georges C/1—68)

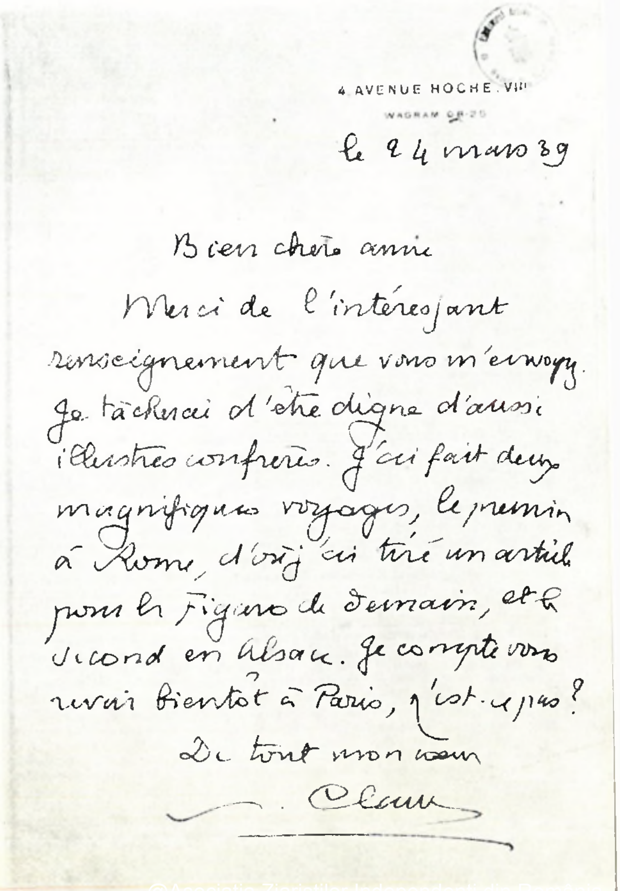
4 AVENUE HOCHE. VIII
WAGRAM 08-25

le 24 mars 39

Bien chère amie

Merci de l'intéressant renseignement que vous m'envoyez. Je tâcherai d'être digne d'aussi illustres confrères. J'ai fait deux magnifiques voyages, le premier à Rome, d'où j'ai tiré un article pour le Figaro de demain, et le second en Alsace. Je compte vous revoir bientôt à Paris, n'est-ce pas?

De tout mon cœur

Claudel

© Asociatia Ziaristilor Independenti din Romania

ANDREI CORBEA

BUCUREȘTI
un popas în exil

Am avut nu demult prilejul să răsfoiesc un op lexicografic pînă acum unic în felul său: un dicționar biografic al emigrației de limbă germană de după 1933 *(Biographisches Handbuch der deutschsprachigen Emigration nach 1933*, K. G. Saur Verlag, München, London, Paris, New-York, 1980), prevăzut să înmănuncheze, după apariția celui de-al doilea volum, peste 9000 de articole consacrate celor care, oameni politici, savanți, funcționari de stat, oameni de afaceri, artiști, literați, au ales sau au fost determinați să aleagă, după instaurarea regimului hitlerist la Berlin, calea exilului. Desigur că știința istorică a reușit deja să fixeze în cadrele sale reale (dar nu mai puțin halucinante !) latura *colectivă* a exodului: cauzele, dimensiunile, consecințele interne și externe, aportul la înfrîngerea fascismului, și, pentru a sugera « pe verticală » profunzimea și complexitatea fenomenului, l-a ilustrat cu destinele exemplare ale unor Thomas Mann, Einstein, Freud, Hilferding, Brecht, Kokoschka, Brüning etc. Un *Who's Who* de tipul celui recent publicat la München, dincolo de anvergura sa informativă, are însă darul să deschidă pentru cei de astăzi și o altă perspectivă asupra a ceea ce a însemnat consensul de masă al refuzului de a trăi sub regimul terorii brune. Îmi vin în minte involuntar sutele de telespectatori vest-germani care, după faimosul serial *Holocaust*, au mărturisit că pînă la acest film nu realizaseră, în pofida tuturor sintezelor istorice ce le stătuseră la dispoziție, esența criminală a fascismului. Iar *Holocaust* n-a fost decît un serial mediocru turnat după o carte nu mult mai reușită; reacția emoțională a publicului mai ales tînăr se datorează însă, dincolo de licențele scenariului și trucajele peliculei, contactului, poate pentru prima oară atît de « nemijlocit », cu realitatea crudă a concretului, cu nivelul individual, personificat în călăi și mai ales în victime, la care s-au produs crimele altfel cunoscute, doar că la scara abstracțiunii, a statisticilor, a reflecțiilor « despre . . . ». Cele 9000 de vieți cuprinse între coperțile lexiconului münchenez sînt menite și reușesc, la rîndul lor, să atragă atenția asupra traumei și dramei individuale pe care fiecare exil în parte, întrerupere impusă a firescului curs al vieții nu arareori sfîrșită prin sinucidere, a reprezentat-o; reconstituită « din aproape în aproape », binecunoscuta hidoșenie a hitlerismului își adaugă cu fiecare destin uman bulversat sau sfărîmat alte nuanțe ale monstruozității, sugerîndu-ni-se în fond gigantica « lume pe dos » proiectată și parțial realizată de naziști, în care alte zeci de mii de vieți, nu îndeajuns de semnificative socialmente pentru a li se dedica articole de dicționar, nu și-au mai putut găsi locul.

Fără îndoială că în cel de-al doilea volum al mai sus pomenitului lexicon, consacrat personalităților emigrate din lumea științei, artei și literaturii, vom putea citi și un articol despre Franz Theodor Csokor, unul din reprezentanții de frunte ai literaturii austriece din prima jumătate a veacului nostru, plecat în exil cu puține zile înainte ca să se fi desăvîrșit *Anschluss*-ul micii republici la *Reich*-ul hitlerist. Am putut răsfoi însă cu un ceas mai devreme de apariția lexiconului o impresionantă culegere de scrisori ale lui Csokor din perioada exilului *(Zeuge einer Zeit*, Langen-Müller, München, Wien, 1964), scrisori, care, odată mai mult, conturează un destin

individual simptomatic pentru odiseea, la unii întreruptă prin moarte violentă, a emigrației literare de limbă germană și nu numai de limbă germană. Nu este acum momentul să revenim asupra paradoxului unei *întregi* literaturi viețuind în emigrație — fie ea și « internă » —, paradox pe care astăzi aproape nimeni nu-l mai pune la îndoială. E destul să înregistrăm evoluția de la perplexitatea în fața provocării teroriste, de la sentimentul neputinței, al strigătului în deșert, al abandonării de către lumea civilizată, și pînă la profilarea tot mai pregnantă a conștiinței de a reprezenta fața neviciată, treazã a poporului său, a certitudinii că există forța morală și materială capabilă să învingă întunericul și că locul scriitorului, al oricărui intelectual autentic, se află în Rezistență. În ciuda tuturor primejdiilor, înfrîngerilor, descurajărilor, care au marcat din plin traiectoria vieții în exil, a lui Csokor și a tuturor celor'alți, nu răzbate de nicăieri ideea renunțării, a depunerii armelor, fie ele și numai ale scrisului. « Să ne ocupăm posturile ! Să luptăm ! Dacă unul din noi va cădea, locul său nu trebuie să rămînă prea multă vreme descoperit ! », citim într-o scrisoare a lui Csokor adresată prietenului său Ödön von Horvath. Lupta cu fascismul, care, pentru Csokor și cei ca dînsul, nu a însemnat nici o clipă o vorbă goală, a consacrat prin victorie triumful idealurilor umaniste pe care le-au promovat în opera lor scriitorii unei întregi generații; abia sacrificiul individual al exilului, asumat de unii în ciuda posibilelor avantaje pe care li le-ar fi oferit « adaptarea la mediu » (și Csokor, dispunînd de un imaculat « certificat rasial », și-ar fi putut permite în principiu să rămînă la Viena, ba chiar să și profite, cum i s-a sugerat, de înlăturarea din repertoriul teatrelor a pieselor unor dramaturgi de origine evreiască), a putut da măsura angajamentului estetic inițial și sensul unei vieți împlinite abia prin (aspră condiție pusă de un secol aspru !) renunțarea voluntară la normalitate, la liniște și confort, prin încăpățînarea (poate fanatică, dar nu donquijotescă) de a pune de acord faptele cu vorbele.

« Nu poate totuși să dureze domnia acestor scursori ! Trebuie luptat împotriva lor din prima clipă de libertate și această scrisoare reprezintă declarația mea de război », scria unui prieten la 18 martie 1938 de pe peronul gării Bohumin, pe teritoriul cehoslovac, Franz Theodor Csokor, la puțin timp după ce trecuse frontiera austriacă spre primul popas al exilului său, Polonia. Vor trece șapte ani pînă cînd, îmbrăcat în uniforma armatei americane, va reveni în Viena distrusă de război, coborînd dintr-un avion decolat de pe un aeroport italian; un itinerar ciudat, prefigurat de desfășurări politice și militare mereu potrivnice îl va purta din Polonia (pînă la catastrofa din 1939 și ocuparea țării de către hitleriști) în România (pînă după rebeliunea legionară din ianuarie 1941), în Iugoslavia (pînă în aprilie 1941, după bombardarea și ocuparea Belgradului de către hitleriști), și, în fine, pe insula dalmată Korcula, ocupată de italieni (unde, spre norocul său, va fi internat într-un lagăr de refugiați pe baza pașaportului polonez pe care-l obținuse). De aici va fi eliberat de partizanii iugoslavi în 1943, va pleca în Italia de sud aflată sub controlul aliaților și li se va alătura. Mereu în căutarea unui « aer neotrăvit de minciună », mereu cu speranța de a-l fi găsit, mereu alungat de spectrul morții sau al arestării de către naziști, ceea ce ar fi fost totuna (ca în Nevesinje, în 1941, sau pe insula Korcula, asediată de trupe germane în 1943, după armistițiul lui Badoglio), în luptă cu împrejurările și cu propriile temeri că nu-și va mai revedea niciodată patria, cu sentimentul dezrădăcinării, Csokor va supraviețui și pentru că nici un moment nu va înceta să creadă în rațiune, în nesfîrșita capacitate a Binelui de a învinge în cele din urmă. Dovada o constituie textele dramatice și jurnalele sale scrise în perioada exilului, unele din ele publicate chiar în anii aceia; personajul principal al dramei *Kalypso*, definitivată în 1942, este un Odysseus care, în ciuda celor zece ani petrecuți la asediul Troiei și a altor zece rătăcind pe mare, continuă să-și dorească cu

aceeaşi tărie reîntoarcerea în Ithaka, chiar dacă, aşa cum i-o prooroceşte Cîntăreţul Orb, « nu-şi va mai recunoaşte patria, atunci cînd se va fi reîntors ». Căci, continuă acesta, « ca dînsul mii rătăcesc înspre o Ithaka ce nu mai există ». Ştefan Zweig n-a mai putut supravieţui gîndului că lumea şi « cultura în care am crescut şi fără de care nu pot să exist se prăbuşeşte pentru totdeauna ». Dimpotrivă, relatîndu-i lui Ferdinand Bruckner, aflat la New York, despre lagărele mortii din Croaţia, « faţă de care Dachau pare un sanatoriu », despre atelierele ce fabrică straie de hîrtie pentru condamnaţii la moarte pentru a proteja de gloanţe stofele, « invenţie ce poate sta alături de săpunul produs în Polonia din grăsime de om », Csokor adaugă: « Să te supui oare unei asemenea lumi fără să o fi înfruntat? »

19 scrisori din cele aproape 150 cîte cuprinde volumul au fost expediate de Franz Theodor Csokor din Bucureştiul anilor 1939—1941; textele sînt edificatoare pentru împrejurările în care capitala României i-a devenit popas al exilului, ca şi pentru condiţiile dramatice în care, fără voia sa, a trebuit să o părăsească. În plin război nemilos, omenia impresionantă, pe care o subliniază mereu, a primirii de care s-a bucurat, alături de alte mii de refugiaţi polonezi, la graniţa românească, îl euforizează, îi regenerează încrederea în puterea omenească de a rezista barbariei, îi redă efectiv meseriei de scriitor. Aici va scrie Csokor volumul de amintiri *Als Zivilist im polnischen Krieg*, ca şi textul dramatic, semnat M.E. Grant (şi considerat încă pierdut), *Satans Arche;* numele pe care le vehiculează în scrisori, de la Soare Z. Soare şi Dusza Czara-Stec pînă la Victor Eftimiu şi Liviu Rebreanu, de la Oskar Walter Cisek pînă la Vasilescu-Valjan spun şi ele îndeajuns despre spiritul fratern cu care l-au asimilat deîndată cercurile literare şi artistice ale Bucureştiului, despre prezenţa sa activă într-un mediu care o aprecia si o stimula. (Nu e inutil să reamintim aici că, în ultimii ani ai deceniului al patrulea, România a servit ca adăpost, pentru perioade mai lungi sau mai scurte, şi altor scriitori de limbă germană emigraţi: Ernst Toller, Louis Fürnberg, Max Brod, Arnold Zweig). Cu atît mai semnificativă ni se pare disocierea implicită pe care Csokor o operează mereu între aceste premize şi nefirescul, artificialitatea răsturnărilor venind dinspre zonele tulburi ale unui dictat exterior, străine spiritului locului pe care ajunsese să-l intuiască, răsturnări ce l-au determinat însă să pornească pe drumul unui nou refugiu. Dacă în primele luni ale şederii sale în Bucureşti, necunoscînd în prealabil realităţile şi problemele ţării, are tendinţa vizibilă de a privi cu o anume detaşare, simplificînd nuanţele, atmosfera şi starea de spirit de aici, perspectiva, mereu în relaţie cu propria siguranţă sau nesiguranţă, evoluează treptat, judecăţile asupra situaţiei devin tot mai profunde, mai cumpănite. Caruselul momentelor de tensiune va fi examinat cu gravitatea celui care revede un scenariu (sinistru) dinainte cunoscut: asasinarea primului-ministru Armand Călinescu, cedările teritoriale, abdicarea regelui Carol, instaurarea terorii legionare, intrarea în ţară a trupelor hitleriste; îngrijorarea crescîndă pentru soarta sa (la care se adaugă zdruncinul nervos cauzat de cutremurul din noiembrie 1940) se împleteşte cu îngrijorarea pentru soarta ţării care l-a ocrotit. La 27 ianuarie 1941, după ce apucase să vadă — acum în Bucureşti — o nouă dezlănţuire (a cîta oare?) a bestialităţii fasciste, se afla deja la Belgrad; răzbate iar în corespondenţa sa acea înşelătoare senzaţie de securitate, de care, ca şi în Polonia sau România, nu s-a putut bucura decît puţină vreme. Mai tîrziu, în 1942, îi va scrie Duszei Czara-Stec despre perioada petrecută la Bucureşti ca despre una de « neuitat », declarîndu-i că « faţă de oricare loc din lume, doar la voi mă voi putea bucura din toată fiinţa de pacea ce va să vină ». Şi poate nu întîmplător, Cîntăreţul Orb din *Kalypso* (dramă dedicată aceleiaşi Dusza Czara-Stec) o va asigura pe eroină că, pe insula ei, Odysseus a simţit pentru o clipă adierea alinătoare a Patriei.

FRANZ THEODOR CSOKOR
MĂRTURII EPISTOLARE

Către LINA LOOS [1]
Wien XIX
Sieveringerstrasse 107

București
Hotel Opera, Brezoianu 37
21 septembrie 1939

Draga mea Lina,

într-un oraş unde seara luminile nu trebuie camuflate, sub un cer prin care nu şuieră bombele, pe străzi şi pieţe cu hoteluri, cafenele, dancinguri, teatre şi cinematografe pline de oameni ce rîd şi pălăvrăgesc — în Bucureşti !
Din dreptul ferestrei mele privesc spre un parc ce înconjoară un lac, iar pe lac plutesc pacific lebede. Visez oare?
Nu, căci au trecut într-adevăr abia trei săptămîni, mai bine zis numai douăzeci de zile, de cînd în apropierea căsuţei din Osiedle-Ostoja, unde locuiam, au căzut primele unsprezece bombe ale acestui război asupra celui mai mare ospiciu din Polonia, Tworki. Şi-a făcut apariţia prietenul meu Jan [2] şi m-am mutat în adăposturile Varşoviei pînă cînd, de ziua mea, Gavronski [3] m-a scos din oraşul în flăcări cu automobilul său şi m-a adus la Lublin, unde m-au adăpostit iezuiţii două zile în mînăstirea lor, ajutîndu-mă să pornesc mai departe. Pe platforma unui marfar am mers spre sud, dar trenul s-a oprit la Rawa Ruska, acolo unde a căzut în 1915 prietenul tău H. Încît mi-am amintit din nou de tine. Şi iar am pornit-o, în căruţe, pe jos, am înnoptat în dormitoare comune, în grajdul unui căruţaş evreu, în păduri, sub furtuna puştilor mitralieră cu care aviatorii nemţi trăgeau asupra convoaielor de refugiaţi; la orizont fluturau culorile incendiilor roşu, verde, albastru, violet, steagurile distrugerii — şi apoi, peste podul de pe Nistru ce ne-a fost deschis, am ajuns în fine în această capitală senină şi strălucitoare !
Îţi mai aminteşti de Soare [4], asistentul român al lui Karlheinz Martin [5] la punerea în scenă cu Traumspiel [6] la Teatrul Raimund? Precum Gawronski în Polonia, a devenit îngerul meu salvator la Bucureşti. Dacă această scrisoare, pe care am expediat-o pe o cale ferită de cenzuri, te va găsi în cele din urmă, vesteşte-i despre mine pe toţi cei care mai întreabă acasă de sănătatea mea. Nu sînt în stare să povestesc acum mai multe — îmi simt trupul la distanţă de un metru, cu asemenea nervi supraîncordaţi mă învîrt pe aici — şi faptul că nu mai aud noaptea împuşcături nu mă lasă să dorm ! Cînd mă voi restabili lăuntric, îţi voi scrie pe îndelete.

Din inimă, al tău F.

Către VICTOR WITTNER [7]
Basel
c/o Nationalzeitung

Bucureşti, Hotel Opera, Brezoianu 37
18 octombrie 1939

Dragă prietene !

Salvat — în patria ta, în România rămasă încă, slavă Domnului, neutră. După mai bine de două săptămîni pline de moarte în jur ! Cunoşti adresa mamei mele din Mödling.

Scrie-i pe o carte poştală din Zürich două rînduri care să nu pară suspecte, că lui Franzl îi merge bine şi dacă a primit mesajul meu? O scrisoare mai lungă îi voi scrie atunci cînd voi fi sigur că nu se cenzurează corespondenţa refugiaţilor înregistraţi — ceea ce sînt eu acum, deşi dispun datorită caritabilului Doktor Kleiber [8] de o legitimaţie de presă elveţiană. Dă-i de ştire şi Linei; ea locuieşte încă în Sievering.

În schimb eu mă aflu aici, în acest amestec de Balcani, Paris şi New York, cu modestul bulevard de zgîrie-nori Brătianu, cu cafenele ale boemei pe Calea Victoriei, cu restaurante ale grataragiilor pe aleea Prater, cu Şoseaua Kiseleff şi cu multe monumente lucrate de Ivan Mestrovič. Acum însă trebuie să-ţi relatez punct cu punct basmul demn de Şeherezada pe care l-am trăit efectiv:

În fine, ajunsesem de la Varşovia prin Lublin şi Tarnopol în cel mai sudic oraş al Poloniei, Zaleszciki, care, după cum probabil ştii, ca vechii bucovinean, este aşezat într-o buclă a Nistrului, pe atunci o adevărată peninsulă a războiului înconjurată de pacea românească, pe care, trecînd peste rîul aproape secat, o şi simţisem deja. La acea oră cădeau peste Zaleszciki bombe nemţeşti. Ofiţerul român de grăniceri, căruia m-am adresat în franţuzeşte, m-a condus în biroul său, spunîndu-mi că pot rămîne acolo pe toată durata atacului aerian, dar că apoi va trebui să mă întorc[9]). Un om — după paisprezece zile de foc şi bombardamente! La mijlocul podului de peste Nistru am ezitat o clipă: un salt peste parapet m-ar fi scutit de orice griji de-acum înainte. Dar aceasta n-ar fi însemnat decît victoria asupra mea a acelora cărora, cu toţi cei o mie de ani ai lor, [10]), voiam cu tot dinadinsul să le supravieţuiesc. Aşa că m-am întors în oraşul fumegînd, pe jumătate distrus, unde nimeni nu se mai gîndea la vreo supraveghere. În ziua următoare, pe la douăsprezece, s-a dezlănţuit cea mai grozavă ploaie de bombe de pînă acum, care n-a cruţat nici malul celălalt, al regelui Carol, dar n-a nimerit podul de pe Nistru, pe care-l ţintise. Iar peste pod se scurgeau acum valurile refugiului, neîmpiedicate în nici un fel de români, ce ne-au lăsat să trecem pe toţi, civili, militari, pe jos, pe cai, în limuzine şi camioane. Locul unde am fost opriţi se chema Zastavna. Ne-au ieşit acolo înainte ţărani cu struguri şi pîine, plini de o mărinimie biblică, purtînd, ca şi ruşii, cămăşile albe brodate multicolor deasupra pantalonilor. Abia aici a început înregistrarea şi controlul medical, şi, la întrebarea dacă există cunoscători de limbi străine pentru protocol, m-am anunţat la prefect, un fost funcţionar încă din vremea austriecilor, căruia, ca vienez, i-am fost pe loc simpatic. M-a luat în casa sa împreună cu cîţiva ofiţeri polonezi, şi am înoptat la el pe cîteva saltele întinse pe jos. M-a sfătuit să dispar în zori din satul bine păzit; altfel riscam să ajung pînă la sfîrşitul războiului în vreun lagăr de refugiaţi, ceea ce n-ar fi însemnat o plăcere. Un cîrciumar evreu, la care am schimbat în lei ultima mea bancnotă «forte», hîrtia de cinci dolari, mi-a arătat după o a doua ţuică un drum de ţară ce ducea din spatele casei sale pînă la staţia de cale ferată, aşezată departe, înafara Zastavnei. Deoarece nu mai posedam nimic în afara unei mape, n-am atras atenţia cînd mi-am cumpărat un bilet pentru Cernăuţi, şi abia atunci mi-am dat seama: plecam doar spre bunul şi vechiul nostru Czernowitz. Acum a început minunea. A început în piaţa gării cernăuţene, în faţa unui chioşc de ziare, pe care atîrnau gazetele ce apar acolo în limba germană. Cu redactorul-şef al uneia din ele, Niederhofer [11]) îl chema, corespondam de mai multă vreme; el retipărise cîteva articole ale mele şi îmi datora aşadar onorarii. Bunul Niederhofer era să cadă din fotoliu cînd m-am legitimat cu inelul de la Burgtheater, pe a cărui faţă interioară este gravat numele meu. Apoi a trimis la gară să mi se ia un bilet. «Plecaţi încă în această noapte spre Capitală», m-a sfătuit, «acolo puteţi dispărea! Sau cunoaşteţi pe cineva în Bucureşti?» Da, îmi aminteam de un român, fost asistent de regie în Berlin la Max Reinhardt şi la prietenul meu Karl-heinz Martin, Soare de Soare (sic) îl chema, fecior de boier, dar mai trăia el oare? La asta m-am gîndit tot drumul. Am ajuns cînd se crăpa de ziuă, am făcut o baie, mi-am ras barba soldăţească şi apoi, arătînd iar pe jumătate a om, m-am interesat la Teatrul Naţional de cunoştinţa mea. «Este la noi director de scenă», mi s-a răspuns, «şi îşi ia tocmai micul dejun vizavi, la Hotelul Continental». Soare m-a recunoscut după cincisprezece ani, deîndată, şi m-a îmbrăţişat: «De unde vii?» — «Din război», i-am răspuns. «Ai bani?» — «Nimic înafară de 20 de lei» — «Pînă diseară vei avea mii», mi-a spus el, «aici este paradisul. Dar mai întîi dejunează cu mine!»

După ce s-a îndepărtat suspiciosul chelner, Soare mi-a dezvăluit planul său: «Tu eşti primul scriitor care aterizează la noi din plin război. Voi angaja un taxi şi vom trece pe la toate marile noastre redacţii. La fiecare vei promite foiletoane, în care să-ţi povesteşti peripeţiile refugiului. Nu va trebui să le scrii, însă vei încasa avansurile». În faţa unui hotel elegant de lîngă un parc a oprit maşina. «Cameră cu baie!» a comandat el portarului. «Eşti nebun», i-am şoptit eu; «n-am nici cu ce să-l plătesc pe liftboy!» — «Tu trebuie să locuieşti clasa întîi», mi-a explicat el, «căci dacă se află la ziar că locuieşti într-un apartament la Hotel Opera vei încasa multiplul onorariului stabilit! Nu uita niciodată să faci ca mine, adică să te plimbi pe la redacţii în cel mai arătos taxi. Să se vadă că ai fost dintotdeauna obişnuit să trăieşti ca un boier». Pe scurt, în aceeaşi seară posedam deja zece mii de lei şi un costum nou de la amicul lui Soare de la «Lafayette», casa de modă cea mai selectă a Capitalei. Iar în ce priveşte scrisul, am scris, ştii doar din gazetele elveţiene, unde a apărut odiseea mea prin acest război; ziarele de aici au tradus-o. La clubul presei, prezidat de Oskar Walter Cisek, l-am reîntîlnit pe colegul Wolfgang Bretholz, care nici el nu-i aici un străin; a venit în România din zona de est a Poloniei unde au intrat sovieticii. Aţi aflat de asasinarea ministrului Călinescu? Cadavrele ucigaşilor săi, acoliţi ai acelui Codreanu împuşcat deja ca «fugit de sub escortă», au zăcut, spre înfricoşarea celorlalţi, zile întregi la locul execuţiei lor, acelaşi unde s-a petrecut atentatul. Între timp am primit printr-o emigrantă vieneză, care, ca şi tine, a aflat de şederea mea aici prin bunul Doktor Kleiber, o recomandaţie către noul prim-ministru Argetoianu. Cu ajutorul unei poete, al cărei nume îl cunoşti poate, Dusza Czara-Stec — a fost prietenă cu frumoasa Maria, răposata regină-mamă, iar soţul ei, profesorul Eugen Stec, este un important pictor polonez — am ajuns la bătrînul domn, un perspicace politician, ce priveşte cu îngrijorare viitorul. Desigur că ştia cu exactitate de la «secreţii» Siguranţei cine eram şi ce făceam, şi, după o inimoasă pălăvrăgeală despre Viena, unde, ca tînăr ataşat de legaţie, s-a aflat în preajma doamnei ce mă recomandase, mi-a înmînat un plic cu o sumă apreciabilă, «ca punte pînă cînd vă vor sosi onorariile din Elveţia», a glumit el. Încă un om plin de caldă simpatie, aşa cum l-am simţit şi pe ofiţerul de la graniţă.

Cînd i-am povestit protectorului meu Soare despre întîlnire, a zîmbit: «Desigur că ţi s-a povestit despre noi cît de uşuratici am fi. Se poate ca printre noi să fie unii ce nu se sfiesc să primească bani, dar tot ei sînt la fel de prompţi cînd trebuie să dea. Şi dacă, Doamne fereşte, va trebui cîndva să pleci de aici, să nu te opreşti niciodată în ţări plesnind de aşa-zisă «virtute». Vei avea parte acolo de vorbe umflate doar, iar altfel te vor lăsa să flămînzeşti. Numai «păcătoşii» îi înţeleg pe cei aflaţi în nevoie. De aceea şi Mîntuitorul s-a simţit mai bine între vameşi decît între farisei».

Cîtă dreptate are! Cît de mult ţin la România ta!

al tău FRANZ THEODOR

Către VICTOR WITTNER
Zürich
Post Restant

Constanța, Hotel Ovidiu
29 octombrie 1939

Dragul meu prieten și tovarăș de destin,

Noi exilații, deportații, emigrații, transfugii tuturor stăpînirilor și tuturor țărilor avem doi patroni clasici, care, ei înșiși, nu și-au putut hărăzi o soartă mai bună. Unul odihnește pe insula Ufenau lîngă Zürichul tău: Ulrich von Hutten. Celălalt în pămîntul Tomisului, Constanța de astăzi, unde m-am dus să-l vizitez: Publius Ovidius Naso, Oscar Wilde al Romei auguste, exilat de împăratul său la Pontul Euxin, tînjind cu lacrimi transformate în versuri după cerul azuriu al Cetății Eterne.

Cu această ocazie am sărbătorit revederea cu Dunărea, pentru întîia dată după ce în martie, anul trecut, am traversat-o în trenul spre Polonia fără să știu dacă o voi mai întîlni vreodată—și iată că s-a întîmplat aici, la Cernavoda. Deasupra ei zboară iscoditori cormoranii și bîtlanii, păsări de toate neamurile mișună prin Deltă, Marea, venindu-i în întîmpinare, îi dilată malurile — este aceeași oare? Am iubit Dunărea vieneză, coborînd spre noi din ținutul plin de vii de la Wachau, cu ștrandul de la Kritzendorf plin de fetițe senine și curate, cu « Porta Hungarica » străjuită de colina Kogel și de muntele Hundsheimer, ce se arcuiește ca un mormînt uriaș în spatele ruinelor cetății romane Carnuntum. Privirea de rămas bun pe care am îndreptat-o în acea ultimă primăvară a Austriei noastre libere s-a oprit mai curînd asupra orașului decît a fluviului, oraș ascuns în vîlcelele Alpilor, de o parte a Dunării peste care nu s-a întins ca mai toate metropolele active ale continentului nostru, ce au crescut în jurul rîurilor lor, oraș care, în pofida strălucirii imperiale, a rămas, cu oamenii săi visători, o așezare de dincolo de lume. Și dacă astăzi se va fi trezit din beția sa din 1938, simte el oare că întotdeauna regretele vin prea tîrziu?

Destul! Am lăsat în urmă Dunărea iar la orizont lucesc în soare valurile mării. Am ajuns după-amiaza tîrziu. Hotelul meu se numește « Ovidiu », iar în piața orașului se ridică un monument al poetului, avînd înscrise pe soclu versuri din « Tristia » (. . .)

Seara îmi fac plimbarea obișnuită. În jurul cisternelor de la capătul portului se concentrează suburbiile cu café-șantanuri, cu dancinguri și bordeluri. Pe străduțe înguste și prost luminate se clatină răcnind bețivii, locul nu pare sigur, încît revin pe strada principală, ce duce pe sub lămpi arcuite de la hotelul meu și pînă pe faleză.

Aici se desprinde un dig pînă departe în larg, într-o masă sumbră, zgomotoasă, pe bună dreptate denumită « Marea Neagră »; întunecată precum cerneala, tălăzuiește sub cerul înnorat al serii și se izbește cu putere de dig, la al cărui capăt se ridică o construcție oprită la jumătate, viitorul Cazino municipal, semănînd acum, cu ferestrele sale oarbe, cu un schelet de piatră. Însoțitorul meu român îmi relatează necăjit că sumele alocate pentru construcție au fost risipite încă înainte de deschiderea șantierului.

Bănci de marmoră populează digul. Șed aici ofițeri polonezi internați; îmbrăcați în cojoace țărănești și cu veste de piele uzate peste uniformele ferfenițite, privesc fix, posomorîți, spre valurile ce ajung aproape să-i stropească. La orizont, spre nord, se disting scînteierile unor reflectoare. « Odessa », murmură omul de lîngă mine, « Rusia! »

Da—Rusia, parteneră a Germaniei — cîtă vreme încă oare? (. . .)

Inițial am dorit să mai rămîn aici încă o zi — dar mai bine plec astăzi din acest oraș sumbru, plin de stafii, unde se mai tînguie încă vorbele devenite gemete, ale unui poet constrîns pînă la sfîrșitul zilelor sale să trăiască fără vreo undă de speranță că se va reîntoarce vreodată acasă.

Salută-l pe Hutten, căruia oricum i-a fost mai ușor, căci Marea sa Neagră s-a numit lacul Zürich iar Constanța sa Rapperswyl.

al tău FRANZ THEODOR

Către VICTOR WITTNER
Zürich
Post Restant

București, Hotel Opera
Brezoianu 37
15 noiembrie 1939

Dragă prietene,

Te rog să-mi expediezi de-aici înainte toate scrisorile « via Italia » și « par avion » — așa le primim necenzurate — este ultimul canal liber către voi! (. . .)

Și aici lumea este nervoasă (. . .). Acum a fost fondat, ca mai înainte la noi, în Austria, cînd era deja prea tîrziu, un « Front Patriotic »[12]. Urmează oare la rînd Bucureștiul?

Posed acum, datorită bunului Kleiber, legitimație de colaborator la « National-zeitung ». Am fost primit la clubul presei străine. Este un avantaj, căci în aceste vremuri atît de schimbătoare noutățile ajung acolo mai repede decît în cafenele, care la rîndul lor le află mai repede decît restul lumii. În club sînt înscriși toți, chiar și nemții. Și bineînțeles nu lipsesc nici rușii și nici aliații. Doar la Hotelul Athenée-Palace se mai poate vedea așa ceva, desigur însă că acolo veghează în exces « Siguranța », poliția secretă a statului, ce-și poate totuși permite să renunțe la supravegherea clubului presei, căci undeva trebuie totuși dovedită și democrația despre care se vorbește atît.

M-am împrietenit serios cu pictorul polonez Stec și cu soția sa Dusza. El reprezintă aici Polonia; și eu a trebuit recent să mă las examinat în vederea înrolării în armata din Franța[13], dar am fost respins.

Îți scriu toate acestea deoarece mi-ai dezvăluit odată dorința ta de a veni pe aici. (. . .)

al tău bătrîn CSOKOR

Către ANNEMARIE SELINKO-KRISTIANSEN[14]
c/o Allert de Lange Verlag

București, Hotel Opera
Brezoianu, 37

Dragă Annemarie Selinko,

nu știu de fapt de unde vine curajul meu de a vă scrie despre tot ce mă frămîntă? (. . .) Poate că din sentimentul durerii comune pe care ți-l cauzează o patrie mai mult decît pierdută, o patrie metamorfozată, travestită.

Este la mijloc și o rațiune mai prozaică, ce vă privește și pe Dumneavoastră, în această Românie încă anti-nazistă și nouă favorabilă: pe mine de pildă, m-au ajutat foarte mult Victor Eftimiu, președintele secției locale a PEN Clubului și locțiitorul său Liviu Rebreanu. Se caută literatură străină bună: se citește mult Feuchtwanger, Arnold Zweig, Vicki Baum și Stefan Zweig. Soția unui prieten bucureștean, doamna Dusza Czara-Stec, prietenă a răposatei regine Maria, își dă o deosebită osteneală cu traducerile. Nu mi-ați putea trimite vreo cîteva din povestirile Dumneavoastră, pline de optimismul atît de necesar în întunecimea de astăzi?

Prin Maria Czamska[15], pe care desigur o cunoașteți din Viena, și prin soțul ei Ludwig Donath[16], aflat acum la Hollywood, sper să obțin, recomandat de D-na Roosevelt, o viză pentru S.U.A. — pe de altă parte se spune că reprezentantul american de aici e în bune relații cu ministrul german Fabricius, dar poate că nu e la mijlc decît psihoza fricii la emigranții noștri, care-l văd pe Hitler în spatele fiecărei umbre.

Vă scriu această scrisoare din Semmering-ul României; se numește Predeal și prieteni din București, care au aici o căsuță, m-au invitat să le țin companie. (. . .)

Vă mai amintiți cînd am vorbit împreună despre « Julius Caesar » al lui Shakespeare și v-am citat versul de despărțire dintre Brutus și Cassius înaintea bătăliei de la Philippi? «If we do meet again, well, we shall smile . . . » Iar dacă ne vom revedea vreodată, să

facem precum și-au promis cei doi prieteni în acea scenă care, pentru mine, reprezintă scena de iubire cea mai frumoasă a dramaturgiei universale.

al Vostru supus
FRANZ THEODOR CSOKOR

Către ANNEMARIE SELINKO-KRISTIANSEN
Copenhaga
Victor Bendixgaden 9

București, Hotel Opera
Brezoianu, 37
29 aprilie 1940

Draga mea Annemarie Selinko
răspunsul Vostru a fost atît de frumos și de melancolic!. Într-adevăr, viața noastră merge înainte, cu valizele mereu împachetate și cu sicriele întotdeauna pregătite, chiar și la noi, unde grija de a nu dăuna echilibrului pare mai importantă decît orice altceva. Și cu tot acest echilibru simt la rîndul meu că mă aflu sub ruinele unei epoci. Îmi rămîne să înregistrez aici pulsul prăbușirii Răsăritului! Sper că, în pofida schimbărilor ce s-au produs la Voi[17]*, ați primit cartea mea de la Amsterdam*[18]*. Potrivit relatărilor de aici, răsturnarea a avut loc relativ fără vărsare de sînge. Cartea s-a născut din însemnările făcute în timpul refugiului meu, însemnări pe care le-am citit în public la Eftimiu; s-a insistat acolo să le dau forma unei cărți. Astfel ele au devenit o contribuție la istoria unui popor nefericit, hrănindu-se din gloria unui trecut spre care privește de o sută cincizeci de ani, o națiune de visători care, în ciuda înfrîngerii, se duelează pretutindeni în lume pentru cauza libertății, chiar și dacă propria libertate nu intră în discuție. Așa se va întîmpla și acum. De data aceasta însă am visat alături de ei. Iar cînd după paisprezece zile de ploaie de bombe și sub focul mitralierelor aviatorilor din legiunea Condor ne-a ieșit în întîmpinare de partea cealaltă a graniței un val de omenie, visul se sfîrșise și s-a înfiripat un altul, un vis de pace printre oameni veseli, prietenoși, plini de ospitalitate. Această Românie își învecinează sufletul cu Marea Mediterană.*

Între timp istoria mondială Vă pune la încercare și nu numai pe Voi. Chiar și aici, printre acești veșnici epicurei, își fac loc simptome îngrijorătoare ale amurgului de epocă. Țara se revendică de la eroul dac Decebal și de la învingătorul său, împăratul Traian, pe care-i invocă precum englezii pe normandul Wilhelm și pe regele saxon, pe care acesta l-a lichidat la Hastings împreună cu tot regatul său. Iar în ilegalitate, Garda de Fier a Căpitanului Codreanu, ucis ca «fugit de sub escortă», visează la laurii lui Traian!

Sînteți preocupată de sănătatea mea, ca și cum ați fi simțit cît de bolnav am fost. În momentul cînd încordarea cu care am rătăcit săptămîni de-a rîndul, zi și noapte, pline de spaime și pericole, a dispărut în această pace aparent lipsită de griji, trupul meu a cedat. Opt zile am zăcut cu febră, avînd senzația de la craniu și pînă în vîrfurile picioarelor, de înaltă tensiune, încît chiar și o privire străină mi se părea vătămătoare. Un om minunat, în vîrstă, căruia îi fusesem recomandat de vărul său, poetul Albert Ehrenstein,[19] *și-a trimis la mine pe propria cheltuială medicul curant, care m-a repus pe picioare. Și mă gîndesc că bătrînul domn, ca evreu, este el însuși în primejdie dacă ajunge cumva la putere numita Gardă de Fier. Aici am înțeles pentru întîia dată că noi, prigoniții tuturor raselor și națiunilor, cu pielea albă, galbenă sau neagră, am devenit pe toate meridianele o mare națiune, o națiune a «dezrădăcinaților», cum mi-ați scris. Sîntem alături în toată lumea, formăm o nouă familie, indiferent de cine ne-a procreat.*

Scrie-mi te rog imediat cum ți-a plăcut cartea mea, iubită surioară Annemarie!

Al tău F.T.C.

Către ANNEMARIE SELINKO-KRISTIANSEN
Copenhaga
Victor Bendixgaden 9

București
Hotel Opera, Brezoianu 37
20 iulie 1940

Draga mea . . .
dar la ce bun să mai adăugăm nume? Din trei scrisori ne cunoaștem astăzi de parcă ani întregi am fi stat alături la masa literaților din cafeneaua vieneză Herrenhof. (. . .) Căci, în ciuda scurtei noastre corespondențe, simt că m-am îndrăgostit de-a binelea — și tocmai de aceea scrisoarea de față trebuie să fie și ultima între noi — din pricina ta, iubire!

Pe Fabricius, ambasadorul german aici încă de pe vremea Republicii de la Weimar, îl înlocuiește un provocator, fostul Freischarführer Killinger — da, auziți bine: Manfred Killinger! Numele înseamnă un program. În amintirile sale din anii preluării puterii el povestește fără înconjur și cu plăcere chiar torturarea sub comanda sa a unei tinere socialiste căzută în mîna alor săi. Mă gîndesc deja să plec de aici cît mai curînd. Căci Garda de Fier se readună în frunte cu politicianul Horia Sima, care a preluat de la Codreanu moștenirea cămășilor verzi. Încercările de a obține o viză pentru S.U.A. sau Elveția au rămas pînă acum fără rezultat; ultima speranță o am pentru Iugoslavia, al cărei consilier de ambasadă, baronul Kulmer, este un fost diplomat austriac. Veți afla vești de la mine prin intermediul prietenilor din țările neutre. De curînd mi-a scris unul dintre cei mai vechi amici, camarad de arme din 1918, pictorul Carry Hauser[20]*; mi-a scris din Zürich despre un moment zguduitor petrecut acolo, unde, după căderea Franței*[21]*, este așteptată de la o zi la alta o invazie germană în Elveția. Într-o asemenea zi critică, la 18 mai, cînd coloane de automobile și trenuri arhipline se îndreptau spre interiorul țării, s-a jucat la teatru, în regia lui Leopold Lindtberg*[22]*, partea a doua a lui «Faust», opera marelui German.*

Aici — încă n-am ajuns în acest punct — încă nu. Dar cerul știe ce ne așteaptă pe noi. Desigur că după victoria din Apus urmează la rînd Răsăritul.

Să fim atenți la întîlniri cu istoria de felul celor trăite deja — și pentru viitor să ne gîndim din nou la fraza din Julius Caesar: «If we do meet again, well, we shall smile».

La revedere, pentru cînd se va lumina
al Dumneavoastră, F.T.C.

Către FERDINAND BRUCKNER[23]
New York
212 East 16 Street

București, Hotel Opera
Brezoianu 37
1 august 1940

Dragul meu,
nu mi-ai răspuns la scrisoarea în care îți vorbeam de posibilitatea reprezentării în regia mea la Teatrul Comedia a piesei tale «Krankheit der Jugend». (. . .) O telegramă de la Rudolf Forster [24] *a fost pînă acum singura care a ajuns de dincolo pînă la mine, ca și știrea că soții Werfel* [25]*, Hertha Pauli* [26] *și Walther Mehring* [27] *sînt așteptați să debarce, era să spun: să eșueze, la voi. Bieții oameni! Au avut parte de ceea ce am trăit și eu în septembrie 1939 în Polonia, ba parcă soarta le-a fost și mai potrivnică atunci cînd i-a silit să traverseze Pirineii pe cei care în Marsilia n-au mai prins nici un vapor neutru. Și cine a mai rămas azi neutru în afară de S.U.A.? Și aici efectul catastrofei franceze a fost dezastruos; abia acum, prin comparație, ne putem da seama cît de bine a rezistat Polonia. «Polonia nu-i încă pierdută», se mai aude încă la noi—atîta vreme cît mai rămîne regele Carol. Mareșalul Antonescu (. . .) crede că, dispunînd de sprijin german*

și cu ajutorul resturilor Gărzii de Fier sub Horia Sima, îl va putea determina să abdice în favoarea fiului său, fapt care ar însemna pentru polonezii internați, ca și pentru mine, începutul unei perioade grele. Iar consulul american, cel care acordă neprețuita viză, privește chiar cu oarecare simpatie către cel de-al treilea Reich. Următoarea țară neutră cu care România se mărginește ar fi doar Iugoslavia, patria strămoșilor mei, «grănicerii», foști ofițeri de graniță austrieci. D-na Roosevelt personal se interesează, prin intermediul Mariei Czamska-Donath, de viza mea, dar asemenea lucruri nu se blochează sus, ci jos, la nivelul executanților. Așa mi s-a întîmplat (« Slavă Domnului ! », spun acum) cu Franța, apoi cu Anglia: mai rămîn doar S.U.A. (. . .).

Cît mai pot oare întîrzia aici știe doar bunul Dumnezeu, el însuși incapabil astăzi de vreun răspuns exact. Poate antrenați PEN-Clubul american să intervină pentru mine? (. . .) Încercați tot ce se poate ! Eu cred oricum că voi ajunge la Belgrad înainte de a sosi la New York.

Vă îmbrățișez din toată inima !
al vostru vechi prieten
FRANZ THEODOR

Către VICTOR WITTNER
Zürich
Seehofstrasse 15

București, Strada Dr. Herescu 3
c/o Czara-Stec
11 noiembrie 1940

Dragul meu,
nu voi uita cîtă vreme voi mai fi în viață ziua de 9 noiembrie 1940 ! Ai aflat oare în Elveția ta neutră despre ce s-a întîmplat aici în acea zi, în jurul orei patru dimineața? În Reich asemenea știri depind de problema dacă în țările Axei Roma-Berlin catastrofele naturale au voie să aibă loc și dacă nu cumva ele fac un serviciu propagandistic rețelelor secrete ale aliaților. Poate că la Viena s-a aflat totuși. De aceea trebuie oricum din nou să te rog să scrii alor mei o carte poștală nevinovată, cum că Franzl este nevătămat.

Două zile înainte de eveniment am fost la cel mai modern cinematograf al Bucureștiului, la « Carlton », la subsolul hotelului de paisprezece etaje purtînd același nume de pe Bulevardul Brătianu. Se dădea versiunea cinematografică a faimosului roman al surorilor Brontë, « Wuthering Heights »; minunatul interpret al rolului principal se numea Laurence Oliver (sic). După aceea am fost în vizită la un prieten ce locuiește într-un bloc lîngă Cișmigiu, parcul municipal bucureștean. Sprijinit de peretele camerei am simțit deodată cum acesta cedează sub greutatea mea ca și cum ar fi fost o biată pernă. Vesela a zăngănit ușor și lampa s-a clătinat. « Un mic cutremur », m-a liniștit gazda, « avem parte des de ele ».

În seara lui 8 noiembrie m-am uitat de pe fereastra camerei mele, pe cînd o aeriseam, la mai sus pomenitul hotel Carlton, în acel moment supraaglomerat cu refugiați din ținuturile cedate. La distanță de doar cîteva străzi de hotelul meu, acesta se ridica pe soclul în formă de pătrat, adăpostind cinematograful, strălucind din toate ferestrele turnului înalt de cincizeci de metri — un cub luminos în noaptea umedă de toamnă; pe acoperișul său orizontal pîlpîia semnalul roșu al apărării antiaeriene.

Culcat în pat învățam, ca întotdeauna înainte de a ațipi, lecția de engleză pentru mîine, la un curs ținut de o domnișoară bătrînă demnă de toată dragostea, singura rămasă dintre lectorii pe jumătate dizolvatului British Council, curs special pentru emigranții oricînd pregătiți pentru un următor refugiu. Se contura o viză pentru S.U.A.; urma să vină un nou consul, mai favorabil nouă — iar eu consideram faptul ca și rezolvat. Fără a stinge lampa am adormit. Mă aflam deja într-o cabină pe vapor, cînd deodată tangajul mașinilor îmi răsturnă patul, după care a urmat un bubuit puternic — m-a trezit zăngănitul unei sticle, luminile nopții mai pîlpîiau, însă tunetul din profunzimi nu încetase și cu el nici zdruncinăturile ce scuturau camera. Prin ușa deschisă brusc am văzut oamenii pe jumătate dezbrăcați coborînd în goană scările. « Cutremur », strigau, iar pe plafonul de deasupra mea a apărut o crăpătură neagră în zig-zag, acoperindu-mă cu var alb.

Nu era timp nici măcar pentru spaimă; mi-am făcut mecanic o cruce și am mai reușit să-mi doresc să fiu lovit direct în cap, ca să nu sufăr prea mult.

Apoi s-a stins lumina, tunetul a încetat, iar pămîntul de sub mine s-a liniștit. Această veșnicie a durat patruzeci de secunde. Din fereastră am văzut arcuindu-se un nor de flăcări acolo unde ieri seară mai era Hotelul Carlton.

M-am îmbrăcat iute, mi-am adunat lucrurile și m-am înghesuit printre clienții hotelului, unii plîngînd, alții rugîndu-se, alții înjurînd, către ieșire. Mai trăiesc oare prietenii de la Cotroceni, pictorul Eugen Stec și soția sa Dusza? O minune mi-a scos în cale un taxi liber; « Strada Doctor Herescu 3 ! » i-am strigat șoferului. Bine că n-am uitat adresa în tulburarea ce-l cuprinde pe fiecare atunci cînd singurul lucru sigur care mai există pe lume devine nesigur — pămîntul de sub picioare ! Vehicolul s-a oprit între strada Aristide Briand și Bulevardul Brătianu; la lumina rece a făcliilor de magneziu soldații români se luptau să degaje mormanul de ruine înalt de aproape zece metri, pe locul în care cu o oră înainte cinci sute de oameni mai visau, vegheau, iubeau, da, iubeau; a fost găsită o pereche strivită, ce n-a mai putut fi despărțită nici în moarte. Iar ceilalți, întrebi tu? S-a spus că o parte s-au salvat în cinematograf, care, fiind prevăzut și ca adăpost antiaerian, a rezistat inițial presiunii de sus. Cei închiși au mai dat semne de viață printr-o instalație interfonică rămasă intactă, « jucăm cărți la lumina lumînărilor », asta ar fi strigat unul — apoi însă nu s-a mai auzit nimic. Mai tîrziu am aflat motivul; au crăpat cazanele cu petrol (mai ieftin decît cărbunele, datorită Ploieștiului, lichidul fierbinte scurgîndu-se prin plafonul plesnit în ultimul spațiu gol care-i mai rămăsese, în acel cinematograf cu refugiații și cu cărțile lor de joc, unde șezusem eu însumi alaltăieri.

Pe prieteni i-am găsit sănătoși, numai soba se prăbușise, iar în bucătărie zăceau vase sparte. Dusza, gospodina blondă, dădea o mînă de ajutor femeii de serviciu îngrozite ce se temea de un nou cutremur. « Dacă e să ne înghită pămîntul, să fie măcar ordine », îi spunea dînsa. De o întoarcere a mea în hotelul serios lovit nici nu putea fi vorba, cum am aflat la telefon de la postul de poliție: așa că am rămas la prieteni. În cenușiul dimineții — îmbrăcați cu toții, căci cine a mai putut dormi — am văzut în grădinița din fața casei vecine cadavrul unui om bătrîn zăcînd liniștit într-un sicriu. Pe bătrîn, mort înainte de cutremur, îl îmbrăcaseră sărbătorește, după obicei, și îl expuseseră în aer liber; acum aranjau din nou coroanele ce alunecaseră de pe catafalc în minutul catastrofei. Cotidianul s-a reinstaurat anevoie. Pagubele s-au dovedit mai mici decît s-a crezut inițial; marile hoteluri, « Athenée » și « Ambasador », pline de fisuri, au rămas totuși în picioare. Din « Carlton » s-au salvat doar trei persoane: dispecerul apărării antiaeriene în patul său de fier, care a alunecat ca o sanie de pe acoperișul orizontal pe mormanul de ruine, și o pereche, al cărei cîine a făcut atît de multă larmă, încît cei doi s-au sculat și au pornit cu el la plimbare pe Bulevardul Brătianu chiar în momentul declanșării nenorocirii. Pe același bulevard am văzut un căruț de copil în care se cuibărise o piatră de la o casă din apropiere. « Un cutremur prin surpare », a relatat radioul; la epicentru, în regiunea Muntele, s-ar fi despicat pămîntul, înghițind cu totul oameni și case.

Totul mi se pare acum, față de nenorocirile plănuite de creierele omenești și pricinuite de mîinile omenești, mai drept, pentru că le afectează și pe unele și pe celelalte: este demiurgul ce se îndoiește de creația sa, fapt care astăzi aproape că nu i se poate lua în nume de rău.

Pe mine m-a crutat din nou. Cîtă vreme încă oare?

Se pare că la Arbon locuieşte, pe malul elveţian al lacului Boden, prietenul meu din tinereţe, pictorul Hauser, venit la Zürich. Dacă îl întîlneşti, spune-i că pămîntul nu m-a înghiţit şi că mă gîndesc la el cum mă gîndesc şi la tine !

În numele vechii noastre prietenii, al tău
FRANZ THEODOR

Către VICTOR WITTNER
Zürich
Seehofgasse 15

Belgrad, Hotel Bristol
10 februarie 1941

Dragul meu,

poţi să-i mulţumeşti Celui de Sus că n-ai mai ajuns să faci proiectata călătorie în România. Am părăsit-o şi eu, dar abia în ultimul moment, după ce răscoala Gărzii de Fier l-a doborît pe regele Carol şi apoi s-a îndreptat împotriva mareşalului Antonescu, pe care tot ea îl instalase. O săptămînă întreagă s-a dezlănţuit iadul. Plutoane motorizate terorizau oraşul; pe bătrînul om de stat, profesorul Iorga, l-au atacat în propria casă, i-au smuls barba şi i-au tăiat beregata; aşa a murit Cicero al României, sfetnic a doi regi. Dar pentru că s-a văzut imediat că armata se afla în spatele lui Antonescu şi nu a lui Horia Sima, şeful oamenilor lui Codreanu, noul ambasador Killinger, specialist în torturarea adversarilor politici, mai ales cînd sînt femei, a urmat indicaţia lui Göring şi i-a lăsat pe legionarii verzi să cadă, după ce, prin pogromurile organizate cu precipitare, aceştia reuşiseră să devină insuportabili pentru întreaga lume — să nu uităm că la Bucureşti se mai află un ministru englez şi altul american. Cu preţul alungării lui Horia Sima în Reich, care îl va utiliza ca mijloc de şantaj, mareşalul a încheiat cu Axa un pact ce-l va scoate mai tîrziu din neutralitate. Deja ţara regelui de paie Mihai mişună de instructori germani, ce-i antrenează pe bieţii ţărani ardeleni pentru un război în care n-au decît de pierdut. Pînă acum au fost cedate ţinuturi întregi Ungariei (. . .). Consilierul ambasadei iugoslave, fost diplomat austriac, mi-a făcut rost de o viză, iar autorizaţia de ieşire din ţară am obţinut-o prin locţiitorul directorului Teatrului Naţional[28] (. . .), care îmi propusese, atîta vreme cît sînt nemţii la putere, să mă ascundă într-o mînăstire, iar apoi să lucrez pentru teatrul său, dat fiind că n-am probleme de ordin rasial. Mi s-a părut prea romantică soluţia, încît am pretextat o vizită la sculptorul Ivan Meštrovič, cu reşedinţa în Zagrebul iugoslav, despre care intenţionez să scriu o carte. Astfel am obţinut vizele de ieşire şi intrare, iar acum mă aflu într-o capitală neutră, unde locuiesc vechi prieteni ai tatălui meu, de origine de prin ţările acestea. (. . .)

Scrie cît mai curînd vechiului tău amic
CSOKOR

NOTE

* Franz Theodor Csokor (1885—1969), dramaturg, prozator şi poet, debutează în manieră expresionistă în anii 1912—1913, colaborator în deceniul al treilea al scenelor vieneze de la Raimund-Theater şi Deutsches Volkstheater, membru în conducerea austriacă a PEN-Clubului, indezirabil în Germania hitleristă, după ce a luat poziţie în public împotriva arderii cărţilor de către fascişti, laureat al Premiului Grillparzer în 1938, în emigraţie între 1938—1946, se reîntoarce în Austria, laureat al Premiului de Stat austriac pentru literatură în 1955; opere importante: dramele *Die rote Strasse* (1918), *Die Ballade von der Stadt* (1928), *Gesellschaft der Menschenrechte* (1929), *Besetztes Gebiet* (1930), *Dritter November 1918* (1936), *Gottes General* (1939), *Kalypso* (1942), *Der verlorene Sohn* (1947), *Das Zeichen an der Wand* (1962), romanul *Der Schlüssel zum Abgrund* (1955), ciclul de poeme *Das schwarze Schiff* (1946).

1 actriţă şi scriitoare, prietenă a lui Csokor, rămasă între 1938 şi 1945 în Viena ocupă de nazişti.

2 Jan Sliwinski-Effenberger, prieten al lui Csokor, specialist în probleme de aviaţie şi om de cultură, s-a aflat în emigraţie între 1939 şi 1950.

3 Jan Gavronski, ambasador al Poloniei la Viena între 1933 şi 1938, l-a ajutat pe Csokor să emigreze.

4 Soare Z. Soare (1894—1944), regizor bucureştean.

5 Karlheinz Martin (1888—1948), regizor german din marea pleiadă din perioada Republicii de la Weimar, a lucrat cu teatrele din Berlin şi Viena.

6 este vorba de piesa *Traumspiel* de Strindberg.

7 Victor Wittner (1896—1949), ziarist, născut la Herţa, în Bucovina, redactor-şef al revistei berlineze *Querschnitt*, emigrează în Elveţia, după război revine la Viena.

8 Dr. Otto Kleiber, redactor la *Basler Nationalzeitung*.

9 conform angajamentelor sale de neutralitate, guvernul român a luat iniţial măsuri de supraveghere sporită a frontierelor cu Polonia.

10 se referă la « Reichul milenar », figură de stil nazistă pentru a desemna cel de-al treilea Reich.

11 Adolf Niederhofer, redactor-şef la *Czernowitzer Morgenblatt*.

12 este vorba de Frontul Renaşterii Naţionale, fondat în decembrie 1938, partid unic sub dictatura regală.

13 se referă la unităţile armatei regulate poloneze în exil de sub comanda generalului Sikorski.

14 Annemarie Selinko-Kristiansen (1914), scriitoare de limba germană, născută la Viena, căsătorită în 1938 cu un diplomat danez. Csokor, care o cunoscuse fugitiv la Viena, nutreşte pentru ea o afecţiune multă vreme nemărturisită (vezi şi ambiguitatea formulelor de adresare în corespondenţă).

15 actriţă vieneză, emigrată în S.U.A.

16 actor vienez, soţul Mariei Czamska, cofondator în S.U.A. al teatrului newyorkez Komödie, la care jucau cu precădere (în limba germană) actori austrieci emigranţi.

17 se referă la ocuparea, la 9 aprilie 1940, a Danemarcei de către armatele hitleriste.

18 volumul *Als Zivilist im polnischen Krieg* a fost publicat la editura olandeză Allert de Lange, care, după 1933, întreţinea prin Walter Landauer o secţie germană, unde au apărut o bună parte din cărţile scriitorilor emigraţi.

19 Albert Ehrenstein (1886—1950), poet de limbă germană, născut la Viena, emigrat în Elveţia şi apoi în S.U.A., unde a rămas pînă la sfîrşitul vieţii; Csokor se referă la vărul său Norbert Ehrenstein, domiciliat în Bucureşti.

20 Carl Maria Hauser (1895), pictor şi scriitor de limbă germană.

21 la data evenimentului relatat de Hauser armata germană ocupase deja Olanda şi Belgia şi rupsese frontul francez la Sedan. Csokor scrie scrisoarea după ce încheierea armistiţiului între Franţa lui Pétain şi Germania se consumase.

22 Leopold Lindtberg (1902), regizor elveţian, director de scenă la Schauspielhaus în Zürich.

23 Ferdinand Bruckner (1891—1958), dramaturg austriac, emigrează în Elveţia, Franţa şi S.U.A., de unde se reîntoarce în 1953.

24 Rudolf Forster (1889—1968), actor austriac, aflat între 1937 şi 1940 în emigraţie în S.U.A.

25 Franz Werfel (1890—1945) şi soţia sa Alma Mahler-Werfel.

26 Hertha Pauli (1909), actriţă şi scriitoare, emigrează în Franţa şi apoi, prin Spania, în S.U.A., unde trăieşte şi astăzi.

27 Walter Mehring (1896), emigrează în 1933 în Austria, apoi în Franţa şi S.U.A. Trăieşte în Elveţia.

28 este vorba, probabil, de Soare Z. Soare

(din Franz Theodor Csokor, *Zeuge einer Zeit. Briefe aus dem Exil 1933—1950*, Albert Langen-Georg Müller, München, Wien, 1964)

Selecţia textelor, traducere şi note de
ANDREI CORBEA

Distins cu prestigiosul premiu « Național Book Award », volumul de memorii Unifinished Woman *de Lillian Hellman, își păstrează nealterată savoarea și tinerețea. S-ar părea într-adevăr (așa cum observa încă de la apariția cărții Joseph Epstein) că, mai mult decît o culegere de amintiri (—* A Memoir *—), aceasta să fie « o încercare, o foarte riguroasă încercare a scriitoarei de a se cerceta pe sine ».*

Dramaturg de prim ordin și personalitate publică de răsunet internațional, Lillian Hellman dădea aici într-adevăr, dincolo de mărturiile unei biografii, confesiunea incitantă a unei conștiințe, în actul auto-examinării retrospective. Acestor valențe vin să li se adauge sezisantele calități filmice ale cărții, compusă dintr-un mozaic de secvențe de o remarcabilă vivacitate vizuală, meșteșugul omului de teatru și al scenaristei încununînd în chip fericit substanța umană a cărții, « opera unei femei cu multă experiență, dar nemolipsită de cinism — cum remarca același critic—, aspră și totodată generoasă, dreaptă dar în același timp reticentă ».

Un atare « portret de conștiință » reprezintă, prin finețea analizei psihologice și rigoarea judecăților, un însemnat document moral despre o viață activ împletită, pas cu pas, cu marile frămîntări ale istoriei recente; pe de altă parte, prin nervul și siguranța notației, prin incisiva proprietate a expresiei, el rămîne un punct ferm de referință în proza americană contemporană de tip « non-fiction ». Unfinished Woman *izbutește, într-adevăr, să îmbine nealterat dinamismul genuin al vieții cu potențialul de rafinat impact al literaturii. Tocmai pe marginea acestor însușiri ale prozei lui Lillian Hellman, V. S. Pritchett, un important critic american, nota « extraordinara energie . . . spiritul combativ și farmecul inundînd subit pagina . . . mișcarea ironică de dezvăluire a adevărului, de retragere rapidă, apoi; demersul neutru, rece, aproximînd pragul unor revelații, urmate de discreția opririi la timp a confesiunii » (în* Harper's*).*

Fragmentele pe care — sub titlul de Itinerar neterminat *— le publicăm acum în premieră românească, încearcă să pună cît mai bine în relief îmbinarea acestor calități, aliajul de psihologie realistă și demnitate morală, de atitudine politică progresistă și caldă omenie.*

« Jurnal de drum » al scriitoarei prin ani, acest text este în același timp un credo. El ne vorbește despre opțiunile hotărîte ale Lillianei Hellman, pentru dreptate socială, despre poziția ei de militantă antifascistă în timpul războiului civil din Spania, despre elanul cu care și-a adus contribuția la cauza războiului anti-nazist, prin armele reportajului și ale scenariului de film; acestea și multe alte frînturi de viață rememorată se închegă în aceste file, oglindind un adevărat portret moral al autoarei: inflexibilă în atitudinea ei pacifistă, neclintită în lupta împotriva nedreptății și asupririi, fermă în poziția ei față de corupție și putere.

Sînt trăsături pe care le regăsim în întreaga ei operă, din care cititorii revistei Secolul 20 *au avut prilejul să cunoască pînă acum fragmentele din volumul* Pentimento*, intitulate* Julia*, (între timp popularizate și sub forma ecranizării de succes care a rulat în cinematografele noastre). Întregirea informației despre viața și opera scriitoarei poate fi găsită de cititor în* Secolul 20*, nr. 8 din 1975, paginile 38—39.*

ANDREI BREZIANU

LILIAN HELLMAN
ITINERAR NETERMINAT

Închiriasem o casă întunecoasă în Hollywoodland, acea parte deluroasă dominînd Bulevardul Hollywood care încă de pe atunci începuse să se degradeze. Nu-mi dau seama de ce alesesem o casă atît de urîtă, nici de ce angajasem o fostă actriță ca să ne gătească mese foarte proaste. Fosta actriță era o femeie tristă și singură care, văicărindu-se necontenit de perspectiva iminentă a unei calviții totale, reușise să-mi transmită, pentru prima oară, oroarea de bătrînețe. Arthur și cu mine eram cuprinși de milă, dar tatei niciodată nu i se făcea milă de bucătăresele nepricepute; drept care,atunci cînd părinții veniră pe coasta de vest să ne viziteze, după două cine proaste, tata a întrebat: « Cum poți mînca salată înainte de supă și cine mănîncă grapefruit la masă? Ce s-a întîmplat cu tine? »

Avea dreptate. Ceva se întîmplase cu mine. Mă doborîse toropeala. Cea mai mare parte a zilei o petreceam citind într-un fotoliu de piele, iar nopțile mă străduiam să beau zdravăn. Simțindu-mă stingheră, băutura avea efectul de a face ca oamenii neinteresanți să nu mă mai scoată din sărite, iar la ore mai înaintate să nu-mi mai pese deloc de ei. În iunie anul acela împlineam douăzeci și cinci de ani și singurătatea pusese stăpînire pe mine cu un ceas mai devreme.

După o conversație avută cu tata, m-am necăjit și am încercat din nou să-mi găsesc o slujbă. Bărbatul meu și-a pus în acțiune influența, și contra cincizeci de dolari pe săptămînă, citeam manuscrisele unor scenarii pentru Metro-Goldwyn-Mayer, și făceam referate despre ele. Ca să obții postul trebuia să citești în două limbi — sau măcar să pretinzi că o poți face — referatele trebuiau să fie de o simplitate cvasi-prostească, iar referenta principală a lui Louis Mayer, reușea să le simplifice încă și mai mult, mai înainte de a le prezenta domnului Mayer.

Într-o clădire dărăpănată susținută de stîlpi, pe care cel mai mic cutremur îi clătina (în acel an avuseseră loc mai multe cutremure în California) — într-o încăpere spațioasă, lucrau doisprezece bărbați și două femei. Cînd terminai de citit un manuscris (îți pretindeau cel puțin două pe zi) treceai într-o cameră mare, așteptînd să-ți vină rîndul la una din acele rable cu pretenții de mașină de scris. Se spunea că dacă referatele erau cît de cît acceptabile, puteai fi promovat pe post de redactor stagiar, însă n-am aflat niciodată mai mult, întrucît nu m-au promovat. Nu-mi mai păsa prea mult de slujba mea, fiind, în primul rînd bucuroasă de a avea în sfîrșit un post; îi păsa, în schimb, unei austriece învățate, ca și unei scriitoare din Anglia, care stătea retrasă într-un colț al încăperii; dar, dintre toți, cel mai mult îi păsa, cred, unui bărbat care fusese redactorul unei edituri new yorkeze și care eșuase aici, fiindcă își părăsise soția pentru o fată tînără. Îi căutam privirea, în speranța că ne vom împrieteni, dar în afară de o atitudine politicoasă pe care o avea față de

toți, n-am reușit să mă apropiu mai mult, căci eram singura care știam prea multe despre el, și care, prin urmare trebuia evitată. (Cunoșteam fata cu care fugise, iar faptul că era urîtă, făcea toată povestea și mai interesantă). După patru-cinci luni de relații protocolare, într-o seară, tînăra a venit să-l ia, și m-a poftit la cină, într-una din zilele săptămînii următoare. Am așteptat cu nerăbdare acea seară, dar cu cîteva zile înainte, colegul meu n-a mai apărut la servici și, de la șefa dactilografelor, am aflat că fiica lui își curmase viața iar el a plecat la New York. Am încercat atunci să dau de iubita lui, dar proprietăreasa apartamentului mohorît în care locuiseră împreună, mi-a spus că fata plecase și ea fără să lase vreo adresă. Nu i-am mai văzut și n-am mai auzit nimic despre ei; după mulți ani am aflat că fostul meu coleg s-a ilustrat printr-un valoros studiu științific.

Zilele și nopțile mele se scurgeau ca pe vremea cînd omoram timpul citind în fotoliul de piele din hidoasa noastră casă, cu deosebirea că acum citeam prostii, pe cînd atunci, citeam cărți bune. Plecam cu mașina la opt și jumătate, îndreptîndu-mă spre Culver City, prevăzută cu un coșuleț conținînd masa mea de prînz și o sticlă de vin. Pe la ora unu, mă încerca o vagă durere de cap, care mă lăsa după ce îmi mîncam hrana de picnic, retrasă undeva în spatele platourilor, amețită ușor din cauza vinului și a lumii ireale care mă înconjura — vechi decoruri îngrămădite unele peste altele, Roma antică formînd unghi drept cu trandafirași pictați dintr-un musical; alături de o stradă londoneză, cot la cot cu un uriaș balenier gol.

Nu era locul cel mai potrivit pentru a lua prînzul, dar tot era mai bine decît la cantina studioului, unde aș fi fost nevoită să defilez prin fața unei mese lungi, rezervată regizorilor și scriitorilor celebri, dintre care unii, cunoscuți ai bărbatului meu, se simțeau obligați să schițeze un fel de semi-înclinație de salut (tipică pentru toate societățile unde ierarhia, bine marcată, sugerează astfel cuiva că este într-adevăr mai presus de vulg, dar nu îndeajuns, totuși, pentru a face parte din cercul în cauză). Nici starurile în devenire nu prea mă interesau, nici chiar adevăratele vedete, care stăteau la mese speciale, sorbind supa de pui, cu care domnul Meyer se lăuda în special. (Pe atunci încă nu-mi dădusem seama că vraja oamenilor de teatru nu exersa nici o fascinație asupra mea, fapt care mă punea într-o lumină proastă în ochii celor care ar fi fost îndreptățiți să creadă contrariul). Îmi amintesc de Greta Garbo: văzînd-o, mi-am zis că e cea mai frumoasă femeie din lume; mi-l amintesc pe John Gilbert, a cărui carieră era ca și terminată, datorită glasului său, care suna șocant pentru publicul nou, al erei filmului vorbit; mi-o amintesc pe Norma Shearer, a cărei față senină nu trăda nici cea mai vagă urmă a vreunui proces de gîndire. (După mulți ani, doamna Campbell, lefteră, avînd mare nevoie de o slujbă, se împrumutase cu patru sute de dolari de la mine ca să ia cina cu Shearer și bărbatul ei, Irving Thalberg, « fiindcă, rățușco, el este mai mare peste studiouri, și este absolut nebun după ea, cum sînt evreii după femeile care nu sînt evreice ». N-am putut totuși înțelege, pentru ce îi trebuiau chiar patru sute de dolari la treaba asta, însă după cîteva zile de la întîlnirea care trebuia să aibă loc, doamna Campbell mi-a arătat rochia pe care o cumpărase pentru această ocazie. Patru sute de dolari, pe vremea aceea, erau o avere pentru o rochie, dar am considerat-o un gest superb din partea unei bătrîne doamne, plină de mîndrie; întrebînd-o dacă Thalberg i-a oferit slujba rîvnită, mi-a răspuns: «Nu, rățușco, și nici nu cred c-o să mi-o dea. Așa că drept compensație îți voi da cîteva din scrisorile lui Bernard Shaw » [1]. În timp ce-i spuneam că n-am nevoie de scrisorile domnului Shaw, ea părea total absorbită de cățelușul ei, cu care se juca chicotind. Printre chicoteli îmi spuse: « Știi rățușco dragă, la început totul mergea strună, pe urmă, i-am spus domnului Thalberg, în fond n-am spus decît adevărul, și la urma urmei asta contează, nu? Ochișorii mititei ai soției tale sunt cei mai frumoși din cîți am văzut vreodată. »)

După prînzul atît de neobișnuit, cu hrană rece à la picnic, — încălzită puțin și de vin —, mă întorceam la lucru și, dacă șefa dactilografelor se întîmpla să absenteze, încercam să ațipesc puțin. Dar cele trei, uneori patru referate, ajungeau din plin pentru o zi de lucru, așa că pe la patru, fețele tuturor vădeau extenuarea. Eu una stăteam însă mereu peste program, găsind cîte-o scuză, ba că nu-mi terminasem lucrul, ba că se stricase mașina de scris, sau că așteptam pe cineva.

De fapt mi-era groază de întoarcerea acasă. Nu știu de ce mi se părea atît de îngrozitor să conduc mașina spre casă, la ora șase după masă, cînd se lăsa întunericul. Poate din cauza peisajului monoton, pe unde trecea șoseaua, ochiul meu nefiind deprins cu așa ceva; poate din cauza casei urîte în care locuiam; poate fiindcă știam că slujba mea amărîtă nu rezolvase nimic. Poate toate astea laolaltă, poate doar o parte din ele, acum nu mai știu, știu doar că acest drum îmi făcea atît de rău, că în clipa în care mă urcam la volan, începeam să tremur, trebuia să mă opresc în nenumărate rînduri, strîngîndu-mi cu putere mîinile, să le împiedic din timp să nu comită mișcările pe care erau gata să le facă. Cîteodată, după ce opream mașina adormeam, altădată mă aplecam peste geamul mașinii țipînd; sau, odată, am oprit mașina, m-am dus la un mic hotel și am telefonat, spunînd că-mi era imposibil să ajung acasă, dar să nu vină nimeni să mă ia; de două ori am avut și mici accidente neînsemnate, iar odată, după ce am călcat un iepure, am stat cîteva ore în șir lîngă mica victimă. Nu auzisem pînă atunci despre « orașe fără chip uman » sau despre șosele care extenuau ochii, sau despre efectul unei case detestate asupra psihicului. Nu înțelegeam prea bine căsnicia mea, tot așa cum nu-mi dădeam încă seama, că-mi împleteam singură odgoane noi, cu care și începusem să mă leg fedeleș.

Iarăși nu știam că a avea frică nu era nici o rușine. Ca majoritatea copiilor din burghezie, fusesem crescută și învățată să înot, să conduc mașina, să mă cațăr și să străbat munți și văi. Frica nemotivată nu făcea parte din lumea noastră, aveai chiar un sentiment de dispreț atunci cînd îl surprindeai, cîteodată, la alții. Țîșnit la suprafață, mi-am dat seama că-l purtasem în mine dintotdeauna, și că mă va însoți de acum încolo toată viața, dacă nu « mă apuc de ceva », expresie favorită din acea epocă. Dar nu mă apucam de nimic și mă duceam spre casă, fiindcă n-aveam unde în altă parte.

Așa văzusem pe atunci lucrurile, așa scriam despre ele, atunci; dar azi știu că nu era nici completă și nici adevărată această imagine. Tatăl meu descoperise un curățitor de stridii la Tia Juana [2]; îl cunoscuse încă din New Orleans, petrecusem cîteva weekenduri foarte plăcute acolo. Curățitorul de stridii avea un mic restaurant, și era atît de fericit că-l revedea pe tata, că era în stare să se scoale în zori, să vîneze prepelițe, pe care ni le frigea pentru micul dejun, însoțite de Pernod, în amintirea zilelor cînd el deschidea stridiile pentru tata și ceilalți « tineri » și « fetișcanele » lor. Odată, sporovăind despre un bal la New Orleans, care ținuse trei zile și trei nopți, îl tachina pe tata, înghiontindu-l amical, amintindu-i de povestea cu cele « șapte fetișcane în trei zile », iar fața frumoasă a mamei se strîmbă atît de brusc, că am crezut că i se făcuse rău. S-a dus la toaletă, m-am luat după ea. Era așezată pe un scaun, privind fix podeaua. Cred că nu am schimbat o vorbă, dar știu că-mi spuneam în gînd, că n-am să fiu în viața mea geloasă pe un bărbat, și am privit cu dispreț acea scenă. După ani, cînd începusem legătura mea cu Dashiel Hammet, m-a cuprins rușinea pentru disprețul meu de atunci față de mama și aș fi vrut să-i cer iertare.

Alte seri plăcute le petreceam cu prietenii noștri cei mai buni, Laura și Sidney Perelman și fratele Laurei, Nathanael West [3]. Noi cinci, împreună cu încă cîțiva prieteni, formam un grup unit, nu numai fiindcă ne simțeam bine împreună, dar fiindcă făceam parte din ceea ce se numea « aceeași categorie de salarizare ». Pe vremea

aceea — dar cred că şi acum e la fel — dacă primeai cinci sute de dolari pe săptămînă pentru scrisul tău, nu te prea frecventai cu cei care primeau, pentru acelaşi lucru, o mie cinci sute. Pe mine treaba asta mă lăsa rece: lumea celor bogaţi mă complexa şi deveneam grosolană; instalaţiile uluitoare din casele lor, piscinele, abia venite atunci la modă, conversaţia pretenţioasă, toate astea mă făceau irascibilă şi deveneam a dracului. Mi-au trebuit ani, ca să înţeleg că, de fapt, era o perioadă comică, cu acel mobilier în cel mai perfect stil englez, care venea să înlocuiască mobila spaniolă supraîncărcată, şalurile atîrnate peste tot; vorbirea agitată plină de subtilităţi — un producător vorbea foarte des despre « Perbertatea » fiicei sale, iar Hammet mi-a telefonat într-o seară din casa lui Jean Harlow [4] ca să-mi spună că aceasta îşi chemase valetul ca să-i adreseze următoarea rugăminte: « James, deschide te rog fereastra, ca să pătrundă o boare suavă de aer »; era epoca eforturilor de a ţine pasul cu timpurile noi şi totodată de a păstra rădăcinile vechi; poveştile cu mamele evreice, aduse cu mîndrie de pe coasta de est: bucătari francezi şi ştiucă umplută; sau acea soţie de compozitor care avea două haine de hermină identice, în caz că una ar lua foc; şi vecina noastră, o ex-vedetă, care mă vizita des, pentru a-mi arăta rănile făcute pe trupul ei, cu cuţitul, de un regizor foarte habotnic; sau leul din hidoasa noastră casă, aşezat deasupra căminului şi ai cărui ochi se aprindeau dacă apăsai pe un buton; sau acel mops, care nu şi-ar fi mîncat halca pentru nimic în lume, dacă stăpîna lui, o poloneză, nu i-o aroma cu « un soupçon d'ail », cum zicea ea.

Dar, ce mă interesa pe mine mai mult decît toate astea, era lumea, marginală, confuză, care venise la Hollywood din motive pe care ajunsesem să le dau uitării. Locuiau în apartamente noi, în clădiri cu dormitoare pliante, acele camere cu pat Murphy [5] considerate, încă de pe atunci, un fel de mahala a Bulevardului Hollywood, sau în case şubrede, care se zăreau ici-colo pe dîmburile clisoase ale Hollywoodului, ca nişte trunchiuri ciuntite de geranium. Mai dăinuiau vestigiile timpului cînd mulţi dintre ei ar fi nutrit ambiţia să joace, să scrie, sau să picteze, dar aspiraţiile acestea se transformaseră în beţie de droguri, de pescuit în ape tulburi. Descoperisem lumea asta după ce-l întîlnisem la Hammet, dar nu aveam acces la ea, aşa că o priveam doar prin crăpătura uşii. Mi se păruse o lume independentă, de invidiat pentru nopţile ei albe, libere, şi zilele petrecute dormind, dar ei interpretau invidia mea drept altceva, şi le păream suspectă; îmi amintesc de întrebarea unei femei mai în vîrstă: « De unde ai rochia asta? », şi înainte de a fi putut să-i răspund, ea spuse: « Mult mi-a trebuit ca să-ţi spun că te îmbraci bine ». Cred că mă considerau o băgăcioasă, excitată de curiozitate, iar imaginea mea romantică despre lumea lor o luau drept condescendenţa unui privitor dintr-o clasă socială superioară. Hammet însă îi vedea aşa cum erau, şi îi frecventa doar în timpul unor turniruri de beţie, părăsindu-i brusc cînd se trezea. Pep West [6] îi vedea prin prisma talentului său original: era autorul romanului *The Day of the Locust*, singura carte bună, care s-a scris vreodată despre Hollywood. (Romanul lui Fitzgerald *The Last Tycoon* [7] era abordat dintr-un unghi subiectiv, de fapt al lui Irving Thalberg; Scott scrisese uluitor despre cei bogaţi şi cei puternici de pe coasta de Est şi despre cei din Europa, dar el îşi făurise un ideal din Irving Thalberg, care nu era decît un producător de filme, tînăr şi sclipitor.)

Toate acele personaje trăiesc în memoria mea într-un talmeş balmeş, înghesuite într-o singură încăpere, şi nu sunt sigură dacă nu cumva confund femeile cu bărbaţii, cîinii lor cu copiii şi mamele lor. În schimb, îmi aduc aminte foarte clar de un artist care cutreiera străzile desculţ, se angaja doar cînd nu mai avea încotro căpitan sau mecanic pe yachturile milionarilor. Casa lui şubredă de pe dealuri, era burduşită cu veselă, pahare, cearşafuri, toate purtînd pe ele denumirile elegantelor ambarcaţiuni de unde fuseseră însuşite; executa imitaţii neîntrecute despre comportarea din timpul navigaţiei, a mai marilor cinematografiei.

În 1936 — locuiam pe o insulă în larg, în faţa coastei statului Connecticut — a izbucnit războiul civil din Spania. Niciodată nu fusesem martorii unei alianţe mai puternice şi unanime între liberali, radicali, intelectuali şi burghezia intelectuală. (Bineînţeles, acum cînd scriu aceste rînduri, reacţia împotriva războiului din Vietnam e mai puternică şi mai generală [8]. Pe atunci ne-au trebuit însă patru sau cinci ani, ca să ne dăm seama că unii dintre noi, americani ca noi înşine, fuseserăm recrutaţi să ucidem; de pildă, soţul coafezei mele; sau fiul prietenei unei cunoştinţe; sau un fost student de al meu de la Harvard; sau un mecanic auto, care nu ar fi fost în stare să ţină nici măcar un briceag în mînă — pentru raţiuni pe care nici unul dintre noi nu le înţelegeam.) De aceea, atunci cînd Archibald McLeish [9] a propus în 1937, ca el împreună cu Hemingway, Joris Ivens [10], şi cu mine să facem un documentar despre Spania, am acceptat cu entuziasm, din dorinţa de a face ceva.

Era uşor să completezi cecuri stînd la New York, dar foarte greu să faci o emisiune, sau un conspect măcar, despre un război, despre care mai nimic nu ştiam, care avea loc într-o ţară pe care n-o cunoşteam. Eram hotărîtă să plec cu Ivens în Spania, dar la Paris m-a dat peste cap o congestie pulmonară, m-am înapoiat şi au mai trecut vreo opt sau nouă luni pînă să ajung în Spania. Dar Hemingway se afla deja acolo, şi, oricum, era mai în măsură să facă filmul decît mine.

În 1938, după ce mă întorsesem din Spania, am stat iar pentru un scurt interval la Hollywood, unde Ernest şi Joris dădeau formă definitivă documentarului *Pămîntul Spaniei*. Era un film bun, cu o contribuţie extraordinară a lui Ivens, iar textul lui Ernest admirabil şi azi (am revăzut filmul acum un an), căci a simţit totul în profunzime, el care era conştient că alte texte de-ale lui sunau, uneori, ca parodia propriilor sale cuvinte. Pentru prezentarea filmului, soţii Frederic şi Florence March ne-au pus la dispoziţie casa lor. Invitasem cîteva persoane pline de bani, şi am adunat treizeci de mii de dolari, o sumă uriaşă pentru acele timpuri, ca să cumpărăm camioane pentru Spania. (Ne-am simţit atît de bine în seara aceea, încît nimeni nu a băgat de seamnă că Errol Flynn, care fusese şi el invitat — pretindea că fusese în Spania, deşi Ernest spunea că trecuse de cîteva ori graniţa dus-şi-întors în aceeaşi zi — Errol Flynn, zic, în timpul colectei, mergînd la toaletă, dispăru.)

La plecare, Dorothy Parker ne-a invitat pe cîţiva dintre noi la un pahar, la ea acasă. (Ea şi Ernest se cunoşteau de mulţi ani, nu se înghiţeau reciproc, dar fusese o seară atît de plăcută, că pînă şi ei doi deveniseră tandri unul faţă de celălalt.) Pe Scott Fitzgerald îl întîlnisem cu ani în urmă la Paris, dar nu-l mai revăzusem pînă în seara aceea, cînd am fost şocată de schimbarea petrecută atît în înfăţişarea, cît şi în comportarea sa. Părea că nu mă recunoaşte, însă am fost plăcut surprinsă, cînd mi-a propus să mergem împreună la Dottie. Îi admira opera, şi abia aşteptam să putem sta de vorbă singuri. Dar n-am vorbit: el era absorbit de volan, conducea cu douăsprezece mile pe oră pe Bulevardul Sunset, o viteză periculoasă oriunde, dar mai cu seamă în Beverly Hills. Cînd eram claxonaţi de celelalte maşini sau înjuraţi de conducătorii aplecaţi peste geamuri, Fitzgerald se apleca peste volan, smucind maşina, ba la stînga, ba la dreapta. Eram incapabilă să scot măcar o vorbă, sau să-i arunc o privire măcar, dar văzîndu-i mîinile tremurînde pe volan, brusc mi-au revenit în memorie toate nopţile mele de groază, cînd mă întorceam de la studiourile Metro; mi-am pus mîna pe mîna lui. A tras maşina la marginea şoselei, i-am povestit despre prima mea slujbă de la Metro Goldwyn, despre drumul de întoarcere, care mă umplea de fiecare dată de groază, despre frica mea de şoferii din California, după un timp — mă bătuse de cîteva ori pe braţ — am realizat că nu mă asculta, că era preocupat de cu totul altceva.

Pînă la urmă, îmi spuse: — Uite ce e, sunt în perioadă de abstinenţă. Te duc la Dottie, dar eu nu intru.

Ajungînd pînă la urmă la Dottie, se dădu jos şi ocolind maşina îmi deschise portiera. Pe urmă, pe un ton foarte blînd îmi spuse: — E o poveste veche, cu Ernest şi cu mine.

Pînă atunci nu auzisem despre nici un fel de poveşti între Ernest şi Fitzgerald, ştiam doar că fuseseră prieteni şi că nu mai erau. Dar mi-am amintit că Dottie îmi spusese că, mai de mult, înainte de a ne fi cunoscut, avusese o aventură trecătoare, de două trei nopţi cu Fitzgerald.

— Dar Dottie vrea să te vadă. Toată lumea vrea să te întîlnească.

Zîmbind, dădu din cap. — Drumul meu e la vale.

— Nu şi pentru scriitori, niciodată. Marele Gatsby e cel mai bun . . .

Îmi atinse umărul, tot zîmbind.

— Mi-e frică de Ernest, mi-e groază de gîndul că sunt treaz cînd . . .

I-am zis: — Să nu-ţi fie frică. N-a suportat niciodată un scriitor bun, da-mi-te, unul mai bun. Vino. O să te simţi bine, ai să vezi.

I-am întins mîna, şi după o pauză, zîmbind, mi-a luat-o. Am intrat în hol şi pe urmă am luat-o spre stînga şi am pătruns în living. Nimeni nu ne băgase în seamă, fiindcă cele patru sau cinci persoane prezente în încăpere erau cu ochii la Ernest, care stătea cu spatele la uşă, în faţa căminului. Nu ştiam de ce stătea aşa, sau ce se petrecuse pînă atunci, dar în timp ce înaintam, Hemingway îşi sparse paharul de piatra căminului. Fitzgerald şi cu mine am încremenit la pocnetul sticlei sparte; el făcu un pas înapoi spre hol vrînd să plece, dar l-am apucat de braţ şi m-a urmat, dar parcă nici nu ştia, sau nici nu-i păsa unde mergea. Traversînd o uşă batantă intrasem în bucătărie, unde Dottie şi Hammet[11] vorbeau despre Errol Flynn, urmărind din privire pe Alan Campbel, bărbatul lui Dottie, care se enervase din cauza unor cutii pentru cuburi de gheaţă.

Am spus — Ernest sparge pahare.

Iar Dottie în timp ce-l săruta pe Fitzgerald îmi spuse:

— Nici o mirare.

M-am dus la Dash şi i-am şoptit: — Te rog, ajută-l pe domnul Fitzgerald. E speriat şi aruncatul paharelor n-are nici un rost.

Cînd Hammet era băut, iar în seara aceea era criţă, oricine îi vorbea nu prea asculta, continua cu ale lui.

Încît mi-a spus: — Ernest n-a fost în stare niciodată să descrie o femeie. Le pune în cărţi, ca oamenii să-l admire pe el.

L-am întrebat ce dracu' avea asta de a face cu ce-i spusesem eu, dar Dash ieşise deja din bucătărie, şi întorcîndu-mă în hol, îl găsisem debitînd acelaşi lucru, nu mai ştiu cui. După acest incident, seara a decurs liniştită, nu-mi amintesc cînd a plecat Fitzgerald, dar nu l-am mai revăzut niciodată.

În nopţile înceţoşate de alcool, ca noaptea aceea şi multe alte nopţi la fel, în mintea lui Dash se întipărea tot ce auzea, tot ce vedea sau simţea. (Cîteodată nu-şi amintea, unde sau cu cine fusese, o zi sau o săptămînă, ca pe urmă să-mi dau seama că acele perioade erau înregistrate, pînă în cele mai mici detalii.)

Peste un an, poate mai mult, ne aflam la Stork Club şi, ca de obicei, se adunaseră din ce în ce mai mulţi la masa noastră; pînă la urmă era şi Ernest şi Gustav Regler, un scriitor german pe care-l cunoscusem în Spania. (Se părea că Ernest şi Dash, se plăcuseră reciproc, luaseră masa între patru ochi, în cîteva rînduri, cînd Ernest venea cu treburi la New York. Odată i-am spus lui Dash, « Ernest e foarte generos faţă de cărţile tale, drăguţ din partea lui ». Hammet începu să rîdă, « Înseamnă că sunt un scriitor prost ».)

Războiul din Spania tocmai se sfîrşise, mulţi dintre republicani fuseseră capturaţi în Franţa, sau în nordul Spaniei, şi trebuiau răscumpăraţi sau scoşi pe cauţiune. Cu toţii contribuiserăm cu bani, dar în seara aceea, de la Stork Club, Ernest era într-o dispoziţie neagră, ţinînd prelegeri pline de împunsături la adresa unora, care huzureau la New York. Încetul cu încetul, lumea începu să părăsească masa noastră, pînă la urmă am rămas numai Ernest, Dash, Regler şi cu mine, fapt era că atît Ernest cît şi Dash băuseră foarte mult pînă la ora aceea, iar Dash devenise îngrijorător de tăcut. Cînd Ernest începu din nou să vorbească despre oamenii care trebuiau eliberaţi, Dash îşi ascunse faţa în mîini.

— Hammet, ce-i cu tine? îl întrebă Ernest.

— Nu-mi plac predicile.

Îmi amintesc că se lăsase o tăcere apăsătoare, pe urmă brusc, Ernest schimbînd placa, deveni foarte bine dispus, continuă discuţia, dacă trebuiau salvaţi intelectualii, sau oamenii simpli, iar cînd Regler sau eu încercam să plasăm vreo vorbă, nu ni se dădea nici o atenţie. La un moment dat înapoindu-mă de la toaletă, l-am găsit pe Ernest, ţinînd o lingură între biceps şi ante-braţ, apăsînd cu toată forţa. Hammet privea fix faţa de masă. Cînd m-am aşezat, lingura se îndoise şi, rînjind fericit, Ernest o aruncă jos.

Apoi, întorcîndu-se spre Hammet, îi spuse: — În regulă. Puştiule, acum e rîndul tău.

Puştiul îşi ridică privirea pentru o clipă, apoi îşi propti iar capul între mîini, iar eu ştiam că va fi de rău. Ciripeam, pălăvrăgeam, chicoteam, dar nu mi se dădea nici o atenţie. Pentru un timp nimeni nu scoase o vorbă, pînă la urmă Ernest întrebă:
— Deci eşti împotriva salvării intelectualilor?

Hammet îi vorbea prin căuşul palmelor. — N-am spus asta. Am spus, că mai sunt şi alţi oameni pe lume. Şi întorcîndu-se spre mine:

— Hai să plecăm.

Era pe jumătate ridicat, cînd Ernest îl apucă de braţ, silindu-l să se reaşeze. Ernest rînjea.

— Nu. Întîi şmecheria cu lingura.

Dash privi fix mîna lui Ernest, în timp ce se aşeză, ascunzîndu-şi din nou capul între mîini. Regler începu să vorbească despre ceva, dar nu ştiu ce spuse. Ernest îi întinse o altă lingură lui Dash, şoptindu-i în acelaşi timp ceva la ureche.

— De ce nu te duci să-ţi dai aere faţă de Fitzgerald? Păcat că nu-şi dă seama cît e de bun. Cel mai bun, îi spuse Dash.

Mîna de pe braţ se retrase şi în timp ce rînjetul îi dispăru de pe faţă, degetele i se răsfirau. Pe urmă Ernest i se adresă pe un ton foarte tăios:

— Ia să te văd, dacă eşti în stare să îndoi lingura.

Fiind beat de-a binelea, Dash se sculă clătinîndu-se.

— Nu cred că aş putea îndoi lingura. Dar pe vremea cînd făceam asemenea exhibiţii, le făceam pe banii firmei Pinkerton.[12]

Şi, pe un ton foarte domol, mai spuse

— De ce nu te duci să te joci cu cercul în parc?

Părăsi masa. Îmi trebuiră cîteva clipe să mă scol ca să-l urmez. Cînd am ajuns afară, parcă-l înghiţise pămîntul.

Spre sfîrşitul verii anului 1937, primisem o invitaţie la un festival teatral la Moscova. Arătîndu-i lui Dash telegrama, i-am sugerat că poate i-ar surîde şi lui să facă pentru prima oară o călătorie în Europa. Tocmai îşi cumpărase patru volume foarte frumos prezentate, despre capodoperele de la Ermitaj. Arătînd spre ele, i-am spus:

— Ai putea să le vezi, cu proprii tăi ochi.
— Eu mă mulțumesc cu cărțile. Dar tu de ce te duci?
— Fiindcă n-am mai fost în Rusia niciodată și pentru că doresc să văd teatrul rus, i-am răspuns.
— Nu, nu vrei — mi-a spus Dash.
— De ce crezi că nu vreau?
A dat din umeri.
— Am să-ți scriu de ce într-o zi, curînd.

Peste cîteva zile, în drum spre Moscova, mă oprisem la Paris.
Voiam să scap pentru un timp de Hollywood și din motivul că George Gershwin murise în urmă cu cîteva săptămîni; și, cu toate că nu realizam că murise într-adevăr, nu mai aveam somn, urmărită ca de o obsesie de amintirea unei seri cînd, cel pe care-l credeam cu toții minat de o ușoară angoasă și indispoziție, coborîse într-un halat de casă, și, ca-ntotdeauna, se așezase la pian. Tocmai vorbeam cu cineva, ascultînd numai cu o ureche pianul, cînd, deodată mi-am întors capul: cîntînd «Un american la Paris», degetele lui alunecau greșit pe clape. Înfiorată, mă îndreptasem spre pian; cînd am ajuns, George își privea degetele ca și cînd nu le-ar mai fi văzut niciodată. Pe urmă ridicîndu-și privirea mă văzu, dar cred că nu mă recunoscu, și groaza acestui gînd, mă făcu să amuțesc. În clipa următoare, Ira, fratele lui George, intră și ne pofti pe toți la masă. În seara aceea, George era un om speriat, dar atît: nu se diagnosticase încă tumoarea de pe creier, care peste o săptămînă, avea să-i ia viața.
După trei săptămîni de ședere la Paris, rugîndu-l pe Hammet în două scrisori să-mi explice, de ce era atît de sigur că nu voiam să văd teatrul rusesc, Hammet îmi scrise: «Cred, bineînțeles, nu știu dar cred că nu ești în stare să înșeli pe nimeni cu nimic, orice motive ar exista — nu sunt eu omul care să judece așa ceva — pînă cînd cineva ți-ar oferi o călătorie gratuită cu metroul pînă la Jersey City, atunci, am fi cu toții în pericol. Asta e unul din motive, pentru care ai făcut această călătorie, și oricînd ai face-o. Deci risipește-ți cu plăcere timpul, dar încetează să te convingi că vrei să vezi teatrul. Nu vrei. Te vei duce la trei spectacole și pariez că de la toate vei pleca în pauză. Pe urmă cineva te va pofti la un party dat în onoarea ta, și dacă printre oaspeți se va găsi un electrician sau un recuziter, îl vei găsi și n-o să vrei să vorbești cu nimeni altul. Mi s-a spus că în străinătate se obișnuiește să se pună întrebări despre cultură oaspeților de cultură, așadar, cînd se vor aduna în jurul tău, punîndu-ți tot felul de întrebări despre metoda ta de lucru, și altele, te vei încrunta toată, pentru că n-o să înțelegi, slavă Domnului, despre ce se vorbește. Sau te vor întreba despre experiențele tale teatrale și tu vei răspunde că n-ai avut nici un fel, iar ei nu te vor crede. Adevărul este că nu-ți place teatrul decît între patru pereți, cînd pui pe hîrtie piesa de teatru».
Îți place, nu-ți place, nu erau cuvintele cele mai potrivite, dar un sîmbure de adevăr în cele scrise de Hammet, exista, suficient ca să mă îngrijoreze. Dar și acum, după atîția ani și atîtea piese, știu tot atît de puțin ca atunci, despre contradicția din mine, care mă pune să lucrez din greu într-o lume care nu este lumea mea, cu toate că a fost viața mea. Am avut cîștiguri mari din teatru, mulți oameni de teatru mi-au fost dragi, mi-au plăcut, pe unii dintre ei îi socot prieteni apropiați, m-a bucurat succesul și m-a incitat insuccesul, dar am rătăcit prin teatru ca și cum aș fi fost o străină. (În afară de împrejurările cînd scriam, sau în timpul repetițiilor: atunci toate instinctele naturale sunt treze, ca la unii oameni care cîntă dintr-un instrument fără să fi învățat vreodată, sau cum alții, chiar copii fiind, înțeleg cum funcționează un motor.) Poate fiindcă am pornit vrînd să scriu romane și nu prea mă interesa teatrul sau filmele; poate că firea mea nu aderă la tonurile impetuoase ale teatrului, cu toate că sunt conștientă că și eu am adesea tonuri stridente; poate fiindcă nu sunt bună pentru munca în echipă, or tocmai colaborarea este baza teatrului; poate fiindcă îmi place și nu-mi place celebritatea, dar nu știu să-i satisfac cerințele; sau poate, fiindcă vanitatea de orice fel ar fi — bineînțeles, în afară de a mea — la început mă amuză, dar pînă la urmă mă enervează. Dar, mai presus de toate astea, teatrul nu este locul potrivit pentru cineva care nu e fascinat de scenă. Faima își cere drepturile, dacă nu ești în stare să i le satisfaci, vezi-ți de drumul tău. În ceea ce mă privește, n-am fost în stare nici de una, nici de alta, și din cauza asta, atît eu, cît și alții au avut de suferit.

Prima oară l-am întîlnit pe Ernest Hemingway la Paris, în săptămînile premergătoare Moscovei; era împreună cu viitoarea lui logodnică, Martha Gellhorn — la ora aceea nu știam că se va însura cu ea, cred că pe atunci nici măcar ea nu visa la asta; am traversat Atlanticul pe același vas, cu Dorothy Parker și bărbatul ei, Alan Campbell Martha își petrecea majoritatea timpului în sala de gimnastică a vasului, unde, după spusele lui Dottie, trebuiau să-și facă antrenamentul de bază toate viitoarele partenere de viață ale lui Ernest.
Ernest îmi plăcea. Nici nu era prea greu să-l placi, dacă el voia și se purta în consecință. Revenise tocmai din Spania — era al doilea an al războiului civil — venise la Paris pentru un concediu — urmînd să se întoarcă, împreună cu Martha, în Spania.
Tot atunci cunoscusem și pe Sara și Gerald Murphy, deși auzisem despre ei de ani de zile. O pereche cu totul deosebită, cred că erau spre cincizeci de ani, faima pe care o dobîndiseră nu întrecea cu nimic eleganța și originalitatea lor. Se mutaseră în Europa împreună cu cei trei copii ai lor, mult înainte să-i fi întîlnit, ca să evadeze din mediul bogat și respectabil de care aparținusem.
(Sora Sarei, Hytie Wiborg, era un fel de urmașă a lui Henry James în societatea londoneză și pariziană, dar pentru soții Murphy o prezență exasperantă). Gerald devenise un pictor interesant, dar abandonase după un interval relativ scurt, dintr-un motiv foarte sofisticat, mi-l explicaseră mulți, dar nu l-am putut ține minte. Prin eleganța și originalitatea lor, deveniseră centrul de atracție a unei întregi pleiade de scriitori și artiști, strîngîndu-se în jurul lor, în reședințele pe care le țineau la Paris și pe Riviera. Pentru cei din generația mea, principiile răsturnate de soții Murphy puteau apărea interesante, dar nicidecum importante, totuși i-au influențat pe Hemingway, Fitzgerald — dealtfel cei doi s-au întîlnit prima dată la o serată devenită celebră, dată anume în acest scop de soții Murphy, cînd Ernest îi spuse lui Fitzgerald că Zelda era nebună — și de mulți alții, ca Benchley, Dorothy Parker, McLeish, Picasso, Stravinski, Léger și o listă întreagă de celebrități mondiale. Mai circulă încă legende despre un apartament de la Paris, ținut aproape nemobilat, ca să-l redecoreze pentru diverse ocazii cu cîrpe și vechituri, de doi bani, ce nu i-ar fi dat nimănui prin cap, obținînd efecte uluitoare; sau despre mesele intime de la Antibes, descrise de Fitzgerald în *Tender is the Night;* și despre unii oaspeți de seamă care veneau pentru o noapte și stăteau o vară întreagă.
Îmi plăceau amîndoi. Gerald era spiritual și de o eleganță împinsă la limită de autosfidare. Sara era frumușică, tandră, de o afurisenie bine ascunsă. Cu puțin înainte să-i fi cunoscut, le muriseră doi fii, probabil că această împrejurare tragică i-a împins să reia legăturile cu vechi prieteni ca Hemingway sau soții Parker, care cu toate că nu se înghițeau reciproc, în acele săptămîni își dădură toată silința să o ascundă față de soții Murphy. Iar cînd Ernest sau Dottie întreceau măsura cu băutura, mîna fermă și hipercivilizată a lui Gerald îi oprea. Cred că erau primii oameni pe care

îi frecventam, care mîncînd şi bînd împreună, n-aveau răbdare să aştepte plecarea unuia sau altuia, pentru a se bîrfi reciproc. Ernest ne spunea că Alan se purta faţă de Dottie ca menajerul unei vedete de cinema sau al unui boxer profesionist, iar Dottie ne şuşotea că Ernest este un snob nenorocit — e adevărat că, în timpul conversaţiei, Ernest jongla cu numele sforăitoare ale unor personalităţi din « lumea bună », pînă într-o seară, cînd un jucător de polo american veni în grupul nostru: era obraznic, putred de bogat, prost, dar Gerald izbuti să ne debaraseze de el.

Aproape de seară, Dottie, dulce ca o baclava, îl tachina pe Ernest, că întinerise cu cîţiva ani, obligîndu-l să recunoască, sau pe Gerald să admită, că ar fi în stare să spună că citise dintr-un autor inventat. Toate astea erau foarte spirituale, dar eu eram jenată: generaţia mea era mai puţin sclipitoare fără îndoială, mai puţin talentată, dar loialitatea sau poate numai pretenţia ei, revenise la modă în urma marelui crah, iar aceşti patru oameni remarcabili îmi păreau din altă lume şi alt timp. Nu-mi amintesc ca Martha Gellhorn să fi fost cu noi; probabil nu se afla la Paris.

Într-una din aceste seri, cînd de obicei, după cină, fiecare îşi vedea de treburile sale, conduşi de Ernest, Campbell ne-am vînturat prin tot Parisul de la whisky la jumări de ouă, de la vechii lor prieteni la *Deux Magots* sau *Lilas*, pînă la un local cu un jazz infernal de prost şi asurzitor. Cînd am ajuns acolo, eu eram gata pilită, mă durea capul, aşa că am lăsat printr-un chelner un bilet urîndu-le noapte bună.

Dormeam de cîteva ore, cînd m-au trezit insistente bătăi în uşa camerei mele de hotel. În faţa uşii se afla Ernest, ţinînd în mîini o sticlă de Scotch şi un pachet. Era într-o dispoziţie grozavă, am tras zdravăn din sticla cu Scotch, vorbind despre Spania, după Moscova, despre femeile din viaţa lui; n-am prea înţeles despre ce era vorba, cînd, deodată, aruncă pachetul pe patul meu.

— Coala de corectură de la *To Have and Have Not*. Vrei să citeşti? Chiar acum?

E adevărat că eram încă foarte tînără, dar necazul era că eram mai tînără decît trebuia în raport cu unele personalităţi marcante ale literaturii, mai cu seamă că uitasem că ceva mai devreme, în aceeaşi noapte, îi povestisem că pe cînd lucram la editura Liveright, subtilizasem primul semnal al volumului *In Our Time*, proaspăt sosit de la tipografie, şi că-l citisem la birou stînd ore în şir şi uitînd de o întîlnire; luasem cartea acasă, o recitisem toată noaptea, iar dimineaţa, nerăbdătoare să vorbesc despre ea, mă dusesem cu noaptea în cap la birou, uitînd că la ora aceea nu putea fi nimeni acolo, că mă plimbasem încoace şi încolo pe stradă, pe urmă alergasem în sus şi în jos pe scări, pînă cînd în sfîrşit, îşi făcură apariţia Horace şi Julian Messner şi Tom Smith.

Eram foarte măgulită că Ernest îmi aducea ultima lui carte şi că dorea să-mi afle părerea, aşa că, învingîndu-mi mahmureala, m-am sculat în capul oaselor. El stătea lîngă fereastră sorbind dintr-un pahar, frunzărind o revistă, dar mai cu seamă, ţinîndu-mă sub observaţie în timp ce citeam. Aş fi vrut să plece, să mă lase singură cu colile; totuşi, făceam abstracţie de prezenţa lui, mai ales cînd dădeam de cîte un pasaj bun. În cele din urmă, cartea se adeverea a fi foarte bună, dar către sfîrşit, tocmai îmi frecam ochii şi stingeam lumina, căci soarele inundase camera, proza devenise dintr-odată bizară. M-am întors cu cîteva pagini să le recitesc.

— Lipsesc cîteva pagini din exemplarul ăsta.

— Unde? întrebă Ernest.

Venise lîngă pat, şi i-am arătat unde era, după părerea mea, un pasaj sărit, întrerupînd atît sensul, cît şi firul povestirii.

— Nimic nu lipseşte. Ce te face să spui asta? Vocea i se schimbase, fără să devină aspră; mai curînd avea tonul pe care-l ai faţă de un copil pisălog, sau de un străin băgăcios; au trecut atîţia ani, dar încă îmi sună în urechi schimbarea din tonul său. Încercam să-i explic de ce credeam ceea ce credeam, dar n-am izbutit decît să bîigui cîteva fraze ciuntite, pe care mi le reteză, scurt, cu un sărut pe frunte; strînse colile şi ieşi pe uşă. Eram uluită, jignită şi, după o clipă mă apucă furia. Am ieşit după el pînă la ascensor, şi l-am urmărit îndelung cu privirea, în timp ce aştepta liftul.

Făcu cîţiva paşi spre mine şi ţinîndu-mă la distanţă de un braţ îmi spuse: «Aş vrea să mă culc cu tine, dar nu pot: există altcineva. Sper că mă înţelegi». Şi zîmbind, mă mîngîie pe creştet şi luă liftul; am rămas atît de consternată, încît nu mă puteam urni din loc; era prea tîrziu ca să mai alerg după el şi să-i zic; dar să-i zic, ce? Aşa că m-am dus s-o scol din somn pe Dottie, care dormea în camera de alături. Mă privi lung şi clătină din cap.

— Adică vrei să spui că nu trebuia s-o citesc, sau că nu trebuia să-i spun nimic?

— Oricînd ar fi făcut la fel. Dar n-aveai de unde să ştii că Max Perkins i-a spus că romanul e prea lung. Şi că Ernest n-a vrut să-l las pe Max să facă tăieturile, aşa încît le-a făcut chiar el, şi bineînţeles, sînt proaste, şi tu ai zis-o. Sărăcuţa de tine, abia l-ai cunoscut pe Ernest şi nimeni nu te-a prevenit că nici măcar în gînd n-ai voie să spui că o virgulă nu-i la locul ei, sau că ceea ce a scris el nu e cea mai mare carte a timpurilor noastre; aşa a fost cu cele de pînă acum, treabă complicată, nu?

— Dar chestia că nu poate să se culce cu mine? L-a întrebat cineva? Nu s-a gîndit nici naiba la aşa ceva.

— Răzbunare, Lilly. Asta l-a răcorit. Şi dacă scapi numai cu atît, eşti o norocoasă, fiindcă nu-i omul care iartă multe.

A doua zi am plecat spre Moscova, prin Berlin. Fusesem prevenită că aş putea avea încurcături la Berlin — aveam de aşteptat patru cinci ore, — trebuia să schimb trenul în altă gară, dar am fost aşteptată de un ofiţer tînăr de la consulat. Nu s-a ivit nici o încurcătură, cel puţin aşa am crezut pînă ce, în timp ce trenul se apropia de Varşovia, m-am dus să-mi caut geamantanul cel mic. Conductorul, un polonez, mi-a spus că lipseşte, dar a adăugat că îl voi regăsi cu siguranţă la Moscova, că naziştii nu sunt barbari, că aveam un nume german, şi desigur e o neînţelegere la mijloc, şi aşa mai departe. Cînd după două săptămîni geamantanul sosi de la Berlin, căptuşala era tăiată fîşii, fiecare carte ruptă în fascicole, toate sticlele golite.

Cu toate că am pierdut de mult jurnalul acelei călătorii, Dash avusese dreptate: festivalul teatral de la Moscova nu mi-a făcut plăcere, în afară unei reprezentaţii cu *Hamlet*, Prinţul fiind interpretat de un tînăr gras, somnolent. M-am dus la un singur party oficial, şi n-am intrat în vorbă cu alţi ruşi. (Trimisesem cîteva scrisori de prezentare dar n-am primit nici un răspuns, ceea ce am pus pe seama spiritului slav, delăsător).

M-am înapoiat la Paris, după cîteva săptămîni petrecute la Praga. În prima seară la Paris, am luat masa cu Otto Simion. (Otto Simion era născut la Praga şi, sub numele de Otto Katz, a urmat universitatea germană şi a devenit un ziarist cu renume). La intrarea lui Hitler se mutase la Paris, scriind una dintre primele cărţi despre nazism, cu montaj de documente, foarte interesantă, *The Brown Book of the Hitler Terror*. Era comunist, în anul în care-l cunoscusem, era un fel de şef de presă al Guvernului Republican Spaniol. Era un bărbat interesant, slab, mic, cu o privire obosită; frecventa multe cercuri. În seara aceea, venise la masa noastră o celebră vedetă de film germană, ca să-l sărute şi să vorbească nemţeşte cu el. Otto era convins că ştiam bine germana, încît după plecarea ei îmi spuse:

— Uită te rog, cele auzite. Am fost în amor, pe cînd ea era tînără, iar eu nu eram încă atît de trist.

Era un om curajos, bun, care rezistase în Spania pînă în ultimele zile ale victoriei franchiste, în care timp, la New York, cîțiva dintre noi reușisem să adunăm suma necesară pentru cauțiune, ca să-l scoatem și să-l trimitem în Mexic. După război revenise la Praga, unde primise în guvern o sarcină de mare răspundere; pe urmă a fost executat de regim, sub acuzația de sionism, de fapt, pentru a-i extermina spiritul liber.

Dar toate astea aveau să se întîmple mult mai tîrziu. În seara aceea, la cină el m-a convins să plec în Spania. Nu-mi trebuia prea mult: convingerile mele despre războiul din Spania, despre fascism și nazism erau suficient de puternice, pentru a spulbera frica mea de primejdiile războiului.

....

14 octombrie

Mă scol devreme și cobor să iau cafeaua. Toată lumea îmi face plecăciuni, fac și eu plecăciuni, dar nu-mi amintesc de numele lor, nici ce fac aici. Știu că unii dintre ei sunt ziariști, alții lucrează pentru guvern și că majoritatea sunt străini, dar toți sunt într-un continuu vîrtej, în afara unui tînăr francez înalt și palid, și a unei perechi de nemți, care în fiecare dimineață își strîng mîinile cu căldură, la despărțire, în fața hotelului. De cînd sînt aici, n-am făcut nimic, și asta începe să mă irite. Mi-am prezentat scrisorile de acreditare, că n-am avut încotro; m-am dus odată la Oficiul Presei, unde am fost foarte bine primită, de către Constancia de la Mora, care m-a sunat de două ori, ca să mai trec pe la Oficiu și să mă întîlnesc cu lume care ar vrea să mă cunoască, dar nu m-am dus. Nimic nou în asta; pe deoparte: nevoia ca lumea să mă caute, pe de alta, că nu vreau să mi se dea importanță. Dar atunci, de ce am venit aici, ce voi face sau ce voi vedea, cu ce voi fi de folos acestor oameni, mîncîndu-le mîncarea sau utilizîndu-le mașinile, dacă zac pe un pat citind Julien Green? Pun capăt acestor gînduri, ieșind la o pilmbare.

Cu cîteva străzi înainte de Oficiul Presei, unde sunt hotărîtă să mă duc azi dimineață, găsesc o piață de flori. Mă opresc să cumpăr flori și niște frunze verzi, cum n-am mai văzut, pe urmă o iau după colț, pe o stradă ciudată, pe urmă pe alta. M-am rătăcit și nu mă mai pot duce la Oficiul Presei, dar mă simt mult mai bine umblînd în soarele fierbinte, urmărind o pisică care se află cam la cinci case de mine. Nu auzisem nimic, pînă cînd am văzut pisica, oprindu-se și privind în sus, ținîndu-și capul într-un unghi ciudat. Pe urmă, pisica o luă brusc sub grilajul unei prăvălii, în timp ce o femeie cu un cărucior de cumpărături înhăță o fetiță, aruncînd-o în cărucior și începu să alerge pe o alee. Poate că urletele copilului m-au făcut să nu aud sirenele, sau poate le auzisem dinainte, fiindcă îmi simt fălcile încleștate dureros, din cauza unui dinte prea lung. Două femei treceau alergînd lîngă mine, strigîndu-mi ceva, de neînțeles, pe urmă am început să alerg spre un scuar, pe care nu-l mai văzusem, spunîndu-mi că din moment ce am auzit sirenele înseamnă că avioanele n-au sosit încă. În mijlocul scuarului am zărit un polițist, care gesticula ceva către unii pe care nu-i vedeam. Am încetinit, sperînd că voi deduce ce voia polițistul, dar n-am reușit, așa că am continuat să fug spre o întindere fără copaci. Polițistul zbiera acum spre mine, dar nu știam atîta spaniolă ca să-l înțeleg. Era furios văzînd că-l așteptasem. I-am spus «No se donde lugar voy». A arătat spre o bancă, m-a împins, și a alergat mai departe. În timp ce mă băgam sub bancă, sirenele au încetat. Zăceam cu fața în jos în parfumul puternic al florilor cumpărate. De departe auzeam un zgomot, care parcă se umfla ca un val uriaș de furtună cînd se izbește de mal. Pe urmă altul, mai îndepărtat, cel puțin așa mi se păru. Nu știu cît timp am stat așa sub bancă, dar știu că faptul că eram singură mă înspăimîntase mai mult decît ar fi trebuit. Mi-am scos capul, încercînd să reconstitui drumul pînă aici, pe urmă am luat-o la goană prin scuar. Acum străzile erau goale și eram conștientă că acționez exact contrariu de cum fusesem prevenită să mă comport în cazul unui atac aerian, dar am vrut cu disperare să ajung în acea cameră de hotel amărîtă, fiindcă acolo se aflau cîteva rochii, o perie de dinți, un fulgarin și cîteva cărți. Era tot ce-mi aparținea în această țară stranie. Era casa mea.

Cînd am ajuns la colțul străzii unde era hotelul, îmi pierdusem răsuflarea. M-am oprit lîngă zidul unei mînăstiri, aproape de hotel, fiind preocupată să-mi recapăt respirația, nu observasem că acum, avioanele zburau deasupra mea în mare viteză. Doi soldați spanioli stăteau în dreptul porții mînăstirii, unul dintre ei mînca dintr-un ciorchine de strugure. Mi-a făcut semn cu capul, pe urmă ridicînd ciorchinele arătă: «Bastarzi italieni». În timp ce vorbea, unul dintre avioane coborî, aruncînd ceva asemănător unui pachet rotofei de cadouri. Soldatul cu strugurii ieși în mijlocul străzii, scuturîndu-și pumnul și urlînd spre avion, în timp ce bombele explodau unele după altele. Pe urmă se întoarse, își chemă prietenul, și începu să zîmbească arătînd spre sud, de unde apăruseră alte patru avioane zburînd în direcția noastră.

Veni spre mine: «Ale noastre» — A smuls cîteva boabe, le-a șters de mîneca tunicii și întinzîndu-mi-le, îmi spuse: «O.K. Acum O.K.»

Dar nu era O.K. În zona portului, cinci minute mai tîrziu, bombardierele italiene omorîră șaizeci și trei de oameni.

17 octombrie

Am fost la Oficiul de presă, am cunoscut-o pe La Passionaria și l-am vizitat pe Rubio, șeful presei, care mi-a dat niște dulciuri, deasemenea am luat masa cu fermecătorul și spiritualul del Vayo și cu alți membri ai guvernului. O mulțime de oameni mi-au povestit o mulțime de lucruri — atrocități comise și de o parte și de alta: călugărițe și preoți cu membrele căsăpite în sate republicane; țărani și intelectuali arși de vii în zona lui Franco; de ce și cînd cădeau guvernele; lupte dintre anarhiști, comuniști și socialiști; cine ce poziție ocupă azi și ce era ieri — dar asta nu este felul meu de a învăța, așa că ascult numai în parte, iar capul meu în curînd se va desprinde, din cauza repetatelor mișcări de aprobare de sus în jos și zîmbetul încremenit poate deveni un tic. Dacă am ceva de făcut sau de spus, aici, trebuie să procedez așa cum știu eu, de una singură.

Acum două zile, am descoperit în apropierea unei clădiri în curtea căreia se află o grămadă de sculpturi bombardate, o piațetă foarte plăcută. Contemplînd sculpturile, mă întrebam cum aș putea afla ceva despre clădire, cînd, din clădire sau de lîngă ea, au apărut un bărbat și o femeie în negru. Bărbatul se opri o clipă uitîndu-se la mine, pe urmă amîndoi au luat-o din loc. După cîțiva pași el se opri, și se întoarse. Pe urmă și femeia se întoarse, și amîndoi se holbau la mine. M-am gîndit că ar trebui să le cer scuze că le-am încălcat domeniul dar mi-am dat seama că n-aș putea s-o spun în spaniolă. Femeia văzînd că mă apropiam, îl trase de mînecă pe bărbat, și iar au pornit-o. Eu m-am dus în piațeta plăcută, am stat acolo vreo oră citind, după care am luat-o spre hotel. Trecînd pe lîngă clădirea cu sculpturi, bărbatul și femeia se aflau din nou în curte. Omul a pornit spre mine, femeia urmîndu-l. Le-am zîmbit, s-au oprit și după o scurtă pauză femeia îi spuse ceva bărbatului, care ridicîndu-și mîna la cap mă salută, bătînd din călcîi, după care se duse în spatele unei statui ecvestre, și po-

trivindu-şi capul în locul capului dărîmat al calului, se zgîi la mine. Ştiu că ăştia se distrează pe socoteala mea, dar de ce?

19 octombrie

Seara trecută, împreună cu Luigi, Steven şi fata, ne-am dus în zona recent bombardată a portului. Avioanele dăduseră tîrcoale toată după masa, încît dezastrul era proaspăt, fierbinte parcă. În timp ce reflectam asupra faptului că adevărata imoralitate este de fapt răul provocat de distrugere, am alunecat, luxîndu-mi glezna. Luigi se oferi să mă ducă înapoi la hotel, însă pe Steven şi pe fată nu i-a lăsat să meargă cu noi.

Mi-am înfăşurat piciorul cu o pereche de pantaloni sfîşiaţi, Steven mi l-a proptit pe un scaun şi mi-a dat un calmant pe care îl avea în buzunar. Pe urmă mi-a spus ce voia de fapt să spună fata, seara trecută, prin expresia «mintea nu drege partea»: el fusese rănit la penis, rana se vindecase, dar pentru viitor nu se ştia nimic. Mi-a spus că acum nu avea nici o fată permanentă, că nici nu vroia, dar cînd se va întoarce în Kansas City va avea sigur o fată, dar că totuşi nu era sigur că va putea să mai aibă vreodată.

— Nu mă gîndisem niciodată, că cineva poate fi rănit la penis. Cît de puţin ştiu despre toate astea. Numai compătimire şi vorbe goale.

Steven zîmbi. Mi-a luat cu împrumut Julien Green şi mi-a spus noapte bună.

20 octombrie

Azi dimineaţă m-am dus cu Gustav Regler la Benicasim. Regler a fost căpitan în armata germană în primul război mondial, pe urmă s-a afirmat ca scriitor, iar la venirea lui Hitler la putere părăsise Germania. Acum, era ofiţer cu grad înalt şi erou în Brigada Internaţională, secţia germană. Mergînd cu maşina spre linia frontului fusese bombardat, maşina făcîndu-se ţăndări şi el alegîndu-se cu cîteva răni; scăpase din Marele Război, iar în acest aşa zis «război mic» era să piară. Gonind spre Benicasim vorbeam despre scriitori şi literatură, încît am regretat cînd, spre ora prînzului am ajuns la destinaţie. Era un spital pentru convalescenţi, aşezat într-un loc foarte ferit, majoritatea bolnavilor fiind membrii Brigăzilor Internaţionale, cu permisiunea ca şi soţiile unora să stea cu ei.

Regler era înconjurat cu mare respect, după prînz se organiză o şedinţă tristă cu o participare răzleaţă, Regler mă prezentă, dînd prea mare importanţă atît persoanei mele, cît şi vizitei pe care o făceam. Se ridică un bărbat cu o cicatrice groaznică pe obraz, spunînd că de acum încolo ei sunt siguri că vor veni mai mulţi intelectuali în Spania, care înapoindu-se vor scrie adevărul şi că domnul Roosevelt va trimite atunci, în sfîrşit tunurile şi avioanele necesare unui popor care luptă pentru libertate. Înainte să fi terminat ce avea de spus se ridică unul mai în vîrstă spunînd, că oare poporul meu nu-şi dă seama că aici se dă lupta pentru înfrîngerea fascismului, că ei nu cereau pomană, cereau cît aveau nevoie ca să stîrpească fascismul, acum, aici, salvînd vieţile americanilor în viitor, spunînd să-i comunic toate astea domnului Roosevelt, dacă vreau. Văzîndu-mă că tac, a repetat întrebarea încet, silabisind, adăugînd, că dacă Statele Unite îi vor aprovizionа, Brigăzile Internaţionale vor duce treaba la bun sfîrşit, adică vor muri de bună voie, asta trebuia să comunic imediat. Se înecă, tuşi, aşteptînd răspunsul meu. I-am spus că lucrurile nu mergeau chiar aşa, că n-avea nici o importanţă ce spun sau gîndesc oameni ca mine. Se făcu linişte, după un timp o femeie începu să aplaude politicos şi toată lumea se duse la culcare.

Mi se dăduse o saltea de paie lîngă soţia unui ofiţer iugoslav, născută la Praga. Întinsă pe jos, cu o lumînare mică între noi, îi povesteam despre săptămînile petrecute recent la Praga. Îi vorbeam despre celebrul medic şi soţia lui, la care stătusem, despre prietenii lor, spectacolele de operă şi concerte la care am fost, despre indignarea mea, auzindu-i vorbind cu resemnare şi pasivitate despre invazia iminentă a lui Hitler în Cehoslovacia.

— N-am fost de mulţi ani la Praga. Noapte bună.

Îmi întinse lumînarea ca s-o pun în partea mea, şi-mi întoarse spatele.

Nu puteam citi la lumînare, aşa că am stat fumînd pînă cînd s-a stins. Atunci, cehoaica îmi spuse: — Sigur, l-am cunoscut pe Doctorul . . . E un om de treabă, un evreu, căzut în admiraţia nebunei ăleia de nevastă-sa. Cine erau ceilalţi, cu care te-ai văzut?

I-am mai spus despre doi fraţi, proprietarii unui ziar, despre un critic muzical, o doamnă divorţată, foarte distinsă, prietenă cu soţia doctorului.

Mi-a spus — Da, mi-am închipuit. Cu fraţii ăia sînt rudă, porci liberali. Ne vor ucide pe toţi cu nu-i-nimic-de-făcut-ul lor. Ei se vor salva, la timpul oportun, porci ordinari. În tot spitalul ăsta nu există un singur bărbat, care, dacă va scăpa cu viaţă, să rămînă un om întreg. Nişte porci ordinari. Noapte bună.

În noaptea aceea, n-am mai putut dormi decît foarte puţin, gîndindu-mă la cele spuse de ea şi la acest război care nu semăna cu nimic din ce fusese pînă acum. Din cele mai îndepărtate colţuri ale lumii au venit oameni să lupte aici, iar cînd se va termina, dacă vor scăpa cu viaţă, sau măcar cu atîtea mîini şi picioare sau ochi încît să pară vii, nu se va găsi pentru ei nici loc, nici răsplată. Îmi spuneam că sunt oameni plini de nobleţe. Dar fiindcă nu mai întrebuinţasem niciodată acest cuvînt, îmi veni greu să-l pronunţ chiar şi în sinea mea, chiar şi pe întuneric şi avînd parcă revelaţia unor lucruri pe care le pierdusem, am început să plîng.

A doua zi de dimineaţă, Busch, doctorul american şi Tomas, responsabilul politic, m-au invitat să fac cu ei vizita răniţilor. Era o secţie mare. La intrare se afla o încăpere despărţită prin paravane pentru cei grav răniţi, într-una se aflau doi tineri. Unul dintre ei era canadian, celălalt un băiat newyorkez, cu faţa subţire, palidă, tipică celor săraci din marile oraşe. Canadianul îşi pierduse piciorul stîng, dar nu aflase încă. Băiatul de la New York zăcea într-o parte, respirînd greu, cu faţa crispată de durere. Mi-era frică să-l privesc, şi cînd doctorul Busch se duse să-l examineze, m-am tras lîngă Tomas, un individ mic, gras, abia restabilit dintr-o rană la şira spinării. Băiatul de la New York gemu, pe urmă începu să urle.

Mi-am închis ochii şi Tomas îmi spuse — A fost ciuruit de gloanţe. Rinichii, fesele, la gît. Rana de la fese nu prea se închide bine. L-am întrebat dacă nu există niciun fel de calmant pentru el.

Tomas dădu din cap. — Bineînţeles, Busch o să-i dea ceva. Dar puştiul e cam ipohondru.

Majoritatea celor ce se întorc dintr-un război se simt izolaţi şi plini de resentimente. Cele două extreme ale confruntării de clipă cu clipă cu tine însuţi: curajul de a înfrunta mizeria de zi de zi, lipsa oricărui confort şi curajul de a da ochii cu moartea; între aceste două linii de demarcaţie îţi duci existenţa, clipă cu clipă, şi asta te leagă de toţi cu care ai trecut prin război, iar restul omenirii îl consideri străin şi superficial. Prietenii par bucuroşi revăzîndu-te, dar tu ştii în sinea ta, că cei mai mulţi dintre ei s-au înstrăinat de tine; sigur, e uşor să-ţi spui că trebuia să te aştepţi, dar cei mai mulţi dintre noi nu ne aşteptăm, şi ne doare.

N-aveam dreptul să nutresc asemenea sentimente, timpul scurt şi relativ fără primejdii pe care-l petrecusem în Spania nu mă îndreptăţea; totuşi mă aflam în

Scriitori Independenti din Romania

starea asta la Paris după ce părăsisem Spania — în cele cîteva săptămîni petrecute acolo nimic nu-mi plăcea. E adevărat că nu fusesem niciodată o admiratoare ferventă a Parisului, dar acum mă indispunea ipocrizia lui Léon Blum, seratele organizate în folosul orfanilor spanioli, şi mai cu seamă vorbăria goală a intelectualilor care se asigurau reciproc că Republica Franceză nu va permite niciodată înfrîngerea Republicii Spaniole; am plecat la Londra.

Chiar în prima seară am fost invitată la masă la o veche prietenă. Ne ştiam de mici, iar faptul că Louise se măritase pentru bani, şi numai pentru bani, nu alterase prietenia noastră; soţul ei, fecior de bani gata, n-avea alt cusur, decît că rîdea unde nu era cazul. Comesenii păreau suficient de inteligenţi pentru a lua masa în compania lor, ceea ce nici nu era prea greu, stimulentul fiind o autentică bucătărie franţuzească.

Louise le povestea că tocmai mă întorsesem din Spania. Un domn din dreapta ei repetă de cîteva ori «chiar aşa?» în variantă engleză, adăugînd, «n-am înţeles această controversă».

Louise, puţin nervoasă, îi spuse — Poate Lillian te va lămuri.

Domnul mă mai întrebă — Spuneţi-mi, domnişoară Hellman, care din cele două tabere aţi ales-o pentru vizită? Personal, aş îndrăzni să cred, că fiecare are dreptatea ei.

— Tabăra lui Franco, bineînţeles, are mai mulţi bani.

Bărbatul lui Louise interveni — N-o luaţi în nume de rău, vă rog. Dar o doamnă care stătea vis-à-vis de mine, îl întrerupse.

— Teribil aş vrea să vizitez din nou Spania. Prado, Toledo, acum trebuie să fie foarte interesant acolo?

Un domn din înalta aristocraţie care stătea lîngă mine, mă interpelă după o scurtă pauză, pronunţînd cuvintele cu acel impecabil accent al englezului bine crescut.

— Nu aţi răspuns totuşi întrebării puse de soţia mea.

Nu e uşor să întreci în grosolănie un aristrocrat englez, dar îmi spuneam că aş putea să încerc şi mă pregăteam tocmai să-l întreb, «de unde puteam bănui că aveţi şi o soţie?», cînd în gînd mi-am zis că totul se duce dracului, viaţa mea, întreaga experienţă din Spania, şi brusc m-a apucat una din acele furii care mă apucă cîteodată de cînd mă ştiu şi pe care, atunci, nu eram în stare şi nici nu vroiam să mi-o controlez. M-am sculat de la masă cu o mişcare atît de nestăpînită încît am răsturnat scaunul; am ieşit din casă în aşa grabă încît mi-am uitat haina; cînd am ajuns la hotel m-am aruncat cu atîta năduf pe pat, încît am alunecat pe podea lovindu-mă la gleznă, dar de durere nici nu-mi păsa.

Consemnez acea seară londoneză, în fond fără importanţă, pentru că, în acel episod, mi-am fracturat glezna, şi cîteva săptămîni după aceea am stat imobilizată între pat şi un fotoliu.

Bineînţeles, niciodată un lucru nu începe atunci cînd îi fixăm noi începutul, şi totuşi, mult timp, eu am considerat acele zile petrecute la Londra într-o cameră de hotel singuratică, punctul de pornire a convertirii mele la mişcarea radicală din anii '30. Acum, gîndindu-mă înapoi, mă întristează că trebuie să recunosc că niciodată convingerile mele politice n-au fost foarte radicale, în sensul adevărat al cuvîntului. Rebelii nu devin — cu rare excepţii — buni revoluţionari, fiindcă acţiunea organizată, colaborarea cu alţii, nu li se potriveşte. Dar pe vremea aceea nu ştiam toate astea, încît pentru a-mi susţine convingerile mă apucasem să citesc sistematic, cum n-o mai făcusem pînă atunci. Timp de cîţiva ani, pentru Marx şi Engels, Lenin, Saint-Simon, Hegel, Feuerbach, am dat la o

parte aproape orice altă lectură. Sigur că nu le studiam ca un cercetător, dar le citeam cu atenţia unui student, aşa încît, pentru un timp, Marx, ca om şi Engels — cu Mary a sa — deveniseră, pentru mine, mai reali decît prietenii mei.

În 1939, după *Vulpile*, îmi cumpărasem un aşa zis domeniu Westchester — domeniile mari erau mai ieftine, în acei ani, ca domeniile mici —, transformîndu-l într-o fermă. Hammet, care detesta şi mai mult viaţa la oraş decît mine, îşi petrecea aproape tot timpul acolo. Cred că cei mai buni ani pe care i-am petrecut împreună, au fost anii trăiţi la acea fermă. Serile, plăcut obosiţi de scris sau de semănatul de primăvară, sau de curăţatul coteţelor de găini, sau de vînătorile de toamnă, îmi verificam lecturile cu Dash, care avea faţă de mine avantajul multor ani de lectură, făcută temeinic — cum făcuse totul dealtfel — citise tot ce citeam eu, şi multe alte lucruri în plus. Cred că-i puneam uneori întrebări prosteşti, enervante chiar — tata îmi spusese odată că trăiesc în mijlocul unui semn de întrebare — dar Hammet mă liniştea; că nu-l supără tonul arţăgos cu care discutam, ton pe care-l capăt de-ndată ce mă apuc să învăţ ceva, deoarece pentru prima oară de cînd eram împreună nu vroiam să mă culc la ora zece.

Numai că, de astă dată, tonul arţăgos, demonstrativ, pornea din cu totul alt motiv, pe care eram să-l aflu abia peste alţi zece ani: o femeie care nu putea deveni niciodată o luptătoare angajată, înfrunta un bărbat, care era luptător angajat. Credinţa în socialism, pe care, dealtfel, o şi dovedeşte, reprezenta pentru Hammet modul său de existenţă, avînd mai multe obiecţii, chiar critice, faţă de doctrina marxistă şi faţă de unii activişti, atît din trecut cît şi din prezent, trecea peste toate astea. Fără să-mi dau seama, încercasem să-i şubrezesc credinţa; dîndu-mi seama că nu izbutesc, eram în acelaşi timp invidioasă, respectuoasă şi furioasă. El, ca de obicei, era amuzat şi răbdător faţă de pseudo-furiile mele, în speranţa că-l voi urma în convingerile sale, dar impenetrabil la orice influenţă.

Nu cumva să se înţeleagă că ajungeam la certuri. Asta nu se întîmpla — ba da — totuşi o singură dată, în 1953, după ce fusese eliberat din închisoare şi se întorcea la catedra de la Jefferson. Mi-era teamă că reluîndu-şi legătura cu şcoala îl vor aresta din nou; mergînd pe strada 52, i-am spus acest lucru. Ajungînd la cîţiva paşi de 6th Avenue, se opri şi-mi spuse: — Lilly, pînă la primul colţ, va trebui să-ţi intre bine în cap, că eu trebuie să-mi urmez calea. Ai fost mai mult, mult mai mult decît bună: şi ştii ce vreau să spun, cu mine, dar acum sunt la ananghie şi am devenit o pacoste pentru tine. Dacă acum mă părăseşti, nu te voi condamna niciodată. Dar dacă nu, să nu mai deschidem niciodată acest subiect.Ajungînd la colţ, am început să plîng şi nici el nu mai avea mult. Eram incapabilă să scot o vorbă, încît el îmi puse mîna pe umăr şi o luă spre centru. Stăteam pironită la colţul străzii, urmărindu-l cu privirea pînă cînd dispăru; atunci am început să alerg. Cînd l-am ajuns din urmă, îmi spuse: — N-am mai băut de ani de zile, dar acum parcă aş bea ceva. Oricum, hai să-ţi dau ţie ceva de băut.

Cîţiva ani după cumpărarea fermei, Statele Unite intrară în război. Era un deznodămînt firesc, mulţi dintre noi ştiam că se va declanşa; Hitler şi Mussolini puteau fi opriţi în timpul războiului din Spania; trîntorii şi secăturile ne-au adus pînă aici. (Am încercat să expun aceste lucruri în *Watch on the Rhine.*)

După intrarea noastră în război, m-am sucit şi m-am învîrtit, căutînd să fac ceva folositor, dar tot ce mi se oferea erau slujbe insipide, legate de titluri sforăitoare mascînd uşi închise. Pe urmă, Hammet dispăru cîteva zile şi reapăru înrolat ca soldat de rînd, avînd de furcă cu doctorul care la razele Roentgen îi descoperise urmele unor răni pulmonare din primul război mondial.

Biblioteca Centrului Independenţi din România

Hammet părăsi Pleasantville, iar eu mă simţeam singură şi inutilă, geloasă pe capacitatea lui de a porni pe un drum atît de modest, spre ţintă. Petrecusem un an şi ceva îndeletnicindu-mă cu aşa zise treburi prosteşti de cuconiţă, elaborînd cîteva discursuri pentru personalităţi de la Washington, arînd un cîmp stîncos care mi-a prăpădit două pluguri, ţinînd cuvîntări la diferite mitinguri, pentru diverse grupări, şi urmărindu-i pe cei care plecau la război, la care trebuia să particip şi eu într-un fel. Pe urmă, pe neaşteptate, am primit o invitaţie să plec într-o misiune culturală în Uniunea Sovietică.

Fusesem invitată, deoarece regizorul William Wyler° şi cu mine, o lună după declararea războiului, ne înţelesesem să facem un film despre războiul din Rusia, amîndoi fiind angajaţii lui Samuel Goldwyn (Făcusem multe filme cu Wyler şi deveniserăm prieteni foarte buni.) Nu-mi amintesc cum luase naştere acest plan, noi neavînd acces la culisele diplomatice, ştiu doar că Harry Hopkins o pusese la cale, fără să-l implice pe preşedintele Roosevelt. În iarna lui 1942, ştirile de pe frontul rusesc erau foarte proaste, dar toată America era impresionată şi uluită de curajul unui popor, prezentat în decurs de două generaţii de americani drept robi supuşi.

Şi Wyler şi eu eram înnebuniţi să facem filmul, încît Samuel Goldwyn luă avionul şi zbură pe coasta de est să se consulte cu noi, iar Gregg Toland, celebrul operator, acceptase să plece cu noi. Wyler şi cu mine am plecat la Washington să-l vedem pe ambasadorul Litvinov, pe care îl cunoscusem şi-mi făcuse o impresie foarte bună. Dar Litvinov ne spuse că proiectul nostru nu putea fi realizat fără acordul total şi colaborarea autorităţilor ruse; or, la ora aceea, sovieticii aveau de înfruntat dificultăţi prea mari ca să accepte. Cînd Litvinov ne-a descris ororile năvălirii germane prin Bielorusia spre Moscova, Leningrad, Stalingrad, ne simţeam ca doi elevi care, aflînd despre *Oedip*, o consideră o piesă bună pentru orele de după prînz.

Însă în după masa zilei următoare, Litvinov îmi telefonă, chemîndu-mă urgent la ambasadă. Molotov sosise în acea dimineaţă la Washington, Litvinov îi pomenise de filmul nostru şi, spre marea lui surpriză, Molotov o consideră o idee foarte bună, promiţînd că guvernul rus ne va pune la dispoziţie un bombardier, o echipă de operatori şi orice am mai avea nevoie, pentru un timp nelimitat.

A fost o zi minunată. Wyler plecase să-l vadă pe Hopkins, eu dădeam telefoane interurbane. Wyler l-a culcat la pămînt pe un beţiv care ţinea discursuri antisemite în faţa hotelului nostru, pe aeroport ne-am învîrtit unul în jurul celuilalt, fără să ne vedem, gata să pierdem cursa, şi seara am sosit la New York să-l întîlnim pe domnul Goldwyn în apartamentul său din turnul hotelului Waldorf Astoria.

N-aş putea spune exact ce mă indispune de cum intru în holul acestui hotel, începînd cu turnurile buildingului, apartamentele prost proporţionate, paza exagerată a oaspeţilor, în orice caz, se prea poate ca, de la începutul întrevederii, să fi pornit cu stîngul. Dar Goldwyn părea la fel de încîntat ca noi, căzînd de la început de acord — lucru rar în lumea Hollywoodului — să plecăm cît se poate de repede, că nu se poate face nici un fel de scenariu sau concept, pînă cînd Wyler nu va fi văzut cu ochii lui ceea ce avea de filmat, că vom realiza un film de lung metraj, pentru reţeaua comercială obişnuită. Succesul era asigurat aproape dinainte, bazîndu-ne pe marea admiraţie din anii aceia, a poporului american faţă de ruşi. Goldwyn ştia toate astea, deasemenea că o mare parte din cheltuieli avea să fie acoperită de ruşi: echipa de filmare, avioane, şi alte cheltuieli neprevăzute. Pentru toţi trei căzusem de acord asupra tuturor detaliilor. (Fapt puţin obişnuit. Domnul Goldwyn îl concediase odată pe Wyler, pe motivul că Wyler ar fi montat dinadins

filmul *Fundătura* — un film despre mahalalele new-yorkeze — în aşa fel ca să scoată în evidenţă murdăria acestor cartiere, iar din solidaritate îmi dădusem şi eu demisia.) Dar acum, întîlnirea noastră decurgea cît se poate de plăcut, pînă în momentul cînd Wyler ceru ca pe timpul plecării sale, salariul său să fie vărsat în rate, pentru întreţinerea soţiei şi a copiilor săi. Cererea atît de firească a lui Wyler produse o schimbare bruscă pe faţa lui Goldwyn; ştiam, din clipa aceea, că lucrurile aveau să ia o turnură nedorită. (Pe vremea aceea, lucram deja de şapte ani pentru Goldwyn). Eu n-aveam pe nimeni de întreţinut, dar mă gîndeam că trebuia să reacţionez într-un fel, aşa că am cerut ca salariul meu să mi se plătească, jumătate la începutul filmărilor, jumătate la sosirea acasă, chiar dacă ar fi să revenim într-un cosciug. Încercarea mea de a mai încălzi atmosfera dădu greş: se lăsă acea tăcere apăsătoare, care întotdeauna preceda descărcările lui Goldwyn.

Într-un tîrziu Sam rosti:

— Spuneţi că iubiţi Rusia. Spuneţi că sînteţi radicali. Aşa spuneţi.

— Nu înţeleg ce vrei să spui. Cine e radical, şi cine a zis că iubeşte Rusia? Ce are asta de-a face cu treaba noastră? întreabă Wyler.

Dar ca şi cînd nici n-ar fi vorbit. Tonul lui Goldwyn deveni foarte blînd, un vechi semn prevestitor de rele.

— Spuneţi că iubiţi America, spuneţi peste tot că sînteţi patrioţi.

— Poftim?

— Peste tot spuneţi asta, peste tot, oriunde vă duceţi. Iar acum reiese că de fapt vreţi bani de la mine, de la mine, care sacrific o avere pentru guvernul meu, pentru că eu îmi iubesc Patria.

Wyler se întoarse spre mine, ştiam că nu înţelesese substratul discuţiei. Într-adevăr, nu era uşor să înţelegi răbufnirile lui Sam, dar eu i le suportasem timp mai îndelungat decît Willy.

— Nu înţeleg ce vrei să spui, Sam, spuse Wyler, acest film urmează să fie făcut pentru reţeaua comercială, şi vei cîştiga de pe urma lui, ca de pe urma oricărui film. Nu rişti nici un ban pentru guvernul tău, ba mai mult, ruşii îţi înlesnesc o mulţime de treburi.

Am intervenit şi eu:

— Vom fi plătiţi cum sîntem plătiţi pentru orice alt film, hai să terminăm cu prostiile şi să mergem la culcare.

Sam sări ca ars.

— Prostii? Numeşti prostii faptul că luaţi bani de la guvernul vostru?

Wyler o pornise spre Sam ca unul abia trezit din somn.

— Într-adevăr, tu vrei să spui că noi nu trebuie să luăm salariul, tu să încasezi cîştigurile, şi aşa devii tu un patriot iar noi nişte făţarnici.

Furtuna era gata să izbucnească. Sam o păstra într-o cutie ferecată cu un resort special. Raţiunea nu mai avea ce căuta, iar cuvintele îşi pierduseră sensul.

Dar, înainte de a fi sărit resortul cutiei, am spus:

— Sam, tu te crezi o ţară cu fluvii şi munţi şi oraşe populate cu oameni, care şi-ar risca viaţa fără să clipească pentru apărarea patriei, numită Samuel. Doi dintre cetăţenii supuşi, numiţi Wyler şi Hellman se îndoiesc de faptul că ai fi o ţară. De aceea noi sîntem trădători. Încît să ni se taie capetele şi cu ele la subţioară, să ne ducem odată la culcare.

Wyler a rîs şi ne-am dus acasă. Bineînţeles, Sam nu avusese intenţia să nu ne plătească, însă spera să mai ciupească ceva din retribuţia noastră — cînd relaţiile dintre noi s-au dres, au intervenit altele: Wyler se înrolase la aviaţie, iar eu nu mai voiam să fac cu nimeni altul această călătorie. Dar în spatele culiselor, Goldwyn,

Centrul Cercetători Independenţi din România

eu și Washingtonul, continuasem discuțiile despre un film cu rușii, ajungînd pînă la urmă la o soluție, care, oricum, părea (și ar fi putut fi) una de bun simț: să facem la Hollywood un film simplu, semi-documentar, din materiale selecționate cu multă grijă. Am recitit chiar cu un an în urmă scenariul meu pentru *North Star*. Ar fi avut toate șansele să iasă un film bun, în locul acelei peltele sentimentalo-vaudeviliene, prost jucate, prost regizate. Cam pe la jumătatea filmărilor, am rupt relațiile cu Goldwyn. (Filmul e intitulat *Armoured Train*, cînd se dă la televizor, însoțit de un text explicativ, precum că rușii au fost cîndva aliații noștri, dar pînă la urmă nu s-au purtat prea drăguț. Scuze erau într-adevăr necesare, dar pentru tîmpenia filmului, iar filmul ar fi trebuit topit. Dar convingerile de bază ale Hollywoodului și Televiziunii erau banii fierți la cazan și mîncați cu lingura mare.)

Însă eu sînt convinsă că rușii îmi făcuseră invitația în 1944 pentru o misiune culturală, tocmai din cauza filmului și astfel Washingtonul — acționînd din umbră — a fost de acord cu plecarea mea. (E adevărat că ajungînd la Moscova am aflat că ei considerau *North Star*, drept o glumă reușită, dar eu cred că în afara Moscovei, oamenii simpli de la țară erau încîntați văzîndu-se pe ecran, sub o înfățișare atît de nobilă.)

În septembrie 1944 am luat avionul spre Fairbanks, Alaska, de unde urmau să mă ia în primire rușii, pentru zborul deasupra Siberiei. Azi îmi pare bine că pe-atunci habar n-aveam de pericolul extrem al acestei călătorii. Am aflat abia la întoarcere, de la un vechi prieten, Robert Lovett, adjunct la ministerul de război — care mi-a spus că mi-ar fi interzis să plec, dacă ar fi știut că plec pe ruta asta.

Avionul era un C-47, cu două motoare, avînd viteza maximă de 240 de mile pe oră. Transporta un echipaj complet, cîteva instrumente, și pe un tînăr mecanic de nouăsprezece ani, staționat în Alaska, îl chema Kolya, care reuși să-l păcălească pe comandantul suprem de la Fairbanks, convingîndu-l că vorbește englezește, fiind deci însoțitorul cel mai potrivit pentru doamna invitată, învîrtindu-se astfel de o permisie. Engleza lui se rezuma la «și», «așa», «O.K.» și «Hell» «stai sus» în loc de stai jos sau culcă-te; și mai știa «ciorapi» și «Betty Grable», în timpul călătoriei, tot echipajul mă știa ca «Miss Hell»[13]

Comandantul rus mi-a urat drum bun și mi-a dat un sac de dormit minunat.

Drumul a durat patrusprezece zile, echipajul fiind instruit să nu înfrunte nici un risc, avînd un oaspete pe bord. Consider cele două săptămîni, practic, cea mai grea perioadă din viața mea. Kolya și cu mine stăteam la coada avionului pe niște lăzi de ambalaj, unde, chiar a doua zi, sistemul de încălzire s-a defectat. (Cînd nu mai suportam frigul, unul dintre noi ne duceam în cabina de pilotaj, făcînd schimb cu operatorul radio, care ieșea.) Zburam numai pe vreme bună, dar asta însemna zile întregi de așteptare în barăci de lemn pe cîte un aeroport siberian. La început echipajul mă privea cu antipatie, considerîndu-mă cauza întreruperilor de zbor, dar își dădură seama destul de repede că nici eu nu eram prea încîntată de aceste întîrzieri forțate. Niciunul nu vorbea englezește, însă Kolya și cu mine stăteam cîte patru ore pe zi învățînd reciproc engleza și rusa, eu fiind incapabilă să învăț orice limbă ca lumea, în schimb el, după ce am parcurs jumătate din traseul siberian, înțelegea aproape tot ce spuneam, traducîndu-mi totul cu o inteligență excepțională. Fața lui de copil, veselă, rotofeie, mîinile sale zgîlțîindu-se de frig, ținîndu-mi dicționarul, le am întipărite în minte pentru totdeauna. Datorez o congestie pulmonară foarte gravă încrederii sale exagerate în limba engleză.

Aterizasem la Iakuțk. Prima noapte petrecută acolo fusese foarte plăcută: la aterizare am fost întîmpinați de o învățătoare, domnișoară bătrînă, care vorbea o engleză perfectă, camerele de dormit erau ceva mai îngrijite, iar învățătoarea a stat de la ora cinei pînă la trei noaptea, citind și traducîndu-mi din Esenin. (Era îndrăgostită de el, cum fuseseră pe vremuri de Byron, după moartea lui, doamnele și domnișoarele). Dar a doua zi, lunecînd pe gheață, mi-am sucit glezna, care mai fusese fracturată o dată; Kolya convins că rămîn infirmă, și nerăbdător să-mi prezinte medicina sovietică, insista să mergem la spital. Spitalul era departe; drumul pînă acolo l-am făcut într-un jeep pe o șosea înghețată; am ajuns într-un tîrziu la spital, dar doctorul lipsea. Cele două infirmiere nu știau ce să facă, Kolya băgase groaza în ele, spunîndu-le că am fost «zdrobită sub gheață». Dar diagnosticul gleznei se făcuse corect, o simplă luxație. Însă făcusem imprudența să cer o sare, Kolya care purta permanent în buzunar dicționarul nostru englezo-rus, începu să-l răsfoiască împreună cu infirmierele, căutînd cuvîntul și pînă la urmă găsindu-l. Una din ele scutură din cap, dar cealaltă părea convinsă, iar Kolya bătîndu-se în piept cu autoritate militară, dădea ordine precise. Mi se aduse un săculeț care conținea un fel de sare zgrunțuroasă, Kolya îmi dădu și mie indicații de utilizare prin gesturi foarte elocvente, că trebuie să dizolv sarea în apă și că totul va fi «excelent», cuvîntul său preferat din ultimul timp. Nu știu de ce mă lăsasem convinsă, dar fapt e că am băut tot conținutul.

În săptămînile care au urmat, am fost prea bolnavă, ca să fac note de călătorie, dar între momentele de somn și semi-trezie, îmi amintesc de unele scene, cu toate că n-aș jura că s-au petrecut chiar așa, sau dacă ordinea lor cronologică e cea corectă. Mă văd tîrîndu-mă la Iakuțk pe minus cincizeci de grade la o latrină, șiroind de sudoarea care-mi curgea în ochi; două vizite făcute de un doctor care părea beat mort; un lichid gălbui pe care Kolya și pilotul mi-l turnau pe gît; că am fost cărată pe o rampă înghețată la bordul avionului, apoi legată fedeleș, ca să nu mă rostogolesc de pe lăzile avionului; pe Kolya, care zăcea în fața ușii mele, pe un pat de campanie, noapte de noapte cînd ne aflam pe sol; laptele fierbinte de care mă săturasem, și niște murături din care tot ceream, în timp ce Kolya își scutura capul, spunînd că nu sunt bune pentru o doamnă care n-a mîncat de cinci zile; ne mai voind să mă duc în cabina pilotului să mă încălzesc, mă luptam cu radio-telegrafistul și cu Kolya, care mă tîrau acolo; miile și miile de coniferi văzuți prin fereastră; odată, cînd trezindu-mă dintr-un somn foarte lung, am început să rîd isteric: în vis îmi compusesem o rugăciune pentru morți — ca pe urmă să trec într-un plîns isteric, care speriase echipajul în așa hal, încît au întors avionul, în locul unde staționasem o noapte,în urmă; și de un alt doctor; și de ziua cînd Kolya a spus «Uralii ! priviți, domnișoară Hell»; și altă zi, curînd după asta, cînd în avionul nostru urcă o femeie în uniformă, și Kolya spuse: «Acum totul e O.K. domnișoară Hell» și cînd i-am spus că nu înțeleg la ce se referă, mi-a explicat că pilotul secund era foarte nepriceput, foarte prost, că nici nu va mai avea voie să zboare, dar că această doamnă era celebră și ne va «duce teferi la Moscova». În a cincisprezecea zi, cam pe la două după masă, Kolya mă trezi manifestîndu-și dorința de a deschide unul din geamantanele mele. Scoase de acolo un portfard și o oglindă și mi le întinse. Am dat din cap în semn că nu înțelegeam sau că nu-mi păsa.

— Tot bine acum. Moscova repede. Poate o oră, mă asigură Kolya.

I-am spus că asta e forte bine și mă pregăteam să adorm din nou. Dar el mă propti în capul oaselor, strîmbîndu-se cu dezaprobare la mine, pe urmă a început să scotocească în port-fard și-mi unse fața cu cremă, îmi pieptănă și perie părul, mă mîzgăli cu ruj de buze pe obraji, șterse și încercă din nou, pînă cînd mă

Independenți din România

făcu să rîd și m-am machiat singură. Pe urmă, scoase o rochie din geamantan și-mi spuse:

— Scoate pantaloni. Nu bine, comitet Moscova. Pune rochie frumoasă. Ciorapii nu O.K. acum. Eu aranjez. Scoase din sacul său o pereche de ciroapi maron urîți, cumpărați la Fairbanks și mi-i întinse. Îmi desfăcu șireturile de la ghete, netezi rochia și mă ridică în picioare.

— Eu acum mă duc acolo; și arătă spre cabina pilotului. Rog fă frumos pentru oameni.

I-am spus:

— Kolya, aș fi vrut să te fi născut eu.

Îmi spuse rîzînd:

— O să-i spun mamii.

Peste o oră am fost la Moscova și am văzut bărbați și femei cu flori, grăbindu-se spre avion. Mi-l amintesc numai pe Serghei Eisenstein, care într-o engleză perfectă, îmi spuse:

— Știm că ai fost bolnavă. Am cerut insistent să nu se țină discursuri. Acum trebuie să mergi la hotel și să te odihnești puțin.

Personal, eram convinsă că mă simt bine. Eram excitată de sosirea la Moscova și de-ndată ce plecă Eisenstein, cineva de la ambasadă a venit să mă ia la masă, iar după masă am stat îndelung de vorbă. După care, din următoarele cinci zile, nu-mi mai amintesc de nimic. Cînd mi-am revenit, eram în pat, într-un dormitor al Casei Spasso, reședința moscovită a ambasadorului Harriman; George Kennan mă mutase acolo. Medicul ambasadei, ofițer de marină, m-a încunoștințat că aveam o pneumonie foarte gravă, atît de gravă, încît își asumase riscul să-mi administreze prima injecție de penicilină, pe care o făcuse vreodată. Mi-a mai spus că penicilina a avut un efect miraculos asupra mea, dar că el simte nevoia unui concediu de refacere. Peste cîteva luni, povestindu-i lui Eisenstein că toată boala a pornit de la o porție de sare zgrunțuroasă, acesta mi-a cerut dicționarul, l-a luat cu el acasă și a doua zi, după masă, a venit să-mi explice că în limba rusă nu există un cuvînt special pentru laxativ, iar sarea aceea, care trebuia să-mi dezumfle glezna, fusese un laxativ.

— Lilișca, din cînd în cînd, e ceva în capul tău.

Am stat în Uniunea Sovietică cinci luni. În urma generoasei invitații a lui Averell Harriman, cea mai mare parte a timpului am petrecut-o la Casa Spasso, păstrîndu-mi însă și camera de la hotelul Național, pentru lucru, sau pentru nopțile înzăpezite cînd accesul în cartierul Arbat era prea greu, sau cînd atmosfera prea apăsătoare de la Spasso mă constrîngea să iau masa singură.

În acele cinci luni am făcut însemnări de jurnal mai multe și mai detailate, ca niciodată, dar citindu-le anul trecut, și din nou săptămîna trecută, mi-am dat seama că ele nu includ ceea ce era într-adevăr important pentru mine, sau ceea ce, odată cu trecerea anilor devenise important. De exemplu, știu data cînd m-am dus la Leningrad, am cîteva pagini de notații despre o seară teribilă, cînd poeta Olga Bergholz și alți patru, îmi vorbeau despre asediul orașului și foamete . . . dar imaginea unei femei și a unui băiețel, care mergeau în urma noastră pe Nevski Prospekt, îmi sînt mult mai bine întipărite în memorie.

Mama spunea:

— Cîrnații sînt mult mai buni acum, în ultimul timp, nu mai au atîta arpacaș.

Copilul spuse:

— De ce nu se mai scoală ca-nainte?

— Nu poate să stea în picioare.

— Dar de ce?

— Pentru că nu mai poate.

— Dar de ce?

Translatoarea mea de la Leningrad se întoarse spre el. Femeia îi vorbi direct:

— Bărbatul meu. Aveam o singură pereche de valenki pentru amîndoi (Valenki sunt niște cizme lungi de pîslă — n.a.) Trecuse peste Ladoga să ajute la primul transport de alimente după asediu. Cizmele i-au înghețat pe picioare și scoțîndu-le ca să mă pot folosi eu de ele, le-a scos cu piele cu tot. Acum le port eu.

Cînd translatoarea a terminat traducerea celor spuse de femeie, mama și copilul plecaseră. Translatoarea mea a început să plîngă, în timp ce treceam în fața casei lui Pușkin — închisă în timpul războiului — ne-am oprit să privim clădirea și ea își ridică mîna și-și făcu semnul crucii — ortodox — de la dreapta spre stînga. — Așa a fost cu noi toți. În timpul asediului, băiatul meu mînca zilnic cîte o bucățică de lumînare.

Notele mele din jurnal vorbesc despre oamenii cu care mă întîlneam, despre ce se discutase la mesele posace de la Spasso, de piesele proaste pe care rușii erau convinși că vreau să le văd, despre lipsa mea de răbdare față de văicărelile prostești ale coloniei străine și de propria-i indispoziție crescîndă, în teribila iarnă posomorîtă din Moscova anilor 1944-45, dar nu există nici o însemnare despre cît de mult am iubit-o și o mai iubesc încă pe Raia, ghidul și translatoarea mea, o tînără cu totul deosebită. Nici cît de apropiată eram și sînt încă, de un funcționar de carieră al Departamentului de Stat, a cărui carieră a fost distrusă de lașitatea colegilor săi, sub amenințarea lui Joe MacCarthy. Deasemenea, sunt multe pasaje despre Serghei Eisenstein, despre după amiezele, cînd luam ceaiul aproape zilnic împreună; dar nu puteam ști atunci, că pînă-n ziua de azi — sînt aproape douăzeci și unu de ani de la moartea lui — îmi pare mult mai real decît unii cu care m-am văzut săptămîna trecută. Îi știu numele, deoarece îl notasem, al acelui mic orfan dolofan, în vîrstă de vreo trei ani, care din clipa în care m-a văzut, mi s-a aruncat în brațe, iar apoi, ori de cîte ori mergeam să-l vizitez, de două ori pe săptămînă, mi se așeza în poală îmi pipăia fața, fiindcă, cum îmi spusese doamna care conducea orfelinatul, semănam cu fotografia mamei sale; dar eu n-aveam de unde ști; mă voi gîndi la el mereu și cred că-l voi visa, așa cum l-am visat luna trecută într-un vis în care se făcea că ne dădeam amîndoi pe un tobogan.

Nu sînt însă notate nicăieri, pe nici o filă de jurnal, acele cîteva ore care au avut pentru mine o importanță covîrșitoare. Mă dusesem într-un spital să vizitez marii răniți, și-mi dădeam silința să dau tot recitalul pe care oamenii sănătoși îl dau în fața celor irecuperabili; tocmai scoteam niște sunete clovnești strîngînd mîinile, zîmbind cu jumătate de gură, cînd, în încăpere, intră un bărbat. Cred că era spre treizeci de ani, înalt și suplu. Sigur era că cea mai mare parte a feții îi fusese nimicită de un obuz. Avea un singur ochi, partea stîngă dintr-un ciot de nas, iar buza de jos îi lipsea. Schiță un zîmbet, spre mine. Cele cîteva ore care au urmat, le-am petrecut într-o stare de spirit cum nu mai încercasem niciodată pînă atunci.

În 1944, cunoscusem un tînăr căpitan, care se afla într-o permisie de refacere în urma unei răni suferită la un picior. Căpitanul K. avea atunci douăzeci și cinci, poate douăzeci și șase de ani, studiile sale fiind întrerupte de războiº. Lucra la o teză despre noul roman american, și a vrut să profite de convalescență, pentru a o definitiva. Am stat pe larg de vorbă în acele zile; căpitanul era avid

să afle cît mai multe despre Hemingway, ale cărui cărți nu erau publicate prea des în Uniunea Sovietică. Îmi dădusem toată silința să-l atrag spre Faulkner și Fitzgerald; auzise despre ei, fără însă să le cunoască opera. Rușii tind să fie teribil de dogmatici în legătură cu lucrurile pe care nu le știu, așa încît era convins că nu puteau fi la fel de buni ca Hemingway.

Revenind în 1966 în URSS, am întrebat de căpitanul K. dar nimeni nu mai știa ce se întîmplase cu el. Totuși, spre sfîrșitul primei săptămîni m-am pomenit cu un telefon din holul hotelului. În ușă, curînd apoi, îmi apăru un bărbat pe care cu greu l-aș mai fi putut recunoaște; fața i se lățise, brăzdată de cute adînci, părul, cîndva blond, era acum șaten roșcat; pe vremuri era energic și pătrunzător, acum era atît de reținut și liniștit, că nici nu mi-a răspuns la formula mea de bun venit; pur și simplu a intrat, îndreptîndu-se spre masă și se așeză. După vreo zece minute în care am sporovăit verzi și uscate (și mă detest cînd sînt obligată să fac asemenea conversație, ba cîteodată ajung să-l detest și pe cel care mă pune în asemenea situație), el spuse — Îmi pare bine că te văd Lilișka. Cred că nu va mai ploua, nu vrei să ieșim la o plimbare?

Mergeam tăcuți, îndreptîndu-ne spre vechea clădire a Universității din Moscova. Trecusem, de ea, cînd, el se întoarse din drum, și intrînd în curtea Universității, o privi cu ochii pierduți.

— N-am mai văzut-o de ani de zile. Acum, nu prea vin pe aici. Ultima oară cînd am coborît aceste scări, îmi țineam teza de doctorat într-o servietă mare. Chiar în noaptea aceea trebuia să plec din nou pe front. Crezusem că-mi voi putea termina teza acolo, pe front, în nopțile albe.

— Este vorba tot despre romanul american, pe care l-am mai discutat?

— Da, dar atunci cînd ne-am cunoscut, mă lăsasem de mult păgubaș, dar n-am vrut să-ți spun. De fapt, n-am fost rănit, doar suflul unei bombe m-a zvîrlit departe și teza s-a spulberat. În armată toți îmi spuneau «tovarășul Teză»; pe urmă «Căpitanul Teză». Nu mai reiau lucrarea. După o lungă pauză, vorbi din nou.

— Ai avut dreptate. Faulkner este un scriitor grozav, cel mai bun. Ai cărți de Faulkner cu tine?

I-am spus că n-am, dar i le voi trimite.

— Te rog, vorbește-mi despre romanul *Sanctuarul*.

Nu știu să vorbesc despre cărți, dar am crezut că vrea să-mi audă părerea în general, dacă e o carte bună sau proastă; el însă voia descrierea personajelor și subiectul. *Sanctuarul* este un roman complicat și mi se prea oarecum ridicol să vorbesc despre Popeye într-o seară friguroasă la Moscova, cînd Popeye reprezintă pentru mine Sudul, pe care-l știam plin de viță și de frunze uriașe cît urechile unor elefanți, cu atmosfera încărcată de miasmele mlaștinilor și parfumul ferigilor, o lume plină de spaime și primitoare în același timp, încît am preferat să-i vorbesc despre începuturile anilor '30, cînd venisem prima oară la New York, împreună cu Hammet. Cred că abia îl cunoscusem pe Faulkner, și în timpul șederii lui Bill la New York, ne vedeam aproape seară de seară, toți trei, deobicei la Dash, întîlnindu-ne uneori mai devreme, alteori noaptea tîrziu, certîndu-ne pe cărți, și bînd într-una pînă-n zori, cînd eu leșinam de somn, sau plecam după treburi, iar ei doi se așezau la micul dejun, sau deschideau o sticlă nouă. Îi spuneam căpitanului că Faulkner era într-o pasă proastă din cauza *Sanctuarului* — Faulkner era toată viața într-o pasă proastă — susținînd că e maculatură, scrisă pentru bani. Întotdeauna, ajungînd la acest punct, Hammet se enerva îngrozitor, spunînd că nimeni nu scrie deliberat maculatură, ci că omul scrie cît poate de bine, ca pe urmă să-și dea seama dacă ceea ce a scris e bun sau

prost. Cînd se ajungea aici, de obicei amîndoi erau beți turtă, și nici unul nu mai asculta ce spune celălalt, vorbeau simultan, sau cu mine, sau la pereți. Căpitanul îmi spuse că nu prea se pricepe la băutură, că el n-a avut tinerețe, sărise peste ea, și m-a întrebat dacă eu mai beau mult. I-am spus că nu, nu mai beau așa de mult, dar că acum pe burnița asta rece mi-ar prinde bine. Am început să umblăm după un local, cînd l-am găsit însfîrșit, ne-am dat seama că ajunsesem în cartierul Arbat. Cartierul se schimbase foarte mult de cînd locuisem în Casa Spasso, în timpul războiului; clădirea originală aparținuse unui magnat al zahărului din secolul nouăsprezece, iar în timpul războiului cînd servea drept ambasadă, arăta ca vai de ea, dar acum era dichisită, și arăta foarte prosperă. Privind-o, mi-am amintit de serile petrecute sub acoperișul ei, unele plăcute, încîntătoare chiar, în tovărășia lui Harriman și a fiicei sale, și a unor atașați militari care locuiau tot acolo; alte seri, cînd la masă domnea o atmosferă mohorîtă, fiindcă se simțeau nemulțumiți că trebuiau să trăiască într-un loc care nu le plăcea și se agățau de orice prilej să se mai învioreze puțin, pînă și de marea mea descoperire, că găsisem ceapă verde în beci. Mi-a venit în minte cățelul ăla, deadreptul nebun, din camera alăturată; și marea dansatoare care ne vizita adesea la Spasso, căutînd întotdeauna o oglindă în fața căreia să se așeze, privindu-se neclintită; și cum scoțînd benzină cu furtunul din mașina ambasadei, ca să mă spăl pe cap, m-am trezit pe pavaj, cît eram de mare, din cauza tocurilor prea joase ale cizmelor de pîslă, pe care le purtam pe atunci; și de Prokofiev, împingîndu-mă să părăsim un concert de muzică de cameră, spunîndu-mi că nu-i place muzica «cîntată»; și puștiul drăguț din Kansas City, care se ocupa de cantina armatei și care umbla de colo-colo, dînd comunicate despre starea ficatului meu; și sute de fețe și voci venind din nou spre mine.

Căutam din privire anticariatul de stat sărăcăcios, unde intram adesea vrînd să găsesc ceva, orice, numai colorat să fie, să-mi înveselească puțin zilele cenușii, pline de mizerie ale Moscovei din anii războiului. Magazinul nu mai este, în locul lui s-a ridicat un magazin universal, încărcat cu marfă ieftină și țipătoare, dar m-a apucat rîsul amintindu-mi, că într-o zi descoperisem împreună cu John Melby, două cărți pentru copii din secolul nouăsprezece, și tocmai voiam să ieșim din anticariat cînd acesta m-a tras de mînă, arătîndu-mi spre un raft de sus. Acolo se vedea o fotografie mare cu fețele lui Garbo și ale regizorului Rouben Mamoulian, cu trupurile trucate într-una din «pozițiile» de dragoste. Am început să înaintăm spre poză pe furiș încît cele două doamne care răspundeau de magazin s-au simțit obligate să vină la noi. M-am întins mîna să iau poza, dar John dădu din cap și mă trase spre ieșire. Ajunși în stradă a vrut să mă întorc, dar îmi ținu brațul, spunîndu-mi că sigur a fost pusă acolo de vreun mucalit, dar că pe noi, dacă am cumpăra-o, nu ne-ar ierta niciodată, fiindcă eram străini. Mă convinsese să mă duc la Spasso, promițîndu-mi că-l va ruga pe unul dintre funcționarii ruși de la ambasadă, să se ducă să mi-o cumpere. Dar, peste două zile trimisul rus, a venit de la anticariat, spunînd că tabloul nu mai era. Poate că da poate că nu.

Peste cîteva zile, într-o dimineață, căpitanul K. bătu din nou la ușa mea. Iarăși se îndreptă spre masă, luă în mînă o revistă și începu s-o citească, fără să-mi adreseze nici un cuvînt (îmi plac oamenii care nu încep să vorbească pînă cînd nu sînt pregătiți; la rîndul meu, și eu m-am întors la lectura mea, cartea lui Malamud *The Fixer)*.

După o oră și ceva, i-am spus că trebuie să ies la masă. Brusc, puse mîna pe *The Fixer*, întrebîndu-mă dacă poate să rămînă s-o citească. La întoarcerea mea, tîrziu după masă, l-am găsit întins pe canapea; terminase cartea; stătea cu piciorul

Scriitori Independenți din România

drept proptit sus, pe două perne. N-ar fi vrut să-l surprind în această postură, dată fiind repeziciunea cu care se sculă în picioare, punînd pernele la locul lor.

Îmi spuse:

— Azi dimineață venisem să-ți vorbesc despre Eisenstein. După moartea lui, am găsit o cutiuță cu o gravură pentru tine. Am vrut să ți-o trimit prin poștă. Dar a trecut timpul și n-o mai găsesc.

— Toți sîntem la fel, i-am spus.

— Cum la fel?

— Slavi. Trebuia să știi că aș fi vrut să am ceva de la Eisenstein.

În 1944, Eisenstein mă întîmpinase la sosirea mea la aeroport, iar în lunile cît am stat la Moscova, ne întîlneam regulat de trei-patru ori pe săptămînă. Ne plimbam adesea în acele după mese scurte, cînd se însera devreme; era la începutul șederii mele și îi propusesem de cîteva ori să vină să ia ceaiul la Spasso, dar el zîmbea doar, și-și lua la revedere. Probabil, fiindcă nu l-am întrebat de ce, a simțit nevoia să-mi spună că ar fi periculos pentru el, dacă ar veni la Ambasada noastră. (A venit totuși, o singură dată, la party-ul dat în cinstea mea, înainte de plecare, dar veniseră așa de mulți ruși, încît, după părerea mea, nu-și luase nici un risc.) În iarna lui 1944, Eisenstein monta prima parte din *Ivan cel Groaznic*; îmi vorbea despre film, despre celelalte filme ale sale, despre anii de tinerețe petrecuți în țările Baltice, despre studiile sale asupra ochiului uman, și despre literatura germană și poezia engleză, și despre muzică. Uneori ne duceam împreună la repetițiile pieselor mele, *Vulpile* și *Straja de pe Rin*. Il amuzau bombănelile mele, dar declanșa adevărate drame, ori de cîte ori traducea spusele mele actorilor, și regizorilor. Într-o zi, la o repetiție cu *Straja de pe Rin* o actriță izbucni în lacrimi, fiindcă spusesem că, după părerea mea, își șarja prea mult rolul. Eisenstein m-a întrebat:

— Ce să-i zic? Am lucrat cu ea de mai multe ori, și știu că n-o să se oprească din plîns toată noaptea, pînă cînd nu-i vei face un compliment cît de tîmpit, sau nu vei plînge și tu cu ea.

— Nu vreau să plîng cu ea, așa că spune-i că e formidabilă și hai să ieșim cît mai repede de aici. El a tradus așa:

— Domnișoara Hellman spune că ești formidabilă, în speranța că vom putea pleca imediat de aici.

Eisenstein a fost una dintre cele mai puternice și mai sclipitoare personalități din cîte am cunoscut vreodată, iar compania lui era de-a dreptul încîntătoare. Nu vorbeam niciodată despre noi, cu toate că odată m-a întrebat dacă eram măritată cu Hammet, vorbindu-mi și el în termeni vagi despre o soție. (Auzisem de la alții că acea femeie nu fusese și nu devenise niciodată nevasta lui, doar o prietenă devotată, menajeră, dar unii dintre prieteni negau și asta.) În Rusia se consideră drept o greșeală politică și socială faptul de a publica orice date despre viața particulară a cuiva. Nu cunosc originile acestui tabu, care era valabil atît pentru viața lui Stalin (pînă la plecarea în occident a Svetlanei Alliluyeva, nimeni nu știa de cîte ori fusese însurat, sau care era mama unuia sau altuia dintre copii) cît și, acum... E un lucru de neînțeles, fiindcă rușii bîrfesc la fel ca oamenii de pretutindeni, cu deosebirea că știu mai multe unii despre alții decît vecinii mei din Martha's Vineyard. Pe vremea cînd îl întîlnisem pe Eisenstein era atît în grația cît și în disgrația conducerii: suficient în grații ca să poată întreprinde un film foarte costisitor, și suficient în disgrații ca să se teamă într-una cu cine se vede, unde se duce, și mai cu seamă ce se va întîmpla cu opera lui. Oricum,

printre intelectuali, chiar cei din generația mai tînără, chiar și azi e considerat drept o personalitate excepțională, — devenise și mai apreciat pentru că i se reeditaseră operele alese — dar n-am auzit niciodată nici o bîrfă în legătură cu viața lui particulară, cu toate că-mi dădeam perfect de bine seama că, atunci cînd se vorbea despre el, oamenii deveneau precauți.

În 1945, o săptămînă înainte de plecarea mea de la Moscova, Eisenstein îmi telefonă, spunîndu-mi că terminase primul montaj al lui *Ivan cel Groaznic* și că împrumutase apartamentul unui amic, ca să prezinte filmul cîtorva prieteni apropiați. În seara următoare, ne-am dus împreună cu Averell și Kathy Harrimann, în singurul apartament luxos pe care-l văzusem la Moscova. Era plăcut, luminos, plin pînă la refuz de bibelouri din secolul nouăsprezece, șaluri, și mobilă sculptată. În jurul unui pian mare, împodobit, se aflau vreo șase-șapte tineri ronțăind sanviciuri, pozînd parcă pentru reclama unui picnic de iarnă. În jurul lor, se agitau cîțiva bărbați mai bătrîni, aprinzînd țigările și oferind dulciuri. Păreau niște majordomi bătrîni, omagiind pe tinerii prinți de coroană. *Ivan* era un film apăsător și bombastic — cred că Eisenstein își dăduse seama de atunci — n-a fost o seară plăcută.

Seara aceea mă îmbolnăvise. Personalitatea covîrșitoare a lui Eisenstein, filmul prost, băieteii ăia drăgălași — spuneam eu căpitanului toate astea, uitînd că el n-avea de unde să știe despre ce seară era vorba. După întoarcerea mea acasă, i-am scris nenumărate scrisori, dar n-am primit nici un răspuns. Pe urmă, după un timp, am primit o telegramă în care scria: «Sînt bolnav. Te rog trimite-mi treisprezece povestiri de groază prin avion. Să-mi poarte noroc!» — Știam că e o glumă, dar i-am expediat cele treisprezece povestiri. Dar, cu mult înainte ca să ajungă la Serghei, am citit în ziare că murise. Nu crezi că e o glumă cam stranie, din partea unui om bolnav?

Căpitanul mă privi grav.

— Nu era glumă. Era foarte serios.

— Cum poți să crezi așa ceva. Cum putea fi serios?

— Eisenstein era foarte superstițios, în așa hal, că dacă un prieten îndrăznea să rîdă, de el, văzîndu-l nenorocit dacă vărsa sare pe fața de masă, nu-i mai vorbea în viața lui. Probabil, că ți-a ascuns treaba asta, pentru că veneai din occident. Acum vorbește-mi de scriitorul Norman Mailer.

Tocmai mă pregăteam să-i spun că nu era specialitatea mea să vorbesc despre cărți și oameni, cînd dintr-odată fața căpitanului se schimonosi și se aplecă să-și maseze piciorul drept, făcîndu-i și niște mișcări de sus în jos. În timpul ăsta stătea cu capul întors în altă parte. Încît am început să-i spun că-l cunosc pe Mailer de foarte mulți ani, că *Cei Morți și cei Vii* o consider o carte foarte bună, că celelalte romane nu mi-au plăcut prea mult, dar că am fost încîntată de *Canibali și creștini*. Nu i-am putut spune, nu era momentul, despre relațiile noastre cînd tandre, cînd arțăgoase, dar încercam să-i explic și pe măsură ce vorbeam, mi se dezvăluia că odată cu această carte *Canibali și creștini*, Norman se schimbase, se maturizase. Faptul că nu-i dădusem suficient credit nu era doar vina mea: adolescența lui tîrzie era amestecată cu atîtea prostii, forța lui risipită în atîtea erori, farmecul său ascuns sub masca celui mai parșiv puști din Slumsville, Harvard, promoția 1934. Dar îmi venea greu să spun toate astea. I-am spus, în schimb:

— Mailer e un scriitor minunat, născut, nu făcut, specia cea mai bună, care și-a pierdut timpul cu celebritatea, dar cred că nu și-l va mai pierde de acum încolo. Nu știu. Pe actori, nu-i poți cunoaște și Norman e un actor.

Căpitanul spuse:

— Îmi place foarte mult Mailer. Cred că e un om de ispravă. Ai auzit vreodată despre istoricul Smirnoff?

I-am făcut semn că nu.

— Ai auzit despre asediul de la Brest?

Am dat din cap.

— Garnizoana lupta împotriva nemților, pînă cînd au mai rămas în viață doar cîțiva. Cei rămași au fost luați în prizonierat, toți bolnavi, răniți. Pe urmă, ani în lagăre de concentrare. În Germania, groaznic. La sfîrșitul războiului nu mai sunt în viață decît foarte puțini. Li se dă drumul acasă, dar nici unul nu ajunge acasă. Nici unul. Smirnoff, istoricul Smirnoff, vrea să scrie despre Brest, începe să facă investigații pentru studiul său. Unde sunt oamenii care au luptat la Brest? Nimeni nu știe. Smirnoff vrea să afle. Află: au fost duși direct din lagărul de concentrare german, în lagărul de concentrare rusesc, dincolo de Urali. Acest om, acest Smirnoff, este un erou, un erou, nu ca la război, unde n-ai altceva de făcut. Acest om, acest Smirnoff începe o bătălie de unul singur. Merge la Kremlin, bate la o ușă, bate la altă ușă, zi de zi, lună după lună, fără teamă, zi și noapte. A învins. M-am întors. Eu și alții.

Rîse scurt.

— Acum bietul Smirnoff e celebru, ca marii judecători sau preoți din antichitate, lumea nu-i dă pace. I se scrie de peste tot despre vaci bolnave, profesorul meu de științe naturale bea prea multă vodcă și așa mai departe, te rog, du-te la Kremlin.

— Dar care a fost motivul, motivul oficial?

— Bătrînul Stalin, credea că dacă nemții te-au ținut prizonier, poate tu ai dorit să fii prizonier, sau poate le-ai spus secrete. Nu crezi că Smirnoff ar fi o bună poveste despre un om?

— Mai scrii? l-am întrebat.

— Nu, sunt asistent farmacist, am învățat asta în lagăr.

— Ești însurat?

— Am fost, șase ani. Pe urmă soția mea a plecat cu omul de la recepția hotelului din Yalta. Anul trecut mi-a trimis o poză cu casa lui Cehov, spunea să mă duc să văd casa.

Dădu din cap.

— Nu. Îmi lipsește încrederea. Am făcut o greșeală mare, pot face una și mai mare.

Se ridică în picioare. Acum șchiopăta mai rău.

— Am adus o listă cu poeți. Aș fi fericit dacă mi-ai trimite cărțile lor. Nu treisprezece, ca lui Eisenstein, patru numai.

Pe listă erau Wallace Stevens, Auden, William Carlos Williams, și un oarecare James Senate. Peste cîteva săptămîni, la Londra, tocmai pornisem să cumpăr cărțile, cînd dintr-odată mi-am dat seama că n-aveam adresa căpitanului și nu exista nici o speranță s-o mai aflu.

În românește de KARIN REX

NOTE

[1] *Patrick Campbel*, celebră actriță engleză (1865—1940). Dragoste de tinerețe și prietenă de-a lungul vieții cu G. B. Shaw. Interpreta multor eroine din piesele sale. Corespondența lor, montată într-un scenariu ingenios a devenit o piesă de teatru de mare succes *Dragă mincinosule* de Jerome Kilty

[2] Tia Juana sau Tijuana, oraș la granița cu Mexicul, așezat pe peninsula Baja California.

[3,4] *Nathanael West* (1906—1940) scriitor american, considerat de critici un talent original, inegal, trecînd de la romane sentimentale, cu un conținut îndoielnic, la «The Day of the Locus», roman de un realism crud, devorant. În 1975 regizorul englez John Schlesinger a ecranizat romanul; filmul a fost foarte apreciat, bucurîndu-se de o distribuție prestigioasă.

[5] *Jean Harlow*, fusese vedeta nr. 1 a anilor '20, reprezentînd pentru epoca aceea idealul feminin american de după primul război mondial; s-ar putea face o analogie între ea și Marilyn Monroe, mai cu seamă că și Jean Harlow a murit foarte tînără.

[6] Murphy-bed (patul-Murphy) după W. L. Murphy, inventatorul american al paturilor pe resort, care din cauza lipsei de spațiu, intrau în perete, transformîndu-se peste zi în etajere, mese etc. Dealtfel, în multe comedii cinematografice, erau întrebuințate ca gaguri. Vezi filme de Chaplin, Stan și Bran etc.

[7] Romanul lui Scott Fitzgerald, «The Last Tycoon», a apărut postum în 1940, anul morții sale. Cartea lui N. West, «The Day of the Locust», apare tot în 1940, anul morții lui Nathanael West. Coincidență stranie, fiind vorba despre două romane inspirate din același mediu, aceeași epocă.

[8] Cartea «Unfinished Woman» a fost publicată în prima ediție, în 1969, deci în plin război vietnamez.

[9] *Archibald McLeish*, poet și eseist american.

[10] *Joris Ivens* (născut 1898) olandez, considerat, alături de Flaherty, creatorul filmului documentar-artistic. Filmele sale, *Podul*, *Cîntecul Fluviilor*, *Ploaia* etc. sunt păstrate in arhivele de aur ale cinematecii, avînd valoare de avangardă pentru anii '20—'30, iar angajamentul lor social-politic, pe de-o parte, poematic, pe de alta, le garantează perenitatea.

[11] *Dashiell Hammet* (1894—1961). Autodidact, curier, detectiv particular. În literatura polițistă, e considerat «inventatorul» stilului dur. Stil lipsit de orice zorzoane, sec pînă la extremă, sugerînd dintr-un dialog laconic caracterul unui personaj. Romanele sale: *Recoltă roșie*, *Cheia de sticlă*, *Șoimul maltez* (ecranizarea acestui roman — cu Humphrey Bogart — este considerată clasică în materie de filme polițiste). *Sînge blestemat*, sunt romane care au fost apreciate de critica din USA și Europa, drept operă de referință pentru saltul calitativ produs in literatura polițistă, iar D.H. supranumic «părintele romanului polițist modern». A creat și un erou celebru de comicsuri: Agentul secret X-9 in colaborare cu desenatorul Alex Raymond.

[12] *Allan Pinkerton* (1819—1884) detectiv particular celebru, agenția de detectivi particulari din SUA poartă numele său.

Aluzie la faptul că Dashiell Hammet fusese detectiv particular, înainte de a fi scriitor.

[13] *William Wyler* (născut 1902) începuse ca publicist, pe urmă regizor de westernuri în timpul filmului mut, devenind unul dintre regizorii cei mai valoroși ai Hollyoodului. Amintim doar unele dintre realizările sale, considerate succese mondiale: *Dodswoth*, *Jezabel*, *Mrs. Minniver* (premiul Oscar). *Vacanță romană*, *Funny Girl*, etc. Lillian Hellman și W.W. au avut o colaborare foarte fructuoasă; *Volpile*, după piesa lui L.H., *Dead End*, scenariu făcut de L.H. după piesa cu același titlu a lui Sidney Kinsley. (Reprezentată și la noi, la Teatrul Național, sub titlul *Fundătura*).

[14] Hell în englezește înseamnă infern.

[15] Note din jurnalul *Moscova*, 1966, cea de a treia vizită a lui Lillian Hellman la Moscova.

TRAGEDIE ȘI REMEMORARE

WILLIAM STYRON

un premiu american
NATIONAL BOOK AWARD
1980

DILEMA SOPHIEI

roman

Era, pe-atunci, aproape imposibil să găsești un apartament ieftin în Manhattan, așa că am fost nevoit să mă mut în Brooklyn. Era anul 1947, și printre caracteristicile plăcute ale verii aceleia, de care-mi amintesc foarte viu, era și vremea, însorită și. blîndă, aromind de flori, dîndu-ți aproape senzația că scurgerea zilelor fusese întreruptă ca să poată fi instaurată primăvara veșnică. Pentru acest lucru eram recunoscător, chiar dacă în alte privințe n-aveam de ce să fiu — căci tinerețea mea, simțeam eu, ajunsese la pragurile de jos. La douăzeci și doi de ani, luptîndu-mă să devin scriitor de-un fel sau altul, constatam că ardoarea creatoare care la optsprezece ani mă consumase aproape în întregime cu splendida, neobosita ei flacără, se micșorase la dimensiunile unei mici flăcări pilot, nereușind să dea naștere decît unei scîntei de circumstanță în pieptul meu, sau în vreo altă zonă unde adăpostisem, cîndva, cele mai nesățioase aspirații. Nu că n-aș mai fi avut dorința de a scrie; tînjeam și acum, cu patimă, să dau viață romanului pe care-l țineam de atîta vreme captiv în minte. Atît numai că, după ce așternusem pe hîrtie primele paragrafe

---

Fragmente din « SOPHIE'S CHOICE »

©Asociația Ziariștilor Independenți din România

izbutite, nu mai eram în stare să nasc altele, adică, parafrazînd cuvintele Gertrudei Stein despre un scriitor de mai mică importanță al Generației Pierdute — siropul îl aveam, dar nu voia să curgă. Colac peste pupăză îmi pierdusem slujba și aveam bani foarte puțini și mă exilasem singur în Flatbush — devenind, aidoma altor compatrioți, încă un sudist jigărit și singuratic, rătăcit în Împărăția evreilor.

Spuneți-mi Stingo — în zilele cu pricina, dacă-mi adresa vreodată cineva vreun cuvînt, se folosea de porecla asta [. . .] Socoteam drept un factor constructiv lecția pe care mi-am însușit-o atît de devreme în viață: că nu mă voi adapta niciodată și nicicînd la viața de funcționar. De fapt, gîndindu-mă cît de mult îmi dorisem la început să obțin slujba, am fost de la *McGraw-Hill*, surprins de ușurarea, voioșia chiar, cu care, după cinci luni, am acceptat destituirea. Era greu să găsești o slujbă în 1947, mai ales la edituri, dar, printr-un extraordinar noroc reușisem să fiu angajat la una dintre cele mai mari case editoriale, unde fusesem uns « redactor stagiar », un eufemism pentru lector de manuscrise. Faptul că — în zilele acelea întunecate, cînd dolarul era o posesiune mult mai valoroasă decît este azi — pîinea și cuțitul le ținea patronul, reiese din condițiile mizerabile cu care eram plătit: patruzeci de dolari pe săptămînă. Dacă scădeai taxele, însemna că anemicul cec albastru pus pe biroul meu în fiecare vineri de femeia mică și cocoșată care se ocupa cu statul de plată, reprezenta o remunerație ce depășea cu puțin nouăzeci de cenți pe oră. Dar nu fusesem cîtuși de puțin îngrozit de faptul că acest salariu de *coolie* era plătit de una dintre cele mai puternice și bogate edituri din lume; tînăr și energic, m-am apucat de treabă — cel puțin la începutul începutului — cu simțămîntul unor înalte realizări; în plus, ca un fel de compensație, munca îmi sugera și un fel de aureolă magică: prînzul la Twenty-One[1], cina cu Joan O'Hara, o scriitoare echilibrată și sclipitor de inteligentă, dar cu gîndul la plăcerile cărnii, topindu-se în fața discernămîntului meu de redactor, și așa mai departe . . .

Nu le-a fost dat însă chinurilor mele, îndurate pe Eleventh Street, să se prelungească prea mult. Aș fi putut găsi satisfacția la gîndul că-mi pierdusem slujba din pricina episodului *Kon-Tiki*. În realitate, însă, steaua mea începuse să apună la *McGraw-Hill* odată cu sosirea unui nou redactor șef, căruia-i spuneam în taină Weasel[2], o anagramă aproape perfectă a numelui său adevărat[3]. « Nevăstuica » fusese promovat aici pentru a da puțină prestanță — foarte necesară — acelui loc umil. Pe vremea aceea era cunoscut în cercurile editoriale în special datorită legăturii sale cu Thomas Wolfe; devenise editorul lui Wolfe după ce romancierul renunțase la *Scribner* și la *Maxwell Perkins* iar, după moartea scriitorului, contribuise la clasarea într-o oarecare ordine logică și literară, a cantității extraordinar de mare de manuscrise rămase nepublicate. Deși « Nevăstuica » și cu mine veneam amîndoi din Sud — punct comun care, în condițiile vitrege din New York, tinde de cele mai multe ori să cimenteze relațiile dintre sudiști — ne-am antipatizat de la prima întîlnire. « Nevăstuica » era un bărbat aproape chel, în pragul vîrstei de cincizeci de ani, care nu-ți producea nici o impresie. Nu prea știu exact ce părere avea despre mine — fără îndoială că stilul juvenil-obraznic, nonconformist, al referatelor mele contribuise întrucîtva la o impresie negativă — dar eu l-am considerat rece, distant, lipsit de umor, cu ego-ul umflat și atitudinea respingătoare a unuia care și-a supraapreciat la modul prostesc propriile-i realizări. La ședințele de lucru ale editurii se complăcea în formulări de genul: « Wolfe îmi spunea . . . » sau « După cum îmi scria Tom, atît de elocvent, cu puțin înainte de a muri . . . »

---

[1] celebru restaurant newyorkez
[2] Nevăstuică
[3] Aswell

Identificarea lui cu Wolfe, era atît de completă, încît s-ar fi zis că era alter-ego-ul scriitorului — lucru teribil de dureros pentru mine, dat fiind că, aidoma altor mii de tineri din generația mea, trecusem și eu prin agonia adorației față de Wolfe, și aș fi renunțat la tot ce aveam pentru a petrece o seară prietenoasă, relaxată, cu un om ca « Nevăstuica », scoțînd din el anecdote noi, proaspete despre Maestru, izbucnind în exclamații ca « Dumnezeule mare, domnule, asta-i nepreţuită ! », la vreo minunată poveste despre îndrăgitul uriaș, despre calambururile și escapadele lui, sau despre manuscrisul lui de trei tone. Dar « Nevăstuica » și cu mine n-am izbutit de loc să ne apropiem unul de celălalt. Printre altele, el era un om de un convenționalism riguros și se acomodase foarte repede cu modul ordonat, șters și arhiconservator de viață promovat de *McGraw-Hill*. Dimpotrivă, eu eram foarte exaltat, în toate accepțiunile acestui cuvînt, fiind silit să adopt o atitudine batjocoritoare nu numai față de ideea însăși de muncă editorială, pe care ochii mei obosiți o vedeau acum limpede ca pe o corvadă lipsită de strălucire, ci și față de stilul, obiceiurile și artifactele lumii afacerilor în sine. Căci *McGraw-Hill* era, la urma urmei, în ciuda lustrului literar cu care se fălea, un exemplu superlativ despre cît de monstruos poate fi businessul american. Avînd la cîrmă un om rece, de încredere, cum era « Nevăstuica », știam că nu va mai dura mult pînă încep necazurile și că zilele mele acolo sînt numărate . . .

. . . Ora cinci trecuse demult. Întîrziasem pentru a-mi strînge lucrurile, cîte aveam, ca să spun la revedere la vreo doi redactori, cu care izbutisem să leg o camaraderie cît de cît binevoitoare, ca să încasez ultimii 36,50 dolari și, în sfîrșit, să-mi iau rămas bun (dovedit a fi extrem de dureros și trist), de la Farrell care, printre altele, îmi dezvălui ceva ce aș fi putut bănui tot timpul,— dacă m-ar fi preocupat cu adevărat sau dacă aș fi avut simțul observației mai ascuțit — anume că era un alcoolic solitar și deznădăjduit. Intră în biroul meu, șonticăind puțin, tocmai cînd îmi îndesam în servietă copii ale referatelor mele mai inteligente asupra manuscriselor. Le scosesem din dosare, simțind un fel de regret afectuos pentru rîndurile despre Gundar Firkin și rîvnind mai ales la reflecțiile mele pe marginea lui *Kon-Tiki*, despre care aveam vaga credință că vor constitui într-o bună zi o porție interesantă de anecdote literare.

— . . . Ia și tu o dușcă.

Îmi întinse un pahar și o sticlă de rachiu de secară *Old Overhelt*, de un jumătate de litru, plină pe jumătate. Aroma grea de cereale se simțea în răsuflarea lui Farrell, de fapt mirosea ca o pîine neagră, proaspăt coaptă. Am refuzat dușca, nu pentru că aș fi avut vreo reținere reală, ci doar fiindcă în zilele acelea nu turnam în mine decît bere ieftină americană.

— În orice caz, nu erai tu croit pentru slujba aceasta, îmi spuse, dînd pe gît o înghițitură de Overhelt. Locul nu-i potrivit pentru tine.

— Am început să-mi dau și eu seama, am spus aprobator.

— În cinci ani ai fi devenit un devotat al firmei. În zece ani ai fi ajuns o fosilă. Un nemernic fosilizat de treizeci și ceva de ani. În asta te-ar fi transformat *McGraw-Hill*.

— Mda, sînt într-un fel bucuros că plec, am zis. Cu toate astea, am să simt lipsa banilor. Deși ar fi o exagerare să spun că ar fi reprezentat o avere.

Farrell chicoti și eliberă un rîgîit modest. Fața lui semăna atît de mult cu prototipul irlandez, prelung și cu buza de sus pronunțată, încît părea aproape o glumă, și iradia tristețe — ceva indefinit, boțit, epuizat și resemnat, care mă făcea să reflec-

Editori Independenți din România

tez, ușor îndurerat, asupra bețiilor lui singuratice de la birou, a sesiunilor sale de seară cu Yeats și Hopkins, a plicticoasei navete cu metroul pînă la Ozone Park. Brusc, am știut că nu-l voi mai vedea niciodată.

— Prin urmare intenționezi să scrii, zise el ; deci vrei să devii scriitor. Frumoasă ambiție ! am avut-o și eu. Sper, și mă voi ruga, ca tu să reușești ; să-mi trimiți un exemplar din prima ta carte. Unde te duci ca să începi să scrii?

— Nu știu, am răspuns. Nu știu decît că nu mai pot rămîne în lada de gunoi unde locuiesc acum. Trebuie să scap neapărat de acolo.

— Ah, cum îmi doream să scriu, își aminti el, nostalgic. Vreau să spun, să scriu poezie. Eseuri. Un roman bun. Nu un roman mare — ascultă-mă bine — știam că-mi lipsește geniul și ambiția pentru așa ceva — dar un roman bun, de o anumită eleganță și impecabil ca stil. Un roman la fel de bun ca, să zicem, *Podul de la San Luis Rey* [1] sau *Sosește moartea pentru arhiepiscop* [2] — ceva fără pretenții, dar de o calitate anume, apropiată de perfecțiune. Făcu o pauză, apoi continuă. Dar, dracu'știe cum, m-am trezit pe linie moartă. Sînt de vină, cred, anii lungi de muncă editorială, o muncă mai degrabă tehnică. Am fost distras de la țelul meu, ca să mă ocup de ideile și de cuvintele altora, nu de ale mele, ceea ce nu te duce cîtuși de puțin la un efort creator. În ultimă instanță. Iarăși se opri, privind resturile de culoarea chihlimbarului din pahar. Sau, poate, chestia asta m-a tras pe linie moartă, zise, cu regret. Pileala. Pocalul ăsta plin cu visuri de o sută de grade tărie. Oricum, n-am devenit scriitor. N-am devenit romancier sau poet ; cît despre eseuri, n-am scris, decît unul singur în toată viața mea. Știi despre ce?

— Nu ; despre ce?

— Era pentru *Saturday Evening Post*. O mică anchetă pe care le-am trimis-o, despre o vacanță petrecută cu soția mea, în Quebec. Nu merită să-ți povestesc. Dar am primit ca drept de autor două sute de dolari și, două sau trei zile, am fost cel mai fericit scriitor din America. Da, păi . . . Păru copleșit de o melancolie uriașă și vocea i se pierdu. Am fost tras pe linie moartă, murmură el.

Nu știam în ce fel să reacționez la mîhnirea lui, periculos de apropiată de durere, și, continuînd să-mi îndes lucrurile în servietă, n-am putut spune decît:

— În orice caz, sper să ținem legătura unul cu altul.

Știam bine că nu aveam să ne ținem de cuvînt.

— Sper și eu, răspunse Farrell. Aș vrea să fi ajuns să ne cunoaștem mai bine. Pironindu-și ochii în pahar, se cufundă într-o liniște prelungită în așa măsură încît începu să mă enerveze. Aș vrea să fi ajuns să ne cunoaștem mai bine, repetă el, încet, în cele din urmă. De multe ori m-am gîndit să te invit la mine acasă, în Queens, să luăm cina împreună dar mereu am amînat. Iarăși linia moartă. Știi că-mi amintești foarte mult de fiul meu?

— Nu știam că aveți un fiu, am spus eu, surprins. Îl auzisem pe Farrell, făcînd odată o aluzie întîmplătoare și criptică la «starea lui de bărbat fără copii» și din asta trăsesem concluzia firească că nu fusese, cum se spune, binecuvîntat cu urmași. Curiozitatea mea se oprise acolo. În atmosfera de impresonalitate înghețată de la *McGraw-Hill* orice interes, oricît de nevinovat, pentru viața particulară a celorlalți, era considerat o necuviință, dacă nu de-a dreptul o pornografie.

— Credeam că ! . . . am început.

— O, am avut, într-adevăr, un băiat. Brusc, vocea lui deveni un țipăt, făcîndu-mă să tresar cu amestecul de furie și tînguire care răsuna în ea. Rachiul desferecase în el toate furiile celtice cu care-și ținea conclavul zilnic în trista perioadă de după

[1] De Thornton Wilder.
[2]. De Willa Cather

ora cinci după amiaza. Se ridică în picioare și șonticăi pînă la fereastră, privind, în lumina amurgului, incomprehensibilul miraj al Manhattanului incendiat de soarele muribund. Am avut într-adevăr un băiat, repetă el. Edward Christian Farrell. Era cam de vîrsta ta, avea douăzeci și doi de ani și dorea să devină scriitor. Era . . . era un *prinț* al limbii, fiul meu. Avea un talent care l-ar fi fermecat ușor pe însuși Satana și unele din scrisorile lui — unele din scrisorile acelea lungi, pătrunzătoare, inteligente și amuzante — erau cele mai izbutite din cîte s-au scris vreodată. O, era un prinț al limbii, băiatul ăla !

Ochii i se umplură de lacrimi. Pentru mine, clipa fu paralizant de stînjenitoare, una dintre clipele acelea ce apar din cînd în cînd în viață, dar din fericire rar. Un om aproape străin vorbește cu tînguire în glas, la timpul trecut, despre o persoană iubită, punîndu-și în încurcătură ascultătorul. Se subînțelege, fără îndoială, că persoana dispărută a murit ! Dar stai ! Nu-i oare posibil să fi plecat în lumea largă, victimă a amneziei, sau să fi devenit un delicvent silit să ia drumul exilului? Sau poate lîncezea acum patetic, într-un azil pentru lunatici, astfel încît folosirea timpului trecut nu era decît un trist eufemism?

Cînd Farrell începu să vorbească din nou, fără a-mi oferi nici acum vreo indicație despre soarta fiului său, i-am întors spatele, rușinat și mi-am văzut de împachetat.

— Poate c-aș fi suportat-o mai ușor dacă n-ar fi fost singurul meu copil. Dar, după nașterea lui Eddie, Mary și cu mine n-am mai putut avea copii. Brusc se opri. Ah, dar nu ții neapărat să auzi . . .

M-am întors înspre el din nou.

— Ba nu, continuați vă rog, i-am spus.

Suferea, din cîte se părea, de o acută nevoie de a vorbi, și, fiind un om de treabă de care-mi plăcea, mai mult, unul care, într-un fel, mă identificase cu fiul lui, simțeam c-ar fi o mojicie din parte-mi să nu-l încurajez să se descarce. Vă rog continuați, am repetat.

Farrell își turnă încă o porție zdravănă de secărică. Era deja bine grizat și articula vorbele cam greoi, iar fața-i de ființă de interior, pistruiată, arăta tristă și trasă, în lumina palidă.

— E absolut adevărat că-ți poți retrăi propriile tale aspirații prin viața unui copil. Eddie s-a dus să studieze la Columbia, și, printre lucrurile care m-au umplut de încîntare, a fost și felul în care s-a îndrăgostit de cărți, talentul său pentru cuvinte. La nouăsprezece ani — *nouăsprezece*, reține — publicase o schiță în *The New Yorker*, iar Whit Burnett îi cumpărase o povestire pentru *Story*. Cred că era printre cei mai tineri colaboratori din istoria revistei. Ochiul lui explică totul, înțelegi, ochiul. (Farrell își vîrî aproape arătătorul în ochi. Știa să privească lumea, mă înțelegi, vedea lucrurile pe care noi ăștialalți nu le vedem și le făcea vii și proaspete. Mark Van Doren mi-a scris un bilețel minunat — de fapt, cel mai grozav din lume — ca să-mi spună că Eddie, dintre toți studenții pe care-i avusese, poseda cel mai strașnic talent înnăscut de scriitor. Mark Van Doren, imaginează-ți ! Asta omagiu, da ! Ce părere ai?

Mă iscodi cu privirea, căutînd parcă o confirmare.

— Da, un adevărat omagiu, am răspuns eu, aprobator.

— Și-apoi — apoi în 1943, a intrat în infanteria marină. Spunea că preferă să se înscrie voluntar decît să-l recruteze. Iubea sincer aureola legendară a corpului de *mariners*, deși era o fire prea sensibilă ca să aibă iluzii despre război. Război ! Scuipă cuvîntul cu dezgust, ca pe o obscenitate de zile mari, și conteni o clipă, pentru a închide ochii și a da din cap cu durere. Pe urmă, privindu-mă, continuă:

— Războiul l-a dus în Pacific, unde a luat parte la luptele cele mai crîncene Ar trebui să-i citești scrisorile, scrisori minunate, vesele, pline de elocvență, fără urmă de autocompătimire. Nici măcar o singură dată, nu s-a îndoit că se va întoarce acasă și va continua să învețe la Columbia pînă la absolvire, pentru a deveni apoi scriitor. Și apoi, acum doi ani, pe insula Okinawa, l-a împușcat un franctiror. În cap. Era în iulie și lichidau ultimele cuiburi de rezistență. Probabil c-a fost printre ultimii infanteriști marini care au murit în război. Ar fi ajuns caporal. A cîștigat Steaua de bronz. Nu știu de ce a trebuit să se întîmple. Dumnezeule, nu știu de ce s-a întîmplat! De ce oare, Dumnezeule? !

Farrell plîngea, nu în hohote, ci cu lacrimi sincere, scînteietoare care-i țîșneau de pe marginea pleoapelor, și m-am îndepărtat de el cu un sentiment atît de puternic de rușine și umilință încît și acum, după ani de zile, pot retrăi senzația ușor febrilă, ușor grețoasă, care m-a năpădit atunci. Lucru greu de înțeles astăzi, poate, căci scurgerea a treizeci de ani, ca și cinismul și oboseala create de mai multe războaie americane barbare ar putea arunca o lumină de romantism desuet asupra reacției mele. Rămîne însă faptul că întocmai ca și Eddie Farrell, fusesem și eu în infanteria marină, că mă înflăcărasem, ca și el, din dorința de a deveni scriitor și expediasem acasă din Pacific, epistole scrise cu sînge din inima mea, conținînd același amestec ciudat de pasiune, umor, disperare și dulce speranță pe care numai tinerii obsedați de întîlnirea iminentă cu moartea îl pot trăi și reda. Și mai tare mi se strînge inima cînd îmi amintesc că fusesem și eu pe Okinawa, la numai cîteva zile după dispariția lui Eddie (cine știe, mi-am zis, dacă nu trecuseră o oră-două, de la rănirea lui mortală) fără să am de înfruntat vreun dușman și nici teama măcar sau primejdia, căci prin milostivenia istoriei, tot ce m-a întîmpinat a fost o priveliște orientală, răvășită, dar pașnică, prin care aveam să cutreier neamenințat și neatins, în acele ultime, scurte săptămîni dinainte de Hiroshima. Amarul adevăr e că în tot acel timp n-am auzit nici măcar o singură împușcătură trasă la furie, și, deși eram favoritul norocului, în ceea ce privește propria mea piele, cel puțin, n-am putut trece peste sentimentul că fusesem privat de un spectacol teribil și măreț. E sigur că nimic nu m-a impresionat atît de puternic, în legătură cu această experiență de viață — sau cu lipsa ei — ca scurta și dezarmanta poveste a lui Farrell despre fiul său Eddie, care-mi părea jertfit pe pămîntul Okinawei ca eu să pot trăi și scrie. Văzîndu-l pe Farrell cum șade și plînge în lumina asfințitului, m-am simțit neînsemnat și redus ca proporții și n-am putut spune nimic.

Farrell se ridică, ștergîndu-și ochii de lacrimi și rămase lîngă fereastră, cu privirea pierdută deasupra fluviului Hudson, împurpurat de soare, unde conturile neclare a două vapoare uriașe se tîrau cu o mișcare de melc spre Narrows. În jurul indiferentelor streșini ale blocului *McGraw-Hill*, vîntul de primăvară fluiera ca o armată de demoni. Vocea lui Farrell, cînd vorbi, părea că vine din depărtare, respirînd o disperare imposibil de pus în cuvinte:

« Tot ce respectă omul pe pămînt
Durează-o clipă sau poate o zi . . .
Chemarea solului, pasul soldatului
Sînt gloria și puterea lui totodată;
Orice flacără se aprinde în noapte,
Inima omului e torța ce-o hrănește . . . »

Pe urmă se întoarse spre mine, spunîndu-mi:

— Fiule, scrie cît de mult te țin măruntaiele. Și, clătinîndu-se pe coridor, dispăru pentru totdeauna din viața mea.

Îmi amintesc cu remarcabilă claritate de primele săptămîni petrecute sub acoperișul Yettei. De neuitat rămîne, întîi și-ntîi, iureșul magnific de energie creatoare, abandonul inocent și tineresc, cu care, în scurtă vreme, am reușit să aștern pe hîrtie primele cincizeci-șaizeci de pagini ale cărții. Niciodată n-am scris repede, sau cu ușurință, și nici atunci n-a fost altfel; trebuia să caut îndelung cuvîntul potrivit, sufeream din pricina ritmurilor și subtilităților fastuoasei dar nesupusei, rebarbativei noastre limbi; eram, cu toate acestea, pradă unei ciudate, cutezătoare încrederi în mine însumi și scriam de zor, în timp ce personajele cărora începusem să le schițez existența păreau a prinde viață proprie, iar atmosfera înăbușitoare a verii aceleia din Virginia riverană, dobîndea o realitate aproape perceptibilă și minuia ochiul, ca și cum ar fi rulat în fața mea pe film, în tulburătoare imagini tri-dimensionale colorate. Cît de prețioasă îmi este astăzi ipostaza aceea a mea dintr-o vreme trecută, încovoiat deasupra pupitrului, în odaia aceea de un roz radios, șoptind melodios (cum fac și acum) formulele și frazele inventate, încercîndu-le cu buzele, ca un versificator obsedat și rămînînd, tot timpul, superb de mulțumit de siguranța că fructul acelei fericite osteneli, oricîte deficiențe ar fi avut, va fi cea mai importantă și mai impresionantă dintre strădaniile omenești. Romanul! Binecuvîntatul Roman! Sacrul Roman! Atotputernicul Roman! O, Stingo! Cît îți invidiez acele îndepărtate după amieze din Era Primului Roman (cînd îmi trebuia să treacă atît de mult pînă la vîrsta mijlocie, pînă la mareele somnoroase, încete, ale inaniției, plictiselii sumbre față de literatură ale necontenitei perieri a ego-ului și ambiției; era epoca cînd fiecare liniuță, fiecare punct și virgulă, erau înscrise pe hîrtie cu un dor nestăvilit și aveai încrederea unui copil mic în frumusețea pe care erai chemat s-o faci să strălucească!)

Îmi mai amintesc foarte bine că primele zile din casa Yettei s-au scurs într-un plăcut sentiment de tihnă și securitate, un sentiment cu totul nou pentru mine, izvorît și el, sînt sigur, din întîlnirea cu Sophie și cu Nathan. În duminica aceea, în camera Sophiei, simțisem mijind senzația de bună-stare. Cît timp bîzîiam în stupul de la McGraw-Hill, retragerea mea din mijlocul oamenilor, într-o lume a fanteziei și singurătății, avusese în ea ceva bolnăvicios, autoflagelator; pentru firea mea, era de asemenea ceva nefiresc, deoarece sînt în general o persoană sociabilă, înclinată destul de firesc spre prietenie și în egală măsură paralizată de teroarea de solitudine, care-i îndeamnă pe oameni fie să se însoare, fie, de pildă, să se înscrie la clubul « Rotary ». Pe atunci, în Brooklyn, ajunsesem într-o stare cînd aveam nevoie neapărată de prieteni; și-i găsisem, alinîndu-mi astfel angoasele îndelung acumulate și reușind să mă pun pe treabă. Se înțelege că numai persoana cea mai acrimonioasă, reclusul cel mai înveterat își poate sfîrși zilnic munca grea, fără a se gîndi cu groază la perspectiva unei odăi care să nu fie nimic altceva decît un recipient al liniștii, cu patru pereți goi. Nu înainte de a-mi fi așternut în scris micul, concisul și consternatul meu tablou funebru, atît de pătruns de dezolare și de omenescul simț al ireparabilului, am socotit că-mi cîștigasem dreptul la cîteva beri și la tovărășia lui Nathan și a Sophiei.

A fost necesar, cu toate acestea, să treacă un timp — cîteva săptămîni de fapt — pînă să pot trăi încă odată, cu noii mei amici, o clipă de aceeași intensitate emoțională ca aceea care amenințase să ne mistuie pe toți la prima noastră întîlnire. Cînd a izbucnit din nou, furtuna a fost teribilă — mult mai amenințătoare decît gîlceava și clipele negre de dinainte — și revenirea ei explozivă aproape că m-a năucit. Asta, însă, s-a întîmplat mai tîrziu. Deocamdată propășeam ca o floare în elementul ei, plin de mulțumirea mea creatoare, o prelungire florală a camerei roz în care locuiam. Un bujor involt, desfăcîndu-și petalele. Încă ceva: nu mai erau motive ca să mă tulbure zgomotul furtunos, venind de la etaj, al actului lor sexual. Aproape un an de zile, cît Sophie și Nathan își păstraseră camerele de la etaj, coabitaseră într-un mod intim-

plător, destul de flexibil, fiecare cu odăi separate, împărțind însă acel pat care, la momentul oportun, le părea mai convenabil sau mai la îndemînă.

Am putea considera drept o reflecție asupra severei moralități a perioadei faptul că, în ciuda atitudinii destul de tolerante a Yettei față de sex, Sophie și Nathan se simțeau obligați să locuiască, tehnic vorbind, separat — despărțiți de cîțiva pași, pe acel coridor acoperit cu linoleum — în loc să stea împreună într-una dintre încăperile lor comode, pentru a nu mai trebui să joace, de ochii lumii, rolurile a doi prieteni devotați, cărora poftele trupești le sînt cu totul străine. Era încă epoca respectuoaselor legături matrimoniale și a recei, marmoreenei legitimități ; iar apoi, să nu uităm, ne aflam în Flatbush, un colțișor la fel de devotat formelor extreme ale decenței și pîndei dintre vecini ca și ultimul orășel din inima continentului american. Casa Yettei și-ar fi asigurat o reputație proastă dacă s-ar fi aflat că doi « necăsătoriți » locuiau acolo împreună. Așa că holul de la etaj era pentru Sophie și Nathan doar un scurt ombilic legînd, cumva, jumătățile separate ale unui mic apartament alcătuit din două camere. Pentru mine locuința devenise astfel mai pașnică și mai tăcută, deoarece prietenii mei își schimbaseră atît tabietul culcării, cît și asurzitoarele ritualuri amoroase, mutîndu-se cu totul în patul din încăperea lui Nathan — o odaie la fel de veselă ca a Sophiei, dar puțin mai răcoroasă, susținea Nathan, mai ales că venea vara. Slavă Domnului, mi-am spus eu, s-a terminat cu punctele culminante pline de vociferări, care-mi deranjau munca și liniștea.

În acele săptămîni de la început reușisem destul de bine să-mi maschez iubirea pentru Sophie. Îndiguisem cu atîta grijă focurile pasiunii mele pentru ea, încît sînt sigur că nici ea, nici Nathan n-au avut cum detecta foamea mocnită de care sufeream în fiecare moment petrecut în prezența ei. În primul rînd, la vîrsta aceea, lipsa mea de experiență era rizibilă și, privind competiția sexuală prin prisma eticii sportive, n-aș fi făcut, Doamne ferește, ochi dulci unei femei care-și dăduse deja inima altuia. Pe de altă parte mai exista aspectul simplu dar pentru mine covîrșitor, al diferenței de vîrstă dintre mine și Nathan. Un aspect cîtuși de puțin banal. Cînd ai nu mult peste douăzeci de ani, o diferență de cîțiva ani contează mult mai mult decît mai tîrziu ; faptul că Nathan mergea pe treizeci, în timp ce eu aveam douăzeci și doi, îl făcea să pară, în ochii mei, mult mai « bătrîn » decît ar fi fost dacă, de pildă, am fi fost trecuți amîndoi de patruzeci de ani. Trebuie să adaug imediat că și Sophie era cam de vîrsta lui Nathan. Luînd în considerare toate acestea, împreună cu stilul de comportare total dezinteresat pe care-l adoptasem, sînt aproape singur că nici Sophiei nici lui Nathan nu le-a trecut vreodată prin minte că aș putea fi un aspirant serios la iubirea ei. Prieten, da. Dar iubit? Amîndoi s-ar fi prăpădit de rîs. Atitudinea aceasta explică de ce Nathan nu ezita niciodată să mă lase singur cu Sophie, ba chiar ne încuraja să stăm împreună ori de cîte ori lipsea de acasă. Avea perfectă dreptate să fie atît de încrezător, în special în primele săptămîni, deoarece Sophie și cu mine nu ajungeam niciodată mai departe de atingerea întîmplătoare a degetelor, în ciuda dorințelor mele arzătoare. Încetul cu încetul, am învățat din ce în ce mai bine rolul de ascultător și sînt convins că detașarea mea castă și vicleană mi-a permis pînă la urmă să aflu despre Sophie și despre trecutul ei la fel de multe lucruri cîte știa și Nathan (poate chiar mai multe) . . .

Sophie fusese arestată cîndva în mijlocul lui martie 1943. La cîteva zile după ce gărzile ucrainiene îl omorîseră pe Josef. O zi cenușie, cu răbufniri în vînt și nori tîrîtori, întruchipînd, în formele lor, asprimile iernii. Sophie își amintea că era tîrziu după amiază. Cînd rapidul tren electric de numai trei vagoane se opri icnind, undeva la marginea Varșoviei, simți ceva mult mai puternic decît o simplă premoniție.

Era o siguranță — siguranța că va fi trimisă într-un lagăr. Inspăimîntătorul gînd îi trecu prin minte chiar înainte ca agenții Gestapoului — șase sau șapte oameni — să intre în vagon și să le ordone tuturor să coboare. Știa că e o *lapanka* — o razie — de care se temuse și pentru care se pregătise chiar din clipa cînd vagonul stil tramvai se oprise brusc ; ceva din bruschețea aceea și din rapida scădere a vitezei, prevestea tragedia. Catastrofa se putea ghici și din fumul acru, metalic, scos de roțile ce alunecaseră scrîșnind pe șine, și din felul în care, simultan, călătorii aflați pe scaune sau în picioare în acel tren supraaglomerat, fură azvîrliți înainte, încercînd cu disperare dar zadarnic să se agațe de ceva. Asta nu-i un accident, gîndi ea, e poliția nemților. Apoi auzi urletul-comandă : « *Raus* » !

Au găsit aproape imediat jambonul de douăsprezece kilograme. Stratagema folosită — legase pachetul, învelit în ziar, de corp sub rochie, în așa fel încît să se creadă că e însărcinată — era de acum îndeajuns de răsuflată ca să atragă atenția asupra ei, mai degrabă decît să-i ajute să scape ; o pusese, totuși, în aplicare la îndemnul țărăncii care-i vîndu-se carnea : « Cel puțin poți să încerci », spusese ea. « Dac-ai s-o transporți la vedere, te vor prinde fără îndoială. Și-apoi ai haine și înfățișare de intelectuală, nu de *baba* de la țară. E și asta un avantaj ». Sophie însă, nu prevăzuse o *lapanka* atît de serioasă. Curînd huiduma de la Gestapo, proptind-o cu spatele de un perete umed de cărămidă, fără să facă nici cel mai mic efort de a-și ascunde disprețul față de neghioaba ei șmecherie de polacă, scoase din buzunarul hainei un briceag și introduse lama cu delicatețe aproape firească, relaxată, în umflata placentă falsă, rînjind în același timp. Sophie își amintea că răsuflarea nazistului mirosea a brînză și că în clipa cînd tăișul briceagului intra în pulpa porcului nu demult sacrificat, îi șoptise încet : «Nu știi, spuneai, *Liebchen ?* ». În teroarea ei nu rosti decît o platitudine disperată dar, pentru efortul depus, fu lăudată că vorbește perfect germana.

Nu se îndoia că va fi torturată dar, ca prin minune, scăpă de asta. În ziua aceea, după cîte s-ar fi spus, nemții erau angajați într-o operație haotică, de mare anvergură ; pe toate străzile sute de polonezi se pomeneau strînși grămadă și arestați, așa că delictul comis de ea (contrabandă de carne, un lucru grav) care, în alte împrejurări, nu încape îndoială, i-ar fi atras un interogatoriu foarte serios, de data asta fu uitat sau scăpat din vedere în confuzia generală. Ceea ce nu înseamna nicidecum că Sophie și șunca ei trecuseră nebăgate în seamă. La infamul cartier general al Gestapoului — teribil simulacru varșovian al antecamerei infernului — șunca zăcea, dezvelită și lucind rozaliu, pe un birou situat între ea, încătușată, și un zelator hiperactiv, cu monoclu, care semăna aproape leit cu Otto Kruger și voia să știe neapărat din ce sursă provenea marfa. Interpreta lui, o tînără poloneză făcu o criză de tuse. « Tu fii contrabandistă ! » zise el tare, într-o poloneză șchioapă, și, cînd răspunse în nemțește, Sophie primi cel de al doilea compliment al zilei. Un zîmbet nazist unsuros, plin de molari, de curînd extras dintr-un film american, producția 1939. Dar asta nu era nici măcar o glumă. Nu-și dădea oare ea seama de gravitatea actului ei, nu știa că orice fel de carne, dar în special carnea de o calitate atît de bună, era destinată Reichului? Cu o unghie lungă și tăioasă desprinse o bucată grea de șuncă și o vîrî în gură. O mestecă. *Hochqualitätsfleisch*. Vocea-i deveni brusc aspră, un mîrîit. De unde avea asemenea carne? Cine-o aproviziona? Sophie se gîndi la sărmana țărancă, știind ce soartă tristă o așteaptă și, încercînd să cîștige timp, răspunse :

— Nu era pentru mine, domnule, șunca asta. E pentru mama, care locuiește în cealaltă parte a orașului. E grav bolnavă de tuberculoză. Ca și cum un sentiment atît de altruistic ar fi putut avea vreun efect asupra acelui nazist cu aspect de caricatură, asediat deja de necontenite bătăi în ușă și de țîrîitul agresiv al telefonului. Zbuciumată zi pentru nemți și *lapanka* lor.

Asociația Scriitorilor Independenți din România

— Ce-mi pasă mie de mama dumitale ! urlă el. Vreau să știu de unde ai făcut rost de carnea asta ! Dacă nu-mi spui pe loc, am să pun să te bată, pînă scot tot ce vreau din tine ! Dar bătăile în ușă se țineau lanț, alt telefon se puse pe sunat și atmosfera din micul cabinet deveni asemănătoare cu aceea a unei celule dintr-un ospiciu de nebuni. Ofițerul zbieră unui subordonat s-o ducă de-acolo pe « cățeaua aia leșească » și, din acel moment, Sophie n-a mai văzut niciodată nici pe acel neamț, nici bucata ei de șuncă.

Într-o zi obișnuită, poate nici n-ar fi prins-o. Această ironie a soartei nu-i da pace, bîntuindu-i gîndurile, în timp ce aștepta într-o celulă scăldată în semi-bezna, împreună cu încă zece cincisprezece varșovieni, bărbați și femei, necunoscuți cu toții. Cei mai mulți — deși nu toți — erau tineri, oameni între douăzeci și treizeci de ani. Ceva din comportarea lor — poate solidaritatea fermă, neclintită, a tăcerii lor, — îi spunea că sînt membri ai Rezistenței, Ostași ai A. K. — *Armia Krajowa. Armata Țării*. Dintr-o dată îi trecu prin gînd că, dac-ar fi așteptat o zi (cum și intenționase) amînînd plecarea la Nowy Dwor de unde cumpărase șunca, nu s-ar fi aflat în trenul acela, care, își dădea ea seama acum, fusese oprit pentru a-i aresta pe membrii Rezistenței aflați printre pasageri. Aruncînd o plasă mare, ca să scoată cît mai mulți pești de o mărime excepțională, naziștii prinseseră și tot felul de zvîrlugi mici dar interesante, și Sophie făcea și ea azi parte din pradă. Așezată pe podeaua de piatră (se făcuse miezul nopții), înnebunită de disperare, se gîndea la copii, la Jan și Ewa, rămași singuri acasă, fără supraveghere. Pe coridoarele de lîngă celulă zarva și vînzoleala nu conteneau o clipă: se auzea tîrșiit de picioare și un du-te vino de trupuri omenești, pe măsură ce închisoarea se umplea mai departe de victimele razziei din ajun. Odată, prin deschiderea zăbrelită a ușii de deasupra ei, reuși să întrevadă un chip cunoscut și își simți inima plumb. Pe fața aceea șiroia sîngele. Era fața unui tînăr pe care-l știa numai după numele mic — Wladyslaw, redactorul unui ziar ilegal, vorbise cu el de cîteva ori în apartamentul Wandei și al lui Jozef, vecinii ei. Fără să știe de ce, avu convingerea, în momentul acela, că și Wanda se află printre arestați. Apoi îi veni o altă idee. Sfîntă Fecioară, șopti ea, rugîndu-se instinctiv, și simți cum gîndul îi stoarce toate puterile, lăsînd-o slabă ca o frunză udă: șunca (lăsînd de o parte faptul că trecuse de mult prin fălcile Gestapoului) avea să fie dată uitării ; și propria ei soartă era de-acum legată de soarta acestor membri ai Rezistenței. Gîndul că un asemenea destin putea să o pască o copleși ca un presentiment negru, îndeajuns de copleșitor ca să facă din cuvîntul « groază » un palid eufemism.

Noaptea trecu fără ca Sophie să închidă un ochi. În celulă era frig și domnea o întunecime de mormînt — nu-și putea da seama decît de faptul că forma omenească — ghemuită lîngă ea cîndva în primele ore ale dimineții — era a unei femei. Cînd zorile începură să pătrundă printre zăbrele, simți un șoc, deși nu o miră cu adevărat să constate că femeia moțăind alături era Wanda. În lumina incertă distinse cu greutate o vînătaie mare — pe obrazul Wandei ; era un stigmat respingător, pe care Sophie îl asociă cu un ciorchine de struguri negri striviți. Avu instinctul s-o trezească, apoi se răzgîndi, șovăi și-și retrase mîna ; în aceeași clipă Wanda se deșteptă și gemu, apoi clipi, uitîndu-se în ochii Sophiei. Niciodată n-avea să uite expresia aceea uimită de pe fața zdrobită a Wandei.

— Zosia ! exclamă ea, îmbrățișînd-o. Zosia ! Pentru Dumnezeu, ce cauți *tu* aici ?

Sophie izbucni în lacrimi, hohotind cu atîta disperare și tristețe pe umărul Wandei, încît trecură minute în șir mai înainte ca ea să poată murmura un cuvînt. Forța răbdătoare a Wandei îi făcea bine, ca deobicei, șoaptele ei de alinare, mîngîierile palmelor ei pe umeri aveau căldura unei dragoste de soră, de mamă sau a unei surori de caritate ; în brațele ei, Sophie ar fi putut să-și găsească somnul imediat. O chinuia însă o prea mare neliniște și, recîștigîndu-și stăpînirea de sine, începu să spună

suspinînd, povestea arestării sale. Sfîrși în cîteva secunde. Își auzi cuvintele țîșnind unul după altul, îngrămădindu-se cu nerăbdare, conștientă de graba cu care simplifica, de nevoia arzătoare de a primi în sfîrșit un răspuns la întrebarea care de douăsprezece ore încheiate îi răscolea — literalmente — măruntaiele.

— Dar copiii, Wanda? Jan și Ewa? Sînt bine?

— Da, sînt bine. Și ei sînt pe undeva pe-aici. Naziștii nu le-au făcut nici un rău. Au arestat pe toți locatarii din imobil — pe toți, inclusiv copiii tăi. Au curățat totul.

Trăsăturile ei puternice, aspre, răvășite acum de înfiorătoarea vînătaie, fură întunecate de o expresie de crîncenă suferință.

— O, Doamne, ce mulți membri ai mișcării au fost ridicați astăzi ! Știam eu că nu vom mai rezista mult după ce l-au omorît pe Jozef ! Un adevărat dezastru.

Cel puțin copiii nu pățiseră nimic. O binecuvîntă pe Wanda, simțind o dulce ușurare. Pe urmă nu-și putu reține impulsul: își lăsă degetele să se plimbe peste obrazul desfigurat, peste carnea contuzionată, împurpurată, umflată, dar n-o atinse și-și retrase în cele din urmă mîna. Se pomeni din nou plîngînd.

— Ce ți-au făcut Wanda, draga mea, șopti ea.

— O stîrpitură de gestapovist mi-a dat brînci pe scări și apoi m-a călcat în picioare. Oh, neno . . . Își ridică ochii, dar înjurătura pe care se pregătea s-o rostească i se topi pe buze. Nemții erau blestemați fără încetare de atît de multă vreme încît cea mai murdară anatemă, indiferent cît de originală, ar fi părut searbădă ; mai bine să amuțească limba.

— Nu doare prea rău, nu cred că-i rupt nimic. Sînt sigură că pare mai gravă decît o simt eu. Își trecu iarăși brațul pe după umerii Sophiei, scoțînd mici suspine de încurajare. Sărmana Zosia ! Tocmai tu să pici în capcana lor ticăloasă !

Wanda ! Cum ar fi putut oare Sophie să-și explice vreodată, sau să-și definească sentimentul ei pentru Wanda — un amestec de iubire, invidie, neîncredere, dependență, ostilitate și admirație? Semănau atît de mult în unele privințe, și totuși erau atît de deosebite ! Vraja dulce a muzicii, care le fermeca pe amîndouă, le atrăsese de la început una spre cealaltă. Wanda venise la Varșovia pentru a studia canto la Conservator, dar războiul îi spulberase toate aspirațiile, ca și pe ale Sophiei. Cînd, întîmplător, Sophie se mută în aceeași casă în care locuiau Wanda și Jozef, spiritele unor Bach și Buxtehude, Mozart și Rameau le cimentară prietenia. Wanda era o fată înaltă, cu o carură atletică și brațe și picioare băiețești, grațioase, și cu părul foarte roșu. Avea ochii cei mai izbitori pe care Sophie îi văzuse vreodată, de un albastru limpede ca safirul. Obrazul îi era un norișor de pistrui chihlimbarii. O bărbie poate puțin prea proeminentă anula impresia de frumusețe perfectă, dar exista pe obrazul ei o vioiciune, o intensitate luminoasă care provoca uneori în ea schimbări spectaculoase: iradia, devenea toată scîntei și foc (Sophie se gîndea deseori la cuvîntul *fougueuse*), ca părul ei aprins.

Sophie și Wanda aveau cel puțin un lucru în comun din punctul de vedere al educației: amîndouă fuseseră crescute într-o atmosferă de germanism entuziast. Wanda avea chiar un nume teutonic de rezonanță transcendentală — Muck-Horch von Kretschmann — rezultat al faptului că se născuse la Lodz — unde influența Germaniei asupra comerțului și industriei, în special textile, fusese pătrunzătoare, dacă nu totală —, dintr-un tată german și o mamă poloneză. Tatăl ei, fabricant de articole ieftine din lînă, o pusese să învețe nemțește de mică : ca și Sophie vorbea germana fluent și fără accent, dar în inimă și suflet se considera poloneză. Sophie n-ar fi crezut că pieptul unui om poate adăposti un patriotism atît de înflăcărat, nici măcar în Polonia ei, plină de patrioți neînfricați. Wanda era ca o reîncarnare a tinerei Rosa Luxemburg, pe care o adora. Nu pomenea decît rar de tatăl ei, și nu încerca niciodată să explice de ce renunțase pentru totdeauna la partea germană

a ascendenței ei ; Sophie nu știa decît că Wanda respiră și visează ideea unei Polonii libere —, și, mai cu înflăcărare, a unui proletariat polonez eliberat după război — și patima asta făcuse din ea una dintre cele mai neclintite, fidele membre ale Rezistenței. Era neînfricată, neadormită, inteligentă — o adevărată bombă incendiară. Perfecțiunea cu care vorbea limba hoardelor cotropitoare, adăugîndu-se zelului ei și celorlalte multe calități, făcea ca Wanda să fie de neprețuit pentru mișcarea de rezistență. Știind că Sophie vorbea, ca și ea, germana cu o abilitate înnăscută, dar refuza să-și pună acest talent în serviciul Rezistenței, Wanda își pierduse la început răbdarea cu ea, iar mai tîrziu, cele două prietene ajunseră, din pricina asta, în pragul unei rupturi definitive. Căci Sophie avea o teamă adîncă, agonizantă, mortală de a se lăsa amestecată în lupta ilegalistă împotriva naziștilor și neamestecul ei i se păruse Wandei nu doar nepatriotic, ci o adevărată lașitate morală.

Cu cîteva săptămîni înainte de razzie și de uciderea lui Josef, cîțiva membri ai *Armatei Țării* răpiseră o furgonetă a Gestapoului în orașul Pruszkow, nu departe de Varșovia. Camioneta conținea o adevărată comoară de planuri și documente, și Wanda își dăduse seama dintr-o privire că dosarele groase, voluminoase, adăposteau secrete dintre cele mai importante. Erau însă foarte multe și se cereau traduse de urgență. Cînd Wanda o abordă, cerîndu-i să-i ajute la traducerea documentelor, Sophie nu fu nici atunci în stare să spună da, și vechea, dureroasa lor ceartă izbucni din nou.

— Eu sînt socialistă, spuse Wanda, iar tu n-ai nici un fel de credință. Mai mult, te crezi un fel de Cristos pe pămînt. Mie nu-mi pasă. Pe vremuri, Zosia, n-aș fi simțit pentru tine decît dispreț, dispreț și antipatie. Și-acum mai am prieteni care nu doresc să aibă nimic de-a face cu o persoană de teapa ta. Presupun, însă, că-s prea matură pentru a mai împărtăși acest punct de vedere. Urăsc stupiditatea rigidă a unora dintre tovarășii mei. Pe deasupra, îmi placi mult prea mult, după cum știu că-ți dai seama. Deci nu încerc să apelez la tine din rațiuni politice, nici măcar ideologice. Cu mulți dintre ei n-ai dori, oricum, să ai vreun amestec. Eu nu-s reprezentativă, dar ei nu sînt de loc genul tău — știi asta. În orice caz, nu toți membrii mișcării fac politică. Mă adresez ție în numele omeniei. Încerc să apelez la simțul tău pentru onoare, la calitatea ta de ființă omenească și de poloneză.

La acest punct Sophie — cum făcea de obicei cînd se înflăcăra Wanda — îi întorsese spatele, fără a rosti vreun cuvînt. Privise prin fereastră peisajul dezolant al Varșoviei iernatice — clădiri sfărîmate de bombe și grămezi de moloz învelite în lințoliul (nu exista cuvînt mai adevărat) unei zăpezi sulfuroase, înnegrite de funingine, o imagine care făcuse cîndva să-i țîșnească lacrimi de durere dar acum nu mai izbutea să deștepte decît o apatie bolnăvicioasă, în așa măsură părea o dimensiune sumbră a urîțeniei și mizeriei zilnice a orașului răvășit de bombe, temător, înfometat, muribund. Dacă existau surburbii ale iadului, e sigur că arătau ca sălbăticia aceasta. Își sugea buricele degetelor julite. Nu putea găsi nici măcar mănuși ieftine de muncă. Truda fără mănuși la fabrica de carton gudronat îi distrusese mîinile: unul dintre degetele mari se infectase și o durea. Îi răspunsese Wandei:

— Ți-am spus și îți repet, dragă, nu pot. Nu vreau. Asta-i tot.

— Din același motiv, presupun?

— Da. De ce oare nu voia să înțeleagă Wanda că hotărîrea ei era fără întoarcere, să renunțe, să-i dea pace? O înnebunea atîta îndărătnicie.

— Wanda, zise ea moale, nu doresc să spun decît strictul necesar. Mi-e neplăcut să repet lucruri de care, ca persoană sensibilă, ar trebui să-ți dai singură seama. Dar — o spun din nou — în situația mea, cu copiii mei nu pot să risc.

— Și alte femei din *Armata Țării* au copii, întrerupse abrupt Wanda. Asta de ce nu-ți intră în cap?

— Ți-am mai spus o dată, eu nu sînt alte femei și nu fac parte din *Armata Țării*, replică Sophie, de data asta cu exasperare. Eu sînt eu însămi ! Trebuie să acționez cum îmi dictează conștiința. Tu n-ai copii, ți-e ușor să vorbești astfel. Nu pot primejdui viața copiilor mei. Și așa o duc destul de greu.

— Mi-e teamă, Zosia, că-i foarte urît din partea ta să te consideri la alt nivel decît ceilalți. Incapabilă să-ți sacrifici . . .

— M-am sacrificat, spuse amar, Sophie. Am pierdut deja un soț și un tată, iar mama mea moare de tuberculoză. Cîte sacrificii trebuie să fac, pentru numele Domnului? Wanda n-avea de unde să cunoască antipatia — sau să-i spunem indiferența — pe care o simțea Sophie față de soțul ei și tatăl ei, de trei ani răposați în mormintele lor de la Sachsenhausen ; totuși, ceea ce spusese reprezenta un argument destul de grăitor și Sophie văzu că Wanda își îmblînzește vocea în consecință. Glasul ei căpătă un ton aproape rugător.

— Înțelege Zosia, n-ai fi neapărat într-o poziție periculoasă. Nu ți s-ar cere să faci ceva cu adevărat riscant — nimic asemănător cu ceea ce fac alți tovarăși, ba chiar eu însămi. Avem nevoie doar de capul tău, de mintea ta. Cu germana pe care o știi, există atîtea lucruri neprețuite pentru noi, pe care le-ai putea face ! Să asculți emisiunile lor pe unde scurte, să traduci. Documentele alea furate ieri la Pruszków din furgoneta Gestapoului. Hai să nu ne mai ascundem după deget în legătură cu ele. Prețuiesc cît greutatea lor în aur, n-am nici o îndoială ! Iată un lucru la care aș putea ajuta eu, desigur, dar există atîtea altele și am o mie de alte chestii de făcut. Nu-ți dai seama, Zosia, cît de extraordinar de folositoare ai putea fi dacă am putea doar să-ți aducem aici, în cel mai mare secret, cîteva dintre documentele alea—nimeni n-ar bănui nimic. Se opri, apoi pe un ton și mai insistent: Trebuie să te mai gîndești Zosia. E de-a dreptul indecent din parte-ți. Gîndește-te cîte poți face pentru noi toți ! Gîndește-te la țara ta ! Gîndește-te la Polonia !

— Cobora amurgul. În tavan, un bec minuscul pulsa fără vlagă — zi norocoasă — altădată nu exista de loc lumină. De cînd se crăpase de ziuă, Sophie nu încetase să care grămezi de carton gudronat, și-și dădea acum seama că spatele o durea chiar mai tare decît degetul umflat și infectat. Se simțea, ca de obicei, murdară, plină de jeg. Cu ochii obosiți, plini parcă de nisip, aruncă o privire dezolantului peisaj urban peste care soarele nu arunca niciodată nici o scînteiere. Scoase un lung căscat de epuizare, nemaiascultînd vocea Wandei, mai bine zis nemaiauzind cuvintele rostite, care deveniseră stridente, răsunătoare, supărătoare, ca o predică. Se întreba unde e Josef, dacă se află în siguranță. Nu știa decît că urmărește pe cineva în alt cartier al orașului, ținînd coarda de pian încolăcită mortal sub haină — un băiat de nouăsprezece ani, ațintit asupra misiunii sale de moarte și răsplată. Nu era îndrăgostit de el, dar — ei bine, o interesa destul de mult, îi plăcea să-i simtă căldura trupului lîngă ea în pat și n-avea să se poată liniști pînă n-avea să-l știe întors. Sfîntă Fecioara Maria, se gîndi, ce mai existență ! Pe ulița urîtă de dedesubt — cenușie și noroioasă, lipsită de personalitate ca o pingea uzată de pantof — un pluton de soldați nemți tropăiau în vîntul puternic, cu gulerele tunicilor fluturînd, cu puștile atîrnate de umăr ; nepăsătoare, îi privi cum ajung la colț, cotesc, dispar pe o stradă unde știa că, dacă nu ar fi existat între ei o clădire bombardată, ar fi putut zări oțelul și fierul spînzurătorii publice de la marginea drumului — la fel de funcțională ca și suportul pe care vînzătorii de haine uzate își agățau marfa, cu o bară orizontală de care atîrnaseră, zvîrcolindu-se, nenumărați cetățeni ai Varșoviei. Și aveau să mai atîrne și să se zvîrcolească. *Dumnezeule, nu se va sfîrși odată?*

Era mult prea obosită pentru a încerca măcar să facă un banc prost, dar îi trecu prin minte — sau aproape — să se destăinuie Wandei, să-i răspundă prin ceva

ce-i rodea de mult inima: singurul lucru care m-ar putea atrage în lumea voastră ar fi radioul acela. Ar fi să ascult Londra. Dar nu buletinele de pe front. Nu știrile despre victoriile aliate, nici relatările despre lupta armatei poloneze, nici dispozițiile date de guvernul polonez în exil. Nimic din toate acestea. Nu, pur și simplu cred că mi-aș primejdui viața, așa cum faci și tu, și în plus mi-aș da o mînă sau un braț pentru a mai asculta măcar o singură dată *Così fan tutte* sub bagheta lui Sir Thomas Beecham. Ce idee șocantă, egoistă — își dădu seama de infinita ei lipsă de noblețe chiar cînd o concepu — dar n-avea ce face, exact asta dorea.

Pentru o clipă o năpădi un val de rușine pentru că putuse gîndi astfel, rușine că putuse cocheta cu o asemenea idee în aceeași locuință pe care o împărțea cu Wanda și Jozef, cu doi oameni curajoși, altruiști, al căror devotament pentru omenire și pentru compatrioții lor, a căror preocupare pentru evreii prigoniți, însemnau o negare a tuturor principiilor încarnate în tatăl ei. Deși ea însăși era fără prihană, se simțise întinată și nedreptățită în ultimul, obsedantul an, de legătura pe care o făcea lumea cu tatăl ei, și în special cu rușinosul lui pamflet, astfel că scurta prietenie cu această fată delicată și cu fratele ei îi adusese clipe de binecuvîntată purificare. Se înfioră ușor, iar febra rușinii se accentuă, deveni și mai fierbinte. Ce-ar fi gîndit ei dac-ar fi știut despre profesorul Bieganski, dac-ar fi știut că, vreme de trei ani purtase la ea un exemplar din pamfletul lui? Și cu ce scop? *Ce ce scop imposibil de mărturisit?* Pentru a-l folosi ce pe un mic atu, ca pe un posibil instrument de tîrguială cu naziștii, în caz că s-ar ivi necesitatea. Da, își spuse ea, da — nu există scăpare din faptul acela ignobil și dezonorant. Acum cînd Wanda nu contenea să vorbească despre datorie și sacrificiu, taina din sufletul ei o tulbura atît de mult încît, pentru a salva aparențele, o alungă din minte ca pe o rămășiță rău mirositoare. Își concentră din nou atenția la ce spunea Wanda:

— Vine o vreme în viață cînd toată lumea trebuie să se ridice și să dea socoteală. Tu știi că te consider un om minunat. Iar Jozef și-ar da viața pentru tine ! Vocea i se înăspri, începu s-o biciuiască dureros. Dar nu ne mai poți trata în felul ăsta ! Trebuie să-ți iei pe umeri răspunderea, Zosia ! A sosit momentul cînd nu mai poți pierde vremea cum vrei, cînd trebuie să iei o hotărîre !

Chiar atunci, jos în stradă, Sophie își zări copiii. Înaintau încet pe trotuar, discutînd cu seriozitate, dar cu gesturi jucăușe, cum fac toți copii. Cîțiva prieteni se strecurau pe lîngă ei în amurgul cețos, îndreptîndu-se spre casă ; unul dintre ei, un bărbat în vîrstă, bine înfofolit pentru a se apăra de vînt, se izbi de Jan, care făcu un gest obraznic cu mîna și-și văzu de drum apoi cu sora lui, explicînd, explicînd, cufundat adînc în conversație. Fusese s-o ia pe Ewa de la ora de flaut — care se ținea la voia hazardului, pe neașteptate uneori (în funcție de imperativele zilei) în subsolul unei clădiri devastate, aflată la cîteva cvartale depărtare. Profesorul, pe nume Stefan Zaorski, fusese flautistul Orchestrei simfonice din Varșovia și Sophie trebuise să se roage, să pledeze și să-l lingușească ca s-o ia pe Eva la ore ; în afara banilor pe care-i putea plăti Sophie — o sumă ridicolă — existau prea puține stimulente pentru ca un instrumentist rămas fără slujbă să dea ore în orașul acela mohorît și cenușiu — se găseau modalități mai bune (deși mai toate ilegale) de a-ți cîștiga traiul. Era grav infirm, suferind de o artrită la ambii genunchi, ceea ce nu ușura lucrurile. Însă Zaorski — bărbat încă tînăr și necăsătorit — se simțea atras de Sophie (ca mulți alți bărbați care o vedeau și se amorezau pe loc) și căzu la învoială, desigur pentru a putea să se desfete din cînd în cînd, admirînd frumusețea ei blondă. Pe lîngă asta, Sophie procedase cu o insistență calmă dar energică, convingătoare în cele din urmă, dîndu-i de înțeles lui Zaorski că nu poate concepe s-o crească pe Ewa fără să-i ofere o educație muzicală. Ar fi fost ca și cum ar fi spus nu vieții.

Flautul. Flautul fermecat. Într-un oraș al pianelor distruse sau dezacordate, părea instrumentul firesc pentru primii pași în muzică ai unui copil. Ewa iubea nebunește flautul și, după vreo patru luni, lui Zaorski începu să-i fie dragă fata. Uimit de talentul ei înnăscut, o înconjura cu atenție ca și cînd ar fi fost un copil minune (cum poate și era), o nouă Landowska, un nou Paderewski, un nou nume polonez de înscris în pantheonul muzicii — merse pînă acolo încît refuză, în cele din urmă, minuscula sumă pe care i-o putea plăti Sophie. Zaorski apăru acum și el în capul străzii, ca din senin, miraculos, ca un elf blond — un bărbat cu fața roșie, părul ca paiul de mătură, schiopătînd și părînd pe jumătate mort de foame, cu o îngrijorare nervoasă în ochii lui șterși. Jerseul de lînă pe care-l purta, verde cenușiu, era un mozaic de găuri de molii. Surprinsă, Sophie se aplecă peste pervazul ferestrei. Bărbatul acela generos, nevropat, o urmărise fără îndoială pe Ewa sau, mai degrabă, fugise cît putuse de repede după copii, străbătînd atîta cale dintr-un motiv sau cu o preocupare pe care Sophie n-avea cum s-o ghicească. Apoi, dintr-o dată, misiunea lui deveni clară. Mereu pedagog pasionat, șonticăise după Ewa pentru a corecta sau explica sau explicita un lucru predat în ultima lecție — o problemă de frazare, de folosire a degetelor, poate? Sophie n-avea idee, dar fu, în același timp, mișcată și amuzată.

Întredeschise geamul, pentru a adresa un cuvînt grupului din stradă, strîns acum grămadă lîngă intrarea clădirii din vecini. Eva își împletise părul blond în codițe. Dinții din față îi căzuseră. Cum reușea oare, se întreba Sophie, să cînte la flaut? Zaorski îi ceruse Ewei să deschidă cutia de piele și să scoată instrumentul ; el îl apropie de buze, cu pompă, în fața copilei, fără să sufle în el ci demonstrînd doar, cu mișcarea degetelor, cine știe ce arpegiu neauzit. Pe urmă își lipi buzele de instrument și scoase cîteva note. Un lung moment Sophie nu izbuti să le audă. Umbre uriașe curgeau pe cerul hibernal. Deasupra acoperișurilor, un escadron Luftwaffe de bombardiere uruiau asurzitor în drumul lor spre răsărit, înspre Rusia, zburînd foarte jos, cinci, zece, apoi douăzeci de mașini monstruoase, aruncîndu-și pe cer umbrele mari de acvilă. Soseau tîrziu în fiecare după amiază, în funcție de un orar precis, cutremurînd pînă în temelii casa cu o vibrație răsunătoare. Mugetul lor acoperea vocea Wandei.

După ce dispărură avioanele, Sophie privi iarăși în jos și reuși s-o audă pe Ewa cîntînd — dar numai un foarte scurt moment. Muzica era cunoscută dar imposibil de identificat — Händel, Pergolese, Glück? — un tril dulce, complex, de o nostalgie pătrunzătoare și miraculos de simetric. Nu mai mult de douăsprezece note muzicale — dar care, adînc în sufletul Sophiei, făceau să intre în rezonanță mari clopote cîntătoare, orgi vibrînd de sunete nesfîrșite. Vorbeau despre tot ceea ce fusese, despre tot ce dorise să fie, și despre tot ce-și dorea pentru copiii ei, în viitorul neclar pe care avea să-l permită Dumnezeu. În adîncurile acelea inima îi creștea peste măsură, ameți, deveni nesigură pe sine, prinsă în gheara unei iubiri dureroase, devoratoare. Simțea, totodată și bucurie — o bucurie inexplicabil de delicioasă și disperată care-i scăldă epiderma ca o învăpăiere răcoroasă.

Dar picurarea mică, desăvîrșită a notelor se evaporase în aer aproape de cum începuse. «Minunat, Ewa», îl auzi ea pe Zaorski, «absolut ca la carte». Și-l văzu pe profesor mîngîindu-i cu tandrețe pe cap, mai întîi pe Ewa, apoi pe Jan, înainte de a se răsuci pe călcîie și a o porni în mers săltat spre subsolul lui. Jan o trase pe Ewa de una din codițe și ea țipă, «Încetează Jan». Apoi copiii se repeziră în caja scărilor.

— Trebuie să iei o hotărîre, o auzi insistînd pe Wanda.

Cîtva timp Sophie nu spuse nimic. Apoi, cînd îi răsună în urechi zgomotul năvalnic al pașilor de copii urcînd în goană scările, răspunse moale:

— Am și luat o hotărîre, după cum ți-am spus. *Nu mă amestec*. Vorbesc foarte serios ! *Schluss* !

Vocea i se ridică la acest ultim cuvînt și se pomeni întrebîndu-se de ce-l rostise în nemțește. — Schluss-aus ! Asta-i ultimul meu cuvînt !

... Deși Sophie mi-a vorbit foarte sincer despre viața ei la Varșovia, despre arestarea ei și timpul petrecut în închisoare, deveni curios de reticentă cînd veni rîndul să povestească despre deportarea ei propriu-zisă la Auschwitz și sosirea acolo. La început am crezut că atitudinea ei poate fi explicată prin groaza pe care o resimțise — aveam dreptate — dar adevăratul motiv al acestei tăceri, al acestei încercări de a schimba vorba, aveam să-l aflu cu mult mai tîrziu ; în orice caz, pe atunci nu mi-am bătut prea mult capul cu asta. Dacă paragrafele dinainte, cu toate statisticile acumulate în ele, par să aibă o calitate abstractă și statică, e din cauza că am încercat să recreez, după mulți, mulți ani, un fundal mai larg pentru evenimentele la care au participat, neputincioși, Sophie și ceilalți, folosindu-mă de date care, în anul acela îndepărtat de după război, nu stăteau la îndemîna oricui, ci doar a celor care aveau un interes profesional.

Mult am meditat, de atunci, la aceste lucruri. Adeseori m-am întrebat ce-ar fi gîndit profesorul Bieganski dac-ar fi trăit îndeajuns să afle că soarta fiicei sale, dar mai ales a nepoților săi, a fost un mic aspect secundar, inextricabil legat, totuși, de împlinirea visului pe care-l împărtășea el cu idolii săi Național Socialiști : exterminarea evreilor. În ciuda admirației sale pentru Reich, era un polonez mîndru. Trebuie să fi fost și nemaipomenit de viclean ; în orice caz avea vreo legătură cu puterea. E greu de înțeles, de aceea, cum de a dovedit atîta orbire la faptul că marea condamnare la moarte, abătută de naziști asupra evreilor, avea să coboare ca o negură sufocantă și asupra compatrioților săi, o națiune urîtă cu atîta ferocitate încît doar prioritatea unei uri și mai urgente — cea hărăzită evreilor — i-a servit ca zid de apărare împotriva propriei ei exterminări finale. Tocmai faptul că polonezii erau și ei detestați adusese cu sine pieirea profesorului. Obsesia lui, însă, l-a împiedicat să vadă multe, și este cu adevărat o mare ironie că — deși polonezii și alți slavi nu urmau imediat pe lista națiunilor de anihilat — n-a putut să prevadă cum ura aceea sublimă nu putea decît să înmagazineze în miezul ei distrugător, ca pe niște așchii de metal supte inexorabil de un atotputernic magnet, nenumărate mii de victime care n-aveau nici un motiv să poarte steaua galbenă. Sophie îmi spunea odată — cînd a început să-mi dezvăluie anumite amănunte, ținute pînă atunci în secret, despre viața ei la Varșovia — că oricît de mare ar fi fost autoritarul dispreț nutrit de profesor pentru ea, nepoții și-i iubea cu o adorație neprefăcută, tandră, completă. De aceea e imposibil să ghicești cum ar fi reacționat omul ăsta chinuit, dac-ar fi supraviețuit să-i vadă pe Jan și Ewa căzînd în infernul negru pe care imaginația sa îl pregătise pentru evrei.

Niciodată nu voi uita tatuajul Sophiei. Excrescența aceea urîtă prinsă de antebrațul ei, ca o creastă mică, alcătuită din minuscule urme de dinți tumefiate, era singurul detaliu din întreaga-i înfățișare care — în noaptea cînd am văzut-o întîia oară la Palatul Roz — a făcut să-mi treacă imediat prin cap ideea greșită că era evreică : în mitologia vagă, prost documentată a acelor timpuri, exista o legătură indisolubilă între supraviețuitorii evrei ai lagărelor și acest tatuaj. Dac-aș fi știut însă de atunci despre metamarfozele prin care a trecut lagărul în cele două săptămîni pe care le-am descris, aș fi înțeles semnificația directă și importantă a tatuajului : Sophie fusese înfierată la fel ca evreii, deși nu aparținea rasei lor. Acest tatuaj . . . Ea și alții, arieni ca ea, primiră o clasificare care, paradoxal, îi separa de cei sortiți morții imediate. Își vîrîse codița o chichiță birocratică foarte grăitoare. Înregistrarea, prin tatuaj, a prizonierilor « arieni » nu fu introdusă decît în a doua jumătate a lui martie, și Sophie trebuie să fi fost printre primii nou-sosiți ne-evrei care au primit însemnul. Această reorientare a procedurii poate fi explicată ușor, chiar dacă pare, la prima vedere, de neînțeles : era rezultatul unei accelerări a vîrtelniței morții. « Soluția finală » fiind acum realizată, evreii fiind trimiși în număr satisfăcător de mare în noile camere de gazare, nu mai exista nevoia de a-i numerota. Ordinul lui Himmler era ca toți evreii, fără excepție, să moară. În locul lor soseau în lagăr, acum *Judenrein*, arienii, tatuați pentru a putea fi identificați — sclavi condamnați să agonizeze cu încetul, pînă sucombau de o altfel de moarte. Așa se explică tatuajul Sophiei. (Cel puțin acestea fuseseră liniile generale ale planului original. Dar, cum se întîmplă de obicei, planul mai suferi o schimbare : ordinele fură contramandate. Apăru conflictul dintre beția uciderii și nevoia brațelor de muncă. La sosirea în lagăr a evreilor germani — spre sfîrșitul iernii — ieși decretul conform căruia toți prizonierii sănătoși și în putere — femei și bărbați — urmau să fie trecuți la munca silnică. Așadar, în societatea morților încă vii, în care intrase Sophie, evreii și arienii erau amestecați).

Apoi urmă întîi aprilie, ziua păcălelilor. Glume nesărate. *Poisson d'avril*. În poloneză, ca și în latină : *Prima Aprilis*. Ori de cîte ori sosește ziua aceasta, marcînd, în ultimele cîteva decenii, scurgerea anilor, legătura pe care o fac între ea și Sophie îmi dă un fior de adevărată suferință; cînd devin victima măruntelor, nevinovatelor, dulcilor farse puse la cale de copiii mei (Aprilici, păcălici, tăticule !), blîndul *pater familias*, deobicei atît de răbdător, devine morocănos ca un urs. Urăsc ziua de Întîi Aprilie, așa cum îl urăsc pe Dumnezeul iudeo-creștin. E ziua care a însemnat sfîrșitul călătoriei Sophiei și, în ceea ce mă privește, gluma proastă nu s-a mărginit numai la coincidența aceasta, destul de pedestră : după patru zile, un ordin de la Rudolf Höss din Berlin, stabilea ca nici un deținut ne-evreu să nu mai fie trimis la gazare.

Multă vreme Sophie a refuzat să-mi povestească în amănunt sosirea ei acolo, poate se temea că și-ar putea distruge echilibrul interior greu găsit — și poate a fost mai bine așa. Dar, înainte chiar de a fi aflat întregul adevăr privind întîmplările prin care a trecut, am reușit să recompun o imagine vagă a evenimentelor acelei zile — o zi descrisă în documente ca fiind neobișnuit de caldă, cu primăvara dînd în floare, ferigile desfăcîndu-și frunzele, forsytia scoțînd muguri, aerul limpede și plin de soare. Cei 1.800 evrei fură încărcați repede în camioane și trimiși la Birkenau, operație cu care se scurseră două ore, imediat după amiază. Nu s-a făcut, după cum spuneam, nici un fel de selecție — au murit cu toții, sănătoși și bolnavi, bărbați, femei, și copii. Scurt timp după aceea, apucați parcă de perpetua dorință de a lichida toate victimele aflate la îndemînă, ofițerii SS de pe platformă trimiseră la camerele de gazare un vagon (adică două sute de oameni) de membri ai Rezistenței. Și aceștia au plecat de acolo în camioane, lăsînd în urma lor cam cincizeci de camarazi, printre care și pe Wanda.

Apoi urmă o curioasă întrerupere a lucrărilor și o așteptare care dură aproape tot restul după amiezii. În cele două vagoane încă populate, pe lîngă rămășițele grupului de luptători din Rezistență, rămăseseră Sophie cu Jan și Ewa și gloata ponosită de polonezi capturați la Varșovia în timpul ultimei razii. Acalmia se întinse peste încă două trei ore, pînă aproape de asfințit. Pe platformă SS-iștii — ofițerii,

doctorii cei învățați, plantoanele — se foiau, transpirînd din greu, se pare, din cauza incapacității de a lua o decizie. Ordine de la Berlin? Contraordine? Nu puteam cunoaște adevărata cauză a nervozității lor. Dar n-are importanță. În cele din urmă deveni limpede că SS-iștii hotărîseră să-și continue treaba, apelînd însă, de data asta, la selecție. Subofițerii cu ordinea le poruncîră să coboare din vagoane și îi aliniară în mai multe șiruri. Pe urmă veniră doctorii. Procesul de selecție dură ceva mai mult de o oră. Sophie, Jan și Wanda fură trimiși în lagăr. Cam jumătate dintre deținuți avură acest noroc. Printre cei trimiși la moarte, la Crematoriul II din Birkenau, se aflau profesorul de muzică Stefan Zaorski și eleva sa, flautista Ewa Maria Zawistowska, fetița care ar fi împlinit opt ani cu o săptămînă mai tîrziu.

Mă văd nevoit, ajuns aici, să compun o mică vignetă, pe care m-am străduit s-o re-creez din fluxul amintirilor Sophiei, așa cum mi le-a povestit ea în vara aceea. Am bănuiala că îngăduitorul ei cititor nu va reuși să-și dea seama pe loc în ce măsură ar putea această măruntă amintire să ne dea o idee mai precisă despre Auschwitz dar, precum se va vedea, ne-o dă; și dintre toate încercările Sophiei de a reuși să stăpînească trecutul ei confuz, aceasta rămîne, ca schiță sau fragment, una dintre cele mai ciudate și descumpănitoare.

Locul este, din nou, Cracovia. Timpul: începutul lunii iunie a anului 1937. Personajele sînt Sophie, tatăl ei și un individ încă neîntîlnit în relatarea aceasta: dr. Walter Dürrfeld din Leuna, de lîngă Leipzig, unul dintre directorii de la I. G. Farbenindustrie, acea Interessengemeinschaft, sau trust industrial, de o mărime greu de imaginat chiar și astăzi, al cărui prestigiu și importanță sînt suficiente pentru a face mintea profesorului Bieganski să clocotească de euforie amețitoare. Ca să nu mai pomenim de însuși doctorul Dürrfeld care, datorită specialității academice a Profesorului — aspectele de drept internațional legate de patentele industriale — îi este bine cunoscut, prin reputație, ca unul dintre liderii industriei germane. L-am înjosi pe Profesor peste măsură, am acorda o atenție prea mare atitudinii, lingușitoare pe care o adoptă deseori față de manifestările forței și eficacității germanei dacă i-am descrie comportarea în prezența lui Dürrfeld drept servilitate și clovnerie; la urma urmei posedă și el reputația sa ilustră de cercetător și expert în domeniul căruia i s-a consacrat. Este și un om care se adaptează foarte ușor la orice situație socială. Cu toate acestea, Sophie își dă seama că e peste măsură de onorat să se afle în proximitatea fizică a acestui titan, dorinței lui de a se face plăcut nelipsindu-i decît un firișor de păr pentru a deveni de-a dreptul rușinoasă. Întîlnirea nu are un scop profesional: nu-i decît o ocazie socială, pur recreativă. Dürrfeld și soția lui își petrec vacanța voiajînd prin Europa răsăriteană și o cunoștință comună din Düsseldorf — o autoritate recunoscută, ca și profesorul — a aranjat această întîlnire prin poștă și printr-o ploaie de telegrame de ultimă oră. Din pricina agendei încărcate a lui Dürrfeld, micuței ocazii nu i se poate dedica prea mult timp, nu poate fi vorba nici măcar de un prînz luat împreună; o scurtă vizită turistică la Universitate, cu splendidul ei *Collegium Majus*, apoi castelul Wawel cu tapiseriile lui, o pauză pentru a lua o ceașcă de ceai, poate încă o micuță excursie undeva și cam atît. O după amiază petrecută într-o tovărășie plăcută, apoi mai departe spre Wroclaw, cu vagonul de dormit. E limpede că Profesorul și-ar dori un contact mai îndelungat. Va trebui, însă, să se mulțumească și cu patru ceasuri.

Frau Dürrfeld este indispusă: un acces ușor de *Durchfall* o ține în camera lor, de la Hotel Francuski. În vreme ce șed tustrei la masă și sorb ceaiul de după-amiază, după ce au coborît de pe parapetele castelului Wawel, Profesorul se scuză, cu

puțin prea multă pasiune în voce, pentru calitatea proastă a apei cracoviene, își intonează, cu puțin prea multă simțire, regretul de a nu fi putut-o zări pe Frau Dürrfeld decît o foarte, foarte scurtă clipă, înainte ca ea să fi urcat, grăbită, în cameră. Dürrfeld înclină politicos din cap, Sophie se foiește pe scaun. Știe că mai tîrziu Profesorul va avea nevoie de ea ca să-l ajute să reconstituie dialogul de acum, pentru a-l nota în jurnal. Mai știe că a fost adusă, fără voia ei, la această întîlnire, cu două scopuri absolut demonstrative: fiindcă e «năucitor de frumoasă», cum se spunea în filmele americane din anul acela, dar mai ales fiindcă prin prezența, ținuta și limbajul ei îi poate demonstra ilustrului oaspete, dinamicului timonier al comerțului internațional, cum fidelitatea față de principiile culturii și educației germane poate produce (chiar și într-un neprielnic mediu slav) fermecătoarea replică a unei *fräulein* căreia nici măcar cel mai zelos rasist al Reichului nu i-ar putea reproșa absolut nimic. Sophie continuă să se agite, rugîndu-se ca discuția, atunci cînd va deveni serioasă — dacă va deveni — să evite politica rasistă; tocmai a început să i se facă greață de tendința marcat extremistă a opiniilor rasiale formulate de Profesor: nu mai poate răbda să asculte și să fie silită să se facă— din datorie filială — ecoul acelor periculoase imbecilități.

Dar n-au de ce să se îngrijoreze. Mintea Profesorului se concentrează asupra culturii și afacerilor, iar nu asupra politicii, în vreme ce conduce cu mult tact conversația. Dürrfeld ascultă, cu un zîmbet subțire pe față. Politicos și atent, e un bărbat chipeș și lipsit de corpolență, cu pielea roză și sănătoasă și (o izbește detaliul acesta) unghii incredibil de curate. Par aproape lăcuite, manichiurate, cu vîrfurile terminîndu-se în fildeșii semiluni. Ținuta lui este imaculată: poartă un costum de flanelă de culoarea manganului — englezesc, fără îndoială — pe lîngă care hainele largi, bătătoare la ochi, cu model de brăduț, purtate de tatăl ei, par disperat de inelegante și demodate. Țigările lui — observă ea — sînt tot britanice: *Craven A's* Ochii săi, în timp ce-l ascultă pe Profesor, au o expresie amuzantă, plăcută, întrebătoare. Sophie se simte atrasă de el, vag — ba nu, destul de puternic. Se surprinde roșind, își știe obrajii îmbujorați. Taică-său aruncă acum de-a curmezișul mesei frînturi — scînteietoare ca diamantele — de informație istorică, subliniind efectul culturii și tradiției germanice asupra orașului Cracovia și, de fapt, asupra întregii Polonii de sud. Cît de îndelungată și indelebilă a fost această influență! Nici nu mai trebuie spus (dar Profesorul o spune) că pînă nu demult Cracovia a fost, trei sferturi de veac, sub o benefică stăpînire austriacă — *natürlich*. Dr. Dürrfeld știe asta. Dar știa oare și că orașul e aproape unic în Europa răsăriteană prin faptul că are propria lui constituție, numită chiar și acum « drepturile de la Magdeburg » și întocmită pe baza legilor medievale formulate în orașul Magdeburg? Și atunci e de mirare oare că întreaga comunitate este cufundată adînc în cultura și legislația germană, în chiar spiritul Germaniei, în așa măsură încît și acum mai găsești la cetățenii Cracoviei impulsul perpetuu de a fi devotați cu pasiune limbii care, după cum spunea Von Hofmannsthal (sau poate Gerhart Hauptmann?) era cea mai expresivă limbă de la greaca veche încoace? Deodată, Sophie își dă seama că Profesorul și-a concentrat atenția asupra ei. Pînă și fiica aici prezentă — continuă el — micuța Zosia, a cărei educație n-a fost, poate, dintre cele mai bune, vorbește într-atît de fluent încît nu numai că stăpînește perfect *Hochsprache*, germana literară predată la școală, dar vorbește și colocviala *Umgangsprache* și, mai mult, poate imita, pentru a face plăcere doctorului, aproape orice accent situat undeva între cei doi poli.

Urmează cîteva minute jenante (pentru Sophie) cînd, îmboldită de taică-său, trebuie să rostească o propoziție aleasă la întîmplare cu variate accente germane. Un șiretlic mimetic pe care l-a învățat de mică, ușor, și pe care Profesorul îl exploa-

tează, de atunci începînd, cu multă plăcere. Una dintre răutățile cu care o necăjește din cînd în cînd. Fiind, oricum, destul de timidă, Sophie nu poate să sufere situația de a fi pusă să dea acest spectacol pentru Dürrfeld, dar se supune, cu un zîmbet cam strîmb și rușinat, folosind, la porunca tatălui ei, dialectul șvăbesc, apoi cadențele leneșe ale limbii vorbite în Bavaria, pe urmă tonul folosit de un locuitor al Dresdei sau din Frankfurt, urmat imediat de sunetele, în germana de jos, ale unui saxon din Hanovra, pentru ca în cele din urmă — conștientă că ochii au început să-i trădeze disperarea — să emită o imitație a unui băștinaș din Schwartzwald. « *Entzückend !* », aude ea vocea lui Dürrfeld, însoțită de un rîset încîntat. « Încîntător ! Absolut încîntător ! ». Își dă seama că Dürrfeld, atras de micuța-i performanță artistică, dar intuindu-i, în același timp, stînjeneala, a pus capăt, cu multă dibăcie, demonstrației ei lingvistice. Să se fi simțit ofensat de purtarea tatălui ei? Sophie nu-și dă seama. Speră că da. Papá, Papá. *Du bist ein . . . Oh, merde . . .*

Își stăpînește cu multă greutate plictiseala, dar reușește să-și mențină atenția trează. Cu multă subtilitate, (fără a da impresia că devine prea iscoditor), profesorul a trecut la următorul subiect drag inimii sale: industria și comerțul, îndeosebi industria și comerțul german, și puterea ce însoțește în mod atît de emoționant aceste activități ce se dezvoltă azi cu impetuoasă energie. Încrederea lui Dürrfeld poate fi cîștigată ușor: cunoștințele profesorului privind structura comerțului mondial sînt exhaustive, enciclopedice. Știe cînd să abordeze un subiect, cînd să-l evite cu îndemînare, cînd să-l atace frontal, cînd să fie discret. Nici măcar o dată nu-l pomenește pe Führer. Acceptînd — cu exagerată recunoștință, poate — trabucul cubanez fin, răsucit cu mîna, oferit de Dürrfeld, el își exprimă prinosul de admirație pentru o recentă realizare a Germaniei. De curînd a citit despre ea într-un ziar financiar din Zürich, la care e abonat. Este vorba de acordul, proaspăt perfectat de I. G. Farbenindustrie, de a vinde Statelor Unite mari cantități de cauciuc sintetic. Ce splendidă lovitură dată de Reich ! exclamă profesorul — și, la acest punct, Sophie observă că Dürrfeld, om ce nu pare ușor de flatat, surîde cu destulă simpatie și începe să vorbească cu ceva mai multă însuflețire. Îi face plăcere, s-ar spune, capacitatea profesorului de a înțelege partea tehnică a subiectului, subiect care-l încălzește și pe el, făcîndu-l să se aplece în față și să-și folosească pentru prima oară mîinile frumos manichiurate pentru a demonstra un aspect, apoi altul și altul. Sophiei îi scapă multe dintre amănuntele absconse și îl privește, între timp, pe Dürrfeld dintr-un unghi de vedere care-i, din nou, tipic feminin: e atrăgător, gîndește ea, apoi, roșindu-se ușor, alungă departe gîndul (căsătorită, mamă a doi copii; cum îndrăznea una ca asta !)

Acum, evident încercînd să se stăpînească, Dürrfeld e cuprins de o mînie lăuntrică care îl macină; articulațiile degetelor i se albesc, atît de tare strînge pumnul; regiunea din jurul gurii i se golește și ea de sînge din pricina încordării. Cu furie abia zăgăzuită vorbește despre imperialism, despre *Die Engländer* și *die Holländer*, despre conspirația țărilor mari și bogate de a impune și controla în așa măsură prețurile pe piața cauciucului natural, încît să-i alunge pe toți ceilalți posibili concurenți. Și mai au obrazul să acuze trustul I. G. Farben de procedee monopoliste ! Ce altceva am putea face, spune el cu o voce tăioasă, caustică, surprinzătoare pentru Sophie din pricina marii diferențe față de mieroasa stăpînire de sine de adineaori Nu-i de mirare că lumea se miră de lovitura pe care am dat-o. Cît timp britanicii și olandezii sînt unicii stăpîni în Moluce și în Indiile de Est și fixează în mod criminal prețuri astronomice pe piața mondială, ce altceava poate face Germania decît să-și folosească ingeniozitatea tehnică pentru a crea un substitut sintetic care nu numai că e economic, durabil și elastic, dar e și . . . « Rezistent la ulei ! » Poftim ! Profesorul i-a luat lui Dürrfeld cuvintele din gură. Rezistent la ulei ! Și-a făcut

bine tema, șiretul Profesor, în a cărui memorie s-a întipărit remarcabilul fapt că tocmai rezistența la ulei a noului produs sintetic îl face atît de revoluționar, fiind măsura valorii și atractivității lui. Încă o lingușire care e aproape să-și facă efectul: Dürrfeld zîmbește binevoitor la adresa priceperii Profesorului. Dar, cum se întîmplă adeseori, tatăl Sophiei nu știe unde să se oprească. Înfoindu-se ușor sub umerii vestonului său cu model de brăduleț, acoperiți cu mătreață, începe să-și dea aere, murmurînd termeni ca « nitril », « Buna-N », « polimerizarea hidrocarburilor ». Germana lui curge ca mierea — dar acum Dürrfeld, împiedicat să-și exprime sfînta mînie la adresa englezilor și olandezilor, se scufundă din nou în atitudinea detașată de mai înainte, privind pe sub sprînceană pe logoreicul Profesor, cu o înfățișare ușor plictisită și iritată.

Oricît de ciudat ar părea, însă, în momentele sale cele mai bune, Profesorul reușește să fie fermecător. Uneori este în stare să recupereze terenul pierdut. Astfel, în timpul călătoriei spre marea mină de sare de la Wieliczka, la sud de Cracovia, ei trei șed unul lîngă altul pe bancheta din spate a limuzinei hotelului — un Daimler vechi dar îngrijit, mirosind a lac de lemn — iar temeinic învățata dizertație a Profesorului despre industria poloneză a sării și istoria ei milenară este captivantă, strălucitoare, cîtuși de puțin plicticoasă. Se folosește de acel talent care l-a ajutat să devină un conferențiar cu priză la public și un orator de vibrantă intuiție. Nu mai este deloc plin de pompă și de aere. Numele regelui care a fondat mina de la Wieliczka — Boleslaw cel Rușinos — provoacă o clipă de destindere; două-trei glume nevinovate, înserate la locul potrivit, îl fac din nou pe Dürrfeld să se simtă în largul său. Dürrfeld se lasă pe spate și Sophie simte că-l place din ce în ce mai mult; cît de puțin seamănă cu un atotputernic industriaș german, își spune ea. Îi aruncă o privire piezișă și e impresionată de lipsa lui de aroganță, mișcată de ceva cald, nedefinit și vulnerabil în el — să fi fost oare doar singurătatea? Regiunea e toată verde de frunzișul care se întinde, cît vezi cu ochii, tremurînd; cîmpiile bogate strălucesc de flori sălbatice — primăvara poloneză se află în toată strălucirea voluptoasă a frumuseții ei. Dürrfeld laudă peisajul cu încîntare neprefăcută. Sophie simte apăsarea brațului său lipit de al ei, dîndu-și seama că porțiunea atinsă i se înfiorase ca pielea de găină. Încearcă — fără succes pe bancheta înghesuită — să se tragă mai la o parte. Tremură ușor, apoi se relaxează.

Dürrfeld s-a destins într-un mod atît de natural încît se simte chiar obligat să pronunțe o vagă scuză: nu trebuia să le permită englezilor și olandezilor să-l tulbure în așa hal, îi spune el, cu vocea blîndă, profesorului, iertați-mi izbucnirea, dar nu încape îndoială că practicile lor monopoliste, manipularea aprovizionării cu un produs natural, cum e cauciucul, pe care lumea întreagă ar trebui să-l primească în mod echitabil, sînt abominabile. Un locuitor al Poloniei, țară lipsită, ca și Germania, de posesiuni bogate în alte continente, putea aprecia acest fapt așa cum se cuvine. Desigur că nu militarismul, nu dorința oarbă de a cuceri (lucruri imputate calomnios anumitor națiuni — Germaniei, chiar așa, naiba s-o ia, Germaniei) ci această *lăcomie* face să crească posibilitatea unui înfiorător război. Ce este datoare să facă o națiune ca Germania cînd — deposedată de coloniile ce i-ar fi putut servi drept propriul său Acord al Strîmtorilor, privată de echivalentul unei Sumatre, al unui Borneo — înfruntă lumea ostilă, la fruntariile căreia mișună pirații și profitorii internaționali? Moștenire a tratatului de la Versailles? Chiar așa, ce să facă? Trebuie să se arunce orbește în creație. Trebuie să-și fabrice din haos propria ei substanță — totul ! — prin însuși geniul ei și apoi, cu spatele lipit de perete, să înfrunte o gloată de dușmani. Micul discurs se oprește aici. Profesorul strălucește de plăcere și bate de-adevăratelea din palme.

De-acum încolo, Dürrfeld devine tăcut. În ciuda patimei sale, este foarte calm. N-a vorbit cu furie sau alarmă, ci cu o elocință blîndă, concisă, firească și Sophie descoperă că atît cuvintele, cît și convingerea fermă pe care o transmite, n-au lăsat-o indiferentă. În politică și în afacerile internaționale nu-i decît o naivă, dar e destul de înțeleaptă să-și dea seama de asta. N-ar putea spune dacă o tulbură mai mult ideile lui Dürrfeld sau prezența lui fizică — poate un amestec din ambele — dar simte că în tot ceea ce a spus există o rațiune onestă, pornită din inimă: fără îndoială că nu are nimic din nazistul tipic care a făcut obiectul atîtor pamflete furioase scrise de minusculele grupări liberale și radicale din universitate. Poate că nici nu este nazist — gîndește ea, optimistă — dar oare un bărbat atît de sus-pus nu trebuie să fie, automat, membru al partidului? Da? Nu? Păi, n-are nici o importanță. De două lucruri este acum sigură: este copleșită de o senzație erotică plăcută, năbădăioasă, excitantă și însuși acest erotism îi umple sufletul de același dulce leșinător sentiment al primejdiei pe care-l trăise odată, cu mult timp în urmă, la Viena, ajunsă chiar în partea cea mai de sus a teribilei roți Ferris din Prater — primejdie în același timp delicioasă și aproape de nesuportat. (Totuși, chiar în clipa cînd o îneacă emoția, nu poate să nu se chircească de rușine amintindu-și de dezastruoasa întîmplare de acasă, despre care știe că-i oferă acum libertatea, permisiunea de a se lăsa posedată de o asemenea dorință electrizantă: silueta soțului ei, în halat de casă, stînd, cu numai o lună în urmă, în ușa dormitorului lor întunecat. Și cuvintele lui Kazik, la fel de chinuitor de dureroase ca și o crestătură rapidă a unui cuțit de bucătărie pe pielea obrazului: « Trebuie să-ți intre asta în capul tău sec și prost, mai prost chiar decît spune tatăl tău că e. Dacă nu mai sînt capabil să funcționez împreună cu tine, aceasta se-ntîmplă, mă înțelegi, nu din pricina lipsei mele de virilitate, ci fiindcă aproape toate lucrurile cu care ai tu vreo legătură, în special corpul tău, mă lasă absolut rece, nu-mi trezesc nici o dorință . . . Nu mai pot suporta nici măcar mirosul patului tău . . . »).

Cîteva momente mai tîrziu, lîngă intrarea în mină, unde stau amîndoi admirînp un lan scăldat în soare, al cărui orz verde se leagănă și freamătă în vînt, Dürrfeld îi pune întrebări despre ea. Îi răspunde că e . . . gospodină, soție de profesor universitar, dar că studiază pianul și speră că peste un an sau doi să-și poată continua școala la Viena. (Pentru moment sînt singuri și stau unul lîngă celălalt, aproape). Sophie nu-și amintește să mai fi dorit vreodată cu atîta putere să rămînă singură cu un bărbat. Momentul a fost făcut posibil de o mică neregulă în programul planificat: un anunț spunînd că vizitele sînt interzise, mina fiind închisă pentru reparații, ceea ce l-a făcut pe Profesor să se-ndepărteze val-vîrtej cu o cascadă de scuze curgîndu-i de pe buze, cerîndu-le să-l aștepte, declarînd că relațiile personale pe care le are cu administratorul le vor fi de folos pentru a ieși din impas. El îi spune că arată foarte tînără. Ca o fetiță ! E greu de crezut, mai zice, că e mama a doi copii. Ea îi răspunde că s-a căsătorit de foarte tînără ! El o informează că, la rîndu-i, are și el doi copii. « Sînt un familist. » Observația aceasta pare nebunatică, ambiguă. Pentru prima oară ochii li se întîlnesc, privirea ei se topește într-a lui; a lui e plină de admirație nestingherită și ea-i întoarce spatele, simțind spasmul unei rușini adulterine. Se îndepărtează cîțiva pași, cu mîna streașină la ochi, întrebîndu-se unde s-a dus taică-său. Își aude tremurul din piept și o altă voce din adîncul ființei îi spune că mîine va trebui să meargă la liturghia de dimineață. De peste umărul ei, glasul bărbatului o întreabă dacă a fost vreodată în Germania. Da, răspunde ea, într-o vară cu mulți ani în urmă, a stat la Berlin. Într-o vacanță a tatălui ei. Era, pe atunci, o copilă.

Adaugă că i-ar face multă plăcere să mai meargă odată în Germania, să vadă mormîntul lui Bach din Leipzig — și se oprește, rușinată, întrebîndu-se de ce oare o fi spus una ca asta deși nutrește într-adevăr, de multă vreme, dorința secretă de a pune un buchet de flori pe mormîntul lui Bach. În rîsul lui blînd găsește, însă, înțelegere. Leipzig, orașul meu natal ! Desigur, îi spune, putem s-o facem și pe asta dacă veniți. Am putea merge la toate marile altare ale muzicii. În sinea ei tresare — « am putea », « dacă ați veni ». Să ia oare cuvintele astea drept o invitație? Simte cum îi bate pulsul în tîmplă și se grăbește să schimbe subiectul: să se îndepărteze de el. Există foarte multă muzică bună la Cracovia, spune ea, Polonia toată e plină de muzică minunată. Fără îndoială, răspunde el, dar nu ca Germania. Dac-ar veni, ar putea-o duce la Bayreuth — îi place Wagner? — sau la marile festivaluri Bach, sau să-i asculte pe Lotte Lehmann, pe Kleiber, Gieseking, Furtwängler, Backhaus, Fischer, Kempff . . . Vocea lui pare un murmur melodic înamorat, ademenitor, flirtînd politicos dar fără rezerve, și (spre marea ei descumpănire) nerușinat de excitantă. Dacă-i place Bach, cu siguranță îl apreciază și pe Telemann. Vom ridica un pahar în amintirea lui la Hamburg ! Și-n amintirea lui Beethoven la Bonn ! Dar chiar în clipa asta niște pași grăbiți care împrăștie pietrișul anunță întoarcerea Profesorului . . . Bolborosește încîntat, spunînd, « Sesam, deschide-te ». Sophie aproape că-și aude inima cum se desumflă, bătînd ca bolnavă. Tata — gîndește ea — nimic mai aproape de antipodul muzicii decît tata . . .

Și cam asta (din cît a păstrat memoria ei) e totul. Impresionantul castel subteran de sare, vizitat de ea adeseori, și care poate este, sau poate nu este — așa cum pretinde profesorul — una dintre cele șapte minuni ale Europei făurite de mîna omului, nu-i atît de anticlimax în sine cît mai degrabă un spectacol ce nu reușește, pur și simplu, să-i solicite atenția, atît de tare a răscolit-o acest inexprimabil orice-ar-fi, această zăpăceală ciudată care a revărsat dintr-o dată asupră-i căldura unui tunet, făcînd-o să se simtă slabă și ușor bolnavă. Nu mai are îndrăzneala să înfrunte privirea lui Dürrfeld, deși se mai uită odată, pe furiș, la mîinile lui; de ce-or fi atît de fascinante? Iar acum, în vreme ce coboară cu ascensorul și apoi se angajează într-o plimbare prin imperiul acesta alb-strălucitor al cavernelor boltite și culoarelor labirintice și al transepturilor înalte — o anti-catedrală răsturnată, un monument îngropat dedicat veacurilor de trudă omenească, plonjînd amețitor spre abisul infernului — Sophie își alungă din minte atît prezența lui Dürrfeld, cît și prelegerea peripatetică ținută de tatăl ei, pe care a mai auzit-o, în orice caz, de nenumărate ori. Mîhnită, se întreabă cum de a putut cădea pradă, atît de ușor, unei emoții care este în același timp atît de prostească și atît de devastatoare. Va trebui să-l alunge pentru totdeauna din sufletul ei pe bărbatul acesta. Da, să-l alunge din suflet . . . *Allez !*

Precum a și făcut. Și-a adus aminte mai tîrziu cum îl obliterase pe Dürrfeld atît de eficace din gîndurile ei încît, după plecarea acestuia și a soției lui din Cracovia — la numai o oră-două după vizita de la mina Wieliczka — nu i-a mai tulburat nici măcar o dată memoria, n-a mai rămas nici măcar în zona cea mai îndepărtată a conștiinței ei, ca o romantică iluzie. Era, poate, rezultatul unei inconștiente puteri a voinței, poate se întîmplase din pricină că-și dăduse seama de inutilitatea de a nutri speranța unei revederi. Întocmai ca o piatră ce cade într-un puț fără fund din mina Wieliczka, dispăru și el din amintirea ei; încă un flirt nevinovat închis între coperțile prăfuite ale unui caiet cu amintiri . . .

Cu toate acestea l-a mai văzut o dată, după șase ani, cînd progenitura dorinței și patimii lui Dürrfeld — cauciucul sintetic — și locul acestuia în matricea istoriei făcuse din acest prinț al unei mari corporații, stăpînul uriașului complex industrial al firmei Farben, cunoscut sub numele de I.G. — Auschwitz. Cînd s-au revăzut acolo, în lagăr, întîlnirea a fost mai scurtă și mai impersonală decît cea de la Cracovia. Și totuși, din cele două ocazii separate, Sophie a rămas cu două

impresii puternice, în mod semnificativ legate una de alta. Anume: în timpul acelei plimbări făcute într-o după-amiază de primăvară, în compania unuia dintre cei mai influenţi antisemiţi polonezi, admiratorul ei Walter Dürrfeld nu pronunţase nici un singur cuvînt despre evrei. După şase ani, aproape tot ce-i fu dat să audă de pe buzele lui Dürrfeld îi privea pe evrei şi necesitatea de a-i extermina.

În timpul acelui week-end lung petrecut în Flatbush, Sophie n-a pomenit numele Ewei decît pentru a-mi spune, în cuvinte puţine, ceea ce am consemnat deja: că fusese ucisă la Birkenau chiar în ziua sosirii lor acolo. « Pe Ewa au luat-o de lîngă mine », mi-a spus, « şi n-am mai văzut-o niciodată. » N-a mai făcut nici un alt comentariu, iar eu, fireşte, nu puteam şi nici n-am încercat să insist; era — pe scurt — un lucru îngrozitor şi informaţia cu pricina, împărtăşită mie într-o manieră atît de nestingherită, nepăsătoare, m-a lăsat oarecum fără grai. Pînă şi azi mă miră sîngele rece al Sophiei. Reveni repede la povestea lui Jan, care supravieţuise selecţiei iniţiale şi care, după cum aveau să o informeze ştirile transmise din gură în gură de către deţinuţi, după cîteva zile, fusese azvîrlit în acea enclavă a disperării numită Lagărul copiilor. Din ceea ce mi-a povestit despre primele şase luni petrecute la Auschwitz n-am putut decît să presupun că durerea şi şocul provocate de moartea Ewei au aruncat-o într-o asemenea suferinţă, încît ar fi fost distrusă de n-ar fi fost Jan şi faptul că trăia; singură împrejurarea că băieţelul mai era în viaţă, chiar dacă nu-l putea vedea, şi că într-o bună zi s-ar putea întîmpla chiar şi minunea să-l zărească, îi fusese de ajuns pentru a-i fi sprijin în fazele de început ale coşmarului. Gîndurile ei se concentrau asupra băiatului şi frînturile de informaţii pe care reuşea, din cînd în cînd, să le primească despre el — că e destul de sănătos, că mai trăieşte *încă* — îi aduceau consolarea firavă, cu efect de anestezic ce o ajuta să traverseze zi de zi infernala ei existenţă, reîncepută cu fiecare nouă dimineaţă.

Sophie, însă — aşa cum am arătat mai înainte, şi cum îi explicase ea lui Höss în acea zi stranie, cînd între ei se înfiripase o intimitate repede spulberată — făcea parte din elita unor « aleşi » şi avusese, prin urmare, o soartă « norocoasă » prin comparaţie cu aceea a celor mai mulţi nou-sosiţi în lagăr. La început fusese repartizată într-o baracă unde, dacă evenimentele şi-ar fi urmat cursul obişnuit, ar fi îndurat, fără îndoială, acea moarte-în-viaţă precis calculată, scurtă, destinată celor mai mulţi dintre tovarăşii ei de suferinţă. (Ajunsă aici, Sophie mi-a reprodus cuvîntarea de bun venit rostită de Hauptsturmführerul SS Fritzch şi e poate de folos să repet, cuvînt cu cuvînt, ce-au spus amîndoi):

— Îmi amintesc exact cuvintele lui. A spus: « Aţi venit într-un lagăr de concentrare, nu într-un sanatoriu şi de aici nu există decît o singură ieşire — pe horn. » A spus: « Celor cărora nu le convine situaţia, nu le rămîne decît să se spînzure de gardul de sîrmă. Dacă există evrei în grupul ăsta, n-au dreptul să trăiască mai mult de două săptămîni. » Apoi a spus: « Călugăriţe sînt? Aveţi o lună, ca şi preoţii. Toţi ceilalţi, trei luni. »

La numai douăzeci şi patru de ore de la sosire, Sophie era pe deplin conştientă că e condamnată la moarte; n-a fost nevoie decît ca Fritzch să valideze acest fapt în limbajul lui de SS. Dar, după cum îi explică ea mai tîrziu lui Höss [. . .], o înşiruire ciudată a evenimentelor — agresiunea comisă asupra ei de o lesbiană în baracă, bătaia, intervenţia unei şefe de dormitor prietenoase — dusese la dobîndirea unei

slujbe de stenografă-translatoare şi la instalarea în altă baracă unde, pentru moment, scăpase de mortala distrugere lentă a lagărului. Iar la sfîrşitul altor şase luni, o nouă întorsătură a norocului îi adusese avantajele şi relativa linişte asigurate de protecţia oferită de însuşi Hans Höss. Dar, mai întîi, avusese parte de o întîlnire plină de probleme. Cu numai două-trei zile înainte de a fi chemată să locuiască sub acoperişul comandantului, Wanda — care în tot acest timp fusese întemniţată într-una dintre cuştile infernale de la Birkenau şi nu se mai întîlnise cu Sophie din ziua aceea de aprilie cînd sosiseră amîndouă în lagăr — făcu în aşa fel încît să se apropie de Sophie şi, dînd drumul unui torent tumultos de informaţii, îi umplu sufletul de speranţa că va putea găsi o posibilitate de a-l salva pe Jan, îngrozind-o, în acelaşi timp, cu cereri de natură atît de specială, încît era sigură că nu va avea destul curaj să le îndeplinească.

— Va trebui să lucrezi pentru noi tot timpul cît vei sta în cuibul ăla de viespi, îi şoptise Wanda, într-un colţ întunecos al barăcii. Nici nu-ţi dai seama ce şansă nemaipomenită ni se oferă. Este tocmai ceea ce aştepta mişcarea de rezistenţă, minunea pentru care se rugau, să poată planta un om ca tine într-o asemenea poziţie. Să-ţi pui la treabă ochii şi urechile clipă de clipă. Înţelege-mă, dragă, e foarte important să ne dai de ştire nouă, afară, despre tot ce se petrece. Rotaţii la personal, schimbări de politică, transferuri ale celor mai importanţi porci de SS-işti — toate pot deveni informaţii nepreţuite. E firul de care atîrnă viaţa lagărului. Ştiri de pe front! Orice poate contracara propaganda lor scîrboasă! Înţelegi doar că nu ne-a mai rămas nimic altceva, în gaura asta de iad, decît curajul de a rezista. Un aparat de radio, să spunem, ar fi o comoară fără preţ! Desigur, şansele tale de a pune mîna pe aşa ceva sînt egale cu zero, dar dac-ai putea şterpeli un radio ca să ascultăm Londra, ar fi o faptă egală ca importanţă cu salvarea a mii şi mii de vieţi.

Wanda era bolnavă. Înfiorătoarea vînătaie de pe obraz, cu care se alesese la Varşovia, nu se mai vindecase. În secţia pentru femei de la Birkenau condiţiile de existenţă erau de-a dreptul hidoase şi bronşita cronică de care suferise de cînd se ştia, devenise acută, colorîndu-i obrajii cu o alarmantă roşeaţă ofticoasă, atît de aprinsă încît se confunda, aproape, cu părul ei cărămiziu, mai bine-zis cu ciucurii groteşti ce mai rămăseseră din el. Cu un amestec de groază, durere şi vinovăţie Sophie trăi intuiţia fulgerătoare că în momentul acela o vedea pentru ultima dată pe această fată curajoasă, hotărîtă, luminoasă ca o flacără.

— Mai pot sta numai cîteva minute, zise Wanda. Brusc, trecu de la poloneză la o germană rapidă, colorată, colocvială, şoptindu-i Sophiei că ajutoarea şefei de coloană, o tîrfă varşoviană cu chipul urît ce-şi făcea de lucru prin preajma lor, arăta ca o coadă de topor, ca un şobolan trădător, ceea ce şi era. Pe urmă îi spuse repede Sophiei, în linii mari, planul cu privire la acţiunea Lebensborn, străduindu-se s-o facă a înţelege că, oricît de nesăbuit i-ar fi părut, acest plan era, poate, singurul mijloc de a-l salva pe Jan din infernul lagărului.

Va fi, însă, nevoie de foarte multă putere de convingere, adăugă ea, va fi nevoie de o sumedenie de lucruri faţă de care ştia că Sophie nu poate nutri decît oroare instinctivă. Făcu o pauză, cutremurîndu-se de spasmele unei tuse dureroase şi răscolitoare, apoi reluă:

— De-ndată ce-am auzit zvonurile despre tine, am ştiut că trebuie să te văd. Noi aflăm totul. Oricum, doream foarte mult să te întîlnesc, de cînd sîntem aici, dar noul post pe care l-ai primit m-a obligat să te caut. Am riscat totul pentru a

ajunge să dau ochi cu tine — dacă mă prind, s-a zis cu mine ! Dar, la urma urmei în groapa asta cu șerpi n-ai ce risca, n-ai nimic de pierdut. Ei bine, ți-o spun încă o dată și trebuie să mă crezi : Jan e sănătos, în măsura în care așa ceva e posibil aici. Nu vreau să te păcălesc, e numai pielea și oasele, ca și mine . . . E groznic în lagărul copiilor — totul e groaznic la Birkenau — dar să-ți mai spun ceva. Pe copii nu-i lasă chiar să moară de foame, ca pe ceilalți. Nu știu de ce, că nu i-ar mustra conștiința. Odată am reușit să-i strecor niște mere. N-o duce foarte rău ; poate supraviețui. Hai, hai, iubito, dă-i drumul și plîngi, știu că-i insuportabil, dar să nu renunți niciodată la speranță. Trebuie să-ncerci să-l scoți de-aici înainte de lăsarea iernii. Ideea asta — Lebensborn — poate părea bizară, dar există cu adevărat — un caz s-a petrecut la Varșovia, îți aduci aminte de copilul Rydzón-ilor? — și-ți spun că trebuie pur și simplu să te folosești de ea ca să-i faci să-l trimită pe Jan în altă parte. Da, știu cît de mare e pericolul să-l pierzi definitiv dacă-l trimit în Germania dar, nu înțelegi, cel puțin va supraviețui și va fi sănătos ! Există destule șanse de a putea să afli unde va ajunge, nu poate ține nici războiul o veșnicie !

Ascultă-mă ! Totul depinde de felul relațiilor ce se vor stabili între tine și Höss. Foarte multe depind de asta, Zosia mea, nu numai ce vi se va întîmpla ție și lui Jan, ci și soarta noastră, a tuturor. Trebuie să te folosești de bărbatul ăsta, să-l influențezi — veți locui, doar, sub același acoperiș ! Folosește-te de el ! De data asta trebuie să dai dracului îngîmfata ta moralitate creștină și să te folosești din plin de puterea sexului tău. Iartă-mă, Zosia, dar muncește-l bine în pat și ai să vezi tu cum o să-ți ciugulească din palmă ! Serviciul nostru de informații, al rezistenței, știe totul despre omul ăsta, așa cum știe totul despre Lebensborn. Höss nu-i decît un birocrat, impresionabil ca oricare altul, în care fierbe pasiunea reprimată pentru corpul femeiesc. Folosește-te de ea. Și folosește-te de el ! Nu-i va cădea nici un galon dacă va face ca un copil polonez să fie primit în programul Lebensborn — ba chiar va aduce Reichului un profit ! Dacă te culci cu Höss, nu vei fi considerată colaboraționistă, ci spioană — coloana a cincea ! Trebuie, deci, să-l storci pe maimuțoiul ăsta de tot ce-ți poate da. Pentru Dumnezeu, Zosia, e unica ta șansă ! Ce vei face tu în casa aia poate însemna totul pentru noi ceilalți, pentru toți polonezii și evreii și toate ghemele nenorocite de suferință ce-au fost adunate în lagărul ăsta — *totul*. Te implor — nu ne dezamăgi.

Timpul era pe terminate. Wanda trebuia să plece. Mai înainte, însă, îi lăsă Sophiei cîteva instrucțiuni de ultimă oră. De exemplu, era problema lui Bronek. În casa comandantului va întîlni un om bun la toate, numit Bronek. El avea să fie legătura crucială dintre reședință și rezistența din lagăr. La prima vedere un agent provocator al SS-ului, nu era de fapt chiar lingăul și lacheul lui Höss, cum părea a fi, din pricina necesității de adaptare. Höss avea încredere în el ; era polacul favorit al Comandantului, dar în această făptură simplă, servilă și îndatoritoare la suprafață, bătea inima unui patriot ce dovedise că se poate conta pe el pentru anumite misiuni, cu condiția să nu fie prea complexe și să nu solicite prea mult intelectul. Adevărul e că avea un creer de găină dar era isteț ; fusese transformat într-o legumă de anumite experiențe medicale care-i distruseseră capacitatea de gîndire. De unul singur nu putea iniția nici o acțiune, dar era un instrument docil. Veșnică slavă Poloniei ! De fapt, spunea Wanda, Sophie va descoperi curînd cîtă siguranță prezenta Bronek, care, bine instalat în rolul său de preasupus, inofensiv om de corvoadă în casă,

era, din punctul de vedere al lui Höss, mai presus de orice bănuială. În asta constau atît frumusețea, cît și covîrșitoarea importanță a funcției sale ca luptător al rezistenței și intermediar. Ai încredere în Bronek, îi spunea Wanda, și apelează la el cînd e nevoie. Dar acum Wanda trebuia să plece ; dusă a fost, după o îmbrățișare prelungită, înlăcrimată, lăsînd-o pe Sophie sleită de putere și de speranță, strivită de sentimentul zădărniciei . . .

În felul acesta ajunsese Sophie să petreacă cele zece zile în casa Comandantului — perioadă ce a culminat cu ziua aceea agitată, străbătută de anxietate, pe care și-o amintea în cele mai mărunte detalii și pe care am descris-o deja : o zi în care încercarea ei ineficace, stîngace, de a-l seduce pe Höss se încheiase nu cu posibilitatea de a obține libertatea pentru Jan, ci doar cu promisiunea — dureros-amară și totuși radiind o dulce fericire — că-și va putea vedea copilul în carne și oase. (O fericire poate prea scurtă pentru a fi suportabilă). O zi în care eșuase, într-un mod absolut mizerabil, din cauza unui amestec de panică și uitucenie, să-i sugereze Comandantului ideea de Lebensborn, pierzînd prin asta cea mai mare șansă pe care-o putuse avea de a-i oferi o modalitate legitimă pentru a aranja scoaterea lui Jan din lagăr. *(Doar dacă*, se gîndea ea în seara aceea, coborînd înspre locașul din pivniță, doar dacă-și va putea aduna mințile ca să fie în stare să-i expună planul a doua zi dimineață, cînd Höss îi promisese că-i va înlesni să-și vadă băiatul în biroul lui). Fusese, ziua cînd la multele ei temeri și nenorociri se adăugase povara, aproape intolerabilă, a unei mari solicitări de voință și a unei grele răspunderi.

Cu patru ani mai tîrziu, într-un bar din Brooklyn, îmi vorbi despre rușinea disperată de care era copleșită și azi cînd își amintea cum se lăsase înspăimîntată și în cele din urmă învinsă de solicitarea nervoasă și răspunderea implicate în fapta cu pricina. În ultimă instanță, aceasta a fost una dintre părțile cele mai negre ale confesiunii ei și punctul nodal pentru ceea ce numea ea, mereu și mereu, « răutatea » ei funciară. Și am început să înțeleg cum « răutatea » aceasta depășea cu mult închipuirea mea — era un sentiment prost înțeles de vinovăție față de efortul ei nedibaci de a-l seduce pe Höss, sau față de încercarea la fel de nedibace de a-l manevra utilizînd pamfletul scris de tatăl ei. Am început să înțeleg, cum, printre alte însușiri, răul absolut o are și pe aceea de a te paraliza complet. Pînă la urmă — își aminti Sophie cu mult chin sufletesc — eșecul ei rămase mărginit la o aglomerare de metal, sticlă și bachelită, ordinar de ieftină și totuși extrem de importantă ; acel aparat de radio despre care Wanda credea că nu va avea niciodată ocazia incredibilă de a-l fura. Și-și spulberase șansele în cele patru vînturi . . .

— Dar ce s-a întîmplat, pînă la urmă, cu Jan? am întrebat-o pe Sophie. Simțeam din nou nevoia să știu. Dintre multele lucruri pe care nu le povestise, chestiunea nerezolvată a destinului băiatului mă zgîndărea cel mai mult. (Cred că absorbisem pe negîndite, împingîndu-l apoi într-un colț nefrecventat al memoriei, ciudatul fel în care menționase, în tăcere, moartea Ewei). Începusem să înțeleg, de asemenea, că se ferea cu cea mai mare încăpățînare de acea porțiune anume a istorisirii ei, părînd că-i dă șovăielnice tîrcoale, ca și cînd problema ar fi fost prea dureroasă pentru a fi atinsă. Mă rușinam oarecum de încăpățînarea mea și-mi era, desigur, foarte neplăcut să dau buzna în această zonă dureroasă a amintirii ei, evident mai fragilă decît mreaja de păianjen, dar intuiția îmi spunea, totodată, că e pe cale să-și

trădeze secretul, și o îndemnam, de aceea, făcîndu-mi vocea cît puteam de blîndă, să-și continue povestirea . . . .

Cu toate acestea, o ciudată nevoie de a rămîne evazivă părea s-o împiedice să se refere la ceea ce i se întîmplase băiețelului ei, iar cînd am insistat din nou, spunînd « Și Jan »? ea se lăsă o clipă pradă reveriei.

— Mi-e tare rușine de ceea ce-am făcut, Stingo, . . . foarte urît, foarte urît din partea mea. Trebuie să mă ierți. Nu-ți voi spune, însă, decît adevărul, anunțîndu-te că, din zilele groaznice ale războiului și pînă acum, m-am gîndit de mai multe ori să-mi pun capăt vieții. S-ar zice că mă apucă și îmi trece cu o anumită frecvență. Curînd după sfîrșitul războiului, în Suedia, am încercat să mă omor cînd mă aflam într-un lagăr pentru persoane strămutate. Era ca în visul meu acela pe care ți l-am povestit, cu o capelă, eram din nou obsedată de *le blasphème*. Lîngă tabără se afla o biserică — n-aș crede să fi fost catolică, o fi fost luterană, dar nu contează — și-mi intrase în cap ideea că dacă m-aș omorî în biserica aceea, ar fi sacrilegiul cel mai mare pe care l-aș putea comite vreodată, *le plus grand blasphème*, căci, mă-nțelegi, Stingo, nu-mi mai păsa de nimic ; după Auschwitz nu mai credeam în Dumnezeu, în existența lui. Îmi spuneam : și-a întors spatele la mine. Iar dacă și-a întors spatele la mine, atunci îl urăsc, iar pentru a-mi arăta, și dovedi ura, voi înfăptui sacrilegiul cel mai sfruntat pe care-l pot concepe Adică am să mă sinucid în biserica Lui, pe pămînt sfînțit. Mă simțeam atît de rău, eram încă foarte slăbită și bolnavă dar, după o vreme, mi-am recuperat un dram de energie și am hotărît să-mi pun în aplicare planul.

Deci m-am strecurat afară pe poarta centrului, în mînă cu un ciob de sticlă foarte ascuțit, găsit în spitalul unde mă țineau. Asta a mers ușor. Biserica era foarte aproape. Acolo — se-nțelege — n-aveau nici un fel de paznici și seara tîrziu am intrat în biserică. Era luminată obscur și m-am așezat în ultimul rînd de bănci unde am stat așa multă vreme, cu bucata mea de sticlă. Era vara, iar o noapte de vară suedeză are de fapt multă lumină, palidă și rece. Locul cu pricina era undeva la țară, așa că de afară venea orăcăitul broaștelor și mirosul brazilor și al pinilor. Un miros încîntător, ce-mi amintea de Dolomiții vizitați în copilărie. O vreme mi-am închipuit că stau de vorbă cu Dumnezeu. Mi-am imaginat, printre altele, că-mi zice : « De ce vrei să te omori, Sophie, chiar aici, în lăcașul meu sfînt? » Și-mi amintesc că i-am răspuns cu voce tare : «Dacă Tu, Doamne, în marea înțelepciune a Ta, nu știi, atunci nu pot să-ți spun. » Atunci El a zis : « Deci e secretul tău. » Iar eu am răspuns : « Da, secretul meu față de Tine. Singurul și unicul secret. » După care am început să-mi tai vena. Și știi ceva, Stingo? M-am tăiat un pic și m-a durut, a curs puțin sînge, dar după aia m-am oprit. Știi ce m-a făcut să mă opresc? Un singur lucru, ți-o jur ! Un singur lucru ! Nu durerea sau teama. N-aveam nici un pic de frică. Nu, a fost Rudolf Höss. Foarte brusc mi-au zburat gîndurile la Höss și mi-am dat seama că e viu, undeva în Polonia sau în Germania. I-am văzut chipul aievea, tocmai cînd ciobul tăiat de sticlă începea să-mi cresteze încheietura. M-am oprit din tăiat — știu, Stingo, că ți se va părea o adevărată *folie* — și am înțeles dintr-o dată, fulgerător, că nu pot muri cîtă vreme Rudolf Höss mai e în viață. Ar fi fost victoria lui finală.

Făcu o pauză lungă, apoi continuă :

— Pe băiețașul meu nu l-am mai revăzut niciodată. Știi, în dimineața aceea, cînd am intrat în biroul lui Höss, Jan nu se afla acolo. Eram atît de sigură că-i acolo încît am crezut că se ascunde sub masa de lucru — în joacă. M-am uitat peste tot, dar el, nicăieri. M-am gîndit că-i vreo păcăleală, *știam* doar că trebuie să fie acolo. L-am strigat pe nume. Höss închisese ușa și stătea lîngă ea în picioare, uitîndu-se la mine. L-am întrebat unde îmi e băiatul. Mi-a spus : « Aseară, după ce-ai plecat, mi-am

dat seama că nu-ți pot aduce copilul aici. Îmi cer scuze pentru promisiunea pripită. Ar fi prea periculos să-l aduc aici — mi-aș compromite situația ». Nu puteam să cred, nu puteam să cred că-mi spune asemenea cuvinte, zău că nu puteam. Pe urmă, dintr-o dată, l-am crezut, l-am crezut în întregime. Și mi-am pierdut mințile. Am înnebunit. Am înnebunit !

Nu-mi aduc aminte ce anume am făcut — o vreme totul a fost doar o ceață neagră — dar două lucruri s-au întîmplat cu siguranță: l-am *atacat*, l-am atacat cu mîinile goale. Știu asta doarece, după ce s-a risipit întunericul și m-am trezit pe un scaun pe care mă împinsese, m-am uitat la el și am văzut urma unghiilor mele pe obraz. Își ștergea o picătură de sînge cu batista. Se uita de sus la mine, dar ochii-i nu erau mînioși, părea foarte calm. Al doilea lucru de care-mi aduc aminte este ecoul ce-mi răsuna în urechi, sunetul propriei mele voci cu care țipasem la el numai cu o clipă mai devreme. « Gazează-mă, atunci, » mi-amintesc că am strigat, « gazează-mă așa cum ai gazat-o pe fetița mea ! » Nu mă mai opream din strigat: « Gazează-mă, atunci, bestie . . . » Et cetera. Probabil că l-am împroșcat cu nenumărate cuvinte murdare în nemțește, care mi-au rămas ca un ecou în urechi. Pe urmă mi-am pus capul în palme și am dat drumul la lacrimi. Nu-l auzeam spunînd nimic și într-un tîrziu i-am simțit mîna pe umărul meu. l-am auzit și vocea « Încă o dată, regret », mi-a spus, « n-ar fi trebuit să iau o astfel de hotărîre. Mă voi strădui să-mi răscumpăr greșeala într-un fel, într-alt fel. Ce-aș putea face pentru dumneata ?». Stingo, era atît de straniu să-l auzi pe omul ăla rostind astfel de vorbe — punîndu-mi o asemenea întrebare, cu o asemenea voce, cu un ton de scuză, mă înțelegi, întrebîndu-mă pe *mine* ce-ar putea face.

Și atunci, firește, m-am gîndit la Lebensborn, la ce-mi spusese Wanda că ar trebui să fac — la ceea ce-ar fi fost bine să-i spun lui Höss cu o zi înainte dar nu făcusem — nu știu de ce — în stare. Deci m-am silit să fiu calmă și să-mi opresc lacrimile și în cele din urmă am ridicat privirea și i-am spus: « Uitați ce puteți face pentru mine . . . » Am întrebuințat cuvîntul Lebensborn dîndu-mi imediat seama, după expresia ochilor săi, că știa despre ce este vorba. Ceea ce i-am spus suna cam în felul ăsta, am spus: « Ați putea să-mi scoateți băiatul din lagărul pentru copii și să-l încadrați în programul Lebensborn, conceput de SS și de care aveți și dumneavoastră cunoștință. L-ați putea trimite în Reich, unde ar deveni un bun german. Este blond și cu înfățișare germanică și vorbește germana la perfecție ca și mine. Nu există mulți copii polonezi ca el. Nu înțelegeți că băiețașul meu, Jan, ar fi perfect pentru Lebensborn ? » Îmi amintesc că Höss n-a spus multă vreme nimic, stătea numai acolo, atingîndu-și ușor locul de pe obraz unde-l zgîriasem. Pe urmă a rostit aproximativ următoarele cuvinte: « Cred că ceea ce spui dumneata ar putea fi o soluție. Am să examinez problema. » Mie, însă, nu-mi ajungea doar atît. Îmi dădeam seama că mă agăț de un pai, în disperarea mea, că putea să mă facă să tac imediat și pe loc, dar a trebuit să-i spun, a trebuit să-i spun. « Ba nu, sînteți dator să-mi dați un răspuns mai hotărît, nu mai pot suporta să trăiesc în atîta nesiguranță. » După o clipă, a zis: « Bine, voi avea grijă să fie scos din lagăr ». Dar pentru mine nici promisiunea asta n-a fost destul de mulțumitoare. Am întrebat: « Dar eu de unde am să știu? De unde am să știu sigur că a plecat de aici? Trebuie să-mi mai promiteți — am continuat eu — trebuie să-mi mai promiteți că-mi veți da de știre unde anume a fost dus în Germania, astfel ca într-o bună zi, cînd se va sfîrși războiul, să-l pot revedea. »

Nici nu-mi venea să cred, Stingo, că rosteam cu adevărat lucrurile astea din urmă, că formulam asemenea pretenții față de un bărbat cu puterea lui. În adevăr, mă înțelegi, mă bazam pe ceea ce simțea el pentru mine, mizam pe emoția pe care

o arătase față de mine cu o zi înainte, îți amintești, cînd mă îmbrățișase, cînd mă întrebase « Crezi că sînt un fel de monstru? », mizam pe faptul că vreo mică fărîmă de omenie rămasă în sufletul lui o să mă ajute. După ce i-am spus toate astea, a tăcut iarăși o vreme și mi-a răspuns apoi cu următoarele cuvinte: « Bine, promit. Promit că băiatul va fi scos din lagăr și din cînd în cînd vei fi înștiințată unde se află ». Atunci eu am spus — știam că risc să-l supăr foarte tare, dar n-aveam încotro — « Ce siguranță pot să am? Fetița mi-a murit deja și fără Jan rămîn singură pe lume; Ieri mi-ați spus că-mi veți permite să-l văd astăzi, dar n-ați făcut-o. V-ați călcat cuvîntul dat. » Asta se vede că l-a atins cumva, căci mi-a replicat imediat: « Poți să fii sigură. Vei primi mesaje de la mine la anumite intervale. Ai toate asigurările mele și cuvîntul meu de ofițer german, cuvîntul meu de onoare. »

Făcu o pauză și privi lumina mohorîtă de seară din barul Maple Court, asediată de un roi fremătător de molii agitate, localul fiind oricum pustiu, cu excepția noastră și a barmanului, un irlandez obosit care producea un zgomot surd, un fel de clămpăneală metalică, cu mașina automată de la casă. Pe urmă Sophie reluă:

— Dar nu s-a ținut de cuvînt, Stingo. Nu mi-am mai văzut băiatul niciodată. De ce-oi fi crezut că un individ din SS ar putea avea un cuvînt de onoare? Din pricina tatei, poate, care nu mai contenea vorbind despre armata germană și înaltul simț al onoarei ce-i caracterizează pe ofițerii ei, despre cît sînt de principiali și așa mai departe. Nu-mi dau seama. Höss, însă, și-a călcat cuvîntul și nu mai știu ce s-a-ntîmplat. Curînd după discuția noastră, Höss a plecat de la Auschwitz la Berlin și eu m-am întors la barăci, ca să lucrez ca o stenografă obișnuită. Niciodată, absolut niciodată, nu mi-a parvenit nici un fel de mesaj din partea lui. Nu m-a căutat nici măcar după ce s-a întors, în anul următor. Multă vreme mi-am spus: bun, Jan a fost scos din lagăr și trimis în Germania și mi se va da curînd de știre — unde este și dacă-i sănătos și toate celelalte. Dar n-am auzit nimic despre el, niciodată. După o vreme am primit de la Wanda o bucățică de hîrtie cu două-trei rînduri îngrozitoare, în care se spunea atît și nu mai mult: « L-am văzut iarăși pe Jan. Este, pe cît te poți aștepta, sănătos ». Stingo, cît pe-aci a fost să-mi dau duhul cînd l-am primit, fiindcă asta însemna că Jan nu scăpase, în cele din urmă, din lagăr — Höss nu făcuse nimic pentru a-mi încadra copilul în programul Lebensborn.

Cîteva săptămîni după aceea am primit un alt mesaj de la Birkenau, de la Wanda, printr-o deținută — o franțuzoaică din Rezistență — care a venit la baracă. Femeia asta îmi transmitea din partea Wandei că nu-l mai văzuse pe Jan în lagărul copiilor. Știrea m-a umplut de bucurie, dar pentru foarte scurtă vreme, pînă mi-am dat seama că nu însemna, de fapt, nimic, că poate însemna numai că Jan murise. Nu salvat prin Lebensborn, ci mort, de vreo boală, poate, sau doar din pricina iernii — se făcuse atît de frig! Și nu exista absolut nici o modalitate de a afla adevărul despre Jan, dacă murise la Birkenau sau se afla undeva în Germania.

Urmă o pauză.

— Auschwitz era atît de vast, atît de greu era să obții informații despre o persoană anume. În orice caz, Höss nu mi-a trimis nici un mesaj, niciodată, deși îmi promisese. *Mon Dieu*, cît de *imbécile* din parte-mi să cred că un asemenea om poate avea ceea ce se numea *meine Ehre!* Onoarea mea! Un mincinos împuțit! Nu era decît ceea ce numește Wanda o scîrbă. Iar eu am rămas pentru el, pînă în ultima clipă, o biată bucată de *Dreck* polonez!

După o nouă întrerupere, își ridică spre mine ochii, cu bărbia sprijinită mai departe în căușul palmelor.

— Știi, Stingo, n-am mai aflat niciodată ce s-a întîmplat cu Jan. Aproape c-ar fi mai bine dacă...

Tăcere nervoasă. Sentimentul pe care-l ai vara cînd încetează brusc vîntul, că ai dat de fundul amar al vieții. După toate cele aflate, nu-mi puteam găsi vocea pentru a-i răspunde Sophiei; în orice caz, nu-mi venea în minte ce-ar fi de spus, cînd glasul ei se făcu auzit din nou, ușor răstit, făcînd o afirmație grăbită și tăioasă care, deși fu pentru mine o revelație îngrozitoare și aproape insuportabilă, păru, în lumina celor aflate înainte, doar încă un fragment de agonie încastrat în vasta și nesfîrșita suferință:

— Mă gîndeam că aș putea afla ceva. Dar, la scurtă vreme după sosirea ultimului mesaj al Wandei, am auzit că a fost prinsă cu activități clandestine, de rezistență. Au dus-o în bine-cunoscuta clădire a arestului. Acolo au torturat-o și pe urmă au atîrnat-o de un cîrlig, lăsînd-o să moară încet, prin strangulare... Ieri am numit-o pe Wanda o *kvetch*. A fost ultima minciună ce ți-am spus-o. De fapt, era persoana cea mai curajoasă pe care am cunoscut-o vreodată.

Șezînd acolo, în lumina aceea palidă, atît Sophie cît și eu aveam, cred, sentimentul că terminațiile nervilor noștri fuseseră trase afară, aproape de punctul de rupere, de acumularea înceată a prea multor fapte de nesuportat. Eu, simțind cum crește înăuntru-mi un simțămînt de refuz decisiv, final, de intensitatea unei panici puternice, nu mai voiam să aud nimic despre Auschwitz, nici măcar un singur cuvînt. Dar Sophie (deși mi-am dat seama că și spiritul ei este zdrențuit și epuizat) mai era încă animată de o rămășiță a acelui elan pomenit mai înainte și continuă să vorbească; și vorbi mai departe, ca să-mi povestească într-o obstinată izbucnire, cum își luase rămas bun de la Comandantul de la Auschwitz.

— Apoi el mi-a spus: acuma du-te. Am făcut stînga-mprejur ca să plec și i-am zis, *Danke, mein Kommandant*, pentru ajutor. Iar el a spus — trebuie să crezi, Stingo, chiar așa a spus, a zis: « Auzi muzica aceea? Îți place Franz Léhar? E compozitorul meu favorit. » M-a surprins atît de mult ciudata lui întrebare, încît n-am știut ce să-i răspund. M-am gîndit, pe urmă m-am pomenit spunînd: « Nu. Nu prea. De ce? » O clipă păru dezamăgit, apoi repetă: « Acuma, du-te! » Am plecat. Am coborît scările, trecînd pe lîngă camera lui Emmi de unde se auzea cîntînd iarăși micuțul aparat de radio. De data asta aș fi putut să-l fur foarte ușor, m-am uitat atentă în jur și n-am văzut-o nicăieri pe Emmi. Dar, cum spuneam, n-aveam curaj să fac ceea ce ar fi trebuit să fac, din cauza speranței pe care o mai nutream pentru Jan. Știam că de data asta aș fi fost prima suspectă. Am lăsat radioul la locul lui și m-a năpădit dintr-o dată o ură teribilă față de mine însămi. Dar l-am lăsat acolo, unde cînta mai departe. Poți să-ți imaginezi ce se dădea la radio? Ghicește, Stingo!

Survine un moment într-o povestire ca cea de față cînd o injecție de ironie pare nepotrivită, poate chiar « contraindicată », în ciuda impulsului subteran de a-i da curs, din cauza ușurinței cu care ironia tinde să devină stîngace și greoaie, punînd la grea încercare răbdarea cititorului, ca și credulitatea lui. Dar cum Sophie era o martoră absolut fidelă și cum ea însăși a terminat într-o notă ironică, un fel de *coda* la o mărturisire pe care n-aveam motive s-o pun la îndoială, trebuie să consemnez aici și observația ei finală, adăugînd doar că vorbele ei au fost rostite cu tonul acela incert ce exprimă un pandemoniu de emoții obscure, istovite, o flacără consumată — între hohotul ilarității și al durerii celei mai profunde — așa cum nu mai auzisem niciodată la Sophie, așa cum auzisem rareori în viață: o clamoare vestind limpede parcă declanșarea isteriei:

— Ce cînta? am întrebat-o.

— Uvertura la opereta de Franz Lehár, răspunse ea, gîfîind: *Das Land des Lächelns* — « Țara surîsului ».

În românește de **VIRGIL STANCIU**

VIRGIL STANCIU

WILLIAM STYRON
și reînnoirea universului romanesc

„Let's face it, writing is hell"

Sudul — spunea Alfred Kazin — produce scriitori importanți în ritmul în care Evul Întunecat dădea naștere sfinților. Hiperbolizată, afirmația subliniază o realitate devenită axiomatică: un important (numeric, dar mai ales valoric) contingent de scriitori americani ai acestui veac provin de la miază-zi de linia Mason-Dixon. Enumerarea trebuie să înceapă cu Faulkner și să continue cu Thomas Wolfe, Robert Penn Warren, Erskine Caldwell, Tennessee Williams, Carson McCullers, K. A. Porter, Flannery O'Connor, ca să menționăm doar nume familiare cititorului român, pășind doar din pisc în pisc. În asemenea ilustră companie, virginianul William Stryon, un scriitor deloc grăbit, cu limpede propensiune spre monumental, constructor atent al unor mari ansambluri romanești caracterizate prin complexitatea comentariului, diversitatea modalităților și curajul de a defrișa zone aproape virgine, ocupă un loc de onoare. El scrie un sud ieșit din ceața romantică a paseismului mitizator, desprins din izolarea lui patriarhală, gata să facă față problemelor lumii moderne, integrat ritmurilor specifice de viață din aceste vremuri. Omul sudic al lui Styron pare să continue, pe căi proprii, aventura protagonistului creat de Thomas Wolfe în descoperirea lumii; pe coordonate noi și cu o sensibilitate cu totul diferită, el iese din insularitatea civilizației plantatorilor, pentru a se lăsa implicat într-o lume convulsionată de forțe malefice, cutreierată de angoase, dar în care speranțele nu sînt iremediabil pierdute. Talentului lui Styron, înclinat spre tragedie, tratată într-o manieră interiorizată, cu ecouri din romanul gotic englez, uneori cu accente macabre, i se potrivește explorarea metodică a condiției omului modern căruia istoria îi amintește mereu de insignifianța valorilor personale, debusolîndu-l și mai mult în pateticele sale încercări de a stabili sensul existenței. Pentru modul sugestiv în care înfățișează diferite ipostaze ale existenței umane aflate în stare de criză, opera literară a lui William Styron a fost distinsă cu trei importante premii americane: Prix de Rome (pentru *Lie Down In Darkness*), Pulitzer (pentru *The Confessions of Nat Turner*) și, recent, National Book Award (pentru ultimul său roman, *Sophie's Choice*).

La debutul din 1951, cu romanul *Lie Down In Darkness* (Intinde-te în întuneric), Styron, pe atunci în vîrstă de numai 25 de ani, s-a bucurat de o neobișnuit de favorabilă primire din partea criticii, grăbită să vadă în el un bun discipol al lui Faulkner și un demn continuator al tradiției scrisului sudic. Academia americană a artelor și literelor i-a acordat distincția menționată mai sus, în timp ce breasla scriitoricească l-a comentat cu ironie nu lipsită de invidie. Norman Mailer scria în *Advertisments for Myself* despre Styron: «a scris cea mai drăguță carte a generației mele. *Lie Down in Darkness* are o frumusețe aproape desăvîrșită, nu devine aproape niciodată sentimentală, iar ca operă a unui tînăr de 23 de ani, are și pasaje aproape geniale. Ar fi fost cel mai bun roman al generației noastre dacă lui Styron nu i-ar fi lipsit trei calități: nu era nici măcar aproape de a creea un om care să se miște pe propriile-i picioare; gîndirea lui n-a fost coruptă de nici o idee nouă; și, în cartea lui, răul nu există. Nu există decît sentimentul unei tragice neînțelegeri — o fereastră prea mică pentru a privi lumea pe care o cunoaștem . . . » Comentariu nedrept și, în mare parte, nefondat, care contrastează puternic cu seriozitatea cu care Styron, în interviul acordat revistei *The Paris Review* (la conducerea căreia s-a aflat o vreme) considera *The Naked and the Dead* un roman comparabil cu capodoperele « Generației pierdute ».

Acest prim roman est un studiu al erodării psihologice și decăderii morale a unei familii de americani albi mijlocii din Sudul Statelor Unite, evident influențat, atît în concepția generală cît și în procedeele de tehnică și stil, de capodopera faulkneriană *The Sound and the Fury* (Faulker și Wolfe fiind mentorii cărora Styron le-a recunoscut, cu diverse ocazii, fireasca patronare). Construit pe tiparul unui cerc închis, menit să augmenteze sentimentul apăsător de neputință, zădărnicie și zbuciumată disperare pe care-l degajă paginile cărții, romanul începe și se termină în ziua înmormîntării frumoasei fiice a familiei Loftis, Peyton. Timpul prezent al narațiunii se reduce la cele cîteva ore consumate de acest eveniment în care, însă, toți actorii dramei de familie retrăiesc cu dureroasă intensitate trecutul, examinîndu-și propriul lor rol, propria contribuție la declanșarea tragediei. Mișcării orizontale, în spațiu și timp, îi este așadar contrapunctată o pătrundere verticală în lumile interioare ale protagoniștilor, efectuată prin mijlocirea unor firești, dar oarecum ordonate, procese de evaluare a evenimentelor și atitudinilor care au contribuit, prin acumulare, la deznodămîntul tragic. Romanul debordează de sugestii psihanalitice, între care un loc de frunte îi ocupă viziunea copilăriei ca un Eden al imposibilei întoarceri. De fapt părinții Peytonei își petrec majoritatea timpului refuzînd să accepte prezentul ca pe o realitate sau să prospecteze un viitor încă și mai terifiant, aducător de bătrînețe și moarte, și refugiindu-se într-un infantilism iresponsabil — simbolizat prin substituții: sînului matern, sticla de whiskey și țigările — sau încercînd să învie un trecut mai generos care conține, însă, și el sămînța distrugerii.

Deși o vedem pe Peyton, aproape tot timpul, cu ochii părinților ei, ea este adevărata protagonistă a romanului. Ea este catalizatorul violentelor conflicte din carte iar punctele nodale ale intrigii se înseriază în funcție de evenimentele importante ale scurtei ei vieți. Spiritualicește, Peyton este un copil orfan, care se cufundă, încet dar iremediabil, într-un ocean de disperare. Lipsa de suflet a mamei și slăbiciunea tatălui, potențată de alcool, o îndepărtează treptat de familie, transformînd-o într-o ființă neurotică, iresponsabilă, gata să accepte promiscuitatea dar obsedată de vinovăție și căutînd în moarte redempțiunea și purificarea. Tragedia lui Peyton Loftis, desfășurată pe fundalul unui oraș sudic intrat în decrepitudine (Port Warwick, Virginia) și consumată, în faza ei finală, în jungla urbană a New York-ului este narată cu remarcabilă tensiune dramatică și este motivată strîns și convingător.

Decăderea familiei Loftis nu are în ea nimic ilustrativist, nimic emblematic — s-a spus că drama pe care o trăiesc, spre deosebire de a Compsonilor din *The Sound and the Fury*, este personală iar nu dinastică — ci este trăită pe viu, în conștiințele încărcate ale protagoniștilor. *Lie Down In Darkness* este un roman memorabil despre slăbiciunea umană și consecințele ei, chiar dacă ne dă și nouă impresia că

personajele căzute victimă acestei slăbiciuni sînt pasive şi vagi şi că motivarea inadecvării lor este, uneori, incompletă.

Pentru Styron, ca şi pentru Faulkner, înstrăinarea omului faţă de restul oamenilor (din orice motive) înseamnă o negare a condiţiei umane şi duce în mod necesar la tragedie. El însă concepe societatea în termeni foarte generali, preferînd să exploateze valenţele tragice ale fiinţei unice, ceea ce-l apropie de individualismul existenţialist modern, făcînd din Peyton Loftis reprezentanta americană a unei numeroase familii de înstrăinaţi care populează literatura lumii după al doilea război mondial.

Următoarea carte a lui Styron — şi singura tradusă, deocamdată, în limba română — *The Long March* (Marşul cel lung) vorbeşte, în limitele unei nuvele de dimensiuni ceva mai mari, despre necesitatea rezistenţei la totalitarianism, în numele demnităţii umane. Axată pe un conflict de voinţe desfăşurat într-o tabără militară din Carolina de Sud în zilele războiului din Coreea, nuvela (scrisă în 1953) se făcea ecoul sentimentelor de nemulţumire şi protest ale generaţiei scriitorului faţă de perpetuarea isteriei războinice, de procesul de alienare a relaţiilor interumane şi de depersonalizare a individului într-un univers concentraţionar, unde forţe aparent incognoscibile subjugă spiritul omului, forţîndu-l să renunţe la dreptul de a gîndi pentru sine însuşi. Nuvela se distinge prin gradul înalt al tensiunii psihologice şi prin ştiinţa dozării, ca şi a evocării ei printr-un verb nervos şi o frază perfect adevărată prin simplitate. Descriind un duel al voinţelor care aminteşte de Melville, Styron transcende lupta dintre Templeton şi Mannix într-o chestiune de filosofie comportamentală: poţi să învingi supunîndu-te.

Cei ce văzuseră în Styron un diligent discipol al marelui mississippian şi un continuator al tradiţiei sudice în literatură au fost în bună măsură surprinşi în 1963, la apariţia romanului *Set This House On Fire* (Daţi foc acestei case), prin care romancierul se îndepărta cu aerul cel mai firesc de temele şi motivele proprii Sudului, abordînd probleme de un interes mult mai larg, într-o ambianţă cosmopolită. Dacă *The Long March* era prea puţin relevantă în această privinţă (putînd fi considerată doar un interludiu), noua carte subliniază o trăsătură care, sîntem tentaţi să credem, devine o caracteristică a prozei styroniene: refuzul de a se cantona în cunoscut, dorinţa de a-şi subordona, cu fiecare nouă ocazie, noi spaţii ale imaginaţiei, populate de idei şi motive noi, ambiţia de a rămîne imprevizibilă şi, prin urmare, de a surprinde (următoarele două romane confirmă faptul că este vorba de un proces conştient). Refuzînd să accepte jalonarea definitivă a universului său literar, predeterminarea operei, Styron s-a înnoit cu fiecare nouă carte, abordînd de fiecare dată o altă secţiune a realităţii şi îndepărtîndu-se prin aceasta de marii săi dascăli Faulkner şi Wolfe, oameni ai unei singure opere grandioase.

Set This House On Fire este un roman-anchetă, descriind, sub forma unei investigaţii efectuate de către narator, Peter Leverett, traiectoria a două destine, întrepătrunderea şi intercondiţionarea lor, lupta pentru autonomie spirituală, pentru evadarea din condiţia de epavă umană, de dependenţă materială şi spirituală, pentru afirmarea valorilor personale. Este, totodată, şi un roman-metaforă despre alienarea artistului faţă de mediul care l-a produs şi posibilităţile de reintegrare prin cunoaştere de sine. Adevăratul erou al cărţii, Cass Kinsolving — un pictor ratat, abrutizat de băutură şi terorizat de o familie numeroasă, autoexilat într-o Italie postbelică devenită o caricatură a consumismului american şi dominat cu maliţiozitate de o brută cu pretenţii estetice, Mason Flagg — ar putea fi situat, într-o galerie a eroilor styronieni, undeva între descompusul Milton Loftis şi dîrzul Alexander Mannix. Considerîndu-se cel mai decăzut dintre oameni, Cass este, de fapt, un fel de sfînt în zdrenţe, a cărui bunătate nu poate fi distrusă de suferinţele

prin care pare să treacă dintr-o vocaţie a martirajului. El ne apare ca un caz limită al artistului american expatriat, învins atît de complexitatea şi reavoinţa lumii, cît şi de propriile lui slăbiciuni. Amplificate la maximum, întîlnim în el datele tipice ale artistului american în exil: fuga de un tărîm abrutizant al vulgarităţii şi ignoranţei doar superficial cunoscut, constatarea că infantilismul şi grobianismul pe care dorea să le lase în urmă îl vor urmări pretutindeni, nelăsîndu-i răgaz pentru creaţie, întoarcerea finală la pămîntul natal, singurul în măsură să ofere sevele adevăratei creativităţi. În momentele sale de luciditate, pictorul înţelege că nici vulgaritatea lui Mason Flagg, nici spiritul gregar-agresiv al lumii pe care o reprezintă, nici America de care fugise, nu poartă răspunderea ratării sale, corupţia din jur fiind, de fapt, mult amplificată de reflectarea exterioară a propriei lui slăbiciuni. Cass poartă deci germenele distrugerii sădit adînc în sufletul său, aidoma personajelor din *Lie Down In Darkness*. El străbate mai întîi o disperare iraţională, aproape mistică, apoi îşi pierde viziunea estetică, precum şi credinţa în propriile sale puteri, fiind gata să cedeze presiunii unor tendinţe de autoanihilare: din prea multă ură de sine caută să se autodistrugă, ca şi Peyton. Spre deosebire de ea, însă, în cazul lui Cass salvarea mai e posibilă, ea apare sub forma posibilităţii de a fi folositor altor fiinţe omeneşti. Comiţînd apoi şi un omor care este de fapt o exorcizare a răului (uciderea lui Mason Flagg), Cass îşi va afirma şi capacitatea de a face o alegere morală. Reîntors în America, el se va elibera pe de-antregul de anxietatea şi sentimentul de culpă care-l torturaseră în Europa şi, în ambianţa colonială a Charlestonului, a unui Sud pacific, visător, va renaşte — ca artist şi ca om — din propria-i cenuşă. Desigur, Cass reuşeşte să-şi refacă viaţa la Charleston, în timp ce Peyton nu-şi poate găsi liniştea la Port Warwick deoarece, prin creaţie, extrage din sine forţa spirituală care-l susţine. Vechiul tipar sudic de viaţă nu mai înseamnă pentru Cass nimic; dimpotrivă, el consideră de la sine înţeleasă dispariţia vechii ordini a Sudului. Dacă pe Quentin Compson Sudul nu poate să-l recupereze, ajutîndu-l să se autodefinească şi să-şi găsească funcţia socială, Cass Kinsolving renunţă singur la orice rol social, iar ceea ce-l salvează este dobîndirea unei credinţe, nereligioasă ca natură, în necesitatea integrităţii morale, a acţiunilor juste, a iubirii pentru aproape, a abandonului presupus de actul creaţiei. Cass este un personaj remarcabil şi marea lui putere de convingere aruncă umbra nesemnificativului peste cele cîteva deficienţe minore ţinînd de arhitectonica romanului.

Încă în *Set This House On Fire* găsim formulări concise, dar semnificative, ale interesului constant al romancierului pentru trista şi ruşinoasa realitate a vieţii sudice care fusese, vreme de cîteva generaţii, sclavia neagră. Ceea ce-l uimea îndeosebi pe Styron era faptul că, dacă în cursul existenţei ei sclavia făcuse să curgă multe lacrimi, vărsările de sînge fuseseră mult prea puţine. În 150 de ani de robie — arată scriitorul în eseul *This Quiet Dust* (Această pulbere tăcută) — n-au existat decît trei încercări de revoltă a sclavilor de pe teritoriul Confederaţiei. Ultima dintre ele, răzmeriţa lui Nat Turner, stîrnită în 1831 în comitatul Southampton din Virginia, constituie subiectul celei de a patra cărţi a lui Styron, *The Confessions of Nat Turner* (Confesiunile lui Nat Turner, 1967), încununată cu premiul Pulitzer.

Romanul foloseşte singurul document existent privind răscoala — o mărturisire scrisă semnată de conducătorul ei — tot restul datorindu-se imaginaţiei scriitorului, care şi-a permis cea mai mare libertate de interpretare şi confabulare pe marginea evenimentelor atestate. Rezultatul este remarcabil, deoarece, prin acest procedeu — aspru criticat de intelectualii de culoare — Styron reuşeşte să redea o viziune comprehensivă, din interior, a instituţiei sclaviei şi a resorturilor sale psihologice şi morale, sondînd şi motivaţia, destul de confuză şi în mare parte

mistică, dar bazată pe o aspirație firească spre libertate, care a dus la rebeliunea din Southampton.

Potrivit unui tipar devenit deja caracteristic romanelor lui Styron, și de această dată, dimensiunea prezentă a narațiunii este folosită cu scopul de a-l pune pe cititor, încă din primele pagini, în fața deznodămîntului: în prima secțiune aflăm despre condamnarea lui Nat la moarte prin spînzurătoare. Restul cărții reface întregul drum parcurs de erou, devenind o lungă privire retrospectivă, o examinare minuțioasă a personalității capului răscoalei și a societății sudice din anii premergători Războiului Civil, a tuturor factorilor ce duc la vărsarea de sînge din 1831. Romanul se încheie cu execuția lui Nat.

Styron renunță la narațiunea la persoana a treia — care i-ar fi putut obiectiviza proza dar ar fi însemnat, susține el, o evaziune morală și politică — încercînd să reconstituie psihologia sclavului negru pe care și l-a ales ca erou în mod direct, printr-un discurs narativ consumat la persoana întîi, cu elemente din tehnica fluxului conștiinței. Procedînd astfel, el încearcă să suplinească o lipsă a literaturii Sudului — cel puțin a celei scrise de albi — care nu se apropiase niciodată cu adevărat de omul de culoare, nu-i intuise psihologia, nu *trăise* gîndurile unui negru, cum se exprimă Styron în *This Quiet Dust*. Procedeul, surprinzător pentru tema tratată, nu era lipsit de riscuri, după cum a dovedit uriașa controversă stîrnită în literele americane la apariția romanului.

Într-adevăr, indiferent de veridicitatea trăirilor lui Nat — redate într-un limbaj plastic dar ușor intelectualizat, care dublează convenția — pericolul cel mare implicit în acest procedeu este reducerea perspectivei asupra istoriei la concepția și destinul unei singure persoane, aflată într-o stare de perpetuă exaltare mistică; or, cauzele «insurecției» din comitatul Southampton au fost fără îndoială mai complexe decît ura oarbă alimentată cu imagini de apocalips și cu răstălmăciri ale cuvîntului Domnului. Dar Styron a vrut să scrie roman, iar nu istorie; ca studiu al situației istorice date și al cauzelor răscoalei, *The Confessions of Nat Turner* este un text aproape irelevant, dar ca ficțiune creată și sondare a abisurilor psihologiei umane este o izbîndă dintre cele mai impresionante. În acest roman, Styron abordează (după cum remarca Philip Rahv) o temă substanțială, centrală experienței americane, încercînd să fuzioneze două puncte de vedere aparținînd la două rase diferite și să ofere astfel contemporanilor posibilitatea de a afla mai multe despre omul prins în vîrtejul unor evenimente specifice.

La mai bine de un deceniu de la publicarea *Confesiunilor* — interval în care mai spărsese liniștea o singură dată, cu piesa *In the Clap Shack* (1973) — Styron publică masivul roman *Sophie's Choice* (Dilema Sophiei, 1979), revenind în centrul atenției critice și surprinzînd din nou prin opțiunea făcută asupra subiectului. Nu avem cum să știm dacă lungul interval de tăcere (obișnuit, de altfel, în cazul în discuție) poate fi interpretat drept un indiciu al perseverentei căutări a ineditului, dar trecerea de la un aspect minor al istoriei americane din secolul trecut la o dimensiune relativ recentă, zguduitoare prin proporțiile ei, a istoriei universale, tratată doar fragmentar și fugitiv în literatura de peste ocean, spune fără îndoială ceva despre ambiția romancierului de a deveni o conștiință sensibilă a timpului său, propulsîndu-și totodată opera, prin interesul tematic sporit, spre un nivel cosmopolit de receptare, care poate să-i asigure circulația pe toate meridianele. Privind înapoi pînă la *The Long March*, ni se pare a distinge un efort conștient al romancierului de a desprinde literatura americană de provincialism și insularitate culturală, de a o implica tranșant în marile probleme care au confruntat omenirea în secolul acesta. Într-adevăr, masiva ieșire în istorie a americanilor, începînd cu primul război mondial, solicita în mod imperios un grad elevat

de exprimare artistică, iar literatura «post-modernă» americană avea să continuie, prin romanicieri ca Heller, Styron, Malamud sau Wouk, începuturile mai timide ale generației anterioare (Hemingway, Cummings, Steinbeck și alții).

Incredibilul genocid imaginat și pus în practică de către fascism în anii negurosi ai războiului mondial, monstruaosele crime împotriva umanității întreprinse cu metodică și calculată răceală în spatele sîrmei ghimpate a lagărelor de concentrare au devenit cunoscute americanilor de rînd prin mărturiile directe și reportajele transmise de *mass media* în anii proceselor de la Nürnberg și ai reconstrucției timpurii a Europei, cînd vălul de taină — și așa destul de străveziu — care acoperise exterminările în masă se destrămase în întregime. Dacă însă în Europa din acest material de coșmar s-au croit vreme de decenii cărți și filme de imaginație care au redat, prin mijloacele mult mai puternice ale artei, dimensiunile zguduitor umane ale tragediei ce tindea să se abstractizeze, prin însăși dimensiunile ei, înapoia incredibilelor coloane de cifre, publicul american a trebuit să se mulțumească mult timp cu datele seci ale statisticii, cu literatura memorialistică și cu filme sau cărți nu întru totul desprinse de retorica propagandistică sau de melodrama sentimental-facilă. Succesul serialului de televiziune *Holocaust* și al romanului cu același nume publicat în 1978 de Gerald Green a dovedit existența unui enorm rezervor de simpatie a americanului simplu pentru soarta europeanului inocent sau neajutorat, evreu sau nu, prins în inexorabilele mecanisme ale politicii rasiale a celui de al Treilea Reich. Romanul lui Styron apelează tocmai la acest mare potențial. Prin personajul Sophiei Zawistowska, ființă complexă, impredictibilă, cu statut moral confuz și derutant, dar care a băut pînă la capăt cupa suferinței, victimele holocaustului se bucură de tratare onestă, credibilă, plină de omenoasă înțelegere, romanul devenind, în ultimă instanță, un comentariu moral și ontologic, centrat asupra capacității omului de a supraviețui, adeseori cu prețul unor compromisuri și umilințe ele însele mai rele decît neființa. Intuiția sa de romancier l-a sfătuit pe Styron să nu aleagă drept protagonist pentru episoadele din Varșovia ocupată și de la Auschwitz, un caracter dîrz, puternic, care ar fi putut aluneca repede într-o Virtute medievală, lăsîndu-ne cu apetitul romanesc nesatisfăcut, ci, dimpotrivă, cea mai vulnerabilă dintre ființele omenești, o văduvă tînără și frumoasă, mamă a doi copii minori, dornică să-i apere și să-și salveze viața, dar neavînd ce armă să opună eficacității tehnologice a programului de exterminare. Sau neavînd, aproape, nici o armă.

Naratorul și unul dintre actorii romanului — construit, firește, pe cîteva date autobiografice, — ne duce iarăși cu gîndul la Melville și la povestitorul său, Ishmael, calitatea lui cea mai importantă devenind, ca și în cazul harponierului de pe *Pequod*, aceea de m a r t o r. Modul în care ni se prezintă, cerîndu-ne să-i spunem Stingo, fiorul de anticipație și neliniște cu care se îmbarcă în «călătoria» sa de descoperire și creație, capacitatea de a observa și interpreta lucrurile,revenind mereu asupra imaginilor formate pentru a le corecta în funcție de noile date obținute, angajarea sa afectivă în avatarurile celorlalți, confruntarea cu diferite fațete ale realității și, în sfîrșit, supraviețuirea lui pentru a putea depune mărturie —iată tot atîte trăsături de unire între naratorul lui Styron și Ishmael. Tot el este și elementul de racord al celor două direcții (aparent divergente) de înaintare a narațiunii: destinul Sophiei și propria devenire, ca autor, a lui Stingo.

Începutul romanului, redactat într-o proză ironică ce preia tiparele scrisului memorialistic, ne introduce în culisele vieții literare din New-Yorkul imediat postbelic (sîntem în 1947), cînd Stingo încerca să-și cîștige traiul salahorind pentru editura McGraw-Hill și, ca orice tînăr plin de nobile entuziasme, fantaza pe marginea unei lumi glorificate a literelor, izbindu-se, în realitate, doar de aspectele

ei sordide. Prilej pentru Styron de a caricaturiza un număr de personaje minore, (dar atestate documentar) din cercurile literare americane, de a creiona sugestiv și picant atmosfera acelor vremuri, de a da relief de anecdotă savuroasă unor întîmplări în care cititorul avizat poate recunoaște situații și personaje familiare din alte lecturi. Figurează printre acestea și modul în care a fost conceput întîiul roman al scriitorului, *Lie Down In Darkness* (este manuscrisul asupra căruia transpiră Stingo în casa Yettei Zimmermann) și atracția obsedantă pe care o exersa asupră-i răscoala lui Nat Turner; e limpede că, pentru Styron, odată zămislite, și cărțile devin o realitate palpabil-independentă, putînd genera din nou literatură.

Întreg romanul își asumă tonul unei rememorări — întrezărim pe alocuri, pe parcursul povestirii, un Stingo matur, mult mai sceptic și dezabuzat, încălzindu-și sufletul cu aceste amintiri din tinerețe — și reface cariera tînărului venit din Sud și trăind o boemă viață cu aspirații literare la New-York. Concediat de la McGraw-Hill, Stingo se refugiază în Brooklyn (iubitul cartier al lui Wolfe !), unde închiriază o cameră într-o incredibilă casă de raport, zugrăvită în întregime în roz. Aici face cunoștință cu Sophie Zawistowska, o poloneză catolică, supraviețuitoare a lagărului de la Auschwitz și cu iubitul ei, Nathan, un tînăr intelectual evreu. Ambianța plăcută și prietenoasă permite sevelor creației, atîta vreme uscate, să se reverse cu generozitate; și Stingo face frumoase progrese la romanul său, devenind, în același timp, confidentul Sophiei (de care se îndrăgostește) și partenerul lui Nathan în cîteva discuții alerte, antrenante (prilej de a confrunta mentalitatea sudică cu realismul culturii iudeo-americane). Nathan și Sophie sînt angajați cu trup și suflet într-o pasiune devoratoare și într-o pasionată conjuncție instinctuală iar Stingo, iubindu-i pe amîndoi, încearcă să-i cunoască cît mai bine. Adevărul nu i se va dezvălui însă decît treptat, înșelîndu-l la început pe Stingo cu fațetele aparenței și prin confesiuni doar pe jumătate sincere. La început, Sophie preferă să-i ascundă amănunte semnificative, pentru a apare în ochii lui Stingo drept întruchipare a suferinței inocente și a bunei credințe înșelate. Ea spune o «poveste exemplară», întru totul potrivită tiparelor mitologiei rezistenței, revenind, mai apoi, de cîteva ori asupra ei, corectînd-o, suplimentînd-o cu amănunte, adîncindu-i aspectele grotești abia bănuite și transformînd-o, cu încetul, într-o cutremurătoare imagine a înjosirii demnității umane în universul concentraționar. Suprafața zgîriată a legendei lasă să se întrevadă adevăruri mai puțin comendabile, dar nu mai puțin omenești: intelectuali polonezi care împărtășesc prejudecățile rasiale ale cotropitorilor, dar care nu-și pot cumpăra, prin asta, bunăvoința lor; persoane care nu pot concepe un sacrificiu pentru cauza generală dar care împărtășesc, ironic, soarta luptătorilor din rezistență; o populație de lagăr preocupată, firesc, de supraviețuire, patetică în eforturile ei de a dăinui; o femeie — Sophie — nevoită să-și sacrifice un copil pentru a-l salva pe celălalt (aceasta este dureroasa opțiune pe care trebuie s-o facă) și care, în schimbul vieții ei și a băiatului ei nu pregetă să se înjosească în fel și chip, oferindu-și pînă și trupul. Deși abordează tematica lagărelor și a rezistenței, *Sophie's Choice* nu este o carte despre eroism, ci, ca toate celelalte romane ale lui Styron, despre aspectele multiple ale slăbiciunii omenești; cu toate că putem considera capacitatea de a îndura atîtea umilințe o formă sublimată de eroism. Sophie este un personaj complex, foarte credibil în bogăția trăirilor ei interioare, în foamea ei de viață și în patetica-i străduință de a se justifica și a se face înțeleasă și iubită. Întrucît nu-și poate ascunde, nici uita trecutul, toate puterile ei afective vor fi concentrate înspre justificarea păcatelor comise și răscumpărarea lor. După cum spune autorul, ea «nu se poate zvîrcoli îndeajuns pentru a scăpa de conștiința înnăbușitoare că existase în viața ei o vreme cînd jucase pînă la capăt un rol de

părtașă la crimă. Rolul unei obsedate, veninoase antisemite». Iubirea ei pentru Nathan, care dă romanului atîta intensitate (uneori împinsă pînă aproape de isterie), trebuie, așadar, citită și ca o inconștientă penitență, ca un preț moral pe care Sophie îl plătește pentru a-și răscumpăra păcatul. Dubla sinucidere cu care se încheie cartea reprezintă, după părerea noastră, un final deschis interpretării — moartea este nu numai marele pacificator, unica posibilitate de împăcare a unor tendințe contradictorii, ci și a doua «opțiune» a Sophiei, un fel de conradiană modalitate de redempțiune, de împăcare a sufletului cu sine însuși.

De fapt povestea de iubire dintre Sophie și Nathan, împreună cu învierea gradată a unui trecut de suferință și moarte, constituie adevăratul centru de greutate al romanului. Stingo se transformă cu încetul din protagonist în observator și martor, cu un rol activ minor (acela de activizator) și propria lui poveste cade, în mod firesc, în planul al doilea. Concentrîndu-se asupra Sophiei și asupra vieții ei în lagăr, romanul aduce, implicit, în discuție, problema răului, a acelui «Weltschmertz care depășește înțelegerea» în care Stingo, ajuns la capătul tristelor sale experiențe, va vedea manifestarea unei forțe ce transcende ideologiile, fiind parte constituentă din natura contradictorie a omului. Într-o bună zi — ne spune el în final — voi scrie despre viața și moartea Sophiei, contribuibd și eu prin asta la a demonstra că răul absolut nu dispare niciodată definitiv din lume.» Afirmație întărită de următorul schimb de replici grăitor:

«— La Auschwitz, unde era Dumnezeu?

— Dar unde era omul?»

Făcînd pentru prima oară cunoștință cu moartea, cu durerea și cu sentimentul pierderii ireparabile, cu enigma adeseori inexplicabilă a comportamentului uman, Stingo invocă o lawrenceeană iubire «pentru toate lucrurile vii», nu ca pe o soluție infailibilă, ci drept unica rază de speranță ce-i mai rămîne omului pentru a mai putea dăinui.

Sophie's Choice este o mare izbîndă a autorului, o imagine cutremurătoare, plină de adînci semnificații filosofice, etice sau morale, a mizeriei și suferinței umane transfigurate prin iubire. La începutul carierei sale internaționale, romanul se bucură de elogiile colegilor de breaslă ai scriitorului și ale criticilor literari. Carlos Fuentes numea cartea lui Styron «unul dintre cele mai mari romane ale tuturor timpurilor», iar John Gardner vorbea despre ea ca despre un «thriller de prim ordin, cu atît mai pasionant cu cît secretele pe care le dezgropăm unul după altul sînt secretele Istoriei și ale naturii umane înseși». Comentînd în *Lire* (aprilie 1981) versiunea franceză publicată de «Gallimard», Christian Giudicelli conchide că romanul «are atîta amploare, combină cu atîta știință istoria cu experiența interioară, impune personaje atît de atașante și complexe încît cronicarul este obligat să vorbească despre el ca despre o capodoperă».

Pentru Styron — așa cum singur mărturisește — sumbra realitate a lagărelor de concentrare era un episod al istoriei contemporane ce se cerea investigat cu orice preț, un subiect cu care se simțea tentat să-și încerce puterile orice mare romancier. Supunîndu-se tentației de a-l explora și dedicînd doisprezece ani efortului de a integra evenimentele într-o viziune esteticește adevărată și omenește mișcătoare, el a izbutit să sporească în mod considerabil patrimoniul literaturii americane contemporane, implicînd-o și mai adînc în problemele mari ale acestui veac. *Sophie's Choice* este o carte prin care opera literară a lui William Styron își adaugă un plus de greutate, cu remarcabilă consecvență în a găsi modalități noi de diversificare tematică și de a păstra treaz interesul cititorilor pentru ceea ce acest romancier de primă mărime le va oferi în viitor.

UMANISMUL

ÎNTRE REFLECȚIE ȘI ATITUDINE CIVICĂ

THOMAS MANN
ERNST BLOCH
HEINRICH MANN

Reînnoirea socială a democrației este condiția și garanția victoriei sale. Ea va crea « comunitatea poporului », care se va dovedi încă în timp de pace și, de va fi nevoie, și în război, cu mult superioară imaginii mincinoase căreia fascismul îi dă acest nume. În ea viețuiește încă de pe acum acea comunitate care este țelul oricărei politici, țel pe care aceasta trebuie să-l atingă în cele din urmă: comunitatea popoarelor.

THOMAS MANN

Spirit și democrație

. . . Repet: forța principală, forța de seducție propriu-zisă a ideilor și tendințelor care amenință astăzi democrația și o pun în situația de a deveni problematică este farmecul noutății lor. De asta fac fasciștii caz, cu asta se fălesc; gesturile lor revoluționare, atitudinea lor tinerească, preocuparea de viitor au menirea să captiveze tineretul lumii, ceea ce ei și reușesc nu rareori, cel puțin în Europa. După părerea mea, tineretul care se lasă sedus astfel este un tineret înșelat — vreau să spun asta din capul locului. După părerea mea, viitorul revoluționar, noutatea acestor tendințe — a celor fasciste, e clar la ce mă refer — sînt pură scamatorie; există nu numai în acest punct, dar cu deosebire în el, atîta minciună, încît tineretul cinstit din lumea întreagă ar trebui să se rușineze a avea a face cu așa ceva. Dealtfel, receptivitatea la mincinoasa propagandă nu e o chestiune de bătrînețe și de tinerețe și nu e nicidecum adevărat că, tocmai pentru că ar aparține altor vremuri și n-ar mai fi în stare să țină pasul, oamenii bătrîni ar fi excluși sau ar fi imuni la acest proaspăt univers numit fascism, care ar trebui lăsat în seama tineretului. Marele meu coleg din Norvegia, Knut Hamsun, de exemplu, un om foarte bătrîn, este un fascist plin de zel. El face agitație în favoarea acestui partid în propria lui țară și nu s-a dat în lături să-l dezavueze public și să-l calomnieze pe pacifistul Ossietzky, o victimă a fascismului german, cunoscută în toată lumea. Aceasta însă nu este comportarea unui moșneag cu o inimă încă deosebit de tînără, ci a unui scriitor din generația de la 1870, care s-a format decisiv ca literat sub înrîurirea lui Dostoievski și a lui Nietzsche și care a rămas împotmolit în postura lui de apostat, de atunci, împotriva liberalismului, fără să înțeleagă despre ce e vorba de fapt astăzi și fără să observe că-și compromite geniul literar prin atitudinea sa politică — aș zice mai curînd: omenească. Pe de altă parte, trebuie să constatăm că o mare parte a tineretului din întreaga lume, din Europa și cu deosebire din America, se poate spune chiar: o parte covîrșitoare a tineretului nu vrea să știe nimic despre ceea ce poartă numele de

* Din conferința intitulată «Despre viitoarea victorie a democrației», ținută în America (1938)

idei fasciste şi s-a angajat spiritualiceşte şi chiar trupeşte în lupta pentru idealuri cu totul opuse. Este evident că predispoziţia pentru miasma fascistă nu are nimic a face cu bătrîneţea sau cu tinereţea; mai curînd, e o chestiune legată de inteligenţă, caracter, simţ al adevărului, sentimente omeneşti; pe scurt, în această privinţă, sînt hotărîtoare însuşiri ce aparţin sau nu aparţin atît bătrîneţii, cît şi tinereţii astfel că, din acest unghi de vedere, nu se poate deduce nimic decisiv pentru viitorul revoluţionar al fascismului.

Cu toate acestea, fascismul, cu propaganda lui ţipător tinerească şi trucurile reclamei lui, a înfăţişat democraţia ca îmbătrînită, învechită, depăşită, răsuflată şi nemaipomenit de plicticoasă, în vreme ce pe sine se prezintă ca extrem de voios, plesnind de viaţă şi avînd viitorul asigurat, ceea ce s-ar confirma, vezi bine, prin succesele sale cunoscute de noi toţi. Mare şi dibaci cum e în exploatatea slăbiciunilor omeneşti, fascismul vine astfel în întîmpinarea setei nepotolite de noutate a omenirii. Ceea ce se impune este, după părerea mea, ca democraţia să răspundă acestor speculaţii fasciste printr-o redescoperire a ei însăşi, lucru care i-ar da acelaşi farmec al noutăţii, ba chiar unul cu mult superior aceluia pe care caută să-l exercite fascismul. Democraţia trebuie să se lepede de tot ceea ce pare în ea de la sine înţeles şi de tot ceea ce înseamnă în ea uitare de sine, pentru ca astfel, folosindu-se de situaţia neaşteptată în care s-a văzut pusă, anume de a deveni problematică, să se înnoiască şi să reîntinerească prin conştiinţa de sine. Este neîndoielnic că izvoarele sale vitale auxiliare, resursele ei de tinereţe nu sînt deloc neglijabile; de fapt, faţă de ea, fanfaronada tinerească a fascismului nu e decît o simplă grimasă. Fascismul e o progenitură—o progenitură teribil de hidoasă — a epocii şi-şi extrage din această epocă ceea ce e tinereţe în el. Democraţia este însă etern omenească, iar eternitatea implică întotdeauna o cantitate de tinereţe potenţială, care nu trebuie decît să fie realizată în gînd şi în simţire, pentru ca să depăşească de departe orice tinereţe temporală, printr-un farmec multiplu, prin farmecul vieţii, farmecul frumuseţii.

Am numit democraţia ceva etern omenesc, iar adversarul ce i se opune astăzi atît de victorios, fascismul, un fenomen temporal. Spunînd aceasta, nu uit desigur că şi fascismul are în omenesc rădăcini adînci şi probabil indestructibile, căci esenţa lui este forţa. Fascismul crede în forţă, în constrîngerea fizică şi spirituală, o practică o iubeşte, o cinsteşte şi o ridică în slăvi; pentru el, forţa nu e *ultima*, ci *prima ratio* — iar noi ştim că forţa este un principiu tot atît de nemuritor omenesc ca şi opusul ei, ideea dreptului: este principiul creator de fapte inexorabile, poate totul sau aproape totul; după ce-şi supune trupurile prin frică, supune chiar şi ideile, căci omul nu poate duce timp îndelungat o viaţă dublă; pentru a fi în armonie cu el însuşi, îşi adaptează de nevoie ideile la comportamentul exterior pe care i-l impune forţa. Iată ce poate săvîrşi forţa. Zilnic vedem cum în faţa ei dreptul păleşte şi piere, căci ea este materia strivitoare şi, cum arată experienţa, de cele mai multe ori victorioasă, în vreme ce dreptul nu e decît o idee. Dar, oricît ar suna de amar şi de pesimist, acest « decît » este totuşi plin de mîndrie şi de cea mai nezdruncinată încredere — o încredere ce nu izvorăşte dintr-un idealism naiv, rupt de realitate, ci, dimpotrivă, dintr-unul ce cunoaşte incomparabil mai multe despre natura şi realitatea omenească decît credinţa semidoctă în forţă. Căci natura omenească este una deosebită, diferită de celelalte prin aceea că ei îi este dată ideea, căreia îi este supusă şi fără de care nu poate exista, întrucît prin ea există.

Ideea este calitatea specifică şi propriu-zisă umană, este ceea ce-l face pe om să fie om; pentru om, ideea reprezintă un fapt real, natural şi imposibil de neglijat, astfel încît cel care — aşa cum o face forţa — nu ia în seamă partea de idealitate din natura umană comite eroarea cea mai grosolană şi, cu timpul, cea mai nimicitoare. Însă prin cuvîntul « drept », ideea este denumită numai cu unul dintre numele

nicidecum abstracte, ci mai curînd teribile, de exemplu: libertate şi adevăr. Nu ştim care nume trebuie pus în frunte, care e cel mai mare, deoarece fiecare dintre ele defineşte ideea în totalitatea ei, iar oricare dintre ele îl poate suplini pe celălalt. Dacă spunem adevăr, spunem şi libertate şi dreptate; dacă vorbim despre acestea din urmă, subînţelegem şi adevărul. Avem a face cu un complex indisolubil încărcat cu natură spirituală şi cu o forţă explozivă elementară — i se spune absolutul. Cert, omului îi este dat absolutul — fie aceasta un blestem sau o binecuvîntare. Omul are această obligaţie, fiinţa lui este orientată în acest sens; în domeniul umanului, întruparea neadevărului, a duşmăniei faţă de libertate şi a injustiţiei arată atît de subaltern, atît de vrednică de dispreţ, deoarece nu simte şi nu înţelege legătura dintre om şi absolut şi nu-şi dă seama de demnitatea ce decurge cu necesitate din această legătură.

Vedeţi, doamnelor şi domnilor, eu vreau să dau cuvîntului democraţie un sens foarte larg, unul mult mai cuprinzător decît cel presupus în primul moment de timbrul pur politic al cuvîntului, căci îl leg de tot ceea ce este omenesc în cel mai înalt grad, de idee şi de absolut, îl pun în relaţie cu demnitatea omului, cu demnitatea lui inalienabilă şi indestructibilă — şi nici nu pot face altfel, de vreme ce vreau să-mi îndeplinesc dorinţa ce mă anima: să-mi mărturisesc încrederea în victoria finală a democraţiei împotriva tendinţelor şi puterilor ce-o ameninţă astăzi. Dacă nu facem altceva decît să punem în cumpănă cele două sisteme politice, dintre care cel de-al doilea este în măsură să prezinte în raport de sistemul democratic o serie de avantaje practice destul de importante, este greu să ajungem la această încredere. Încrederea trebuie să se bizuie pe eternitatea omenească a democraţiei şi pe capacitatea ei nelimitată de înnoire, pe inepuizabilul ei tezaur de tinereţe potenţială hrănită de absolut, o tinereţe ce poate acoperi de ridicol fanfaronada dictaturii fasciste care pretinde că se află în posesia tinereţii şi a viitorului. Vreu să mai spun că încrederea aceasta rămîne dependentă de anumite condiţii a căror realizare istorică revine democraţiei. Deocamdată, ceea ce mă preocupă este definiţia noţiunii de democraţie — iar orice definiţie a democraţiei cantonată exclusiv în domeniul tehnicii politice se dovedeşte insuficientă pentru încrederea în ea. Este insuficient să definim principiul democratic ca fiind principiul majorităţii şi să traducem textual cuvîntul democraţie prin « domnia poporului », o expresie echivocă, deoarece poate însemna şi domnia vulgului, ceea ce ar fi mai curînd definiţia fascismului. Tot insuficient este — oricît de just ar fi — să raportăm şi să explicăm ideea democratică prin ideea păcii, a dreptului unui popor liber să decidă el însuşi asupra viitorului său, concomitent cu respectul faţă de drepturile popoarelor străine şi cu garantarea deplină a constituirii unei comunităţi a popoarelor şi a păcii. Trebuie să ţintim mai sus şi să ne referim la întreg. Democraţia trebuie definită ca acea formă statală şi socială care se inspiră mai mult decît oricare alta din sentimentul şi conştiinţa demnităţii omului.

[. . .]

Am exagerat oare numind omul o mare taină? De unde provine el? Din natură, din natura animală, iar comportarea sa corespunde învederat acestei origini. Dar în om natura devine conştiinţă, iar conştiinţa pare a fi aceea care nu numai că l-a făcut stăpîn peste natură — aceasta nu e decît expresia a ceva mai profund — ci a şi orientat natura spre cele spirituale, a determinat-o să se întrebe, să se admire şi să se judece pe sine însăşi într-o făptură care îi aparţine ei şi totodată ordinei sale superioare. A deveni conştient înseamnă a şti ce e bine şi ce e rău — ceea ce natura subumană nu ştie. Natura nu este vinovată; în om, devine vinovată. Omul este căderea în păcat a naturii, dar asta nu e o cădere, ci cu siguranţă o înălţare, precum conştiinţa e superioară nevinovăţiei. Ceea ce creştinismul numeşte « pă-

Institutul de Investigare a Crimelor Comunismului şi Memoria Exilului Românesc / Muzeul Revoluţiei Anticomuniste Independenţi din România

catul originar » este mai mult decît un truc al clerului, menit să-i reprime pe oameni și să-i supună stăpînirii — este sentimentul profund al omului ca făptură spirituală că prin natura sa suferă de infirmități și de o tendință de a greși, mai presus de care se ridică prin spirit. Să vedem oare în aceasta o infidelitate față de natură? Nicidecum. Totul se conformează voinței celei mai profunde a naturii. Căci natura l-a creat pe om pentru propria-i spiritualizare.

Această tainică demnitate a omului vede și venerează democrația: ea numește simțul și respectul pentru democrație « umanitate ». Mentalitatea antiumană, dictatorială de astăzi nici nu vrea să audă de « păcatul originar », adică de conștiința spirituală; ea consideră conștiința păcatului, adică spiritul, ca fiind dăunător pentru virtuțile războinice. Dictatura propovăduiește un eroism optimist — într-o contradicție pur și simplu neroadă cu imensul dispreț față de om, pe care concomitent îl practică. Toți autocrații, opresorii, înșelătorii, toți cei ce țin poporul în ignoranță toți ce tind să transforme națiunea într-o mașină de război inconștientă, pentru ca în felul acesta să eclipseze popoarele libere care gîndesc, toți aceștia nutresc desigur un adînc dispreț față de om. E-adevărat, ei pretind că vor să redea omului onoarea ultragiată de creștinism, absolvindu-l de păcatul originar și insuflîndu-i eroismul german—ei poartă necontenit masca unor restituitori ai onoarei. Dacă am putea crede în cele spuse la radio, acești oameni « au redat onoarea » chiar și Germaniei. În realitate însă, ei practică un dispreț într-adevăr grotesc față de om — grotesc și prin subiectul său, grotesc și prin gîndul la cei care-l practică: aceștia sînt de fapt cei mai vrednici de dispreț. Nu am nimic împotriva disprețului care vine de la o altitudine superioară, de la o mare personalitate ce depășește dimensiunile omenești. Dar în zadar te întrebi de unde pînă unde ea, josnicia asta totală, mizeria aceasta morală și spirituală, ajunge să disprețuiască. Dealtfel, este un soi de dispreț menit să umilească și să nimicească toate puterile omenești, pentru ca astfel să-și atingă țelul. E limpede: teroarea îi doboară pe oameni, le distruge caracterul, eliberează răul din ei, face din ei ipocriți înspăimîntați și delatori lipsiți de rușine, îi face vrednici de dispreț — de aceea și iubesc într-atît teroarea cei ce-i disprețuiesc pe oameni. Plăcerea lor de a-i pîngări pe oameni este murdară și patologică. Mărturii și dovezi în acest sens sînt tratamentul la care sînt supuși evreii în Germania, lagărele de concentrare cu tot ce s-a petrecut și încă se petrece în ele. Toate felurile de stîlpi de infamie, dezonorările, însemnele injurioase, tăierea părului, peticul galben, constrîngerea destinată să ducă la autonimicirea morală, zdrobirea spiritului și a sufletului prin tortura corporală, violarea dreptului prin forță, încît omul, copleșit de groază ca la un sfîrșit de lume, să nu mai aibă încredere în drept, să se dezică de el și să îngenuncheze în fața forței — toate acestea sînt mijloace de manifestare ale acestei plăceri căreia i-am arăta prea mult respect, dacă am numi-o diavolească, deoarece ea este pur și simplu patologică. Oare nu sînt patologice pretențiile pe care le ridică dictatura pe acest tărîm al minciunii, al asasinării adevărului, al înșelăciunii, o înșelăciune atît de grosolană, încît recurge la forță? Oare nu este patologică încrederea nelimitată pe care dictatura și-o pune în îndobitocirea și lipsa de rezistență spirituală a oamenilor îndrumați corespunzător dorințelor și nevoilor ei? Există o singură voce publică — a ei. Oricare altă voce e redusă la tăcere, nu există nici o obiecție, nici cea mai slabă împotrivire — dictatura poate să spună ce vrea, poate să trosnească oricît îi poftește inima cu biciul minciunii pe la urechile oamenilor — biciul de minciuni al propagandei. Democrația, oricare ar fi părerea ei despre oameni, vrea în orice caz binele pentru ei. Ar dori să-i înalțe pe oameni, să-i învețe să gîndească și să-i elibereze, ar vrea să înlăture caracterul de privilegiu al culturii și s-o răspîndească în popor — într-un cuvînt, democrația tinde spre educație. Educația este o noțiune umanistă optimistă, indisolubil legată de respectul față de om. Noțiunea ce i se opune, o noțiune ostilă omului, trădătoare a omului este propaganda. Aceasta are drept scop să îndobitocească, să orbească, să niveleze, « să aducă la unison » — în interesul vredniciei războinice și, în primul rînd, pentru a menține la putere sistemul dictatorial. Nu vreau să spun prin aceasta că nu s-ar putea face propagandă și în spiritul educației, așadar în spirit democratic. Probabil că pînă acum democrația a făcut prea puțin uz de propagandă în propriu-i sens, pretutindeni, ca și în această țară. Oricum, în mîinile dictaturii propaganda este un instrument al disprețului cinic față de oameni.

Pretutindeni dăm , deci, de contradicții — se pare că fără așa ceva nu se poate în viață. Din cauza spiritului (căci se află în bune relații cu spiritul, cu literatura, cu recunoașterea psihologică a adevărului și cu cercetarea adevărului), democrația se contrazice pe sine arătînd o deplină înțelegere față de răutatea cosmică a omului și analizînd-o critic, în vreme ce crede totuși principial în demnitatea omului și în posibilitatea educării lui. Dictatura se contrazice pe sine, declarînd că a lichidat păcatul originar creștinesc, că a eliberat conștiința omului și că-l învață pe acesta eroismul nobil (ca să se bată mai bine pentru ea) — iar în același timp nimicind orice simț al demnității și transformîndu-l pe om în sclav, prin convingerea că aceasta îi e soarta, iar tot restul nu este altceva decît pălăvrăgeală și înflorituri învechite. Și democrația, și dictatura se situează astfel în afara logicii. Dar care dintre cele două soiuri de încălcare a logicii este mai respectabil?

Remarcabilă și caracteristică este relația amicală a democrației cu spiritul și cu spiritul frumos, cu literatura, ceea ce o deosebește radical din capul locului de dictatură, pe care adorația față de forță o îndepărtează de spirit, o face străină de spirit, ostilă spiritului. Constatarea noastră devine cu adevărat definitorie pentru democrație numai dacă nu interpretăm noțiunea de spirit într-un mod unilateral, izolat, abstract și dintr-o perspectivă orgolioasă, străină de viață, ci o înțelegem în sensul de spirit legat de viață, îndreptat spre viață și spre faptă — căci numai acesta și propriu-zis acesta este spiritul democratic și spiritul democrației. Democrația nu este intelectualistă într-un sens vechi și depășit. Democrația este totuna cu a gîndi, dar a gîndi în legătură cu viața și cu fapta, altminteri ar fi ceva nedemocratic, iar tocmai în acest mod de a gîndi se arată democrația nouă și modernă. Filozoful francez Bergson a trimis unui congres de cercetători din domeniul spiritului, care s-a ținut de curînd la Paris, un mesaj în care a enunțat imperativul: « Acționați ca gînditori și gîndiți ca niște oameni de acțiune ». Iată o deviză eminamente democratică. Nici un gînditor predemocratic n-a reflectat la acțiune, nici la cum ar arăta o acțiune care i-ar realiza gîndirea. O caracteristică a națiunilor nedemocratice sau needucate democratic constă în aceea că la ele se gîndește fără nici o relație cu realitatea, pur abstract, în totală izolare a spiritului de viață și fără vreun interes față de consecințele gîndirii asupra realității. Aceasta este o lipsă de pragmatism, care devine blamabilă și face ca ideea să fie dezmințită, iar gîndirea în genere compromisă într-un mod oribil de realitate. Goethe a spus: « Cel ce acționează este întotdeauna lipsit de conștiință; conștiință are numai cel ce contemplă ». Aceasta e adevărat, dar pentru că e adevărat trebuie ca acela care contemplă să fie conștient și pentru cel ce acționează — o cerință care poate fi îndeplinită în modul cel mai fericit cînd cel ce gîndește și cel ce acționează sînt una și aceeași persoană. Pe fondatorul și primul președinte al republicii cehoslovace, mort de curînd, îl numim un mare democrat. De ce? Pentru că în persoana lui s-a întrupat o relație nouă și modernă între spirit și viață, pentru că el a fost om de stat și gînditor într-o legătură organică — un gînditor ca om de stat și ca om de stat un gînditor. Cerința lui Platon ca statul să fie guvernat de filozofi ar fi o utopie, dacă n-ar vrea să spună altceva decît că cel ce guvernează trebuie să fie un filozof. Filozoful trebuie să fie și un conducător —

abia faptul acesta creează relația dintre spirit și viață pe care o numim democratică. Ceea ce admirăm la filozoful aflat la începuturile gîndirii moderne — Descartes — este categoric apropierea de viață și caracterul activ al modului său de a gîndi; filozofia europeană, din vremea lui Cartesius încoace, a urmat cu cît mai îndelung, cu atît mai decis această orientare democratică. În acest sens, pînă și un gînditor extrem de individualist și aristocratic ca Nietzsche este un democrat: lupta sa împotriva omului teoretic, preamărirea aproape excesivă și periculoasă a vieții, în dauna spiritului și a adevărului abstract, are un caracter filozofic democratic, iar pe deasupra și unul foarte artistic. Căci artistul nu este un teoretician, sau este numai în legătură nemijlocită cu acțiunea, cu fapta rezultată din spirit. Nietzsche a realizat o apropiere între artă și știința spiritului în mai multe privințe, făcîndu-le să comunice osmotic între ele; datorită lui, limitele dintre cele două domenii s-au estompat. Dar apropierea de artă înseamnă apropierea de viață, iar dacă simțul pentru demnitatea omului este fundamentul moral al democrației, atunci definiția psihologică a acesteia rezultă din voința ei de a împăca și reuni cunoașterea și arta, spiritul și viața, ideea și fapta.

Firește, de-aici pînă la confuzie și abuz nu e departe. Există o caricatură de antiintelectualism modern, care nu mai are nimic a face cu democrația și care ne transpune în lumea josnică și demagogică a fascismului: ne referim la disprețul față de rațiunea limpede și la siluirea adevărului în favoarea puterii intereselor de stat, la apelul către instinctele ce mocnesc în adînc, la așa-numita « simțire », la eliberarea proștilor și a răilor de sub tutela rațiunii și a spiritului, la slobozirea pornirilor ordinare — pe scurt, la o plebeizare barbară, față de care ceea ce am numit democrație se înfățișează ca ceva aristocratic în gradul cel mai înalt. E momentul să observăm că în viață opoziția dintre democrație și aristocrație este reală numai într-un sens limitat; una nu este întotdeauna contrariul celeilalte. Dacă aristocrația ar însemna realmente întotdeauna « domnia celor buni, a celor mai buni », atunci ar fi un lucru dezirabil, deoarece ar însemna exact ceea ce înțelegem noi prin democrație. Democratul Masaryk, democratul Roosevelt, democratul Léon Blum sînt cu siguranță, atît ca tipuri personal umane, cît și ca tipuri de oameni de stat mai aristocratici decît tipul Hitler sau Mussolini. Faptul că o umanitate aristocratică reprezintă politicește principiul democratic provine din aceea că spiritul conferă distincție, fiind prin el însuși o expresie a rafinării și a unui caracter superior, iar totodată este purtătorul de cuvînt și reprezentantul democrației pe pămînt, datorită legăturii și solidarității sale cu adevărul, cunoașterea, echitatea, precum și opoziției sale față de forță și brutalitate.

Adevărata democrație, așa cum o înțelegem noi, nu se poate dispensa niciodată de un veșmînt aristocratic — cuvîntul « aristocratic » fiind luat nu în sensul nașterii și al unor privilegii, ci în sens spiritual. Într-o democrație care nu respectă viața superioară a spiritului și nu este determinată de acesta, demagogia poate acționa liber, iar nivelul vieții naționale este coborît la acela al ignoranților și incultilor, în loc să domnească principiul educației și tendința de a înălța spre cultură straturile inferioare, precum și de a face recunoscut și dominant nivelul celor buni. A defini noțiunea de cultură și nivelul acesteia pornind de jos, în sensul și corespunzător înțelegerii plebei — întocmai asta și nimic altceva e demagogia. Un exemplu tipic de așa ceva ne oferă cuvîntările așa-zis culturale ale pomenitului Führer, printre ale căror consecințe practice se înscrie între altele faptul că pictori germani contemporani, de renume mondial, ca Pechstein, Corinth, Kokoschka, Klee, Hofer, Marc și Nolde sînt puși la stîlpul infamiei, în sens figurat sau chiar în persoană, iar operele lor, adunate într-o expoziție de « artă degenerată », sînt date pradă hohotelor de rîs batjocoritor ale acelora al căror exponent aflat la putere este amintitul orator cultural. Ceea ce debitează autoritar acest conducător de o speță nouă despre artă și spirit, despre sculptură, pictură, muzică, literatură va înfățișa înaintea ochilor generațiilor viitoare ce-a fost posibil în Germania epuizată de război din zilele noastre, odinioară o țară de un înalt nivel spiritual; le va arăta ce este democrația degenerată. Nu mă pricep de loc în arta conducerii statului — e cu putință ca pomenitul geniu să conducă Germania spre vremuri mărețe, deși acest lucru a mai fost făgăduit și de Wilhelm al II-lea. În cele privitoare la cultură cred însă că mă pricep întrucîtva, în acest domeniu sînt îndreptățit să rostesc un cuvînt, iar cum sub acest aspect Germania este învăluită în tăcerea de mormînt a dictaturii, cum acolo este sugrumată orice replică, demnitatea omenească cere ca cel puțin aici, în libertate, să se spună că aceste cuvîntări culturale nu sînt altceva decît o pălăvrăgeală mic-burgheză subalternă, că singura lor valoare constă în aceea că arată unde ajunge democrația, cînd își pierde necesarul veșmînt spiritual aristocratic.

Desigur, imaginea acestei degradări nu este lipsită de o grimasă pseudoaristocratică. Dictatorii sînt « oameni superiori », ei disprețuiesc mulțimea, iar în vreme ce se fac purtătorii de cuvînt ai jalnicelor ei opinii, îi dau să înțeleagă că le poartă un dispreț cu totul de neînțeles și nejustificat. Poporul, spune oratorul cultural, nu e chemat să se amestece în discuție; el are nevoie de pîine și jocuri, iar cu asta punct. Fiindcă poporul ar avea, adică, un « orizont de cîrtiță » și ar consta în cea mai mare parte din niște « slăbănogi burtăverde ». Dar tocmai în el și prin el vorbește poporul, și este într-adevăr ciudat cum oratorului aflat la conducere nici nu-i trece măcar prin minte că tocmai aspectele sale culturale ar avea ceva a face cu orizontul de cîrtiță și cu slăbănoaga burtăverzime. Eu numesc aceasta pseudoaristocratism — în dictatura fascistă, totul este « pseudo », în primul rînd socialismul, precum o dovedește atitudinea față de popor a oratorului cultural. E un socialism al disprețului față de om(...)

În românește de ION ROMAN

ERNST BLOCH

Nazistul și inexprimabilul

Niciodată nu este ușor să scrii cuvîntul potrivit. De multe ori stai pe deplin nedumerit, încercînd să descrii lucruri trecute sau foarte noi. Dar și mai dificil este să prezinți ceva pe cît de deplorabil, pe atît de îngrozitor.

Lupta noastră împotriva naziștilor nu este dovadă suficientă pentru asta. Mai mult: ea nu poate fi dovadă, în nici un caz una îndestulătoare, ori cea hotărîtoare. Lupta noastră suferă de neputința de a stigmatiza crima naziștilor, de a i se apropia și de a o egala din punct de vedere lingvistic. Se vorbește despre tîlhari, criminali, gangsteri, de regimul hitlerist pătat de sînge; toate acestea sînt prea generale. Tîlhari au existat destui, pătate de sînge au fost și alte regimuri, nazistul însă nu miroase numai a sînge. Lipsindu-i cuvîntul potrivit, limbajul antifascist este amenințat de pericolul de a deveni simplu clișeu.

Ultimele zile ale lui Karl Kraus nu fuseseră cele mai bune din viața sa. Totuși, poezia mult atacată, prin care își justifica tăcerea față de iadul nazist, nu este simplă dezertare. Chiar dacă spusese despre literatura antifascistă de atunci: « Niciun cuvînt. — să zdrobească! », chiar dacă autorul « Ultimelor zile ale omenirii » trebuia să recunoască: « Cuvîntul amuți cînd se născu acea lume », acestea trec peste limitele unui defetism personal, peste defetism în sens politic. Faptul că cel mai aprig, cel mai dezghețat satiric amuțește în fața lui Hitler vrea să însemne foarte mult. Nici înainte, Kraus nu percepuse și nu notase altceva decît simple simptome; acum însă îi pierise cuvîntul și în fața simptomelor. Cu altă ocazie, Kraus îl citase odată pe Shakespeare: « Atît timp cît putem spune că acesta este lucrul cel mai rău, înseamnă că nu este așa nici pe departe »; este, oricum, un lucru exprimabil. Cu Hitler, cu sicriele ambulante, și fizionomiile acelui regim, i se pare lui Kraus, că s-ar fi ajuns la treapta inferioară a inexprimabilului; această recunoaștere este elementul pozitiv, cum s-ar zice, al poeziei de altfel discutabile. Un bărbat specialist în apocalipsa pămîntească, se leapădă de cuvînt în fața « balaurului cu trei capete ». Ceea ce face ca limbajul uman, atît satira cît și blestemul, să devină punct de referință istorico-obiectual, iar puterea sa de exprimare să poarte o încărcătură istorică. El conține mult din vocabularul ereditar, din elementele suprastructurii, el reprezintă partea ce poate fi transformată cel mai greu. Asta

* Ernst Bloch: « *Nazistul și inexprimabilul* » (Der Nazi und das Unsägliche) în *Das Wort* (*Cuvîntul*) 1938, c.9, p. 110–114.

nu pentru că nazismul ar fi fost ceva pe deplin nou, sau un fenomen împotriva căruia nu s-ar fi putut lua, din perspectiva micului burghez, măsuri de precauție. Reacția nu prezintă nimic nou, rețetele ei sînt de cel puțin patru sute de ani asemănătoare ;(. . .) în mișcarea antisemită a anilor șaptezeci descoperim deja infamia, întreaga brutalitate a nazismului, uneltirile « sutei negre ». Dar « măreția » acestei orori este nouă, lovitură de trăznet izvorîtă din infamie, dimensiunea proprie mîrșăviei. Nimic din toate acestea nu fusese înainte. Hitler ca « cel mai mare german » face să amuțească limbajul moștenit. Perioadele de întunecare de pînă atunci, avuseseră loc în societăți relativ intacte, ba chiar în societăți a căror ascensiune nu se încheiase (reacția baronilor față de războaiele țărănești). Reacția de astăzi, însă, pornește de la niște ratați, cărora nu le-a mai rămas alt sprijin decît crima și înșelătoria; nu a existat o reacție care să se fi prezentat ca «revoluție ». Este de neîngăduit acel revers al utopiei platonice, ca cei mai răi să conducă statul, în locul celor mai buni. Dimensiunea mîrșăviei învingătoare, iată noul, care va rămîne așa, chiar dacă naziștii nu pot oferi mult nou, și dacă inițiatorul lor, capitalul, nu fusese nici înainte prea mofturos.

De aceea dispare foarte simplu tonul dur, defăimător. El este desigur justificat, dar nimerește prea puțin esențialul la tîlharii săi. Este o lovitură nu o împunsătură, el nu reprezintă un mandat de arestare, devine, în cele din urmă, indiferent. Mai potrivită este *contrarietatea*, atitudinea ca adevărat deconcertată față de persuasiunea care se instalează în Germania. Aceasta apăruse devreme, înarmată cu spirit sarcastic, este edificator exemplul: comis-voiajor evreu mușcă ciobănesc german !, sau și mai actualul: barcă de pe Moldova scufundă crucișător german ! Bate la ochi și faptul că tipi, care seamănă derutant cu gangsterii din Chicago, joacă roluri de excelențe. Demenții își închid paznicii, președinți și incendiatori ai Reichstagului formează uniuni personale, criminali devin șefi ai poliției. Unul sau altul se apără de această lume pervertită, împotriva stîrpiturilor, reprezentînd-o cît se poate de grotesc. Dar grotescul nu este suficient în cazul nazismului, predomină clătinarea mută din cap. Mai degrabă mi se pare adecvat *comicul*, rolul său constînd în demascarea nimicului înzorzonat. Puterea spiritului său constă în capacitatea de a expune rapid tot ceea ce este lamentabil și nelalocul său; după care totul rămîne gol și rizibil. Nazistul este mai mult comerciant decît erou, nu burghez ce se îndreaptă spre tăiere, la care i se adaugă extravaganța irealului și a totalei putreziciuni. Comicul desenelor lui Georg Grosz este malițios, demască cavalerii cămășilor de noapte, și «socialiștii » cu moaca însîngerată. Comicul din romanele lui Oskar Maria Graf este mai perfid, mai ales în « Sittinger », lașul, tărîmul primordial al nazismului micburghez. Feuchtwanger, în « Falsul Nero », a folosit în mod sistematic întreaga gamă a comicului de la minimalizare la dimensiuni reale; iată, deci, o armă. Al Treilea Reich ne oferă o bogăție de figuri de tipul lui Aristofan și Plaut; arareori fusese ocupat un teren de vînătoare atît de bine. Dar comicul omite, vrînd nevrînd, groaza ce le revine burtoșilor ce ne cîrmuiesc astăzi, înșelătorilor, escrocilor, acestor pitici malefici și caracterului lor idolatric. Demonii de astăzi sînt tot atît de exagerați ca și răufăcătorii din teatru ce-și pîndesc mita, dar mita a devenit de-acum o părticică din teatrul universal, sau o menajerie și în fața ocupanților ei ne piere rîsul. Johannes R. Becher spune despre ei: aici se văd « oamenii-monștri ai acestei lumi » ; faptul că acești monștrii sînt întru totul jalnici, nu îi anulează. Un broscoi pașnic este nostim, monștrii-broaște însă, cum îi numea Kubin, nu mai sînt; Don Quijote ca monoman inofensiv este comic; ca om însetat de sînge, urmat de milioane de Sancho Panza, ar fi cel mai înfiorător lucru posibil și iată că a fost posibil.

Deosebit de aproape de rău pare să ajungă limbajul măreț, arzător. Cel cutremurat de nedreptate îl înțelege cel mai bine, căci îi dizolvă simțămintele. El nu le

spune lucrurilor pe numele lor științific, ci pe cel moral, indicînd calitatea morală, calitate de asemeni adevărată. Chiar și prezentarea comico-satirică conține patos moral, dacă este autentică; altfel spiritul devine simplă zeflemeală. Oamenii s-au priceput dintotdeauna să spună ce au avut de suferit, și-au exprimat infernul trăit în cuvinte și asta atît de infailibil, încît și astăzi mai putem retrăi războiul de treizeci de ani citindu-l pe Simplicissimus. Ei au găsit paralele istorice, pînă înapoi la răufăcătorii biblici, cel mai aprig limbaj judecătoresc l-a folosit Thomas Münzer. Patos biblic răsună încă în perioada « Sturm und Drang », în blestemele lui Schubert, în « Hoții », în « Intrigă și iubire », în atacurile foarte moderne ale lui Büchner. Pamfletele lui Victor Hugo vizează condiții care, prin amestecul de crimă și ticăloșie, nu sînt străine celor de astăzi. În acest context, nici nu mai trebuiesc amintite modelele de limbaj critic, folosit de către Marx în scrierile sale polemice timpurii. Pe aproape fiecare pagină este plantată artilerie modernă și bine centrată ; în măsura în care inamicul se află pe același loc, fiecare foc din 18 Brumar își mai atinge ținta. Desigur că și acest măreț și înflăcărat limbaj întîmpină dificultăți cu acești inamici, de multe ori totul pare irosit. Limita, reprezentată de spaimă pentru comic, a devenit, pentru patosul moral, tot ceea ce ne dezgustă la nazism. Bestiile renascentiste au fost mari domni, Richard III (cel care se apropie mai mult de crimele actuale prin hidoșenie) a fost groaznic, dar nicidecum jalnic, « Napoleon cel mic » (cel care le este și mai apropiat) fusese, oricum, un ticălos civilizat, de operetă pe-a locuri. Am mai spus : nazistul nu miroase numai a sînge ; formatul imens al nimicniciei îl deosebește de celelalte forțe negativiste ale istoriei, el este cel care generează acea senzație amestecată de ură și scîrbă, și care ne lasă fără cuvinte. Moralitatea este un asociat deosebit de puternic, niciodată îndeajuns de mobilizat, în lupta contra nazismului ; ea face lupta mai aprigă, și iluminează victoria, ba ea produce mai întîi o inventariere a groazei. Adevăratul ei inamic este mîrșăvia și nu răul ;profetul nu-și revarsă furia în fața unui biet porc de cîine. Nazistul este un parvenit, el adaugă infamului ceva ce nu îi aparținuse în așa măsură înainte; tocmai răul, mîrșăvia cea mai josnică. Mirosului de sînge al bestialității de pînă acum i-a lipsit mirosul sarcastic de putregai, parfumul specific de paturi neaerisite, adaosul de miros de hrubă. O dată cu naziștii, a început, ce e drept ,o mare perioadă morală în sens negativ, se știe ce este păcatul. Incendiatorul care acuză niște nevinovați pentru propria-i crimă și depune mărturie falsă — sînt fenomene prin care înțelegem că existau vremuri cînd oamenii credeau în iad. Dar același exemplu este ca o iluminare: mai tot din ceea ce face nazistul, este un păcat meschin; nicidecum luciferic; însuși « eroismul » său nu este decît meschinărie față de cei slabi, curaj față de oameni neînarmați, retragere în fața oricărei puteri cît de cît vizibile. Schiller scrisese odată în prologul piesei « Hoții »:

« Aceste caractere imorale trebuie să strălucească din anumite părți, trebuie chiar să cîștige prin spirit ceea ce pierd datorită inimii. În acest sens nu am făcut decît să copiez natura cuvînt cu cuvînt. Fiecare, chiar și cel mai păcătos, poartă pecetea imaginii divine și poate că cel mai mare răufăcător nici nu are un drum atît de lung de străbătut pînă la cinste, ca unul mărunt »

Nazistul, însă, nu este Karl, nici măcar Franz Moor.(...) Din acest motiv eșuează față de nazist pînă și așa numitele mijloace lingvistice mitologice, mitologic-simbolice din « lumea răului arhetipal ». Lupul care înghite lumina, pruncucigașul Herodes, tiranul Gessler — mult din ce se concepuse odinioară a renăscut astăzi, dar putem oare să ne imaginăm că sfîntul națiunii în această biserică diabolică este un... pește asasinat, iar imnul ei. . . un șlagăr plagiat al unui club de luptători ? Ca și comicul, mărețul limbaj patetic devine imprecis în fața fenomenului nazist. Chiar dacă din motive aproape contradictorii Juvenal și Suetoniu, Dante și Thomas, Shakespeare și Schiller au creat nenumărate mijloace de exprimare a ticăloșeniei, care se vor folosite. Dar revoluționarul romantic păstrează un rest pe care nici un profet nu l-a prezis, și cu care nimeni nu făcuse concurență.

O soartă mai bună decît limbajul usturător și înflăcărat, are cel descriptiv, și mai cu seamă cel științific; căci *analiza* care cercetează nazistul îl și demască. Spionul armatei, Hitler, banii proveniți din industrie cu care a fost crescută «Revoluția Germană », speculațiile la banca din Köln și în casa imperială, vorbesc de la sine. Această salată de fapte nu trebuie pregătită special, pentru a avea gustul potrivit; ajunge să expunem condițiile în care a crescut. În măsura în care nu se rezumă la suprafețe și simple simptome, pînă și reportajul poate fi științific în felul său. Relatările din lagărele de concentrare prezentaseră, la timpul lor, o serie de realități, menționînd cel puțin realitatea inexprimabilă, fără a o epuiza, totuși. Un alt gen adecvat și lipsit de apanaje estetice deosebite, este montajul; în el se combină momente bine alese, apare un fulger, ce iluminează situații întregi, John Heartfield fotografiază un vechi model de navă, înlocuiește pînzele cu cartele pentru unt, textul sună astfel: « Puterea vîntului 1917. Acum navigăm spre vremuri mărețe ». Brecht montează în noua sa piesă, « Spaima și mizeria celui de-al treilea Reich » situații antagonice, dînd astfel un caracter didactic atmosferei încărcate, meschinăriei și pericolului ațîțător, contradicțiilor regimului; iar legătura o face cititorul. Acestea sînt avantajele unei prezentări descriptive; pătrunde în viața nazismului cu cleștele de foc, cum se și cuvine. Ea se folosește și de pîrghie, de partea care ridică totul. În acest timp, vechi mijloace puternice sînt omise, însă, de prezentarea descriptivă, chiar și de cea științifică. Pamfletul înverșunat a fost uitat, semnalul de alarmă al lui Münzer, furia profetului, toate grozăviile întîlnite vreodată. Dificultatea are mereu același motiv: a fost posibilă prezentarea exactă a unor mari crime cu toată aureola lor, dar mijloacele lingvistice nu ajung sau nu ajung încă pînă la giganticele cîrcîieci. De aceea, literatura antifascistă de pînă acum nu va lăsa multe în urmă, din care să reiasă clar mai tîrziu, ce făcuse ravagii în zilele noastre. Se vor găsi documente și clișee răzlețe chiar și material pentru romane de colportaj în stil mare (Arnold Zweig făcuse deja o aluzie), dar probabil nici un tablou în ansamblu al infernului. Romanul lui Heinrich Mann, *Der Untertan (Supusul)* ne-a reprezentat epoca normal-mimică *in nuce*, pînă la rolul șoricelului Männe; mai erau vremuri bune atunci, mai existau așa zise obiecte recunoscătoare. Acel pontif al cuvîntului care vrea să reprezinte în mod adecvat obiectele de astăzi, trebuie să fie nebun și criminal ca Céline, suveran ca Tolstoi. Nazismul poate fi reprezentat doar ca înveliș al marelui roman de eliberare socialistă, și nu în sine. Nici așa nazistul nu fusese cruțat, de către literatură, desigur că nu, în cei cinci ani ai săi, literatura antifascistă apărea cu multă vigoare și mereu noi avînturi din perspective sociale chiar foarte diferite. Doar: *deplina* realitate (și irealitate) a mizeriei nu era transmisă pe căile reprezentării; motivele sînt de natură obiectiv-metodică. În romanul socialist de eliberare (pe care, fără îndoială, îl putem anticipa) dispar aceste motive deplorabile. Lumina revoluționară poate face vizibilă pînă și pleava de care trebuie să se ocupe. Adevărul, spune Spinoza, își este sieși simbol, și simbolul neadevărului, prin urmare și al mîrșăviei, care nu mai are nici un alt simbol uman.

HEINRICH MANN

Puterea cuvîntului

Presupunerea că un cuvînt își are puterea sa, că o personalitate independentă poate cîștiga influență prin nimic altceva decît prin cuvîntul ei — această idee și concepție juridică ne-a fost transmisă din antichitate. Cicero este prototipul celui care acționează cînd vorbește și cînd scrie. Care îi este menirea? De a contrapune puterilor oficiale un control particular, care încetează, datorită efectului său, să fie particular pur și simplu, de a exprima ceea ce este, și ceea ce ar trebui ascuns în dosul opacității și inexprimabilului, de a demasca jocul forțelor sociale, de a expune în fața fiecăruia figurile jucătorilor; iată-i menirea și funcția. Șarlatanii, intriganții, existențele catilinare trebuiesc demascate, — iar ceea ce îi face, în cele din urmă, inofensivi, este cuvîntul oratorului. Acesta din urmă vorbește clar și adevărat, ei în schimb țipă sau se bîlbîie. Doar cel care vrea să fie cinstit în faptele sale, găsește limba literară.(...)

Literatura clasică a Germaniei a tranformat țara din temelii. Ea a așezat, pentru mai multe secole, arta literară în fruntea celorlalte arte. Ea a făcut din limba, pe care a dus-o pe culmi neîntrecute, obiectul venerației și al ambiției. Deoarece orice recunoaștere este legată de rigurozitatea lingvistică, literatura clasică a devenit creatoarea spiritului științific în Germania. Ba ea a creat chiar mai mult decît acest spirit, decît știința cu toate aplicațiile și urmările ei practice. Literatura clasică a insuflat măreție unui secol, secolului XIX, care, de altminteri, nu ar fi putut fi altfel decît searbăd, avid după bani. Urma să fie un secol liber și adevărat, datorită exemplelor care îl deschiseseră. Aflîndu-se mari personalități la începutul secolului, s-au succedat într-un număr nemaivăzut, oameni independenți și mîndri.

Astăzi avem de suferit în urma suprasolicitărilor și exceselor secolului trecut. A trăit de parcă ar fi putut dăinui o mie de ani. Fusese atît inventiv cît și critic; dar nu fusese înțelept. De aceea s-a prăbușit printr-o îngrozitoare catastrofă, care generează altele noi. Această stare a lucrurilor a înlesnit, în prima treime a secolului XX, apariția multor existențe catilinare. Timp prielnic pentru prostănaci obraznici, timp prielnic pentru mincinoși grosolani, pentru dictatori siniștri, pe care nimeni, cu atît mai puțin ei înșiși, nu îi străfulgerează cu cuvîntul. Cuvîntul, însă, nu a încetat să fie ceea ce fusese dintotdeauna. Recunoașterile viitoare vor depinde la fel de

[1] Heinrich Mann: « *Puterea cuvîntului* » în H. Mann: *Sosește ziua. O carte de citire.* Zürich, ed. Europa, 1936. p. 224—232.

mult de rigurozitatea lingvistică. Literatura știe dinainte ce se va alege dintr-o societate, dintr-un secol, — dacă nu, nimeni nu știe.

De data aceasta ea pare să nu știe. Literatura europeană, nu numai cea germană, este una îngrădită. În Germania, ea este îngrădită forțat. În altă parte, ea își ocolește menirea sau nici nu o găsește. Literaturile se află într-o stare de nedumerire și spaimă, se fac parcă mai mici, par incoerente, — fenomene care nu prevestesc nimic bun în ceea ce privește adevăratul eveniment. Fiecare literatură își întîlnește realitatea, și ceea ce este scris, se va întîmpla. A venit la mine un publicist francez de familie foarte bună, care, în ciuda originii sale burgheze — sau poate chiar de aceea — încerca să înlăture tradiționala lectură a familiei. Dorea s-o înlocuiască cu romanul social. Problema lui era că nu ar exista un astfel de roman. Mă așteptasem la una ca asta; i-am atras atenția. Franța fusese locul de naștere al romanului social; dar el a ridicat din umeri. Mi-a explicat că existau vreo trei sau patru tineri, care scriseseră fiecare cîte un roman social, deobicei unul singur; raza cafenelii lor nu ajungea mai departe. Pentru a-și impune statutul de scriitor proletari, purtau șepci în locul pălăriilor.

Romanul social fusese în tot decursul secolului XIX, în Franța și în altă parte, un important instrument al adevărului. Nu avusese altul mai puternic între toate artele oratorice. Republica a treia nu ar fi supraviețuit afacerii Dreyfuss sau celorlalte primejdii, dacă nu ar fi fost apărată de acea falangă a reprezentării social-critice. Ca să te aperi bine trebuie să știi multe. Nici o societate nu poate fi cucerită pînă ce nu o cunoaștem. Revoluționarii care urmau să transforme societatea rusă, nu o cunoscuseră prin Marx, dar, în schimb, citiseră seria neîntreruptă a romanelor sociale de la Gogol pînă la Tolstoi. În timpul în care speranța muncitorilor germani fusese încă necurmată, cîndva înainte de război, bibliotecile populare își publicau cu mîndrie statisticile. Participanții puteau fi văzuți antrenîndu-se; era aproape la fel de palpitant, ca activitatea unui club sportiv. Categoria muscă ajungea pînă la Zola. Cu Marx începea lupta pentru titlul de campion mondial.

Părea de la sine înțeles ca atît autorul, cît și publicul său, să accepte anumite concepții și să corespundă anumitor îndatoriri. Astăzi se întîmplă același lucru. Deosebirea constă în faptul că atunci toți erau convinși că adevărul era destul de puternic pentru a decide soarta lumii. Astăzi, cititorii ca și autorii doresc să amîne hotărîrea și calcă pe tărîmul minciunii, care este un tărîm primejdios: te scufunzi ușor în el. Nimic nu va rămîne în urmă — nici din aceste literaturi evazive, ale confidențelor față de o societate ce se destramă, nici din cititorii lor. Dar cîți sînt cititorii acestor literaturi? Omul trebuie să citească ca să ajungă departe. De dizolvat ceva se poate dizolva și fără carte.

Societatea socialistă a viitorului își va trimite literatura în recunoaștere. Nimeni nu știe cum va arăta ea, de netăgăduit sînt drumul și metoda: « Întoarcerea la calitate », iată cum rezumă un savant ceea ce încerc aici să scot în evidență. « Cerințe riguroase, față de realizări spirituale, și o selecție înțeleaptă», mi se confirmă de către savant. Asta este tot ceea ce trebuie să facem: să învățăm mult — și să nu lăsăm pe nimeni să se apropie de noi, care nu a învățat și nu a fost verificat. Cred că fiecare, chiar cel care nu obține decît dreptul la vot în statul socialist, trebuie să fi învățat și să fi fost verificat. Cu atît mai mult li se va pretinde ofițerilor revoluției conștiința valorilor spirituale. Numai această conștiință poate rezista — după ce încetează orice fel de simț al datoriei cuvenit fiecăruia.

În românește de CARMEN PUCHIANU

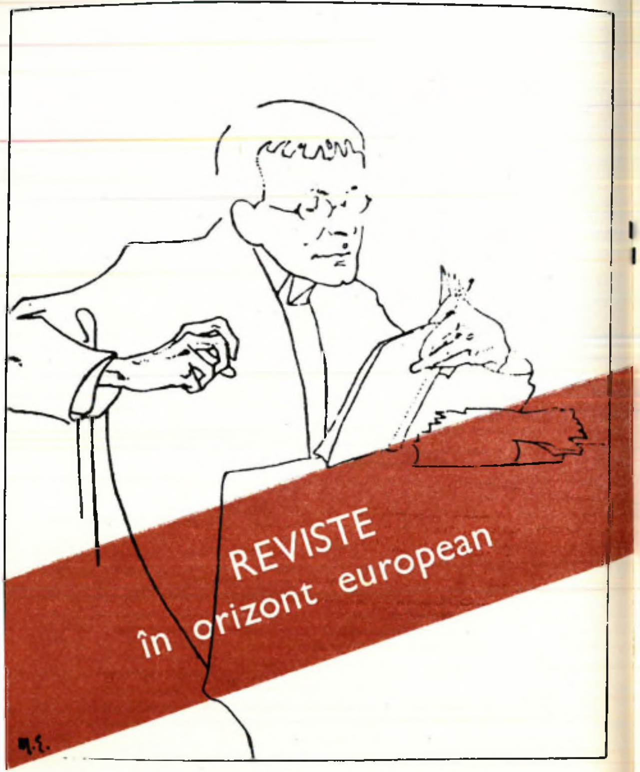

Karl Kraus, creatorul revistei
« Die Fackel »,
desen de von ESTERLE

Coperta primului număr al revistei, datat 1899

@Asociația Ziariștilor Independenți din România

Nr. 917—922 FEBRUAR 1936 XXXVII. JAHR

DIE FACKEL

HERAUSGEBER

KARL KRAUS

INHALT:

Der ganz große Humbug / Notizen und Glossen
Dame im Traum / Glossen und Notizen
Wichtiges von Wichten
(In verständlicher Sprache)

NACHDRUCK VERBOTEN

Preis dieses Heftes:

S 2·40

VERLAG „DIE FACKEL", WIEN
III., Hintere Zollamtsstraße 3 Telephon Nr. U [illegible]

ERSCHEINT VIERTELJÄHRLICH MINDESTENS EINMAL

Karl Kraus, în jurul lui 1930

Coperta ultimului număr al revistei, datat februarie 1936, cu patru luni înainte de moartea lui Karl Kraus.

ION GOIAN

DIE FACKEL
sau
JUDECATA DE APOI A UNUI SCRIITOR: KARL KRAUS

« . . .Karl Kraus: una dintre cele mai puternice emoții ale vieții mele »
FRANZ WERFEL

1. Portretul

O fotografie de la începutul acestui secol ni-l arată pe poetul și polemistul excepțional care a fost Karl Kraus sub înfățișarea unui vienez singuratic; un domn care a găsit cu cale să se fotografieze pe o bancă (poate în Prater, poate în altă parte), într-o ținută care este la jumătatea drumului între aceea a unui *clerk* britanic (haine negre, melon, un baston care ar putea fi și o umbrelă) și aceea a unui pastor nordic, a unui sever Brand, cu redingota strîns încheiată pînă sus, mîinile înghețate pe genunchi și privirea rece, solitar-orgolioasă. Îți vine să întorci capul, pentru a nu risca o punere la punct tăioasă din partea acestui domn (profesor universitar sau, poate, funcționar de bancă, un fel de Josef K. mai sigur de sine), care, desigur, a răsfoit de dimineață în cafeneaua Griensteidl *Neue Freie Presse* la cafeaua cu lapte și cornuri, citind poate ceva despre scandalurile agitatului parlament austriac, micile șantaje ale presei cotidiene, ironiile la adresa lui Bruckner și Hugo Wolf ale criticilor de felul lui Hanslick, poate ceva despre doctorul la modă Sigmund Freud.

Adevărul, însă, este că avem în față fotografia unuia dintre acei oameni pe care blîndul și suficientul burghez din capitala imperiului austro-ungar nu-i poate înțelege și tolera, pe care administrația chezaro-crăiească îi privește cu suspiciune, pe care presa coruptă îi vituperează aproape zilnic cu epitete dintre cele mai puțin decente. După el, oamenii aceștia se vor numi « die Krausianer ». El însă este chiar prototipul (și, mai apoi, idolul) acestora. Este Karl Kraus, editorul revistei *Die Fackel*. Aceasta spune aproape totul, rămîne doar să vedem de ce.

2. Imperiul sau « mișcarea pendulară »

Imperiul austro-ungar nu mai este o realitate decît pe harta literaturii europene. El există în tot atîtea exemplare cîți mari scriitori și gînditori au reușit să-i prindă una dintre proteicele sale trăsături de spirit, de la Hašek la Kafka sau Musil. El este personajul principal a numeroase butade (« Germania și Austria sînt două țări despărțite de o limbă comună »), anecdote (anecdota europeană de azi îi este profund îndatorată prin subiectele sale: birocrația, stupiditatea oamenilor politici, absurdul ridicat la rangul de principiu etc.), romane satirice sau metafizice. El este, cum spunea cineva, « lumea ca satiră realizată », deși în această direcție se dovedește incomplet.

R. Musil, în « Der Mann ohne Eigenschaften » (« Omul fără însușiri ») numește acest imperiu *Kakania* și-i fixează în cîteva fraze traiectoria socială și politică, cu o remarcabilă luciditate. « Poate, spune Musil, fenomene de felul acesta nu sînt proprii Kakaniei, dar caracteristica acestui stat era că ele nu duceau nici la mișcări sociale și nici la revoluții, deoarece totul se petrecea aici cu timpul într-o liniștită mișcare pendulară, doar prin puterea incertitudinii conceptelor. Pînă la urmă, n-au mai rămas în Kakania decît națiuni oprimate și o elită de opresori care se considerau nedrept ironizați și persecutați de cei oprimați. În această lume te simțeai profund neliniștit . . . ».

Un stat în care birocrația manipulează presa și presa manipulează birocrația, după aceeași lege a mișcării pendulare. O birocrație pe care Schnitzler o definea ca fiind « indiferentă în fond, brutală în formă ». O presă pe care Kraus o definea cu termenul generic de « journaille » (prin omofonie cu francezul « canaille » și, poate, « valetaille », adunătură de slugi).

Între acestea, o omenire măruntă, de indivizi semnalabili prin inițiale, ca la Kafka, tiranizată, fără s-o știe, de această mișcare pendulară, al cărei merit istoric va fi acela de a fi contabilizat pentru întîia oară cu destulă precizie intimitatea cea mai adîncă a ființei umane, în numele unei autorități care scapă cu desăvîrșire contractului social, prin chiar anonimatul ei. « Ceea ce stîrnește milă în privința unei mulțimi ascultătoare nu este, observă Kraus într-un număr din 1912 al revistei *Die Fackel*, de a o vedea expusă primejdiei printr-o voință care îi este necunoscută, ci faptul că ea este tîrîtă în primejdie printr-o greșeală care îi rămîne necunoscută ». Aceasta cu doi ani înainte de primul război mondial.

« Această Vienă, rememora A. Koestler, este astăzi tot atît de departe de noi ca și continentul înghițit de ape al Atlantidei. Stelele care străluceau pe firmamentul ei s-au stins înainte de a fi fost așezate la locul lor pe hărți; cine mai știe în Apus și cine-și mai amintește în Răsărit de Karl Kraus, scriitorul satiric cel mai strălucit al limbii germane . . . de Peter Altenberg, un doctor Johnson al cafenelelor de la Viena, de tînărul Werfel . . . E greu să nu te lași pradă amintirii nopților de vară, să reziști unei întrevederi între patru ochi cu fermecătoarele fantome ale Vienei . . . festival permanent, ultimele focuri de artificii înainte ca orologiul să fi bătut de douăsprezece ori și ca ora închiderii să fi sosit pentru Europa . . . ». Viena, la 1900, în versiunea nostalgică a lui A. Koestler.

3. Presa burgheză și « Presa revolver »

« Presa a devorat literatura »

KARL KRAUS

În 1899 apare primul număr din *Die Fackel*. Dar ce citea cetățeanul Vienei în preajma acestei date, care rămîne memorabilă în istoria presei și a literaturii austriece?

Neue Freie Presse, în primul rînd (fostul *Die Presse*, fondat de August Zang), ziar de circulație europeană. « Fără *N.f. Presse*, susține Gautsch, nu se poate guverna Austria ». *Die christliche Volkpresse* este lectura preferată a catolicilor. Germanii citesc *Die deutsche Zeitung* și *Deutsches Volksblatt*, în vreme ce alții preferă independentul ziar *Neues Wiener Tagblatt*. Împotriva corupției militează *Die Zeit*, și mai mult sau mai puțin, și altele.

Dar presa de șantaj și scandal, e, totuși, înfloritoare. *Extrablatt*, de pildă, interesat de crime, furturi, scandaluri mondene, adevărat « instrument de răscolit gunoiul », cum îl va numi Kraus. Incontestabil patron al presei șantajiste, « Revolverpresse », Moritz Gottlieb Saphir se bucură de faima de a fi primul care ar fi acceptat bani pentru a *nu* scrie un articol (Caroline Kohn, « Karl Kraus », Didier, 1962).

Păcatele acestei prese sînt mari, dacă este să-l ascultăm pe Kraus. În politică, servilismul, lipsa de principii și de curaj; indiferența, în fond, față de opinia publică pe care ea, presa, este chemată să o reprezinte. Dedesubtul acestei atitudini, corupția. În materie culturală, fapt poate mai condamnabil încă, negarea adevăratelor valori contemporane și susținerea printr-o publicitate consecventă a scriitorilor și artiștilor de minimă valoare. Un poem-foileton crud, adevărată specialitate a lui Kraus, intitulat « Tortura în Austria » enumeră păcatele criticii muzicale din presa austriacă:

« Judecătorul suprem întreabă:
Hugo Wolf, recunoști că nu te-ai lepădat de Richard Wagner?
Hugo Wolf se zbate, spumegă și compune.
. . . .
Și Hugo Wolf este acum bun pentru anunțuri mortuare —
A murit deoarece a compus pe versurile lui Goethe și ale lui Mörike.
Dacă ar fi creat melodii pentru poemele lui Rudolf
Lothar, numele său n-ar fi încetat să figureze în coloanele cotidianelor. Ar fi fost numit, de două ori pe zi, « nemuritorul nostru Hugo Wolf ». I s-ar fi luat interviuri, ca oricărui bun croitor sau pălărier ».

(*Die Fackel*, nr. 131/1903)

În fine, poate că reproșul cel mai mare pe care îl adresează acestei prese Karl Kraus este acela de a fi degradat limba germană. Senzația cititorului este că pe Kraus nu-l supără atît conținutul, cît *forma negramaticală a gîndirii ziaristice*. O expresie concentrată a punctului său de vedere ar fi, poate, aforismul krausian care sună astfel: « Ceea ce trăiește prin subiect, moare cu subiectul. Ceea ce trăiește în limbaj, trăiește cu (și cît) limbajul » (reportajul jurnalistic, fie și cu pretenție de literatură — foiletonistica pretins literară se practică cu o oarecare intensitate — nu poate și nu trebuie să înlocuiască literatura. Sau, de pe aceeași pagină (*Die Fackel*, nr. 329-30/1910), iată altă formulare a « sofismului jurnalistic ». « Dacă un individ pălăvrăgește pe tema eternității, n-ar trebui oare să ne intereseze ce spune atîta timp cît durează această eternitate? Din acest sofism trăiește jurnalistica. Ea dispune întotdeauna de marile teme și, în mîinile sale, eternitatea

poate deveni o chestiune la ordinea zilei; dar ea trebuie să se demodeze de îndată ». Istoria foiletonului literar începe, pentru Kraus, cu Heine; labilitatea intelectuală a poetului care a scris *Romanzero* îl supără (« Kein Charakter, aber ein Talent »): Heine « justifică formarea cuvîntului « cosmopolit », în care cosmosul se împacă cu politicul » (*ibid.*).

Kraus este, lucrul s-a observat, una dintre victimele cele mai ilustre ale presei de după Kierkegaard; poate că această confraternitate de destin i-a atras atenția mai insistent asupra gînditorului danez, pe care îl citează în mai multe rînduri. Spusele acestuia din urmă: « Un om izolat nu-și poate ajuta epoca; el poate doar să-i atragă atenția că ea merge spre dezastru »[1] trebuie să-i fi stat cîteodată în fața ochilor, spre meditație.

Dar Kierkegaard mai are o frază semnificativă: « Ziarul se va distinge de puterea politică în primul rînd prin scoaterea din circulație a idealurilor pe care aceasta le-a murdărit ». Aici începe istoria polemică a revistei « Die Fackel ».

4. Traiectoria unei reviste. DIE FACKEL pînă la războiul mondial

« Așa arată tot ce scrie Kraus: o tăcere inversă . . . »

WALTER BENJAMIN

Karl Kraus nu era, poate, omul cel mai nimerit pentru a scoate o revistă. De aceea a tipărit *Die Fackel*, o revistă dintre cele mai neobișnuite, de la formă sau periodicitate la conținut.

Născut la 28 aprilie 1874 în Boemia, ca fiu al înstăritului burghez Jacob Kraus (în casa căruia petrece o noapte însuși Bismarck, distantul prinț-cancelar), Karl Kraus descoperă la vîrsta primei copilării o Vienă aglomerată și barocă, în care aproape totul îl sperie. Student în drept, apoi în filosofie și germanistică, scrie (teatru și eseuri) și inaugurează obiceiul lecturii publice din opera sa și a altora (de pildă, « Țesătorii » lui Hauptmann, piesă privită atunci ca subversivă). Își atrage, publicînd în *Wiener Rundschau* din 15 noiembrie 1896 eseul « Die demolierte Literatur », o subită notorietate. Acest prim examen public la care se supune geniul său satiric îl încurajează în ideea sa de a publica *Die Fackel*, apariție pe care o pregătește în 1898.

La 1 aprilie 1899 apare primul caiet al revistei. Pe copertă se află două măști de satiri (semn al programului esențial al revistei), dar și o imensă făclie care luminează siluetele unor edificii din fundal, în care putem recunoaște ceva din stilul arhitectonic vienez. Un subtitlu precizează că revista « va apare de trei ori pe lună », cu modificarea, după alte cîteva numere, « de două sau trei ori pe lună ». Începînd, însă, cu numărul 166, va apare « cu periodicitate liberă » (mai precis, liberă de obligațiile periodicității).

Apariția revistei va fi de îndată înregistrată de publicul vienez. Oricîtă exagerare va fi în aceste amintiri ale lui R. Scheu (unul dintre prietenii lui Kraus),

[1] Kraus utilizează acest fragment ca epigraf la drama sa « Invincibilii » (1928)

modul curajos al revistei este receptat ca un eveniment: « Niciodată capitala nu văzuse o zi ca aceea! Peste tot foșnet de hîrtie, șușoteli, surîsuri, tresăriri uluite! Pe străzi, în parcuri, în tramvai — peste tot oamenii erau cufundați în lectura micului caiet cu scoarțe de un roșu aprins. Era o adevărată nebunie! » (apud C. Kohn, *op. cit.*)

Primul tiraj epuizat, revista va trebui să fie reimprimată în mai multe mii de exemplare. Cu reputația consolidată de acest succes, mai degrabă neașteptat, Kraus va face din *Die Fackel* o revistă comparabilă cu spirituala *La Lanterne* a lui Henri de Rochefort, dar cu un program infinit mai serios. Observația că, mai ales după numărul 338, de la care Kraus redactează singur revista, *Die Fackel* poate fi considerată un fel de *jurnal personal* al editorului, un trebuie să ne facă să credem că ea este doar un fel de oglindă a stării de spirit a polemistului. Aceasta pentru mai multe motive.

Primul este curajul, singular la acea vreme, de a-și asuma dificila poziție morală a unui judecător, dacă nu imparțial, totuși imposibil de manipulat într-un sistem al corupției care, așa cum am văzut, se generalizează. Acesta este conceptul krausian al « omului privat ». Același Kierkegaard, urmărit cu îndîrjire de *Corsarul*, observa, anticipînd întrucîtva pe Kraus: « Cu apariția ziarului, ceea ce ține de domeniul public și ceea ce este un domeniu privat se anulează într-o pălăvrăgeală publico-privată ». Secretul autorității stă în dialectica angajării personale și a obiectivității morale. « Niciodată, arată W. Benjamin într-un substanțial studiu publicat în numărul din *L'Herne* (nr. 28) închinat lui Kraus, niciodată Kraus nu a susținut o argumentație fără a se angaja cu întreaga sa ființă. El incarnează astfel secretul autorității: a nu decepționa niciodată. Autoritatea nu are alt sfîrșit: ea moare sau decepționează ». Această angajare nu exclude, dimpotrivă chiar, ironia care se desolidarizează de orice șablon de gîndire, de orice imperfecțiune existențială, de ceea ce Bacon a numit « idoli ».

Însă Kraus vine prea tîrziu spre a fi un raționalist. Un anumit scepticism, înăscut, dar și educat în mediul vienez, îl face să transfere principiul autorității din domeniul rațiunii logice în cel gramatical.

Un alt aspect remarcabil al programului krausian, în special în prima perioadă a revistei *Die Fackel*, este gestul de a nu ratifica niciodată sentințele opiniei jurnalistice fără un moment de reflecție personală; ca un alt Voltaire, el începe prin a presupune un nou Calas în spatele fiecărei condamnări pronunțate de « opinia publică » (întinsă pe patul procustian al frazeologiei ziaristice). Iată, spicuite aproape la întîmplare, cîteva exemple. Judecătorul Feigl condamnă la *închisoare pe viață* un tînăr care este dovedit vinovat de a fi furat o poșetă. Kraus obține comutarea pedepsei la 12 ani închisoare (e drept că acest Jean Valjean vienez va muri peste cîțiva ani, datorită regimului penitenciar). « Tod und Tango » (« Moarte și tango ») este titlul unui alt articol al lui Kraus, în care acesta protestează împotriva falsei clemențe a juraților: ei achită pe un dansator de tango din societatea distinsă vieneză, care își asasinează tînăra soție, declarîndu-se apoi atins de o maladie psihică (Freud are ecouri în lumea justiției). Cu titlul « Ehrenkreuz » (« Medalia de onoare »), *Die Fackel* publică o relatare care seamănă puțin cu o întîmplare relatată de Hašek: o prostituată primește, în locul cuvenitei taxe bănești, o medalie de război, pe care și-o pune cu inocență în piept, ca pe o bijuterie. Este arestată și condamnată pentru « port ilegal al decorației ».

O atitudine semnificativă va avea Kraus în cazul, foarte comentat la începutul secolului, al « celor două Louise » (Louise de Coburg și Louise, prințesă de Saxa), care a declanșat o foarte cunoscută polemică între Kraus și Maximilien von Harden, editorul revistei *Die Zukunft*, celebru scriitor și publicist vienez. Cele două femei,

victime ale unei anumite frenezii erotice a începutului de secol, ale moravurilor libere din lumea aristocratică (Proust ne-a oferit, în această privință, o bogată documentație), își părăsesc soții — cu tot scandalul public — pentru a urma doi aventurieri oarecare. De unde, satisfacție a presei de scandal. Kraus găsește ușuratic acest mod de a vedea lucrurile; după el, presa și opinia publică sînt vinovate de a fi căutat un motiv de satisfacere a unei crude curozități în nefericirea celor două femei. Dar mai mult decît orice îl indignează faptul că un om cu autoritatea literară a lui von Harden face jocul unei asemenea prese. De unde, ironii ca faimosul « Hardenlexicon » sau « vocabularul limbii *desperanto* », în care Kraus traduce limba prolixă al editorului lui *Die Zukunft* într-un limbaj simplu, cu un efect umoristic irezistibil (« Sich mit frevler Hand aus dem Sonnenbezirk jäten — « a se plivi din raza soarelui cu o mînă ucigașă », zice von Harden — și Kraus traduce: « sich umbringen », « a se sinucide »).

Unele farse puse la cale de Kraus și prietenii săi împotriva marii prese au rămas proverbiale, ca acel « Grubenhund », care a intrat în lexicoanele germane cu sensul de « farsă » (un prieten al lui Karl Kraus scrie la *Neue freie Presse* o relatare, din care reiese că, la o mină, un « Grubenhund » (Hund, în germană — « cîine ») dădea mari semne de neliniște în preajma unui cutremur de pămînt, semnalizînd prin lătrat primejdia. Însă « Grubenhund » înseamnă în limbaj minier « vagonet », de unde concluzia că presa publică lucrări despre care nu are habar).

Prin urmare, avea dreptate Walter Benjamin să afirme, încă din 1931, că editorul lui *Die Fackel* « incognito, ca Harun al Rașid, hoinărește noaptea printre construcțiile lingvistice ale ziarelor, și, în spatele fațadei rigide a frazeologiei, spionează interiorul, descoperind orgiile « magiei negre » (aluzie la eseul lui Kraus « Untergang der Welt durch schwarze Magie — n.n.), violul, martiriul cuvintelor ».

Pe de altă parte, Karl Kraus este mai mult decît o autoritate morală: este o personalitate cu influență în cercurile literare și artistice. El unește prin sine în *Die Fackel* curente artistice, descoperă poeți, fascinează gînditori. Începînd cu anii 1904—1905, *Die Fackel* devine o revistă tot mai preocupată de literatură și artă. O explicație este și evoluția vieții culturale din Viena.

La sfîrșitul secolului, literatura vieneză capătă, cu mare repeziciune, un colorit impresionant; naturalismul german nu este deloc în spiritul culturii Vienei, și, dealtfel, impresionismul este pregătit și prin senzualismul intelectualist al școlii filosofice a lui Mach. F. Dörmann și L. von Andreas sînt reprezentanții decadentismului autohton în poezie; mai ales St. Zweig, în primele opere, exprimă în proză o stare de spirit și sentiment *(Stimmung)* asemănătoare. Pe această cale, creațiile unor Hofmannsthal și Rilke vor oferi Vienei literare o personalitate europeană. Toți aceștia, împreună cu Bahr și Schnitzler, dau greutate grupului *Jung-Wien*, care se întîlnește la cafeneaua Griensteidl. Expresioniștii, Ehrenstein, Hauer, Viertel, sînt deocamdată puțini și desconsiderați de marea presă (și, prin urmare, simpatizați de Kraus; ulterior, acești *Neutöner* (« căutători de noi tonuri » — vor găsi accente polemice, adverse, în *Die Fackel*: dar, atunci, expresionismul va fi o modă).

Revista *Der Brenner*, editată de Ficker, strînge în jurul ei mai mulți filosofi de valoare (F. Ebner, Th. Haecker și Wittgenstein, încă nepublicat). Prin Kraus și Ficker, Wittgenstein instituie o bursă, de care se va folosi Georg Trakl.

Alban Berg și Arnold Schönberg sînt printre cei care caută noi modalități de expresie muzicală, în atmosfera de blam cvasiunanim al esteticii muzicale reprezentate de Eduard Hanslick, autorul unei lucrări « Despre frumosul muzical », foarte tradusă în diverse limbi europene.

Arhitectul Adolf Loos (cel care va profesa mai tîrziu o admirație superlativă pentru Kraus, pînă la a declara: « Într-o zi, omenirea își va datora supraviețuirea lui Karl Kraus ») duce o polemică aspră în *Die Fackel* și în alte ziare împotriva « artei ornamentului » (prin care arta devine un auxiliar al producției industriale).

Chiar singuraticul Weiniger, care se va sinucide în 1903, și mizantropul Strindberg, cel care va trimite la *Die Fackel* un necrolog al lui Weiniger, sînt printre prietenii lui Kraus, în a cărui revistă vor mai apărea opere ale lui F. Mehring, Detlev von Liliencron, Richard Dehmel, F. Lasker-Schüler, F. Werfel (în această primă perioadă a activității sale).

Cu toate acestea, cu tot meritul (incontestabil, de altfel) de a fi susținut și publicat asemenea nume și altele, *Die Fackel* nu este o revistă de grup, nici una de generație. Ea este, între scoarțele roșii ale unui caiet de 30—50 de pagini, o judecată asupra epocii, un act cultural *sui generis* [2], ceva între jurnalul intim și scrisoarea deschisă. De aceea, polemica de la *Die Fackel* nu are niciodată aerul acela de *querelle en famille*, cu care se înrudește aproape orice polemică de presă. Versul lui Kraus, « Im Anfang war die Presse und dann erschien die Welt », ironia acestei cosmogonii moderne după *Die Fackel*, ne va spune despre ce este vorba. Este imposibilitatea de a accepta o civilizație a adjectivului care se instituie insidios, luînd locul unei culturi a substantivului: o civilizație care produce și selectează acel gen de « observator care prezintă cu o recoltă bogată de adjective entuziaste ceea ce natura refuză să-i destăinuie în substantive » *(Die Fackel*, nr. 329—30). De aici practica de a pune pe două coloane articole despre același subiect, de aici obiceiul lui Kraus de a adnota cu un titlu ironic un întreg articol bombastic.

Dar civilizația adjectivului va face pași repezi către un fel de perfecțiune în stupiditate, cu ocazia războiului mondial.

5. Traiectoria unei reviste. De la război la epoca hitleristă (1914-1936)

La 28 iulie 1914, prin declarația de război a Austriei către Serbia, începe primul război mondial. După caietul lui *Die Fackel* cu numerele 401—403, care apare în iulie 1914, Kraus și revista sa tac pînă în luna decembrie. În decembrie apare numărul 404, conținînd în exclusivitate eseul lui Kraus intitulat « In dieser grossen Zeit », tulburător manifest al unui intelectual în dezacord cu războiul. În fraza cu care textul se încheie, Kraus își exprima, ironic, speranța că epoca nu va fi atît de mare încît viața să nu-i poată șterge, cîndva, amintirea.

Aceasta este însăși esența pacifismului krausian. De loc impresionat de declamațiile biroului de presă care funcționa ca un fel de stat major în domeniul propagandei războinice, Kraus nu pierde nici un prilej de a ironiza credința în « măreția » epocii unui război în care vede doar o « aventură tehnoromantică » (mai 1918), o alianță

---

[2] Acest act cultural pare a nu fi fost fără urmări și în spațiul culturii românești. Nu-i imposibil ca N. D. Cocea să se fi gîndit la revista vieneză atunci cînd și-a botezat propria revistă « Facla » (aceasta apare la 13 martie 1910 și se va publica, cu unele întreruperi, pînă în 1916). Programul revistei, anunțat într-un editorial tipărit în primul număr, pare a fi congener cu antijurnalismul lui Kraus: « Nu-i o simplă întîmplare faptul că *Facla* apare într-un moment cînd pretutindeni se protestează împotriva marelui număr de reviste care copleșesc piața literară (...) Izvorîte mai toate din mici ambiții literare, din interesele înguste și egoiste ale unei caste sau coterii politice, existența lor nu poate fi decît precară și brazda pe care o trag în sufletul mulțimilor, vremelnică și superficială ».

între « romantismul războinic » stimulat prin comunicate de presă false și precizia unei tehnici care devine doar o altă față a barbariei. Iată un caz tipic. La 23 septembrie 1916, ziarele vieneze anunțau scufundarea de către un submarin german a unei nave de transport inamice, încheind cu următoarea propoziție: « Vasul dușman a fost înghițit de valuri în 43 de secunde ». *Die Fackel* reia știrea, sub titlul ironic: « Cu ceasul în mînă » comentînd: « este înfruntarea tehnicii cu moartea ». Într-un poem cu acest pretext, va comenta ideea că speranța, fie și irațională în fața acestei tehnici inumane, este singurul bun care rămîne umanității.

Confiscările se înmulțesc, Kraus petrece zile întregi așteptînd audiențele la biroul cenzurii. Prietenii săi Franz Grüner și Franz Janowitz sînt uciși pe front. La începutul anului 1918 se deschide împotriva lui Kraus, suspectat de « pacifism » (lucrul era evident !), o anchetă judiciară. Imperiul este înfrînt și în noiembrie 1918 este proclamată republica.

În tot acest timp, Kraus a lucrat asiduu la tragedia sa « Die letzten Tage der Menschheit » (« Ultimele zile ale omenirii »), publicată în caiete speciale ale revistei. Interesul lui Kraus pentru problematica socială pare a fi crecut cu scrierea actelor piesei, culminînd cu monologul din actul V al « cîrtitorului », cel care acuză « tragedia care devine farsă » a războiului, uniforma care marchează cu o infamie de neșters demnitatea umană: « Nu v-ați dat oare seama că cel mai mărunt dintre ordinele voastre, cea mai neînsemnată măsură a demenței voastre războinice — ca, de pildă, stupiditatea serviciilor voastre de siguranță, serviciilor voastre de eliberare a permiselor, de siguranță a teritoriului, de autorizare a tranzitului între front și spatele frontului care strîngeau totul în menghina controalelor militare de tot felul, contrazicîndu-se unele pe altele, dezorganizînd viața cu totul — n-ați înțeles care că toate acestea vor marca printr-o infamie de neșters demnitatea omului? N-ați înțeles oare că vîrînd pe toți oamenii într-o uniformă îi condamnați să salute o viață întreagă milităreşte? Și nu v-ați dat seama că acest gest va deveni într-o zi un semn care exprimă îndoiala asupra bunului simț al aproapelui?»

Ne reîntoarcem la punctul de plecare, la obsesia lui Kraus: la originea coruperii a însăși demnității umane stă presa. « Presa este cea care, doar ea, a corupt lumea prin slăbiciunea ei. Nu, nu pentru că ar fi pus în mișcare ea însăși mecanismul ucigaș, ci pentru că ea a golit în așa măsură inimile noaste încît nu ne mai putem imagina ce înseamnă războiul . . . »

Tonul devine profetic: ca în tradiția vetero-testamentară, animalul monstruos (simbolizînd aici pe Wilhelm al II-lea) anunță apocalipsa. Tonul este al lui Ieremia (Kraus este din rasa profetului tragic): « El trece în goană pe străzi. Mustața sa apare de la nord la sud și de la sud la nord . . . Și l-am văzut pe acest animal cu zece coarne și șapte capete, cu gură de leu . . . Și ne-am prăbușit din cauza lui și a tîrfei din Babilon (evident, presa — n.n.) care, în toate limbile lumii, ne spunea că sîntem dușmani între noi și că războiul este necesar. »

Perioada de după război înseamnă alte polemici. Cu Alfred Kerr, ziarist berlinez convertit repede de la belicismul cel mai violent la pacifism, în numele cărei idei face turnee de conferințe în Anglia, SUA, Franța (Kerr atacase pe Brecht), în 1919. Cu reclama turistică în care locurile unor celebre masacre din timpul războiului (Verdun, de pildă) devin ținta unor profitabile excursii (Kraus le va numi « călătorii, în grup organizat, în infern »). Cu Bekessy și presa coruptă (1924—25). Cu Hofmannsthal și Reinhardt cu prilejul unor spectacole organizate la Salzburg, unde catedrala este utilizată ca decor de teatru (ceea ce ii pare lui Kraus a fi o impietate). Cu Schober, prefect al Vienei, polemică transformată într-un adevărat război de presă. Cu acest prilej, Kraus face să fie lipite pe ziduri manifeste cu următorul conținut: « Către prefectul poliției. Vă somez să demisionați, Karl Kraus ». Cu Brecht, căruia i se pare că acceptarea de către Kraus a cancelarului Dolfuss (în realitate, editorul lui *Die Fackel* vedea în acesta un om capabil de a evita amenințarea fascistă) reprezintă o trădare a social-democrației; același Brecht vede în poemul în zece versuri publicat de Kraus în *Die Fackel* (nr. 888), însă, o clară luare de poziție împotriva dictaturii și a național-socialismului:

« Atunci cînd omul cel elocvent și-a cerut iertare
Pentru că nu poate vorbi / Tăcerea însăși a compărut în fața tribunalului/
Și-a scos masca / Și a spus: depun mărturie » /

O anumită nepotrivire în datele de apariție a agravat polemica: La anumite remarci acide ale lui Kraus, Brecht răspunde printr-un alt poem, « Căderea rapidă a bravului ignorant »:

« Cînd l-am scuzat pe omul elocvent pentru tăcerea sa / între redactarea poemului care-l laudă și apariția lui / A trecut ceva timp. Și atunci a vorbit / Dar el a adus mărturie împotriva celor care au fost amuțiți / A condamnat pe cei condamnați la moarte / A glorificat pe asasini și a învinovățit pe asasinați ».

Evident, suspiciunile lui Brecht erau mult exagerate. În iulie 1934, va apare un caiet din *Die Fackel*, conținînd eseul explicativ « Warum die Fackel nicht erscheint (« De ce nu apare *Die Fackel* »), în care « Kraus îi lasă pe cititor să arunce o privire în mecanismul autocenzurii sale » (Caroline Kohn). Acesta este un fragment din opera postumă (apărută abia în 1952) « Die dritte Walpurgisnacht » (« A treia noapte de Valpurgii »), al cărei început a iritat nu puțini comentatori, prin această frază: « Despre Hitler n-am nimic de spus ». În realitate, cuvîntul de « lașitate » a fost aruncat cu prea multă grabă la adresa lui Kraus; lucrul este evident pentru oricine citește « Warum die Fackel nicht erscheint », care subliniază — ca întotdeauna, printr-o analiză care derivă dintr-o sociologie a limbii — caracterul subuman al nazismului. Observînd exprimările barbare, incultura presei național-socialiste (« *Vergess* nicht, dass du ein Deutscher bist »), Kraus descoperă — în spiritul lui Orwell — formații acronimice grotești, ca acele (de tristă celebritate) S.A. și S.S. împotriva cărora, observă ironic Kraus, « ar trebui un S.O.S., care să răsune pînă în SUA . . . » Dar o anume descurajare (lucidă) îl face să afirme că magia spirituală a cuvîntului este neputincioasă în fața a ceea ce se numește acum « spiritul S.A. » sau « spiritul S.S. ».

Aici, metoda lui Kraus de a împinge sociologia limbajului pînă la ultimele consecințele filosofice și politice, de a trece de la « refuzul frazeologiei » la « diagnosticul situației prin analiza frazeologiei » (Paul Schick) își găsește o bună expresie. Acest program a dat o neobișnuită coerență întregii sale existențe.

6. În intimitatea limbajului

« . . . la adăpostul sigur al limbii »
KARL KRAUS

Preocuparea, am putea spune chiar anxioasă, în privința semnificațiilor și, mai ales, a limitelor limbajului este o constantă a culturii vieneze moderne. Dacă Wittgenstein și cercul de la Viena au făcut-o extrem de cunoscută în lumea filosofică, nu e mai puțin adevărat că, încă în 1902, într-o fictivă scrisoare adresată de « lordul Chandos către lordul cancelar Bacon », Hofmannsthal a deschis problema « crizei lingvistice » în literatura modernă. Această temă avea să cunoască, mai ales în lumea

germană, o nebănuită desvoltare. Este aici, am putea spune, una dintre importantele contribuții ale culturii vieneze la cultura de limbă germană a secolului nostru.

De ce la Viena, mai degrabă decît în altă parte, problema lingvistică are un caracter acut? Aici, cercetătorii s-au lansat în ipoteze, unele dintre ele greu de verificat. Pe de o parte, lexicul vienez (dialectul vienez, după o eminentă cercetătoare, C. Kohn, în *L'Herne*, nr. cit.) este o complicată lume lingvistică, în care forme dialectale austriece, influențe lingvistice din franceză, italiană, idiș, din spaniolă, chiar, din limbile cehă și slovacă, se amestecă într-o inextricabilă și savuroasă versiune a limbii germane (care, la rîndul ei, cuprinde elemente *Althoch-* și *Mittelhochdeutsch*), așa cum este vorbită aceasta în jurul anului 1900 la Viena. Acest fapt, desigur, reflex al unei complicate istorii, poate pricinui un anumit vertij vorbitorului reflexiv care încearcă a se folosi de limbaj într-un mod rațional. Un anumit umor, inerent vorbitorului vienez, ne face, însă, să credem că puțini iau lucrurile foarte în serios. Expresii ca « das is war andreas » (pentru « Das ist etwas anderes », « asta-i altceva ! ») « Schamadina » (pentru « gehorsamer Diener », « sluga dumneavoastră ! »), « schamafu » (francezul « je m'en fous) » sînt pe buzele tuturor; un mod de a pronunța meridional, cu înghițirea ultimelor sunete, ca napoletanii (« Da Momo wiad kumma », pentru « Das Momo — un fel de *bau-bau* — wird kommen »), cu aglutinări care sună straniu (« gemma » pentru « gehen wir »), toate acestea sînt semne ale unui interes precar pentru noblețea limbii, ale tocirii acelui « Sprachwille » de care va vorbi, printre alții, Kraus. Vienezul nu caută comunicarea, ci îndeplinirea unui ritual sociologic.

De la situația unui observator amuzat al fenomenelor limbii, Kraus trece însă la aspecte mai filosofice, la o teoretizare a problematicii limbajului (după autorul unui studiu foarte exact, Fr. Jenaczek — în *L'Herne*, nr. cit., această cotitură se situează cam în 1907, cu apariția unui grup de aforisme intitulat « Sprüche und Widersprüche »). În fine, pe măsură ce anume experiențe esențiale se sedimentează în conștiința lui, imoralismul generalizat în presă, absurditatea războiului, agresiunea totalizată Kraus se îndreaptă către ceea ce el va numi « adăpostul sigur al Limbii » (« . . . ins sicher Haus der Sprache »); de aici va lansa, în ultimii ani de activitate, o judecată asupra epocii, durabilă încă în substanța ei.

Pe de altă parte, însă, secolul nostru a trasat alte limite între vorbire și tăcere, între funcția de comunicare a limbajului și dimensiunea sa expresivă. Cîtă vreme, încă, *grammatici certant* . . . este greu să dăm o judecată definitivă asupra valorii teoretice a unor argumente krausiene; cert este că principiile expuse de editorul revistei *Die Fackel* sînt dintre cele mai interesante.

Poziția voltairiană (din « Dictionnaire philosophique »): limba este un instrument de comunicare imperfect, termenii ei suferă de păcatul originar al polisemiei — dar acesta este un loc comun, de la scepticismul antic la Lullus și Leibniz — a putut crea o anumită ideologie a « scepticismului lingvistic ». Pentru mulți filosofi, metafora — de pildă — este o « minciună », prin imprecizia ei esențială: acesta ar fi motivul pentru care, de la Platon încoace, poeții sînt mereu amenințați de a fi izgoniți din cetate. nsă Kraus are acest aforism esențial: « Arta arată ceea ce devine lumea, nu ceea ce este » (« Pro domo et mundo ». *Die Fackel*. 338). Limba nu este doar comunicare, ci discurs într-un context pragmatic: fără o pragmatică a comunicării lingvistice, teoria sensului este o abstracție.

Iată un exemplu, umoristic, dar și semnificativ: « Pe ușa unui birou al armatei germane, povestește Kraus, am văzut un afiș de pe care se desprindeau cuvintele: « Eliberați soldații », dar asta voia să însemne că acest birou căuta funcționari civili pentru a permite ca soldații care lucrau aici să plece pe front ».

Este important nu să anulăm polisemia cuvintelor, susține Kraus, ci să căutăm a utiliza această fundamentală însușire a lor în așa fel încît să obținem un maximum de efect, fără ca acest efect să ne scape de sub control. « Scriitorul trebuie să cunoască toate întorsăturile de gîndire la care duce fraza sa », aceasta este o idee esențială la Kraus.

Împingînd la extrem acest punct de vedere, Koestler (un discipol, în fond, al lui Kraus) declara că « războaiele se fac pentru cuvinte » și că « fără cuvinte n-am avea poezie, dar nici război. Limbajul este sursa principală a superiorității noastre față de fratele nostru, animalul, și, avînd în vedere posibilitățile sale explozive, amenințarea principală pentru supraviețuirea noastră » (« The Heel of Achilles »).

Ne găsim în fața a două concepții opuse: pe de o parte, aceea totalitară (care accede la puterea politică, cu Hitler) după care limbajul trebuie disciplinat și polisemia trebuie exclusă. Dar aceasta înseamnă a lua imaginației orice suport lingvistic și a ajunge, în ultimă instanță, la o teorie a limbajului de tip orwellian: polisemia anulată trimite la o *commedia dell'arte* în care cîteva măști pot acoperi, dialectic, orice realitate. Pe de altă parte, conștiința că limbajul, nu trimite direct la realitate, ci la reprezentările realului în coordonatele unei antropologii filosofice de tip contemporan; este, în fond, demersul heideggerian, a cărui origine se situează cam în aceeași epocă.

Am putea evoca aici multe alte nume, de la Dilthey sau Nietzsche la gînditorii cei mai apropiați de prezent. Nu are sens, pentru că nici teoria krausiană a comprehensiunii, nici practica analizei limbajului în primul rînd la nivelul frazei (ne-am putea gîndi la Chomsky și la gramatica generativă) nu sînt la Kraus un scop în sine, ci o demonstrație a utilității poeziei, a creației literare. « Înnoirea limbii nu este fructul unei decizii, ci al unui poem ». Calitatea limbii se definește prin creația literară pe care o prilejuiește.

O anumită umoare cu care Kraus privește cultura germană nouă l-a făcut să devină *persona non grata* în universitățile germane nu numai în epoca național-socialismului (cînd biblioteca sa este risipită și exemplarele din *Die Fackel* arse), dar și pînă de curînd. Sînt puține tezele de doctorat despre Kraus, mai ales din cauza unor fraze ca acestea: « Nu există popor care să trăiască mai departe de limba sa, deci de izvorul vieții sale, ca poporul german . . . Aceasta, deoarece limba le servește lor doar pentru a vehicula informații (« Ultimele zile ale omenirii »). « Ei (germanii n.n.) vor să înțeleagă totul ! . . . De aceea, ei caută în zadar în ei înșiși un organ pentru ceea ce este incomprehensibil ».

Polemica lui Kraus privește un lucru grav. Este vorba de reorganizarea sistemului școlar din Germania, în 1925, deci încă înainte de Hitler, reformă prin care formarea autonomiei intelectuale și a unei gîndiri analitice este înlocuită cu principiul *comprehensiunii*, al persuadării elevului în direcția unei îndoctrinări care își va arăta roadele peste deceniu. « Școala devine un loc de dresaj, reflexia critică cedează locul asimilării cunoștințelor prin persuasiune. Hitler nu era încă numit cancelar, deja însă abilitatea de a vorbi valora mai mult decît acuitatea reflecției, principiile pe care se baza învățămîntul, în loc de a fi acelea ale luptei împotriva frazeologiei, erau un antrenament pentru aceasta » (Fr. Jenaczek, loc. cit.). Aceasta se numea *Oberschule* și reprezintă un punct cîștigat în favoarea totalitarismului hitlerist. Animozitatea sa nu se îndreaptă, de aceea, împotriva însăși limbii germane, căreia îi este, de altfel, un exponent excepțional, ci împotriva unei manipulări a civilizației germane într-o direcție pe care o întrevedea încă de pe atunci. O altă civilizație decît aceea pe care o vedea simbolizată prin Goethe. Astfel se explică

o formulare paradoxală: « Goethe nu este doar un om bun și mare, ci o civilizație, Goethe este, în istoria germanilor, un eveniment fortuit, fără urmări ».

Cu un asemenea ton grav s-a încheiat apariția revistei *Die Fackel*, odată cu moartea editorului său. În februarie 1936 apare caietul cu numerele 917—922. Victimă a unui banal accident de circulație, Kraus va muri la 12 iulie 1936. Moartea sa are ceva simbolic prin această fatalitate a accidentului, a neprevăzutului: este moartea unui erou, a unui Ahile care își lasă o clipă călcîiul descoperit.

S-ar putea vorbi mult, dintr-un punct de vedere psihanalitic, despre distanța între scrisorile intime ale lui Kraus — de pildă, corespondența cu Sidonie Nàdberny, care ne amintește bine, prin rolul ei în viața scriitorului, de Regine Olsen și relația ei cu Kierkegaard. Există în scrisorile acestea o pasionalitate excesivă, un joc adolescentin cu vorbele mari, o lipsă de spirit critic, în fine, care ar fi făcut curios pe un Freud (în treacăt fie spus, acesta îl cunoaște și corespondează cu Kraus).

Din păcate, nu ne putem ocupa aici de toate laturile acestei personalități de o rară profunzime care a fost Karl Kraus, editorul revistei *Die Fackel*.

A fost acesta un scriitor care și-a depășit vremea, atît prin conținutul activității sale, cît și prin o anumită latură vizionară. s-a spus despre el că a fost « un mistic al Limbii »; în anumite părți ale operei sale, comparația cu, de pildă, un Juan de la Cruz, cel care vorbea de inefabilul « no sé qué », este posibilă. Așa cum acesta și alți mistici au scos efecte nebănuite din contradicțiile lingvistice, Kraus a fost un virtuoz al limbii privite de sus, dintr-o perspectivă logică și semantică care depășește uzul comun.

A fost, în fine, scriitorul care, operînd cu un decupaj jurnalistic al realității, a putut să depășească percepția cotidiană prin manevrarea acelei tehnici pe care am numit-o (în lipsa altui termen) « a colofonului ». Într-adevăr, tipografia Renașterii a aplicat această modalitate de adnotare laterală, ceea ce se numește în limbajul specialității colofon, prin care s-a putut separa esențialul din curgerea discursului tipărit. Pierdută, în bună măsură, mai tîrziu, tehnica aceasta a devenit în *Die Fackel* nu numai mijlocul cel mai sigur de a evita Scylla și Charybda cenzurii, dar și o metodă de a restitui epocii esențialul ei, conținutul latent, cum ar fi spus Freud, inconștientul ei colectiv, refulările și miturile ei. Musil are, deci, dreptate: « Există lucruri împotriva cărora nu se poate lupta, pentru că sînt prea durabile, pentru că sînt prea importante, fără început și sfîrșit: Karl Kraus și psihanaliza ».

Karl-Kraus-Porträt von Kokoschka (1912)
„Eine kranke Zeit wecken"

Portret al lui Karl Kraus, de Oskar Kokoschka

KARL KRAUS

POEME

POEMUL ÎN ZECE VERSURI (SĂ NU ÎNTREBI . . .)

Să nu întrebi poetul azi ce face,
sînt ca și mut;
nu-ți spun acum de ce-am tăcut,
Toți tac, cu zgomot lumea se desface
E vorba vînt;
în somn mai strigă unul vreun cuvînt.
Noaptea visează omul la ce-i place.
Dar timpul merge înainte;
vom ride într-o vreme mai cuminte.
Veghează de-această lume, cuvîntul între somn și moarte zace.

(Die Fackel, 888, 1933)

PAJIȘTE ÎN PARC

Cum mă simt afară din timp, fascinat, întorcîndu-mă
Mă opresc aici, nemișcat pe pajiște,
Ca lebăda, acolo, pe luciul verde.
Acolo, ținutul meu.

Dar aceste campanule ! Privește, ascultă !
Așezat pe această piatră demult
Amiralul. Trebuie să fie duminică
Peste tot răsună sonorități albastre.

Nu mai pășesc înainte. Oprește-te, fluviu înșelător !
În fața acestei minuni oprește-ți cursul.
O zi moartă cu ochii întredeschiși.
Totul rămîne neschimbat.

(DIE FACKEL, 413,1915)

TORTURA ÎN AUSTRIA

A fost oare tortura abolită în Austria ?
Oh, nu ! Geniul poate în continuare fi torturat pînă ce va muri, în văzul și auzul tuturor !
Smetana a fost torturat pînă ce s-a scufundat în nebunie.
Crima de care este vinovat ?
Progresul.
Viața lui Smetana a fost o moarte înceată prin foame.
Atunci cînd nu a mai putut să audă, cînd au fost siguri că nu mai aude, l-au numit un Mozart al timpului nostru. Iată un leac binefăcător pentru cel care zace culcat între scînduri care nu mai aparțin acestei lumi.
Cu Smetana s-a sfîrșit . . .

E rîndul lui Anton Bruckner.
Înalta justiţie îşi urmează cursul.
Hanslick[1] întreabă: Te recunoşti vinovat de a fi compus simfonii ?
Bruckner tace şi compune.
Judecătorul suprem îi aşează cătuşele fără să le strîngă prea tare. El declară că a părăsit sala de concerte « Musikverein » înainte de a se fi cîntat o simfonie de Bruckner, pentru a nu asista la înjosirea vechii săli.
Mulţimea jubilează. Sala « Musikverein » este părăsită înaintea fiecărei execuţii a unei simfonii de Bruckner.
Oasele lui Bruckner trosnesc.
Dar Bruckner are un trup rezistent.
Ajutorul de călău Dömke îşi suflecă mînecile.
Judecătorul suprem întreabă: Anton Bruckner, te recunoşti vinovat de compunerea unui cvintet ?
Bruckner tace şi compune.
Ajutorul de călău Dömke înaintează şi declară: Anton Bruckner compune ca un om beat.
Mulţimea jubilează.
Oasele lui Bruckner trosnesc.
Dar Bruckner are un trup puternic.
Este chemat Kalbeck, alt călău. El îşi înfundă pălăria pe ochi.
Judecătorul suprem întreabă:
Anton Bruckner, te recunoşti vinovat de a continua să compui simfonii opuse concepţiilor noastre şi de a fermeca pe străini ?
Anton Bruckner tace şi compune.
Ajutorul Kalbeck îl prinde pe Bruckner la stîlpul infamiei.
Mulţimea jubilează.
Oasele lui Bruckner trosnesc.
Dar Bruckner are un trup puternic.
Este declarat nebun.
Dar el nu vrea să fie nebun. Crede în Dumnezeu, crede în Artă.
Scrie o nouă simfonie şi moare.
Ajutorul de călău Kalbeck îl lasă la stîlpul infamiei.
Şi iată că este adus Wolf.
Judecătorul suprem întreabă: Hugo Wolf, te recunoşti vinovat de a fi invocat prin Cîntecele tale spiritul lui Mörike, care era deja uitat de istoria literară ?

Hugo Wolf se supără, blestemă şi compune.
Trebuie să i se vină de hac.
Un zid de tăcere se ridică în jurul lui Hugo Wolf.
Această fiinţă vie este ştearsă din rîndurile celor vii. Creatorul este exclus dintre cei care crează.
Hugo Wolf suferă.
Deci, el încă mai trăieşte.
Judecătorul suprem întreabă:
Hugo Wolf, crezi în Brahms ?

[1] Hanslick — Eduard Hanslick (1825—1904), important estetician şi critic muzical vienez. Profesor de estetică şi istoria muzicii (1961). Publică foiletoane pe teme muzicale în «Wiener Zeitung», «Die Presse» şi «Neue Freie Presse.» Duce o acerbă polemică împotriva esteticii wagneriene. Opere principale: «Wom Musikalisch Schönen» (1854), «Geschichte des Konzertwesens in Wien» (1870). Dömke, Kalbeck — critici muzicali vienezi.

Hugo Wolf blestemă această adunătură.
Nu-i vor veni de hac.
Între timp, ajutorul de călău Dömke a dispărut.
Ajutorul de călău Kalbeck se pregăteşte să-l pună pe Hugo Wolf la stîlpul infamiei.
Judecătorul suprem întreabă:
Hugo Wolf, recunoşti că nu te-ai lepădat de Richard Wagner ?
Hugo Wolf se zbate, spumegă şi compune.
Judecătorul suprem îi desface cătuşele: e, fără îndoială, un om inteligent şi talentat, dar trebuie să se ferească de bunii săi prieteni şi de mîndrie.
Prietenii săi buni îl hrănesc pe Hugo Wolf ?
Să se lepede de această hrană.
Prietenii îl adăpostesc pe Hugo Wolf ?
Să se ferească de a dormi în patul prietenilor săi.
Nu mai suferă de foame, dar « să se ferească de mîndrie », a spus judecătorul suprem.
Hugo Wolf se fereşte; se duce la azilul bolnavilor mintali şi moare.
Atunci poporul se trezeşte şi adresează condoleanţele sale doctorului Haberland[1]
Şi Hugo Wolf este de-acum bun pentru anunţuri mortuare.
A murit deoarece a compus pe versurile lui Goethe şi ale lui Mörike.
Dacă ar fi creat melodii pentru poemele lui Rudolf Lothar, numele său n-ar fi încetat să figureze în coloanele cotidianelor. Ar fi fost numit, de două ori pe zi, « nemuritorul nostru Hugo Wolf ». I s-ar fi luat interviuri, ca oricărui bun croitor sau pălărier.

Peste două sute de ani, un istoric va studia filele îngălbenite ale cronicilor culturale din Viena de la sfîrşitul secolului al XIX-lea. El va scrie: La sfîrşitul secolului al XIX-lea, Richard Wagner, Anton Bruckner şi Hugo Wolf s-au străduit în zadar să se facă recunoscuţi de micile cercuri vieneze: numele lor, însă, au pălit în faţa gloriei unui artist, a cărui amintire nu s-a putut şterge din amintirea vienezilor. După unele surse care ne sînt la îndemînă şi care par demne de încredere, trebuie să afirmăm că, de fapt, Karl Weinberger a fost compozitorul cu adevărat eminent în jurul anilor 1900.

(DIE FACKEL nr. 131, 1903

În româneşte de ION GOIAN

[1] Doctorul Haberland — directorul azilului de boli nervoase.

„AD ACTA“
aprilie 1918

În vremea războiului mondial, judecățile despre unele manifestări literare încep a fi date de persoane în uniformă și circulă pe căi ierarhice, către eșaloanele superioare (pretextul fiind supravegherea stării morale a populației civile). Iată mai jos opinia frustă a unui locotent-colonel, exprimată cu prilejul unei lecturi publice a lui Kraus din « Ultimele zile ale omenirii »: ea poate interesa pe istoricul literar prin acel « nu știu ce » apodictic și marțial cu care este redactat referatul « ad acta »:

Aprilie 1918
« Ad acta »

Ministerului Regal și Imperial al războiului
Biroul Președintelui

Viena, 6 aprilie 1918

O persoană care a asistat la 27 martie 1918, în sala mică de la Konzerthaus din Viena, la conferința ținută de Karl Kraus, scriitorul vienez, editorul revistei *Die Fackel*, informează serviciul contra-propagandei că expunerea acestui scriitor în fața unui public compus din ofițeri și alți militari s-a transformat într-o manifestație agresiv-pacifistă, greu de depășit în ostilitatea sa față de război și față de alianța cu Germania, și care a suscitat în public o adeziune entuziastă aproape unanimă.

Înverșunarea împotriva aliatului nostru, Reich-ul german, apologia pacifistului dr. Lammasch, consilier al Curții, dar în special critica disprețuitoare și sarcastică a folosirii gazelor de luptă, într-un moment în care ofensiva pe frontul occidental se desfășoară cu succes — Karl Kraus vorbea de o « ofensivă *glorioasă* » — toate aceste ieșiri defetiste au suscitat aplauze frenetice, fără ca militarii prezenți să fi reacționat așa cum ar fi fost convenabil, adică părăsind sala.

Serviciul contra-propagandei crede a fi de datoria sa să atragă atenția asupra conferințelor defetiste ale scriitorului vienez Karl Kraus, conferințe extrem de primejdioase pentru interesele proprii ale Statului și ale Alianței, și cărora autoritățile nu par a li se opune în vreun fel.

Cum participarea militarilor la asemenea conferințe pare a fi contrară reglementărilor paragrafului 7 al regulamentului de ordine internă și, de altfel, și spiritului care domnește în corpul ofițerilor și ea este, în acest caz particular, susceptibilă de a afecta relațiile de alianță și de tovărășie de arme cu Reich-ul german, ar trebui să se ia în considerare posibilitatea ca ministerul de război să interzică participarea militarilor la asemenea manifestații.

Waldstätten
Locotenent-colonel

KARL KRAUS în cursul unei ședințe de lectură, din 1933

Mărturii despre KARL KRAUS

Dacă astăzi opera lui Karl Kraus cunoaște o popularitate mereu crescîndă în lumea literelor contemporane, pe măsura meritelor sale reale, aceasta se datorează și efortului unor case de editură sau al unor importante publicații literare de a oferi cititorului, în formula antologiei de texte și comentarii istoric-critice, o bună imagine de ansamblu a activității scriitorului vienez în contextul epocii sale.

O astfel de eminentă realizare este și caietul «L'Herne» cu nr. 28, dedicat în întregime lui Kraus. Apărut sub îngrijirea unei foarte bune cunoscătoare a operei editorului revistei «Die Fackel», Caroline Kohn, a cărei teză de doctorat (Karl Kraus, le polémiste et l'écrivain, défenseur des droits de l'individu, Didier, 1962) dovedește o exemplară cunoaștere a culturii vieneze moderne, contribuind în mare măsură la dezvoltarea lecturii lui Kraus în țările de limbă franceză, caietul publicației «L'Herne», pe linia remarcabilei tradiții pe care și-a creat-o, de a oferi deopotrivă unui public mai larg și specialiștilor substanțialele sale volume-monografii ale unui autor sau ale unei idei, conține materialul esențial pentru ca intîlnirea cu opera lui Kraus să devină, in ochii cititorului, un eveniment memorabil.

Datorăm eminentei publicații și distinsului ei director, Constantin Tacou, deosebite mulțumiri pentru a ne fi îngăduit ca, din cele peste 700 de pagini in format mare ale acestui volum, să utilizăm o parte a iconografiei precum și mai multe mențiuni critice, rememorări, documente, scrisori, semnate de Walter Benjamin, L. Goldmann, Elias Canetti, Marcel Ray, Thomas Mann, Franz Werfel. Risipite în cea mai mare parte prin numeroase reviste și volume, unele cu circulație restrînsă, aceste prețioase mărturii recompun și întregesc imaginea acestui spirit răzvrătit, «L'Herne» contribuind astfel la o mai bună cunoaștere a lui Karl Kraus în România.

El este acela care și-a adunat toată energia în lupta împotriva frazeologiei, care este expresia lingvistică a arbitrarului cu care, în jurnalism, actualitatea își arogă dominația asupra lucrurilor.

Acest aspect al luptei sale împotriva presei este luminat și de opera căreia tovarășul său de luptă, Adolf Loos, și-a consacrat întreaga sa viață. Loos și-a găsit adversari providențiali în reprezentanții artei industriale și în arhitecții « Atelierelor vieneze » (Wiener Werkstätten), care își propuneau să realizeze o nouă industrie artistică. Cuvintele sale de ordine sînt consemnate în numeroase eseuri, în special în articolul intitulat « Ornament și crimă », apărut în 1908 în *Frankfurter Zeitung*. Fulgerul care traversează acest eseu a descris cele mai neobișnuite zigzaguri. « Citind pasajul în care Goethe deplînge modul în care filistinii și mulți cunoscători ai artei palpează gravurile pe aramă și reliefurile, el înțelege că ceea ce este făcut pentru a fi atins nu poate fi o operă de artă și că opera de artă trebuie ferită de orice manipulare ». Cea dintîi preocupare a lui Loos a fost, deci, de a institui o separație între opera de artă și obiectul utilitar, tot astfel cum cea dintîi preocupare a lui Kraus a fost de a separa pe deplin informația și arta. Jurnalistul nepriceput are aceeași mentalitate ca și acela care se ocupă de arta industrială a ornamentului. Specialistul în ornamente este acela care maschează granițele dintre jurnalism și poezie, creatorul de foiletoane literare în versuri sau în proză pe care Kraus nu a ostenit niciodată a-l denunța în Heine, așezîndu-l chiar, mai tîrziu, alături de Nietzsche, deoarece a cultivat impresia în detrimentul aforismului. « Îmi pare — scrie Kraus despre acesta din urmă — că amestecului de elemente. . . descompunerii stilurilor europene din ultima jumătate de veac, el le-a adăugat și psihologia și că nivelul limbii pe care a creat-o este acela al eseului, așa cum acela al limbii lui Heine este al foiletonului literar ». Cele două forme îi apar ca simptomele unei maladii cronice ale cărei orientări și puncte de vedere nu determină decît curba temperaturii: maladia inautenticității. Pentru a demasca inautenticitatea s-a angajat el în lupta împotriva presei. « Cine oare a inventat această enormă scuză: a putea ceea ce nu ești ? »

Frazeologia. Or, aceasta este un produs al tehnicii. « Ca și o uzină, aparatul jurnalistic are nevoie de piețe ale muncii și de debușeuri. La ore precise ale zilei — de două sau de trei ori, în cazul marilor ziare — trebuie găsită și preparată o anumită cantitate de materie pentru mașină. Și nu orice: tot ceea ce s-a întîmplat între timp undeva și într-un domeniu oarecare al vieții, al politicii, al economiei, al artei, etc. trebuie să fie acoperit și tratat în ziar ». Dar, după formula grandioasă și lapidară a lui Kraus: [Ziarul] « ar trebui să ne deschidă ochii asupra faptului că, dacă tehnica este impecabilă în a da naștere unei noi frazeologii, ea lasă totuși spiritul omenesc într-o stare care îl împiedică de a se lipsi de vechea frazeologie. În această unire contradictorie a unei vieți care a suferit mutații și care păstrează forme de viață depășite cresc și se dezvoltă relele acestei lumi ». În această singură frază, Kraus arată nodul care leagă tehnica și frazeologia. Acest nod se desface, e drept, în altă parte: acolo unde jurnalismul exprimă perfect modificarea funcției limbajului în lumea capitalismului avansat. Frazeologia pe care Kraus o urmărește cu atîta tenacitate este o marcă a fabricii care permite comercializarea ideii, tot așa cum floarea retorică, ca ornament, conferă acestei idei o valoare de curiozitate. Dar acesta este motivul pentru care eliberarea limbajului a devenit sinonimă cu eliberarea frazeologiei — trecută din stadiul de copie în acela de instrument de producție: *Die Fackel* însăși conține exemple ale acestei eliberări, chiar dacă nu o teoretizează încă: formulele ei leagă întotdeauna și nu deznoadă niciodată. Pathosul biblic se amestecă cu o îndîrjită privire de aproape a indecențelor vieții vieneze, acesta este modul său de a urmări fenomenele. Nu-i este de ajuns să facă o lume întreagă martoră a comportării

necivilizate a unui chelner, trebuie să scoale și morții din morminte. Pe drept cuvînt. Căci mulțimea de lamentabile scandaluri pe care le observă în cafenele, în presa și în societatea vieneză nu este decît o palidă manifestare a unei preștiințe care se va îndrepta deodată, la două luni după începutul războiului, mai degrabă decît s-ar fi putut crede, către adevăratul ei obiect, pentru a-i spune pe nume în discursul intitulat « În această epocă măreață », în care acest posedat a asmuțit asupra turmei contemporanilor săi toți demonii care-l locuiau. . .

(Frankfurter Zeitung [1], *martie 1931)*

WALTER BENJAMIN

În cele mai multe cazuri, o polemică debutează prin rapelul unui pretext găsit în ziar: textul ziarului ca atare îl incită pe scriitorul satiric să treacă la fapte. Primul atac se îndreaptă deci împotriva jurnalismului, dar trebuie să lărgim destul de mult această noțiune, căci ea poate desemna și opera unor scriitori sau filosofi recunoscuți. Polemica lui Kraus este fără posibilitate de replică. Eventualele « răspunsuri » vor fi cîteodată respinse pe cale legală, vor fi cerute rectificări. Pretextul este, deci, un text. Astfel, tratamentul satiric debutează la Kraus printr-un proces dialectic care utilizează deasemeni și mijloacele convenționale ale legii (sesizarea justiției, scrisori ale avocatului). Dar, de îndată, Kraus ajunge la un punct în care procedează la o generalizare în raport cu problema centrală: aceasta este, întotdeauna, o problemă morală. Caracterul patetic al satirei suferă o răsturnare, ea devine « totală »; ea poate acum renunța la orice documentare, ea se desprinde și de suportul logic al cazului și se raportează de acum la un absolut care era postulat de la început. Dar ne găsim aici în fața problemei « totalității », care, singură, permite înțelegerea fenomenului Kraus. Nu ne mai putem aștepta la o soluție în cadrul sistemelor filosofice curente, căci scriitorul unei « satire totale » își revendică propriul sistem de valori, și aceasta într-un sens absolut, în opoziție cu « restul lumii ». Aceasta este aproape o axiomă: ea trebuie să fie afirmată cu vigoare, are un caracter absolut, desfăcut de orice pathos și situîndu-se dincolo de reflecțiile politice, estetice și religioase curente; ea servește ca punct de plecare operei de artă satirice fundamentate pe etică. Karl Kraus așează lumea în fața unui tribunal pe care îl reprezintă el însuși într-o triplă calitate: ca poet, ca judecător și ca moralist. Judecata sa este fără apel.

(L'Herne, nr. 28)

LUCIEN GOLDMANN

. . . Considerațiile mele sînt consacrate aici în mod esențial figurii vii a lui Kraus, lui Kraus așa cum era atunci cînd se adresa unui număr mare de persoane deodată. Nu se va repeta niciodată destul: acest Kraus în carne și oase, care te smulgea din toropeală, care te îmbăta, te strivea, acest Kraus de care nu te mai puteai lipsi; care te mișca și te tulbura în așa măsură încît îți trebuiau ani întregi pentru a-ți aduna puterile și a te răscula împotriva lui, acesta era oratorul. Nu am mai întîlnit niciodată, de cînd l-am văzut, un orator ca el în niciunul dintre spațiile lingvistice pe care le cunosc. . .

. . . Dacă ar trebui să ne limităm doar la o singură calitate care să-l distingă de toate celelalte personaje publice ale epocii sale, aceasta ar fi următoarea: Karl Kraus avea geniu în expresia indignării sale.

[1] Indicăm aici, întotdeauna, locul în care fragmentele traduse au fost publicate pentru prima dată — n. trad.

Oricine deschide astăzi « Ultimele zile ale omenirii » se va putea convinge ușor. Sare în ochi: el observa mereu, alături, pe cei pe care războiul i-a umilit și pe cei pe care i-a făcut mai importanți, pe soldatul orb și pe ofițerul pe care el trebuie să-l salute, figura nobilă a spînzuratului și fața umflată a călăului — acestea nu sînt obișnuitele contraste facile cu care ne-au obișnuit filmele, ele sînt încă pline de indignarea pe care o suscită și care nu se va liniști niciodată.

Cînd spunea aceste lucruri, miile de persoane care se găseau în fața lui erau de-a dreptul paralizate; indignarea sa, de fiecare dată — de tot atîtea ori de cîte ori citea aceste pasaje — regenera acea forță a viziunii inițiale și îl invada pe fiecare dintre noi. El a reușit astfel să producă cel puțin o stare de spirit omogenă și definitivă printre auditorii săi, aceea a urii absolute împotriva războiului. A trebuit să vină un al doilea război mondial, și, după distrugerea unor orașe întregi, pline de viață, produsul specific al acestui război, bomba atomică, pentru ca această stare de spirit să se generalizeze pînă la a deveni aproape naturală. Din acest punct de vedere, Kraus a fost ca un fel de precursor al bombei atomice, limbajul său conținea ceva deja din ororile acesteia. . .

(L'Herne, nr. 28)

ELIAS CANETTI

Între Karl Kraus și Franța există o datorie de război și o problemă de transfer. Datoria a rămas neplătită, problema a rămas nerezolvată. Karl Kraus revine în fiecare vară pe pămîntul francez pe care îl iubește și unde a rămas, încă, atît de puțin cunoscut. Îi place să respire un aer mai liber și mai fericit. Dar Franța rămîne neștiutoare în privința omagiului indirect pe care i-l aduce, în atîtea pagini ireproșabile, unul dintre spiritele cele mai statornice și unul dintre sufletele cele mai nobile ale acestei triste epoci.

Obstacolul decisiv este dificultatea transferului. Opera lui Karl Kraus este aproape intraductibilă în limba lui Pascal și a lui Voltaire. Am încercat eu însumi, acum peste douăzeci de ani, să dau măcar o slabă idee asupra acestei opere magistrale, publicînd în *Cahiers d'Aujourd'hui,* frumoasa revistă pe care o conducea Georges Besson, o culegere de aforisme. Am ales, cu alte cuvinte mi-am ușurat sarcina. Îmi scot de pe acum pălăria în fața scriitorului care va reuși să transcrie în franceză în întregime o operă întreagă a lui Karl Kraus. Alchimistul cel mai genial va recunoaște că nu poate evita glossele, diluările, perifrazele și că, la sfîrșitul efortului său, transmutația va rămîne incompletă. Goethe el însuși, dacă s-ar fi născut francez, n-ar fi reușit să transpună, de pildă, densitatea splendidă din « Pandora »: n-ar fi găsit, fără îndoială, pentru a trece dintr-un domeniu lingvistic în altul, acea cheie magică ce, în mîna lui Faust, crește și aruncă scîntei:

„Du wähnst, es füge sich sogleich
Hier stehen wir vor steilen Stufen
Greifst in ein fremdstes Bereich. . . ." [1]

Și totuși, Karl Kraus a știut să utilizeze această cheie pentru a deschide cititorilor de limbă germană tezaurul sonetelor lui Shakespeare. Admirabila versiune a celor 154 de sonete pe care a oferit-o de curînd [2], respectînd metrul original, dispoziția rimelor și, mai ales, grava și subtila ordine a sentimentelor și gîndurilor, acestea nu

[1] *« Îți se pare că toate se potrivesc de-îndată:*
În fața ta, însă, se află trepte abrupte
Și pătrunzi cel mai straniu tărîm »

[2] Shakespeare, « *Sonette* », Nachdichtung von Karl Kraus, Wien Fackel, 1933, 160 p.

sînt doar un miracol de fidelitate și de virtuozitate verbală; este vorba de un monument al limbii germane, aş spune chiar un monument expiatoriu. Acesta nu este unul dintre paradoxurile cele mai puțin însemnate ale destinului excepţional al lui Kraus: singurul scriitor german pentru care nu există nimic intraductibil este şi singurul care nu-şi găsește traducătorul: singurul scriitor german în care se zbate încă ceva grandios este singurul care rămîne închis în granițele limbii sale proprii, ispăşindu-şi astfel păcatul de a-i fi aprofundat şi multiplicat resursele şi sărăcindu-se pe sine prin chiar faptul că a îmbogățit-o în prea mare măsură.

Paris, iunie 1934

(„Stimmen über Karl Kraus" plachetă editată cu prilejul aniversării a şaizeci de ani de viață ai lui Karl Kraus, 1934)

MARCEL RAY

. . . Seara de lectură pe care a susţinut-o recent la München Karl Kraus (. . .) a fost o manifestare stimulantă, memorabilă (. . .) Am asistat (împreună cu Franz Wedekind şi fratele meu, Heinrich) de la început pînă la sfîrşit, căci mi s-a părut interesant şi important să strîng cîteva impresii personale despre directorul revistei *Die Fackel*. Fervoarea cu care citește din Jean Paul m-a emoționat adînc. Şi pasiunea, vivacitatea cu care apără în propriile sale scrieri, într-un stil percutant şi pur, marile date fundamentale ale vieţii: războiul, sexul, limbajul, arta, împotriva oricărei profanări şi a oricărui oportunism, împotriva jurnalelor, împotriva civilizației — această pasiune are ceva fervent, ceva religios; oricine a avut într-o zi revelaţia diferenţei dintre spirit şi artă, dintre civilizaţie şi cultură, se va simţi adesea furat, într-un elan de simpatie, de pathosul satiric al acestui anti-jurnalist. E adevărat că ura şi dispreţul pe care acest cenzor le afișează în privința spiritelor care îi displac nu vor avea consecințe: Zola şi Carlyle au rămas mari, chiar dacă Nietzsche i-a clasat printre « scriitorii imposibili », şi aşa va fi şi în cazul de față !

Dar, în ultimă analiză, nu tendinţele sau convingerile fac pe un polemist simpatic unui artist. Artistul vrea mereu să se distreze, în sensul cel mai nobil al cuvîntului, şi, în acelaşi timp, să se instruiască. Arta este în egală măsură o luptă — luptă fără tendinţe — cu lumea, cu viaţa, cu materia; arta manevrează întotdeauna lira şi arcul, nu cîntă numai, dar şi « atinge », aşa cum săgeata atinge ţinta, iată de ce poetul liric, povestitorul, dramaturgul vor citi şi vor asculta întotdeauna cu profit pe polemist şi chiar pe pamfletar.

(„Rundfrage über Karl Kraus", Brenner Verlag, Innsbruck, 1934)

THOMAS MANN

De mult, mă plimbam, într-o duminică de aprilie, în cimitirul din Ohlsdorf, la Hamburg, sub un cer albastru senin, brăzdat ici şi colo de nori alungaţi de vînt. Depărtîndu-mă de aleea centrală, plină de lume, m-am găsit deodată într-un loc umbrit, printre morminte străjuite de conifere. Cu toate că nu am obiceiul de a descifra inscripţiile funerare, privirea mi-a fost atrasă de o stelă de granit cu profilul sculptat al unei femei foarte frumoase. Dacă îmi amintesc bine, epitaful se încheia cu cuvintele: « regrete eterne. . . Karl Kraus ». (. . .) Fără să ştiu de ce, am izbucnit în lacrimi. . . Am citit de mai multe ori cuvintele « regrete eterne », pe care le-ai fi putut găsi şi pe alte morminte. Dar aici, ele erau diferite, mai pline de sens; aveau

un accent care răsuna sub cer, ca din altă lume, un accent cavaleresc, primordial . . . un poem.

Această experienţă mistică m-a făcut să înţeleg indicibila personalitate a verbului.

Beat de acest cer, de acest vînt, de umbra de sub arbori, m-am întors acasă şi am visat visul următor:

Ne găseam, udaţi de ploaie, în jurul unei gropi deschise. În ea este coborît un sicriu deschis: în interior este un om cu trupul unui adolescent; el are ochelari cu lentile foarte groase. Are părul scurt, o gură misterioasă. Îl iubesc pe acest om cu o patimă dureroasă. Sar în groapă şi strig într-un fel de extaz (cu toate că resimt plăcerea de a mima. . .):

Cine este cel a cărui durere răsună aici cu atîta emfază?

A doua zi de dimineaţă am fost trezit de cineva care îmi aducea o scrisoare de la Karl Kraus, în care el mă informa că va publica în *Die Fackel* poemele mele, pe care un prieten al meu i le trimisese fără să-mi spună.

Un an mai tîrziu mă găseam în faţa lui Karl Kraus şi, tremurînd, recunoşteam silueta întrevăzută în vis.

Mă veţi întreba, cu drept cuvînt, ce legătură este între această anecdotă personală şi ancheta Dvs. literară. !

Am scris ieri cîteva pagini filosofice despre Karl Kraus.

Nu vi le trimit — la ce bun?

Ele nu înseamnă nimic faţă de acest eveniment inexplicabil, cu care acest om a intrat în viaţa mea.

Căci în umbra eseului sau studiului pe care l-aş putea scrie despre Kraus se va găsi întotdeauna, imperioasă şi imuabilă, ora care leagă planeta mea de a sa.

(„Rundfrage über Karl Kraus")

FRANZ WERFEL

În româneşte de ION GOIAN

@Asociatia Ziariştilor Independenţi din România

Pagini de revistă

DIE FACKEL

Revista lui Karl Kraus, *Die Fackel*, apare ca fiind, de cele mai multe ori, un amplu conspect din presa întreagă a vremii sale. Paginile sale cuprind citate ample, cu care Kraus își alcătuiește propriile demonstrații, rescriindu-le, de fapt, printr-o savantă tehnică a colajului, a adnotării laterale sau de subsol, a unor rezumate finale sintetice și acute ca o împunsătură de floretă.

Această scriitură indirectă, cu citate paralele, este numai aparent o reeditare a citatului paralel din polemica jurnalistică ; spre deosebire de aceasta, aici adevărul are un statut mai variat, el nu se găsește nici la stînga și nici la dreapta paginii, ci în însuși decupajul textului, cîteodată în chiar absența oricărui comentariu aparent, în reproducerea nudă care are, în sine, un anume umor suveran. Kraus manevrează citatele ca pe marionete, amuzîndu-se nu fără cruzime, cu spectacolul textelor care se confruntă și se anihilează reciproc. Grupajul de texte care urmează ilustrează această modalitate, prin care *Die Fackel* este pătrunsă de sentimentele autorului, rămînînd totuși impersonală ca însuși adevărul, propunînd nu doar opiniile lui Kraus, dar și o viziune asupra epocii, a omului și a istoriei într-un context dramatic, care ne aduce aminte de un titlu krausian: *Weltgericht* (judecata de apoi).

Fie că ies chiar de sub pana lui Karl Kraus, fie că sînt rescrise, doar, de acesta, într-o stilizare polemică, textele din *Die Fackel* luminează opera unui mare artist *al cuvîntului*, dar și *al tăcerilor semnificative*.

Pocalul de război

Chemarea Comitetului onorific
Viena, 2 august

Cel mai nou suvenir de război a fost deja pe larg prezentat în paginile noastre. Ideea de a mulțumi publicului pentru ajutorul de război rezultat din cumpărarea pocalelor, prin oferirea posibilității de a achiziționa o amintire într-adevăr frumoasă și deosebită, a fost a guvernatorului Stiriei, contele Manfred Clary și Aldringen. Forma excepțional de rafinată și cizelarea pocalului festiv / căci astfel este gîndit acest vas de băut, sfințit de chiar vremurile noastre mărețe / este creată de profesorul Marschall.

Apelul prin care Comitetul onorific se adresează opiniei publice are următorul conținut:

Monumentele înălțate de popoare întru gloria trecutului se adresează tuturor și sînt un bun public.

Dar și în singurătate sau în cercul intim al familiei sufletul fiecăruia se înalță spre cele mai înalte culmi ale entuziasmului general, ori de cîte ori semne de aducere aminte și simboluri rememorează vremuri mărețe.

Și ce vremuri mărețe trăim astăzi ! Cînd oare să fi fost armele mai sfințite decît acum, cînd s-au ridicat popoarele monarhiei cu o revoltă arzătoare și s-au strîns cu un entuziasm gata de sacrificiu în jurul împăratului lor adulat, pentru a opri invazia mîrșavă a dușmanului — cînd oare au bătut dușmani mai puternici la porțile bătrînului și venerabilului imperiu, din vremurile cînd, la EST și la VEST flăcări istorice i-au amenințat existența și a răsunat pentru prima oară cîntecul victorios al prințului EUGENIUS.

Binecuvîntată clipă, cînd el a răsunat din nou și a găsit ecou în puternicul cîntec german de război. Iar cînd mult iubitul nostru monarh a rostit către nobilul său aliat minunatele cuvinte: « Cu credință îți string puternica mînă » atunci inimile au tresăltat de bucurie, și de la Marea Nordului pînă la Adriatică, de la Rin pînă la Dunăre s-a revărsat valul sfînt al jurămîntului de credință.

Splendoarea măreției antice ne iluminează timpul — ea ne aureolează eroii pe cîmpul de luptă și strălucește în palat și în cocioabă.

Un reflex al ei să rămînă viu spre a fi transmis copiilor și nepoților într-un simbol, într-un semn de aducere aminte cu valoare eternă, iată gîndul nostru. De la început a fost limpede că acest scop poate fi atins numai prin crearea unui obiect care să-și găsească întrebuințare în orice casă, dar care, pentru a cîștiga o valoare de durată să fie și demn de a simboliza măreția timpului și sfințenia legămîntului nostru într-o realizare într-adevăr artistică, rămînînd totuși accesibilă și celor cu mijloace mai modeste.

Nimic mai potrivit decît pocalul, acest obiect întrebuințat cu precădere în momente festive. Nici un obiect nu poate trezi în noi amintirea « mărețelor vremuri » ale înfrățirii și să fie totodată podoabă grea de semnificații pentru fiecare cămin.

Pocalul de război 1914/1915, simbolul rememorării timpului eroic și al înfrățirii în fața pericolului comun trebuie să își afle ecoul cel mai larg în rîndul popoarelor unite prin legămînt. Încredințîndu-i-se întruchiparea acestui gînd, profesorul Marschall, orfevrierul vienez al curții, vestit în acest domeniu și totodată singurul artist, căruia i-a fost dat în ultimul timp să modeleze chipul celor două majestăți serenissime în mărime naturală, a creat, după ce a avut de învins multiple greutăți, modelul unui pocal de o aleasă frumusețe, care poartă pe un inel din metal prețios minunatul medalion dublu al înaltelor majestăți înfrățite, alături de inscripția datorată renumitului cîntăreț de la St. Jörg, Ottokar Kernstock:

« Ca acest pahar e dreptul nostru limpede
Vai celui ce ar încerca să-l sfarme."

Vremurile noastre dure, de fier, ne-au mai arătat o cale absolut deosebită. Ce altceva ar putea aminti mai adecvat și mai palpitant viitoarelor generații de aceste vremuri și de jurămîntul nostru de credință, decît pocalul de fier din război, moștenire lăsată de părinți din aceste timpuri eroice.

Kernstock a creat inscripția:

« Umpleți pocalul, din pocalul de fier sorbiți
Eroii de fier din vremuri de fier să cinstiți ».

Copiii și păsările grăiesc adevărul*

Un copil din Stuttgart scria:

. . . Azi au apărut pentru prima dată avioane și au aruncat bombe, și noi, la școală, le-am auzit. Apoi învățătoarea noastră a spus să ne ascundem sub bănci și învățătoarea s-a ascuns în dulap, acolo unde avea hainele. Dar copiii au plîns toți. Numai trei copii n-au plîns, și cu mine. Spuneam: « Mămico, mămico ! A început să mă doară capul, inima îmi bătea tare de tot, am și tremurat, dar n-am plîns. Apoi copiii s-au rugat și învățătoarea s-a rugat și ea. Am vrut și eu, dar nu știam nici o rugăciune. Am rămas sănătoși cu toții, bunica și bunicul la fel. Cînd am ajuns acasă la masă, eram încă albă de spaimă, că bunica, care nu poate să se aplece repede și să se ascundă sub pat sau sub orice altceva, e prea grasă, că ar putea fi deja moartă.

Un ziar din Dunkerque a publicat reportajul unui soldat englez:

. . . Bombele cu gaz sînt o armă înfiorătoare a nemților. Ciudat e că păsările ne vestesc atacurile lor. De multe ori nu simțim încă gazele, dar păsările adormite părăsesc crengile pe care stăteau și zboară agitate încoace și încolo, țipînd înfricoșate. Așa sîntem avertizați aproape de fiecare dată și avem timp să luăm măsuri . . .

Iar oamenii, adulții, nu știu nici pînă acum ce fac.

(decembrie 1915)

Ca un rege, încărcat cu bombe, ca un zeu!

. . . Azi dimineață am avut un zbor grozav, al treilea pe care l-am făcut deasupra Verdunului. M-am ridicat la 9 1/2, pe vreme rea, am zburat peste Gravelotte, Amanweiler, Sainte-Private, Sainte-Marie-aux-Chênes — deasupra renumitei Alei-cu-plopi — peste Briey de pe Maras, apoi la sud peste Verdun unde m-am rotit timp de 20 de minute și mi-am lăsat bombele, apoi spre Dupuy, Etain și înapoi la . . . unde am aterizat la ora 12.

Cerul a fost tot timpul foarte acoperit, așa că, dacă voiam să văd ceva, trebuia să zbor foarte jos. Nu m-am ridicat de loc peste două mii de metri, iar deasupra Verdunului, chiar numai o mie opt sute. A fost o senzație deosebită pentru mine să zbor ca un rege încărcat cu bombe, ca un zeu, deasupra acelorași locuri, unde luptase deja tatăl meu acum patruzeci și șase de ani, obținînd Crucea de fier. Vedeam clar fiecare casă din Saint-Private recunoșteam fiecare copac de pe șoseaua spre Sainte-Marie, iar vechiul, renumitul cîmp de luptă zăcea sub mine, ca o jucărie. Dacă mi-aș fi aruncat bombele aș fi putut distruge jumătate de sat. La Verdun au tras puternic în mine, două șrapnele mi-au atins aripa dreaptă, după cum am putut constata ulterior. Mi-am lăsat toate bombele țintind bine și vedeam cum explodează jos ! După aceea am mai numărat podurile peste Maras și am zburat fericit acasă.

Nu trăisem încă niciodată în viață ceva mai minunat. Plutind deasupra a tot ce e pămîntesc, liniștit și sigur, te simți ca un zeu ! Undeva jos vedeam o aureolă de fum în jurul satelor, nimic altceva decît grenadele care pocneau. Flăcările se ridicau spre cer, tot pămîntul era sfîșiat și sfîrtecat.

Altfel pămîntul pare o jucărie, cîmpii verzi și păduri alternează cu ogoare maronii în care zac satele ca niște pete albe și roșii. Aici totul e pustiu și cenușiu, ca și cum un rîu de lavă s-ar fi scurs peste pămînt. Pe pămînt gaură lîngă gaură, în sate coloane de fum, scînteia grenadelor se aprinde imediat după flăcările și bubuitul obuzelor mari, peste tot aburi, fum și flăcări — un iad. Te duce gîndul la soldații care luptă acolo jos și trebuie să cucerească fiecare metru cu sînge, și pierderile — Iar eu? Te înalți ca un zeu deasupra tuturor spaimelor și îți zvîrli fulgerele în dușmani ! Nu te gîndești la nici un pericol, îți urmezi liniștit calea și îți faci datoria.

(aprilie 1916)

* Parafrazare a proverbului german: Copiii și nebunii grăiesc adevărul.

Melange european

Trei știri consecutive, cu următoarele titluri:

Rezerve suficiente de cafea în Germania.
Lipsă de lapte în Franța.
În Anglia se caută disperat zahăr.

« Cum? Nu aveți lapte? Noi avem suficientă cafea ! »
« Cafea avem și noi. Dar lapte aveți? »
« Noi avem cafea gîrlă. Se pare însă că voi nu aveți zahăr ! »
« Noi? Cine spune? Voi nu aveți lapte și nu aveți zahăr ».
« Noi însă avem cafea ! »

(aprilie 1916)

Deficitul

Prostiile săptămînii

În urma măririi impozitului pe cîini la 20 de coroane, numărul cîinilor din Viena a scăzut la 13.000 — la hingheri sau în tigaie !

Iată sfîrșitul fidelității noastre. Omul vrea iubire, numai să nu-l coste nimic.

Întocmai, numai că prostia vizibilă a săptămînii constă în titlul sub care a apărut această știre, cînd în realitate e vorba de mișelie, de mîrșăvia săptămînii, o bestialitate, o ticăloșie a săptămînii. Cei 13.000 de cîini vor avea forța de a înfrunta o populație de două sute de ori mai mare ! Am convingerea fermă că măgarii din Londra mor de foame și totuși mă îndoiesc că numărul cîinilor a scăzut acolo cu 13.000. Dacă din toate documentele umanității n-ar rămîne decît aceasta spre a fi cunoscut de urmași — acest deficit se va incrimina !

(aprilie 1916)

Surogat de ou — Dottofix

Să nu ne fi adus nimic altceva decît asta și « tăițeii de casă cu ou », și războiul n-ar fi trebuit început.

Da, dacă un antidemon i-ar fi șoptit contelui Bechtold pe 31 iulie 1914 (sau ceva mai devreme) doar atît: surogat de ou — Dottofix! — nu l-ar fi început, pe Dumnezeu că nu l-ar fi început! Iar cîte unul, avertizat din timp: « Prostule, ce faci, vei avea odată și odată ce-i drept prestigiu, nu însă cremă de ras Colgate », ar fi preferat s-o încerce cu destinderea. Acum n-am de ales decît între surogat de ou Dottofix și surogat de ou din cretă, cu praf de copt, iar dacă nu au încredere în ea și nu vor să mănînce surogat de praf dentar, nu le rămîne decît să încerce cu « tăiței de casă cu ou ». Iată de ce sînt tîlhari și ucigași.

Sîngele a zece milioane de morți — cine și-ar fi imaginat! Dar poate ar fi fost suficient să rostească unul formula magică: « Se vor duce pe apa sîmbetei șireturile de pantofi! » « Ce legătură e între gloria cîmpului de luptă și șireturile de pantofi? » « Atunci nu vor mai fi chibrituri! » « Ei asta-i acum, ce au a face chibriturile cu superioritatea artileriei noastre? » Atunci ar fi trebuit să i se arate *ce vom avea*. Ah, mașinăria bestială s-ar fi oprit dacă un singur om ar fi avut suficientă fantezie și destul curaj să strige cu glas de tunet de la Belt pînă la Banjaluka:

Surogat de ou — Dottofix!

(mai 1918)

Leonardo da Vinci este inventatorul submarinului. El scria:

« . . . cum și de ce nu notez metoda mea de a rămîne sub apă cît vreau. . .; iar notițele nu le public și nu le explic . . . (din cauza firii rele a omului) căci ar folosi această metodă pentru crime pe fundul mărilor, *spărgînd fundul vaselor și scufundîndu-le cu oameni cu tot*. . .

(mai 1918)

Eficiența superioară a gazelor noastre

a celor germane:
Berlin, 25 febr. (Wolff). Chemarea Crucii Roșii de la Geneva s-ar putea să fi fost generată de bunăvoință. Ea însă nu ține cont de *fapte*.
Bineînțeles că mijloacele de luptă, care provoacă suferințe inutile, sînt de condamnat. *Ceea ce nu se întîmplă însă în cazul gazelor*. Mai mult, acestea au devenit un mijloc care, ca și altele, caută să *scoată dușmanul din luptă*. N-ar fi fost oare o *neglijență iresponsabilă* din partea autorităților militare germane, dacă n-ar fi creat și ele, la rîndul lor, acest mijloc de luptă? . . .
Pentru cel *mai slab* însă, *propaganda* împotriva gazelor toxice va fi un mijloc propice de a smulge din mîna celui mai puternic o armă *eficientă*. Se afirmă că cercurile militare ale Antantei ar privi cu simpatie acest apel. Să nu fie oare un semn al superiorității gazelor noastre?
. . . Noi germanii salutăm cu bucurie toate încercările de a salvgarda *dreptul popoarelor și umanitarismul*, refuzăm însă să ne lăsăm *păcăliți*.
Privim cu liniște și cu conștiința împăcată spre evoluția acestei situații.
a celor engleze
Londra, 25 febr. (Reuter)
În Camera Comunelor, un deputat a formulat întrebarea dacă e vreo urmă de adevăr în informația că guvernul german ar fi sugerat prin intermediul unor canale neutrale să se interzică întrebuințarea gazelor toxice și dacă guvernul englez ar lua vreo poziție și care anume.
Ministrul Bonar Law a răspuns că guvernul german n-ar fi făcut sub nici o formă o propunere asemănătoare. Un alt membru al Camerei a întrebat dacă Bonar Law ar fi dispus să facă o declarație cu caracter definitiv că guvernul britanic nu intenționează să renunțe pe durata războiului la întrebuințarea gazelor toxice. Totodată a întrebat dacă n-ar fi o realitate certificată că *gazele Angliei* ar fi mai bune iar măsurile de protecție împotriva celor germane mai eficiente, *ceea* ce ar explica reclamația germanilor.
Ministrul Bonar Law a răspuns că și-ar fi dorit să poată fi la fel de convins ca antevorbitorul său că, dacă germanii ar face vreodată o atare propunere, ea ar veni numai din teama de a nu poseda un gaz mai bun. El însă nu este sigur că nu ar fi vorba pur și simplu despre *o încercare de inducere în eroare*.

După cum se vede gazele își sînt reciproc superioare. Cele din stînga cîștigă prin forța convingerii sincere. Doar gazul nu este otravă? Iar dacă ar fi, și chiar cea mai înfiorătoare, în nici un caz nu cauzează suferințe inutile, scoțînd dușmanul imediat din luptă. Căci noi germanii nu vrem nimic altceva decît să salvgardăm — ei, ce anume? păi da, bineînțeles — dreptul popoarelor și umanitarismul. Așa că am dezvoltat acest mijloc de luptă și privim cu conștiința împăcată spre evoluția acestei ituații — adică a gazelor.

Noi Germanii salutăm cu bucurie orice încercare de a salvgarda dreptul popoarelor și umanitarismul, refuzăm însă să ne lăsăm păcăliți.

Nu îmi rămîne decît să mulțumesc și să iau aminte. N-aș fi reușit niciodată să reliefez atît de bine fizionomia istorică mondială a acestei inocențe agresive.

(mai 1918)

Înaintea victoriei finale

« Un club muncitoresc din Viena rugase un profesor universitar să repete o prelegere care se bucurase de o largă audiență. S-a primit următorul răspuns: « Îmi pare rău că trebuie să vă comunic că datorită subalimentației și a foamei mă simt atît de slăbit încît trebuie să mă limitez la îndatoririle mele didactice. N-aș fi ținut prelegerea nici la societatea. . ., dacă nu mi-aș fi dat consimțămîntul încă în decembrie, cînd eram încă relativ în putere.
Cînd țin o prelegere ceva mai lungă decît cele obișnuite, ziua următoare inima îmi creează probleme din cele mai neplăcute și am stări de leșin. În alte condiții aș fi dat cu plăcere curs invitației Dumneavoastră.

(octombrie 1918)

Copilărie și bucuria cîmpiilor verzi

(Copii accidentați) Din Görz mi se transmite: În localitatea Vipolze, lîngă Görz, cinci copii în vîrstă de la cinci la doisprezece ani au găsit pe un cîmp o grenadă de mînă, pe care au făcut-o să explodeze. Un băiat de nouă ani a murit pe loc. Altul a decedat în timp ce era

transportat la spital. Conform medicilor nici pentru ceilalţi copii grav accidentaţi nu sînt prea multe speranţe de a fi readuşi la viaţă.

Un giulgiu, ultimul, urmează lungului şir.

(octombrie 1918)

Niciodată războaie de agresiune!

Cea mai importantă problemă de pe ordinea de zi a actualei Sesiuni a Ligii Naţiunilor, care îi conferă o importanţă deosebită, este problema dezarmării şi a garanţiilor reciproce . . . Punctele esenţiale ale acestui pact sînt stipulate în două capitole:

Capitolul 1: dezavuarea războiului de agresiune.

Articolul 1. Statele semnatare declară solemn războiul de agresiune drept o crimă împotriva dreptului popoarelor. Fiecare stat semnatar în parte se angajează a nu se face vinovat de această crimă.

Articolul 2. Statul care poartă totuşi război în alt scop decît cel de apărare, comite crima denunţată la articolul 1.

Aşa că toţi nu vor purta decît războaie de apărare. Ca în 1914.

(decembrie 1919)

O Scrisoare de la Rosa Luxemburg

În memoria celei mai nobile dintre victime public acum această scrisoare adresată de Rosa Luxemburg Soniei Liebknecht, în decembrie 1917, din penitenciarul de femei din Breslau:

. . . S-a împlinit anul de cînd Karl zace la Luckau. Toată luna m-am gîndit la asta şi cum exact acum un an aţi fost la mine la Wronke şi mi-aţi adus bradul acela frumos . . . Anul acesta am pus să mi se cumpere aici un pom, dar mi s-a adus unul mizerabil, îi lipsesc crengi — incomparabil cu cel de anul trecut. Nici nu ştiu cum o să prind pe el cele opt lumînărele, de care am făcut rost. E al treilea Crăciun pe care îl petrec după gratii, dar să n-o luaţi în tragic. Sînt calmă şi senină ca de obicei. Ieri am stat mult timp trează, în ultimul timp nu mai pot adormi înainte de ora unu, dar la zece trebuie să fiu deja în pat — apoi stau şi visez la tot felul de lucruri pe întuneric. Ieri stăteam deci şi mă gîndeam: ce ciudat că trăiesc într-o permanentă euforie — fără vreun motiv special. Aşa de exemplu stau acum în bezna celulei, întinsă pe o saltea tare ca piatra, în jurul meu obişnuita linişte de cimitir, şi impresia că eşti în mormînt: dinspre geam se desenează pe tavan reflexul felinarului care arde toată noaptea în faţa închisorii. Din cînd în cînd se aude surd de tot uruitul unui tren în trecere sau, aproape de tot, sub geam, tusea gardianului, care face cîţiva paşi cu cizmele sale grele, să se mai dezmorţească. Nisipul scîrţîie atît de jalnic sub paşii lui de răsună în noapte tot pustiul şi toată disperarea acestei existenţe. Stau aici în tăcere, singură, învelită în toate aceste pături negre ale întunericului, ale plictiselii şi ale claustrării de iarnă — şi totuşi inima îmi tresaltă de o inexplicabilă bucurie, necunoscută, ca şi cum aş păşi în plin soare pe un cîmp înflorit. Iar în beznă zîmbesc vieţii de parcă aş cunoaşte o vrajă tainică care să dezmintă orice lucru urît şi trist şi să-l transforme în lumină şi fericire. Cînd colo, chiar eu caut să îmi explic această bucurie, n-o înţeleg şi zîmbesc de mine însămi. Cred că nu e altă taină decît însăşi viaţa, întunericul adînc al nopţii e frumos şi catifelat, numai să ştii să priveşti. Chiar şi scîrţîitul nisipului sub pasul încet şi greu al gardianului cîntă un cîntec despre viaţă — numai să ştii să asculţi. În asemenea momente gîndul îmi zboară la dumneata şi tare aş vrea să îţi transmit cheia aceasta fermecată ca să poţi să vezi mereu, în orice împrejurare, frumuseţile şi bucuriile vieţii, ca să trăieşti şi dumneata beatitudinea ei, ca şi cum ai păşi mereu pe cîmpii înverzite. În nici un caz nu vreau să-ţi propovăduiesc asceză şi să te amăgesc cu bucurii imaginare. Îţi doresc cele mai reale bucurii ale simţurilor. Aş vrea să le adaug numai inepuizabila mea veselie, ca să pot fi liniştită în ceea ce te priveşte, să păşeşti prin viaţă într-o mantie înstelată, apărată de tot ce e meschin, trivial şi înfricoşător.

Ai cules în parcul Steglitz un buchet frumos cu boabe negre şi roz-violete. Bobiţele negre pot fi sau cele de soc . . . ele stau ciorchini grei ascunşi într-un frunziş des, le cunoşti precis, sau, mai probabil, Ligustrus, nişte ciorchini delicaţi cu frunzuliţe verzi. Bobiţele violacee ascunse sub frunzuliţe ar putea fi ale unui moşmon pitic, de fapt sînt roşii, dar în anotimpul acesta tîrziu sînt răscoapte şi uşor putrede, de aceea par adesea de un roşu-violet; frunzuliţele amintesc de mirt, mici, ascuţite în vîrf, de un verde închis, îngroşate sus iar dedesubt aspre.

(Soniuşa, cunoşti « Furca funestă » a lui Platen? Mi-ai putea-o trimite sau aduce? Karl a spus odată că ar fi citit-o acasă. Poeziile lui George sînt frumoase, acum ştiu de unde e versul: « Sub foşnetul grîului roşietic », pe care îl spuneai de obicei cînd ne plimbam pe cîmp. Mi-ai putea copia odată noul «Amadis », îl iubesc atît de mult, bineînţeles datorită cîntecului lui Hugo Wolf — dar nu-l am aici. Mai citeşti legenda lui Lessing? Am pus din nou mîna pe *Istoria materialismului* a lui Lange, mă stimulează întotdeauna şi mă deconectează. Tare aş vrea s-o citeşti odată.)

Ah, Sonicica, am avut aici o mare durere, în curtea în care mă plimb vin adesea nişte căruţe militare, pline cu saci sau cu mantale soldăţeşti şi cămăşi, de multe ori pătate de sînge. Ele sînt descărcate aici, repartizate prin celule, cîrpite, apoi încărcate la loc şi predate armatei. Deunăzi a venit o căruţă din asta la care în loc de cai erau înhămaţi bivoli. Am văzut pentru prima oară aceste animale din apropiere. Sînt mai puternice şi mai late decît vitele noastre, cu capul teşit şi coarnele îndoite, craniul aduce cu cel al oilor noastre, negru şi cu ochi mari şi blînzi. Provin din România, sînt trofee de război. Soldaţii care mînau căruţa povestesc că a fost foarte dificil să prinzi aceste animale şi încă mai greu să le foloseşti la tracţiune, fiind obişnuite cu libertatea. Au fost bătute infernal, pînă cînd li s-a potrivit acel « vae victis » . . .

Se pare că numai la Breslau ar fi vreo sută de bucăţi, şi mai şi primesc, obişnuite fiind cu păşunile bogate ale României, furaje puţine şi mizerabile. Sînt exploatate fără milă, puse să tragă tot felul de căruţe grele şi se prăpădesc repede. — Acum cîteva zile deci a venit o căruţă cu vaci, era atît de încărcată încît bivolii nu puteau trece de pragul porţii. Soldatul care îi mîna, un tip brutal, a început să-i lovească atît de tare cu băţul biciului încît o supraveghetoare l-a luat revoltată la rost, cum de nu îi este milă de animale. « De noi oamenii nu-i e milă nimănui », a răspuns cu un zîmbet rău şi a lovit cu şi mai multă sete . . . Animalele s-au opintit şi pînă la urmă au trecut hopul, dar unul sîngera . . . Sonicica, pielea bivolului e proverbială pentru grosimea şi rezistenţa ei, şi iat-o acum sfîşiată. În timp ce se descărca, animalele stăteau epuizate, iar unul, cel care sîngera, cu faţa neagră şi ochii blînzi, avea o expresie de copil plîns. Era chiar expresia unui copil aspru pedepsit şi care nu ştie de ce şi cum să se apere de chinurile şi de brutalitatea cu care e lovit . . . stăteam în faţa lui şi animalul mă privea, îmi curgeau lacrimile — erau lacrimile sale. pentru cel mai iubit frate nu te doare sufletul mai mult decît mă durea pe mine neputinţa mea de a-i alina durerea mută. Cît de îndepărtate, de intangibile, de pierdute par păşunile verzi, întinse şi mănoase! Cît de diferit strălucea acolo soarele, bătea vîntul, cu totul altfel ciripeau acolo păsările şi răsuna strigătul ciobanului. Iar aici — acest oraş străin şi înfricoşător, grajdul sufocant, fînul scîrbos amesteat cu paie putrede, oamenii străini şi răi, şi — bătaia, sîngele

care curge din rana proaspătă . . . O, bivolul meu drag, bietul meu frate, ne aflăm amîndoi aici neputincioşi şi îndobitociţi, sîntem una în durere, în neputinţă, în dor.

Între timp condamnaţii trebăluiau în jurul căruţei, descărcau sacii grei şi îi cărau înăuntru, soldatul îşi ţinea însă ambele mîini în buzunare, se plimba prin curte şi fluiera un cîntec la modă. Şi războiul îmi trecu în toată splendoarea lui prin faţa ochilor.

Soniuşa, iubito, rămîi totuşi calmă şi senină. Aşa e viaţa şi aşa trebuie privită, curajos şi cu zîmbetul pe buze — orice-ar fi.

(iulie 1920)

Răspuns către Rosa Luxemburg din partea unei antisentimentale

Innsbruck, 25 august 1920

Stimate Domnule Kraus,

Întîmplător mi-a căzut în mînă ultimul număr al revistei Dvs. « Die Fackel » (am fost abonată pînă la 4 II a.c.) şi mi-aş permite un răspuns la atît de admirata scrisoare a Rosei Luxemburg, cu toate că s-ar putea să nu vă surîdă o corespondenţă din rău famatul Innsbruck. Deci: scrisoarea este într-adevăr destul de frumoasă şi de emoţionantă şi sînt întru totul de acord cu Dvs. că ar putea figura în manualele şcolare pentru învăţămîntul primar şi gimnazial, aducînd în prefaţă note instructive despre viaţa Rosei Luxemburg, şi cît de diferit s-ar fi desfăşurat, dacă în loc de instigatoare a poporului ar fi fost de exemplu îngrijitoare într-o grădină zoologică sau cam aşa ceva, în orice caz ar fi fost scutită probabil de «gratii ». Cu pasiunea pentru flori şi cunoştinţele ei de botanică şi-ar fi putut găsi mulţumirea şi împlinirea în grădinărit, în care caz precis n-ar mai fi făcut cunoştinţă cu « patul de puşcă ».

În ceea ce priveşte descrierea oarecum lacrimogenă a bivolului, sînt convinsă că a reuşit să stoarcă lacrimile doamnelor consilier şi a tinerilor isteţi din Berlin, Dresda şi Praga. Cine a crescut însă ca mine pe o moşie întinsă în sudul Ungariei şi cunoaşte din tinereţe aceste animale, pielea lor de obicei murdară şi plesnită ca şi « expresia » lor tîmpă, va privi afacerea cu mai mult calm. Buna Luxemburg — s-a lăsat serios amăgită de soldatul respectiv (ca pe vremuri sf. Benedict cu cîinii) şi probabil că imaginea a fost alimentată şi de lecturile din Cooper, turme sălbatice de bivoli în preerie etc. . . Dacă cenuşiii[1] noştri, lăsînd la o parte luptele grele pe care le aveau de dus în România, ar mai fi avut într-adevăr timp, putere şi chef să prindă sute de bivoli sălbatici şi să-i dreseze unul—doi ca animale de povară, atunci ar fi fost demni de toată admiraţia, dar mult mai de mirare ar fi faptul ca aceste animale foarte puternice să fi acceptat un atare tratament. Căci trebuie să ştiţi că ele sînt folosite în acele locuri, din vremuri străvechi, cu precădere pentru tracţiune (şi pentru lapte). Nu sînt pretenţioase la hrană şi sînt nemaipomenit de puternice, chiar dacă au un mers fantastic de încet.

[1] Denumire dată soldaţilor în timpul primului război mondial, datorită culorii uniformei (n.tr.)

De aceea nu cred ca iubitul frate al Rosei Luxemburg să fi fost deosebit de mirat cînd a avut de tras o căruţă la Breslau sau cînd a primit una pe spinare cu « băţul biciului ». În cazul animalelor de tracţiune bătaia se dovedeşte uneori neapărat necesară — fără brutalitate inutilă — deoarece ele nu ascultă întotdeauna de glasul raţiunii — tot aşa cum eu ca mamă vă pot asigura că o palmă poate fi foarte utilă în cazul băieţilor bine dezvoltaţi. Nu e cazul să punem mereu răul înainte şi să compătimim oamenii (şi animalele) fără a cunoaşte mai îndeaproape împrejurările. Asta ar cauza mai mult rău decît bine. Desigur că, dacă ar fi putut, Luxemburg le-ar fi propovăduit bivolilor revoluţia şi le-ar fi întemeiat o republică a bivolilor, rămînînd întrebarea dacă ar fi reuşit să le creeze raiul visat — « cu minunatul ciripit de păsărele şi chemări melodioase ale ciobanilor » — şi dacă pentru bivoli cel din urmă aspect mai ales ar fi avut vreo însemnătate. Există cam multe femei isterice cărora le place să-şi vîre nasul în toate şi să aţîţe pe unul împotriva altuia; dacă au spirit şi un stil bun vor fi ascultate cu bunăvoinţă de oameni, reuşind astfel să genereze multe nenorociri în lume, aşa că nu trebuie să ne mirăm foarte tare, dacă una care a propovăduit atît de des folosirea forţei va avea pînă la urmă un sfîrşit violent.

Forţă liniştită în cercul cel mai restrîns, bunătate calmă şi împăciuitoare, iată ce ne trebuie mai mult decît sentimentalism şi instigare.

Nu sînteţi şi Dvs. de aceeaşi părere?

Cu stimă

Dna von X-Y

Părerea mea este că: mă interesează foarte puţin dacă un număr din « Die Fackel » cade întîmplător sau altcumva în mîna unei asemenea bestii, dacă a fost sau nu abonată pînă la 4 a II-a a.c. sau mai este şi astăzi. Dacă a fost şi nu mai este, atunci mă cuprinde o nespusă părere de rău că nu mai este, căci dacă ar mai fi, atunci în ziua primirii acestei scrisori şi-ar revoca precis abonamentul, deci pe 28 VIII a.c. Dat fiind că « Die Fackel », după cum se ştie, nu se poate apăra de soarta de a ajunge la o asemenea adresă. Părerea mea este că această corespondenţă din rău famatul Innsbruck îmi convine în măsura în care imaginea pe care o aveam şi o popularizasem despre spiritualitatea acestui oraş nu a fost alterată în nici unul din punctele sale esenţiale, ba dimpotrivă, totul este cum trebuie să fie. Părerea mea este că, dacă aşa zisele republici s-ar putea hotărî să transmită scrisoarea Rosei Luxemburg generaţiilor viitoare în manualele lor şcolare, atunci ar trebui tipărită alături şi scrisoarea acestei megere, pentru a transmite nu numai veneraţia sublimului în om ci, concomitent, şi oroarea faţă de mîrşăvia sa. Spre a învăţa cu ajutorul celui mai edificator exemplu a se înspăimînta de nestîrpitul spirit al reproducătoarelor germane, care nu vor abdica pînă nu vor avea certitudinea fatală de a ne spurca viaţa prin noi războaie — ele par a fi jurat credinţă Satanei —, pentru ca tot ceea ce din poftă de moarte eroică s-a întîmplat în 1944, să se repete mereu(. . .). Părerea mea este: comunismul ca realitate este numai reacţia la ideologia lor spurcată, dar în orice caz din graţia unei origini ideale, un antidot cu un ideal mai pur—naiba s-o ia de practi-

că, dar ţină-l Dumnezeu ca o ameninţare constantă împotriva acelora care au proprietăţi iar pentru păstrarea lor, cu amăgirea că proprietatea supremă n-ar fi viaţă, vor să îi mîne pe ceilalţi pe frontierele foamei şi ale gloriei pentru patrie. Ţină-l Dumnezeu pentru ca această pleavă, care nu-şi mai încape în piele de obrăznicie să nu devină şi mai obraznică, pentru ca societatea aceasta cu drepturi exclusive la plăcere şi care crede că omenirea-i supusă primeşte suficientă iubire, dacă îi dăruieşte sifilisul, să se culce măcar cu acest coşmar ! Să le piară cel puţin cheful de a propovădui moralitate şi umorul de a face bancuri pe socoteala oamenilor. Consideraţii asupra vieţii lui Luxemburg, cît de diferită şi senină ar fi fost dacă s-ar fi mulţumit să fie îngrijitoare la grădina zoologică şi nu dresoare de bestii umane, care au şi sfîşiat-o pînă la urmă, şi asupra împlinirilor, pe care le-ar fi aflat în grădinărit, ocupîndu-se de flori, acele flori alese, despre care ce-i drept ştia mai multe decît o moşiereasă şi nu de plivirea buruienilor umane — asemenea obrăznicii nu vor mai avea suflu atîta timp cît vor fi strunite de frică. (. . .) Sînt totuşi atît de nedrept încît aş pune cucoanele care mai spun şi astăzi « cenuşiii noştri » să curețe latrinele cazărmilor şi să renunţe astfel pe loc la titlul de nobleţe de care nu se pot despărţi nici cînd ponegresc anonim o moartă.

Părerea mea mai este că cenuşiii noştri, în afară de luptele grele pe care le-au avut în România, şi numai şi numai pentru că la 1914 manualele şcolare nu se inspirau din gîndul bunei Luxemburg ci al moşiereselor, deci cenuşiii noştri au avut timp şi putere şi chef de furat şi domesticit bivoli şi că atîta timp cît mai persistă admiraţia valkiriilor din Germania şi din sudul Ungariei pentru domesticirea bivolilor de către militari, oamenii nu vor scăpa de soarta de a fi reduşi la statutul de animale de povară.(. . .)

Pentru animale au hotărît însă, după ce le-au subjugat prin forţă şi înşelătorie, să le umilească întîi şi apoi să le mănînce. Omul înjură animalul numindu-şi semenul cu numele acestuia, fiinţa însăşi nu preţuieşte pentru el decît ca înjurătură. Nu îl mai miră nimic, iar animalului nedezvăţat încă a se mira, i-o interzice, căzînd din nou în îngîmfarea criminală a rasei umane, care îşi descarcă toate lipsurile şi viciile pe bietele animale lipsite de apărare, pe cînd unui bou din Innsbruck sau unei gîşte crescută pe o moşie din sudul Ungariei nu le-ar trece nicicînd prin cap să se înjure reciproc cu numele de moşiereasă. Niciodată, chiar de ar cuteza să judece vreun atribut al spiritului n-ar începe cu « stilul » pentru a aprecia o calitate care le lipseşte cu desăvîrşire. Ele ar avea — deşi nu « răspund întotdeauna la glasul raţiunii » — prea mult tact pentru a expedia o scrisoare prost scrisă şi prea mult bun simţ s-o scrie.

Nici o gîscă nu are o pană atît de proastă s-o poată face. Nu sînteţi de aceeaşi părere? Ea este inteligentă, are o fire blîndă, poate fi mîncată de stăpîna ei, în nici un caz însă confundată cu aceasta.

Stăpîna are însă avantajul, în cel mai rău caz, dacă i s-ar înfunda vreodată, de a se descurca în cer cu catehismul. Ea mai are azi amabilitatea faţă de sine de a ne atrage atenţia că nu trebuie să punem răul înainte şi să compătimim din principiu oameni (şi animale) fără a cunoaşte împrejurările: poate cauza mai mult rău decît bine. Rău mai ales pentru predestinaţii proprietari de oameni (şi animale), de care dispun după un drept divin, pe care numai instigatori şi elemente străine, asemenea acelui Isus Cristos, vor să-l desfiinţeze, dar care rămîne în vigoare, căci goana după bunuri pămînteşti este, slava Domnului, mai veche decît legea creştină şi îi va supravieţui.

Iată părerea mea !

(decembrie 1920)

În româneşte de MARGARETE VEGH

AMELIA PAVEL

O expoziţie — comentar la gîndirea lui KARL KRAUS

„EXPERIMENT SFÎRŞITUL LUMII"

KUNSTHALLE HAMBURG 1981

Anul trecut, la Hamburg, Werner Hoffmann încerca, temerar, să transpună în exemple vizuale aprehensiunile lui Karl Kraus, exprimate de acesta în « Ultimele zile ale omenirii ». Localizarea — şi focalizarea — pe care Karl Kraus le oferea previziunilor lui era imperiul habsburgic austro-ungar, simbolizat de Viena anilor din preajma primului război mondial. Lozinca de impuls a expoziţiei lui Werner Hoffmann, *motto*-ul ei au fost următoarele cuvinte ale lui Karl Kraus, scrise curînd după asasinarea prinţului moştenitor Franz Ferdinand: « mizeria umană care, în staţia experimentală austriacă a sfîrşitului de lume, ia grimasa unei agonii confortabile ». De aici a fost reţinută direct formula « sfîrşit de lume », investigate posibilele conţinuturi imagistice ale conceptului, şi aria lor de extindere în creaţia artiştilor plastici. « Dezgustătoarea seninătate a acestei alcătuiri statale » — este tot formularea aprins polemică a lui Karl Kraus — devine pentru organizatorii expoziţiei de la

Hamburg o pistă de urmărire a sensurilor, dar nu neapărat a echivalenţelor, şi acest fapt se cuvine a fi subliniat ca un merit deosebit. Ce zăcea în « acel ev bolnav », în « acea poartă de intrare spre marele haos? » se întreabă Werner Hoffmann, şi care erau simbolurile capabile să confirme adevărurile experienţei interioare violent-dramatice a lui Karl Kraus. Răspunsul expoziţiei este destul de complicat: el cuprinde pe deoparte grija de a păstra în demersul analitic al istoriei ideilor în epocă, conştiinţa destrămării unui univers nu numai social-politic; iar pe de alta, în spiritul cronologiei inverse la care este de asemeni obligat orice demers autentic de cercetare istorică, grija de a păstra distanţarea lucidă echilibratoare. Datorită ei — şi în mare măsură, cred, asimilării ideilor lui Robert Musil, pe care însă textele însoţitoare ale expoziţiei nu-l menţionează — transpunerea vizualizată a metaforei « sfîrşitului de lume », cu toată argumentaţia intimidantă, ameninţătoare în ceea ce priveşte coerenţa şi stabilitatea valorilor umane de bază ale culturii europene, lasă totuşi ferestre întredeschise: spaimele par a fi ale unui purgatoriu temporar, nu ale unui infern definitiv. Nu valorile în sine au fost în pericol şi au eşuat, ci încercările de a le salva din interiorul unei lumi iremediabil pierdută ca existenţă istorică, pare a fi concluzia expoziţiei, din care au făcut parte lucrări de Gustav Klimt, Egon Schiele, Oskar Kokoschka, Arnold Schönberg, Alfred Kubin şi mai puţin cunoscutul Richard Gerstl, bun prieten cu Gustav Mahler.

Invocarea pandantului literar al unei astfel de concluzii nuanţate — este vorba despre motivul « acţiunii paralele » întreprinsă de personajele principale ale romanului « Omul fără însuşiri » de Robert Musil, în scopul de a salva nu numai şi nu în primul rînd valorile politice ale imperiului, cît pe cele culturale şi umane — devine inevitabilă în discuţia despre expoziţia lui Werner Hoffmann. La data cînd îşi scria romanul, Robert Musil înţelesese că există un fond de substanţă spirituală în acel punct de răscruce al civilizaţiei europene care este Viena, un fond de esenţă în acelaşi timp metaforică şi reală, care va rămîne în viaţă şi va da mai departe roade. Caracterul sfîşietor al unora din afirmaţiile lui Karl Kraus îşi va găsi la Musil o subtilă rectificare, pe care şi Werner Hoffmann o va sugera, la rîndul lui. O va sugera însă nu contrazicîndu-l pe Karl Kraus, ci potenţînd la maximum demonstraţia vizuală a unui punct teoretic-estetic din gîndirea acestuia, şi anume critica ornamentului « ca expresie a unei culturi invadate şi devorate » de obsesia « bunului gust ». Karl Kraus n-a fost singur în edificarea acestei teorii. Celălalt reprezentant al ei a fost Adolf Loos, autorul unui celebru volum apărut în 1908 « Ornament und Verbrechen » (Ornament şi Infracţiune) în care incrimina rafinamentul şi superficialitatea unei culturi vizuale — de la arhitectură la artele aplicate, inclusiv artele de şevalet — rezultată din dictatura « bunului gust », preluat ca lozincă oficială a societăţii Vienei K.u.K., societate care a deformat şi înăbuşit vitalitatea unor « talente ţinute în frîu cu nuiaua ».

Procedeul de bază al lui Werner Hoffmann porneşte de la ideea relevării bivalenţelor din arta citorva personalităţi de frunte ale artei vieneze de la sfîrşitul secolului al XIX-lea pînă în 1918, care a fost nu numai momentul desmembrării monarhiei, ci şi anul morţii celor doi mari artişti — centru al expoziţiei: Klimt şi Schiele. Odată cu relevarea bivalenţelor, în special la Klimt, care a însemnat şi un important capitol de artă oficială vieneză, Werner Hoffmann reconsideră, în spiritul criticilor lui Kraus şi Loos, anume valori acreditate şi acceptate de societatea vieneză, pentru că nu a ştiut să le descopere sîmburele destructiv şi profetic. Începutul se face, în modul cel mai neaşteptat, cu spectaculoasa compoziţie a lui Makart « Intrarea lui Carol al V-lea la Anvers». Multă vreme pictura aceasta de dimensiuni imense, terminată în 1878, a fost socotită de reprezentanţii artei moderne în epocă drept un exemplar al retoricii grandilocvente prin excelenţă; iar de societatea vieneză a amatorilor cultivaţi, privită drept o adevărată agresiune la regulele bunului gust. În 1900 însă, avizatul Ludwig Hevesi scria despre Makart: « Astăzi ar fi avut 60 de ani şi ar fi fost un artist modern ». Sublinia astfel elementele pregătitoare ale viziunii *Jugendstil* existente în pictura lui Makart. Werner Hoffmann observa, pe bună dreptate, că în versiunea *Jugendstil*-ului vienez au existat mai multe straturi — unul al eleganţei integrabile în lumea bunului gust — altele însă asociind cu cruzime forme de erotism cu motivul indivizibil dar omniprezent în dramatismul lui: dansul morţii. Prevestiri expresioniste deci. Toate aceste elemente — şi altele încă — pot fi detectate la Makart, care astfel se constituie, după părerea lui Werner Hoffmann, în figură de precursor, ignorat însă în valorile lui reale de societatea pe care de fapt o exprimase. Demonstraţia cu caracter de prestidigitaţie, aflată în centrul operaţiunilor de reevaluare a sensurilor întreprinsă de Hoffmann, se leagă de prezentarea lui Gustav Klimt. Despre Klimt apărea în « Die Fackel », la 13 iulie 1908, următoarea caracterizare semnată de Otto Stoessl: » « Klimt, cu toate darurile celui mai strălucit talent, cu tot rafinamentul de cea mai înaltă distincţie, a căzut pradă acelui monstru care este « gustul » şi astfel, împarte soarta tuturor lucrurilor relative: de a pieri odată cu timpul. Klimt reprezintă un tip de artist reprezentativ tocmai pentru Viena, şi a cărui fiinţă şi acţiune pare să-l repete pe Makart ». Ceea ce îşi propune — şi reuşeşte — expoziţia este să dezvăluie ambivalenţa lui Klimt şi să-l extragă din fluxul « malentendu »-urilor şi prejudecăţilor cărora a căzut ca şi alţi artişti vienezi, victimă. Klimt a trăit toate experienţele ambiguităţii estetice a *Jugendstil*-ului şi în multe din operele sale de prestigiu oficial, cum ar fi de pildă « Alegoria operei » sau portretele de doamne din înalta societate vieneză,

el a acționat în spiritul acelei religii a artei, de sursă romantică, dar transformată în Viena începutului de veac într-o anemiată eleganță care îi alarma pe Karl Kraus și alți colaboratori ai cercului « Die Fackel ». Iată însă că un enorm capitol al creației lui Klimt — desenele — care au mai fost expuse, însă niciodată într-un context atît de semnificativ — contrazic imaginea desprinsă din caracterizările de epocă făcute lui Klimt. O descătușare de convenții, o vitalitate arzătoare elimină ipoteza unui ecou al decadenței care ar marca aceste desene erotice. Werner Hoffmann le asociază cu apariția problematicii erotice în cercetările de psihologie și psihiatrie ale cercurilor științifice vieneze. Otto Weininger este invocat, pentru a nu mai vorbi de Freud. Deplasarea rolului lui Klimt, de la îndeplinirea originală și atractivă desigur, dar, oricum, a unui ritual iconografic, către lupta pentru non-convenție și eliberare de constrîngeri, confirmă subtextul iscusit plasat de Werner Hoffmann spre o concluzie discret optimistă. O manevră inversă a fost folosită în cazul lui Egon Schiele. Aici, erotismul este într-adevăr prezentat ca un simptom al « zacerei agonice » de care vorbea Karl Kraus. În schimb, sînt scoase la iveală o serie de lucrări mai puțin cunoscute ale lui Egon Schiele: peisaje, case și copaci, picturi cărora Schiele însuși le dădea o justificare teoretică de perspectivă, și nu de sfîrșit de lume, atunci cînd scria: « Mă preocupă acum în principal să observ mișcarea corporală a munților, apelor, copacilor și florilor. Toate amintesc de mișcări asemănătoare ale corpului omenesc, de tresărirea emoțională a bucuriei sau suferinței la plante. Comparația și evaluarea ambivalențelor este lăsată la libertatea privitorului, fără trucaje ci numai cu îndrăzneala sincerității și a recunoașterii întregului adevăr.»

Mai puțin coerent este compartimentul lui Kokoschka, despre care și Karl Kraus scria, în 1911, cuvinte ambigue, de apreciere și non-apreciere laolaltă. Este oricum greu, în legătură cu longevivul Kokoschka și opera lui proteică, să faci, fie și ambivalent, vreo asociere deductivă cu momentele de descompunere și destrămare a unei ere. Nici cu Schönberg lucrurile nu sînt foarte clare: ca artist plastic, repertoriul lui de motive nu este original, ci adesea puternic influențat de Odilon Redon și Munch. Mai plauzibilă este legarea lui Kubin de viziunea apocaliptică a profeților scufundării monarhiei habsburgice.

Cu cele aproape 300 de opere incluse și stufosul ei substrat teoretic, această expoziție demonstrează încă odată faptul că astăzi demersul expozițional face parte în mod indispensabil din metodologia cercetărilor de istoria ideilor și poate acoperi și descoperi vaste teritorii încă neumblate.

KRAUS—TRAKL
într-un inedit
ION PILLAT

În septembrie 1911, *Die Fackel*, în numărul 331/332, saluta printr-un anunț elogios revista *Der Brenner* (« Fulgerul ») pe care din 1910 o scotea la Innsbruck Ludwig von Ficker, una din cele mai nobile figuri ale literelor germane din acest secol. Karl Kraus o socotea, răspicat, ca cea mai vrednică de cinste dintre revistele ce apăreau în Austria și Germania. Suspendată în 1934 de ocupația hitleristă, directorul ei avea s-o resuscite prin trei volume compacte publicate în 1946, 1948 și 1954. *Der Brenner* a fost singura revistă germană care a stat constant alături de *Die Fackel*, semnalînd de repetate ori figura de proră a lui Karl Kraus și subliniind dimensiunile excepționale, literare și morale, ale acestuia. Astfel, în cel de-al doilea caiet (aprilie 1911) un articol era consacrat de von Ficker lui Karl Kraus, alte articole importante ale unor colaboratori eminenți apăreau în 1912. Și tot în acel an, revista — care a fost un cămin al noii poezii și al gîndirii austriece kirkegaardiene, — inaugura publicarea regulată a poemelor lui Georg Trakl (cu a cărui descoperire se putea mîndri încă din caetul 23 din 1 mai 1912), inserînd, în octombrie, în primul caiet al celui de-al treilea an de apariție, poemul *Psalm* — Karl Kraus zugeignet — (dedicat lui Karl Kraus) — unul din cele mai semnificative pentru ceea ce a fost numită « poezia negativă » a lui Trakl, pentru sentimentul de delicvescență metafizică, de alunecare în neant, congenital acestui torturat poet « maudit ». În mulțumirea pentru poemul dedicat, pe care imediat o insera în *Die Fackel*, Karl Kraus, cu o înțelegere sigură (date fiind, poate, și afinitățile propriei viziuni pesimiste asupra lumii), izbutea admirabil să sugereze, într-un aforism despre opțiunea spontană a celor nou-născuți pentru starea uterină— tonalitatea fundamentală, de spaimă, de oroare a existenței, prezentă în inspirația poetică a lui Trakl. Poetul răspundea, mișcat, cu o telegramă de mulțumire: « Vă datorez un moment de cea mai îndurerată lumină. Cu cea mai adîncă stimă, al D-voastră devotat, G. Trakl »[1]. *Die Fackel* insera, odată cu *Der Brenner*, în octombrie 1912, un anunț de subscripții pentru tipărirea primului volum de poezii al lui Trakl. Kraus îl întîlnea prima oară pe poet în august 1912, la Innsbruck, unde fusese invitat de cercul revistei *Der Brenner* pentru una din faimoasele sale serate literare. Aveau să se reîntîlnească de mai multe ori la Viena în cursul anului următor, odată, împreună cu alți prieteni literari ca von Ficker și arhitectul Adolf Loos — unul din apropiații prieteni atît al poetului cît și al lui Kraus — făcînd și o călătorie la Veneția. O mișcătoare scrisoare, însoțită de o poezie (*Ein Winterabend*) i-o trimitea Trakl la 13 decembrie 1913, cînd părăsea temporara sa expe-

[1] Innsbruck, 9. XI. 1912
« Ich danke Ihnen einen Augenblick schmerzlichster Helle. In tiefster Verehrung Ihr ergebener G. Trakl » cf. Georg Trakl, *Dichtungen und Briefe*. Historisch-Kritische Ausgabe, hg. von Walther Killy und Hans Szklenar, Salzburg, 1969, I, p. 492.

Independenti din România

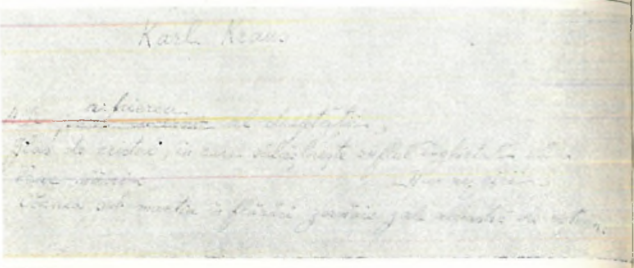

GEORG TRAKL

Karl Kraus: weisser Hohepriester der Wahrheit, Kristallne Stimme, in der Gottes eisiger Odem wohnt, Zürnender Magier, Dem unter flammendem Mantel der blaue Panzer des Kriegers klirrt

(*Der Brenner*, III, H,18, 15 iunie 1913)

Versiune românească de

ION PILLAT

Karl Kraus: Alb arhiereu al dreptății
Glas de cristal, în care sălășluește suflul înghețat al
Dumnezeirii,
Vrac mânios,
Căruia sub mantia în flăcări zornăie zale albastră de oștean
(Inedită. Cca 1930)

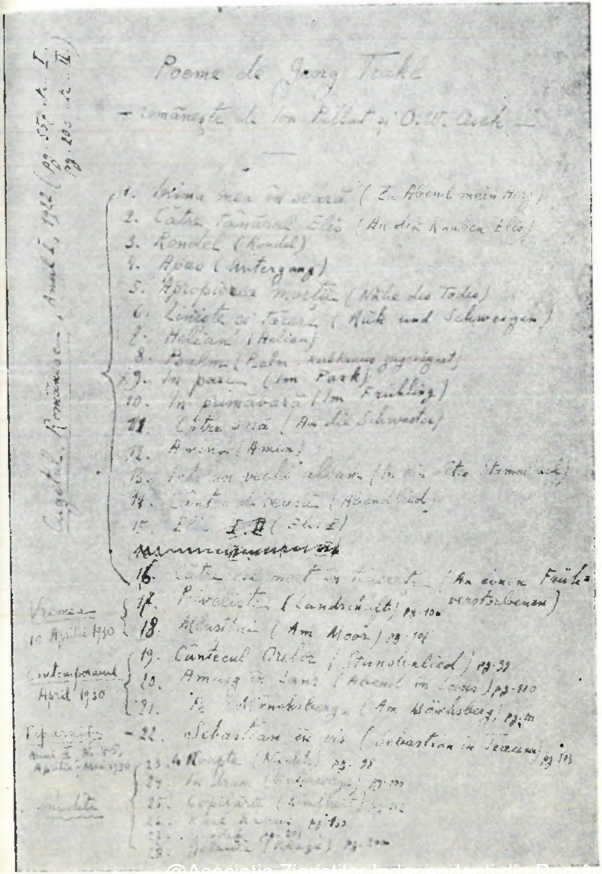

@Asociația Ziariștilor Independenți din România

riență eșuată de funcționar de minister (« In diesen Tagen rasender Betrunkenheit und verbrecherischer Melancolie sind einige Verse entstanden, die ich Sie bitte entgegenzunehmen, als Ausdruck der Verehrung für einen Mann der, wie keiner der Welt „ein Beispiel gibt'')[1]. O altă mărturie a acestei venerații a poetului pentru marea conștiință combativă a celui ce conducea *Die Fackel* era o apostrofă în versuri așternută pe hîrtie în mai 1913 spre a fi inclusă în *Ancheta asupra lui Kraus* („Rundrage über Kraus'')[2] ce apărea în caietul nr. 18 din 15 iunie 1913 al revistei *Der Brenner*, despre care directorul ei afirma că n-ar fi fost întemeiată și nici menținută fără exemplul lui Kraus și al revistei sale. Printre alte răspunsuri la anchetă, figurau ale lui St. Zweig, Fr. Werfel, Ad. Loos, Richard Dehmel, Fr. Wedekind, Oskar Kokoschka, Arnold Schönberg, Thomas Mann. Mica poezie a lui Trakl va fi inclusă în culegerea *Sebastian im Traum*, apărută postum, în 1915, și apoi în toate edițiile poeziilor sale.

Cititorii români aveau să fie primii cititori străini ce puteau citi în limba lor poemul *Psalm* — dedicat lui Karl Kraus — datorită tălmăcirii pe care Ion Pillat și Oscar Walter Cisek o publicau în *Cugetul românesc* din 1922, a 15 poezii ale lui Trakl. Numai în limba cehă mai apăruseră anterior, în 1917, traduceri din poezia acestuia — încît poeții români se situau printre primii traducători ai lui Trakl, următorii fiind, abia în 1941, englezii[3]. (În 1930, Ion Pillat mai publica in reviste alte șase versiuni din poeziile lui Trakl, în 1938 apăreau și versiunile lui Ștefan Baciu — unele anterior publicate în *Universul literar* — în 1966 și 1981, cele ale lui Petre Stoica). Ion Pillat, în seniorială sa cultivare neîntreruptă a poeziei lumii, pe care o dorea mereu împărtășită literelor române, a continuat să se dedice tălmăcirii poeziilor lui Trakl, din care includea 28 de poeme (așa cum arată o listă manuscrisă a sa) în secția dedicată poeziei germane din vastul său proiect al unei antologii de « echivalențe lirice », ce urma să adune traducerile sale mai vechi cît și tălmăciri inedite. Exemplară, pasionata întreprindere ce n-a putut vedea lumina tiparului în timpul vieții sale, deși pregătită cu acea minuție de caligraf care venea să încununeze adesea, cu o rară, nobilă eleganță a mîinii scriitoare, trudnicia veghilor sale poetice! Dar asupra acestei generoase culegeri pe care, sub inspiratul titlu *Sufletul altora*, se simțise dator s-o dăruiască literaturii țării sale, se va cuveni să revenim aici, odată, pe larg.

THEODOR ENESCU

---

[1] G. Trakl, *Dichtungen und Briefe*, cit. I, p. 530—531, II, p. 605.
Traducerea scrisorii, în volumul G. Trakl, *Tînguirea mierlei*, traducere, prefață și note de Petre Stoica, Timișoara, 1981, p. 133: « În aceste zile de beție furioasă și melancolie criminală, s-au născut cîteva versuri pe care vă rog să le acceptați ca mărturie a venerației mele pentru un om care ca nimeni altul dă un exemplu lumii » Traducerea poeziei, la pag. 51.

[2] Ancheta va fi retipărită într-o broșură, editată în 1915 și în 1917, de către *Der Brenner* — care de altfel consacrase în mai multe rînduri articole personalității lui Karl Kraus, precum și o culegere de *Studien über Karl Kraus*, datorate lui Ludwig von Ficker, Carl Dallago și Karl Borromäus Heinrich (acesta, prieten apropiat al lui Trakl) apărută în martie 1913. Pînă tîrziu, Ludwig von Ficker va mărturisi necontenit admirația sa pentru Kraus, pentru acțiunea sa literară și civică, la care participase adesea. Astfel, în 1959, la « Études Germaniques » din Paris ținea o conferință despre *Karl Kraus și Die Fackel*. Umbra venerată a marelui spirit al lui Kraus — cel care într-un aforism tipic prin conciziunea lui « krausiană » definise odată viața drept « un efort ce slujește o cauză mai bună » — era tutelar evocată într-un admirabil eseu pe care Ludwig von Ficker în ultimul volum al tîrziu resuscitatei sale reviste *Der Brenner* îl închina amintirii prietenilor săi de destin literar: *Zori de zi peste morminte (Frühlicht über den Gräben)*.

[3] cf. Walter Ritzer, *Trakl—Bibliographie*, Salzburg 1956; Otto Basil, *Georg Trakl in Selbstzeugnisssen und Bilddokumenten*, Hamburg, 1965, p. 168.

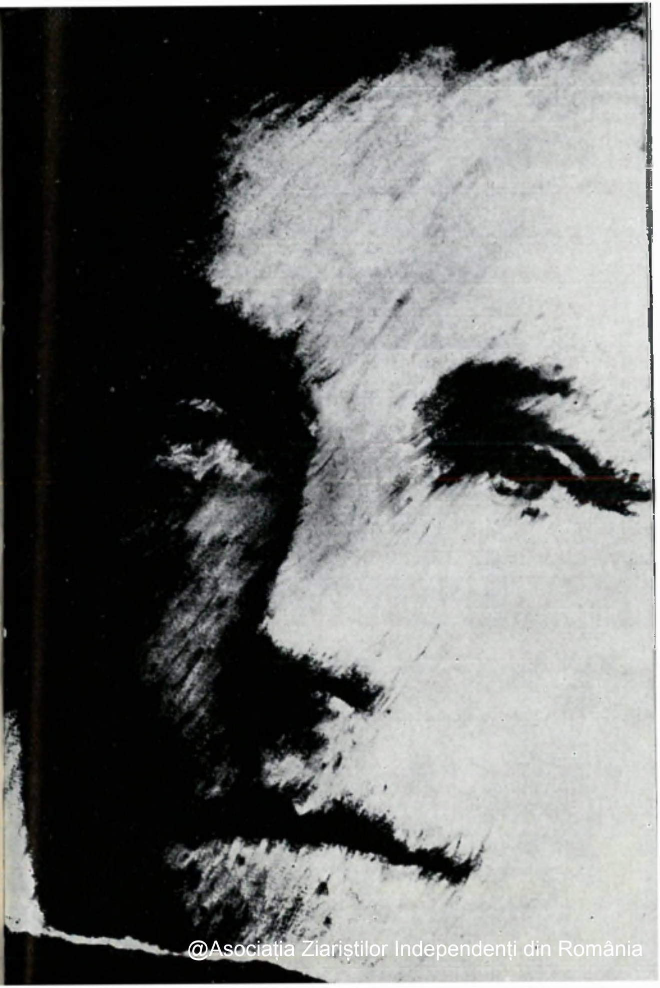
@Asociația Ziariștilor Independenți din România

DESENUL LA SCARA ORAŞULUI

ERNEST PIGNON-ERNEST

PIELEA ZIDURILOR

Afişul ca ritual cîtadin

Acest om zbucnit în picioare pe care îl oferi privirilor străzii ne pune întrebări. Este, în primul rînd, un desen frumos şi gestul tău este fără teamă aparentă. Ai umilinţa şi insolenţa moştenitorilor nelegitimi. Oferi zidului străzii eleganţa lui Signorelli sau a lui Greco, forţa trupurilor musculoase ale Renaşterii, tandreţea lui Stenlein sau a lui Käthe Kolwitz. Acest om în picioare este totuşi foarte viu, născut din gestul tău de artist şi din privirea ta asupra oamenilor care trăiesc.

L-am întîlnit pe Rimbaud anul trecut la Angoûlème, într-o seară. Rimbaud-Ernest lipit pe zid. Am văzut atunci strada întreagă, jalnică, magazine închise, o stradă a oamenilor mărunţi ca aceea unde locuiai la Avignon. Rimbaud, însemnînd o ruptură în coastă; o altă revoluţie fraternă şi implacabilă în ochii lui şterşi. Această imagine s-ar putea crede născută chiar din perete. Hîrtia fragilă amestecată cu lipiciul se încrustează în asperităţile lui, în găuri, apoi se întinde, şi se solidifică ca o piele. O piele pe oase Trup trăind în fibrele şi în adîncul lui. S-ar putea crede desenul izvorît din întîmplările zidului, un desen pe care-l născoceşti în crăpăturile şi rănile lui. Am fost impresionat de precizia lucrării sale, de rafinamentul ei dus pînă la paradox, în această situaţie în care opera destinată distrugerii imediate este expusă pe zidul străzii în vanitatea ei de obiect de artă.

Asemeni lui Courbet ne refuzi luxul şi ştiinţa; oferi priceperea şi arta ta oamenilor care trec, oamenilor străzii, oamenilor muncii. Accepţi — mai mult încă — cultivi ştiinţa de a face, ştiinţa de a desena. Cunoşti nobleţea şi sugestivitatea alb-negrului; iubeşti

@Asociația Ziariștilor Independenți din România

@Asociația Ziariștilor Independenți din România

@Asociația Ziariștilor Independenți din România

această noblețe și această forță pe care-le oferi privirii sacrilege, murdăririi, sfîșierii.
Am văzut atunci strada întreagă ca și cum ai fi pictat-o: peisagist poate ? Contrar imaginii publicitare care desființează peretele, refuză peisajul, orientează timpul, captează dorința, deposedează de orice atitudine critică, imaginile tale te fac să vezi, descoperă privirii și deconcentrează spațiul. Plasată pe o uzină, imaginea publicitară o ascunde, invită să confunzi realitatea cu ceea ce îi înlocuiește. Imaginile tale, dimpotrivă, descoperă zidul, strada sau uzina și le desenează ca obiecte, prin absență, ale imaginii tale. Există un peisaj mai extraordinar decît peisajul însuși ? Contrariu peisajului tradițional al istoriei artei peisajul tău începe dincolo de spațiul tabloului, nu este pictat, dar își datorează totuși existența picturii. Peisaj sau antipeisaj ?
Îndărătul omului mort al Comunei din Paris, al omului de la Hâvre sau de la Calais, omul blocat de la Beaubourg, îndărătul lui Rimbaud sau Maiakovski, te-am recunoscut. Dai întîlniri cu trupul tău, îl pui în joc. Acest trup de om, al tău mai întîi, al nostru în final, este trupul ontologic așezat în contextul istoriei. Produci cu acel firesc dezarmant această intimitate între actul politic (privire critică și rațională asupra spațiului inform al cotidianului) și actul carnal, lăuntric. Prin această punere în joc a trupului tău, omul, abstracție și simbol, devine o ființă vie.

Imensul ceremonial pe care îl născocești astfel, se înscrie în ritualul religios tot atît de bătrîn ca vîrsta omului. Educația mea mă face să recunosc fără ezitare ritualul comuniunii. Acest trup de multiplicat într-un ritual de sărbătoare este apoi oferit, consumat, consumat. Trupul artistului mîncat de ceilalți se va desființa pentru a se regăsi viu în ei.
Întîlnirea cu spațiul străzii, această întîlnire a trupului, nu este ea încrucișarea între timpul istoric și timpul cosmic ? Imaginea condensează și materializează carnal timpul oamenilor, timpul măsurat al istoriei și încrucișîndu-se astfel cu timpul uriaș al cosmosului, ea se dramatizează, se pecetluiește cu o fatalitate tragică. La acest punct de naștere a imaginii, acest trup al omului purtător de viață, această ființă fizică își începe descompunerea. Forța acestei imagini, respinsă de la apariția sa, prin materialitatea ei precară, renaște în fiecare dintre participanți: public întîmplător cu privire fugace, privire surprinsă de acest trup fără legendă, priviri ale oficianților care recunosc în el o parcelă din ei înșiși. Această renaștere în trupurile celorlalți este actul de comuniune prin excelență.
El își trage forța din actul de moarte pe care-l constituie momentul punerii în viață. Imaginea deabia apare și se naște și deja începe descompunerea ei, imagine oferită uzurii timpului, sfîșiere sau rupere, descompunerii corporale.
Este chiar din întîmplare dacă prima întîlnire a avut loc pe treptele unei biserici unde morții Comunei, martiri sfinți, alcătuiau drojdia unei istorii pe cale de a se înfăptui ?
Morții Comunei nu erau nici un mister tocmai la intrarea acestei biserici, oferită călăilor ei. Mulțimea lor, imaginea lor de oameni simpli, de oameni neobișnuit de obișnuiți, te trimit la ceea ce au fost și la ce sînt încă astăzi.
Acest trup desenat, acest om în picioare pe care îl oferi privirii nu este un semn vacant, o formă simbolică, circulară și vidă care trebuie umplută cu un act de credință. Trupul-mister al lui Christ se mănîncă, el, cu ochii închiși.

CUECO

Arta și politica la punctul originar

Toată opera lui Pignon Ernest este condusă de aceste întrebări și de dialectica artă și politică. El o duce la acel punct în care urgența politică face să se spargă forma și impune o mutație a practicii și a uzanțelor artei. Ea apare într-un anumit moment: după 1968, la capătul unei istorii pe care rigoarea ei ar părea s-o închidă, dacă acest sfîrșit nu ar fi o deschidere asupra altor posibilități: acest început cheamă altele. Sau dacă, nu fără amărăciune, nu știam că non-sensul istoriei obligă la un etern reînceput.

Cuplul artă și politică se leagă într-un mit: acela al originilor artei și într-o utopie: aceea a societății fără clasă. Amîndouă retrimit în simetrie dorința unei lumi în care viața ar fi o recreație continuă, neîntreruptă, de la o ființă la alta. O gigantică poveste de dragoste, ca la Charles Fourrier, André Breton. Și așa cum noi (noi ? — mulțimea cetăților noastre) am recunoscut-o la Marx.

Politica și Arta ca « practici » diferite, care la el se contopesc și se desfac una în cealaltă, sînt încercări de a aduce Dorința pe lume. Cele trei stele ale surealismului erau dragostea, poezia și revoluția. Grupul s-a dizolvat în 1969.

@Asociația Ziariștilor Independenți din România

@Asociația Ziariștilor Independenți din România

Acest sacru « existențial » și-l poate asuma numai un ateism ce refuză tutela unui Dumnezeu (sau unei alte imagini a tatălui) și a instituțiilor înțepenite ale religiilor (al oricărui substitut de religie). La punctul de plecare toate felurile de bigotisme, profitînd de falimentul speranței revoluționare, important este să nu se lase pradă ideilor teologice învechite întrebarea asupra sensului existenței ființei pe lume. Înseamnă trăirea contradicției mereu deschisă a acestei întrebări fără răspuns, inviolabilitatea ateismului actual rezultat al morții lui Dumnezeu.

Această întrebare depășește politica. Ea poate să se consume într-o experiență interioară ruptă de politică, dar avînd arta ca suport. Ea este politică în măsura în

care nu este străină vieții de toate zilele și de ceea ce se face din ea, nici aspirației către dreptate (dorința de a sfîrși cu nenorocirea pe pămînt), nici dorinței asimilatoare de limpezime între ființe. Practica lui Pignon-Ernest readuce arta și politica la punctul originar în care amîndouă exprimă căutarea de a fi. Acest intangibil existențial poate fi numit « sălbatec », prin opoziție cu instituțiile existente în artă ca și în politică.

Pentru a relua o exprimare a lui Pignon-Ernest, un mit este « imaginea fizică » a unei sensibilități colective. Munca lui cu imaginarul, în căutarea temelor, constă

@Asociația Ziariștilor Independenți din România

în a detecta aceste arhetipuri. Vorbește el despre altceva decît despre această aptitudine de a capta și a refracta mitul, cînd definește « comanda socială » ca « răspunsul la o cerere care nu a fost încă formulată de grup »? Această concepție, dacă este apropiată de mesianismul pe care Maiakovski îl înțelegea în acești termeni, nu are altă legătură cu « comanda » instituției decît echivocul cuvintelor. Dimpotrivă, definește creația artistică la cea mai înaltă ambiție politică a ei: actualizarea la ceea ce este posibil într-un moment al istoriei pentru a o îndrepta către cunoașterea revelatoare a ei însăși. Arta care izbutește acest lucru este, vorbind la propriu, profetică. Poate fi critică și polemică; profeții erau astfel. Dar este, înainte de toate, inspirată. Se vrea mediu.

...Tabloul este un spațiu și un mediu. Sînt cele două cunoscute mișcătoare în desființarea lui. Ele se regăsesc în practica lui Pignon Ernest. Modul lui este serigrafia: un « multiplu » printre « médias » spațiul lui este spațiul real; orașul, spațiul uman creat de concentrarea industrială. Spațiul speciei de la secolul al 19-lea încoace.

El dezvoltă posibilitățile tehnice ale serigrafiei (acelea ale unui multiplu) și implicațiile ideologice cu care l-a încărcat întrebuințarea lui de Atelierul Beaux-Arts din Mai 68.

Multiplul face posibil caracterul de ubicuitate a imaginii: schimbare logică și poetică a noțiunii de difuzare, care nu mai e înțeleasă ca difuzarea comercială sau democratic-culturală, ci ca posibilitatea pe care o oferă tirajul ilimitat de a pune imaginile acolo unde vrem (virtual, de a acoperi totalitatea spațiului !)

Publicitatea o dovedește. Cînd cercurile artistice și culturale se băteau asupra difuzării « multiplilor », ea difuza în felul acesta ! Despre posibilitățile multiplului, Pignon Ernest trage aceleași concluzii cu publiciștii. Din cauza aceasta, el poate să utilizeze serigrafia într-o luptă de stradă contra-publicitară, contra-spectaculară. Contra-cultural. Politică.

Publicitatea organizează spectacularul orașului cu ticurile artei: ea tratează zidurile ca pe niște simeze și, izolată în ramele ei, își dă aere de tablouri. Hîrtie de ziar, sărăcie a cernelii, lucru manual, imaginile lui Pignon-Ernest, răsărite din pămînt, integrate zidurilor, au înfățișarea inversă a artei. Este puterea lor estetică și politică: ele produc o schimbare generală a ordinei spațiului în care alte subversiuni se vor recunoaște și se vor întări. Ziduri istoricizate de desenuri pe care le prelungesc și le suscită într-un drept absolut de răspuns a căror ființare colectivă va fi însăși istoria lor. A dispărea pentru a deveni un loc de recunoaștere și prada fluctuațiilor dorinței celorlalți. Arta nu mai există fără Celălalt, consumat în întregime și recreat în sado-masochismul unei dialectici amoroase:

« Zidurile sînt ziarele nebunilor
Ale nebunilor de a fi »

MARIE-ODILE BRIOT

(Graffiti mural, Paris, rue Croulebarbe, iunie, 1978).

---

1. Desen pentru Rimbaud; 2.—13. «Rimbaud»; 14. Moartea șomerului; 15. «Fără locuință»; 16.—17. Șomerul; 18. Condiția imigrantului; 19. Omul blocat; 20. Imagini ale Comunei pe Savie-Lien; 21. Împotriva segregației rasiale; 22.—23. «Comuna din Paris».

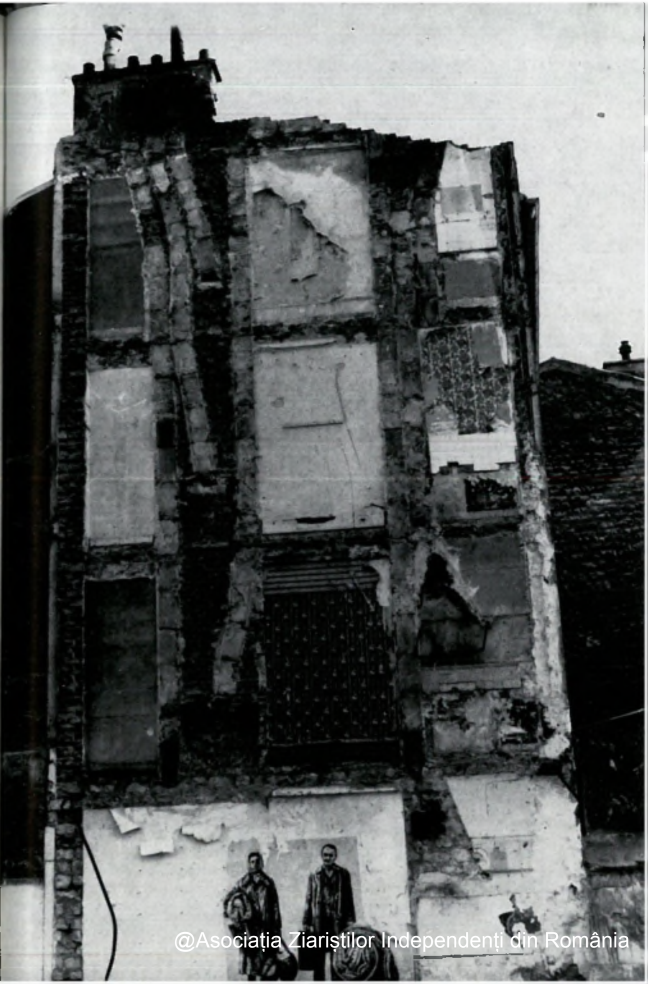

@Asociația Ziariștilor Independenți din România

@Asociația Ziariștilor Independenți din România

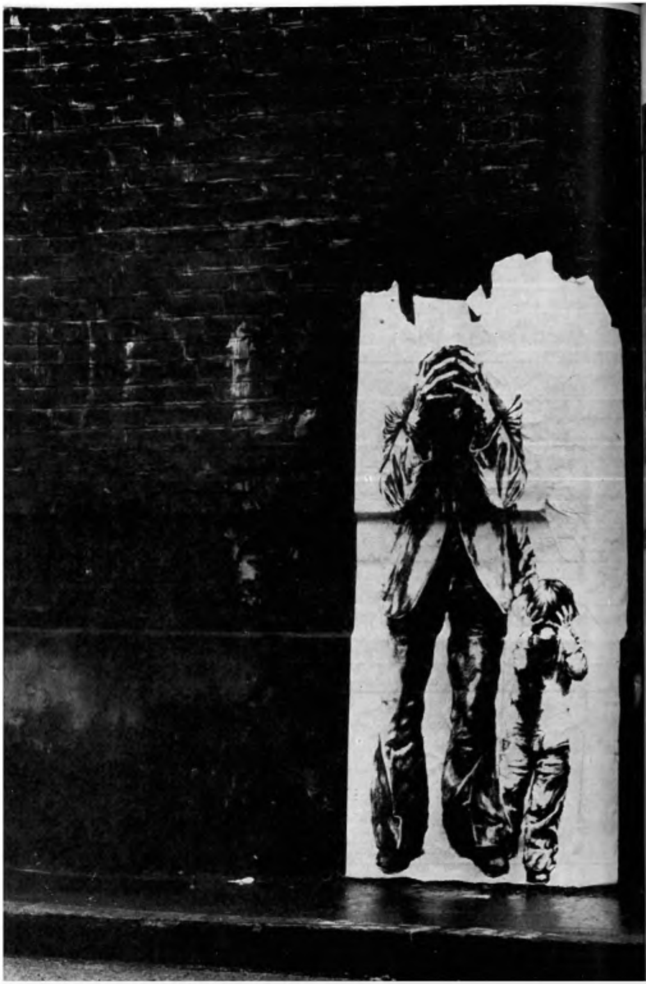

Fragmente din discuția dintre Ernest Pignon-Ernest și Marie-Odile Briot

M.O.B. — Totuși, este ceva terminat în lucrul tău, este desenul. Desenul îl faci cît de perfect cu putință.

E.P.E. — Pentru că aceste imagini sînt întotdeauna gîndite în confruntarea viitoare cu niște realități, nu s nt tratate pentru ele înseși; nu sînt terminate. Le produc într-adevăr ca pe un element al unei multitudini de alte lucruri. În majoritatea timpului în care desenez, am în minte locul în care se vor duce aceste desene.

Dacă omul meu poate rezista pe stradă sau pe zidul unei fabrici, e grație tuturor acestor desene preparatoare, chiar dacă ele nu mai apar. Serigrafia atît de sumară distruge acuitatea desenului. Aceasta mă nemulțumește uneori . . . Fac desene în care unghiul încheieturii mîinii, al unei mîini (mă atașez de mîini ca un maniac !), în care cel mai mărunt detaliu este elaborat, prea mult, pînă la exasperare. Pe urmă folosesc o tehnică care pierde pe drum cea mai mare parte a acestei munci. Este sinucigaș ! Se vede pe desenul lui Rimbaud. Sînt o mulțime de nuanțe, lucruri foarte sensibile pe desen. Ele nu rezistă la serigrafie; o iau la goană. Dispărute ! Îmi lucrez desenele cum îmi închipui că lucrează pictorii abstracți cu liniile sau massele. Întrebuințez cutele țesăturii sau mișcarea unui braț, pentru ceea ce are sau ar putea avea ca forță în linii abstracte, în elemente pur grafice. De foarte multe ori desenez invers. Odată ce am construit într-adevăr omul meu în cărbune,

fac detaliile invers, eliminînd anecdota. Îmi este egal dacă e o cută sau buzunarul. Utilizez dinamica liniei.

Desenez pe hîrtia întinsă orizontal dar o ridic tot timpul vertical. Din pricina scării, a raportului. Măsor înălțimea în această confruntare. Aș putea măsura cu metrul. Un tip măsoară 1 m. 80 (nu eu, dar. . . un tip). Dar formatul, acesta se simte. Mă simt mai mult în pielea unui sculptor.

M.O.B. — *Si cu tot eclectismul, aderi la această noțiune de libertate a creației ?*

E.P.E. — . . . știi, cuvintele sînt vii, « creație » sau « libertate de creație » nu înseamnă același lucru ca ieri cînd ele se înscri. u într-o vastă perspectivă de politică culturală, ea însăși înscrisă într-un proiect de societate. Cînd intră într-o reflexie care se teme de « creația artistică » în același timp cu căutările și activitățile științifice și tehnice, adică într-adevăr eliberată de orice tentație de a o « scoate din istorie ». Da, așa iau și eu în considerație această noțiune și tocmai pentru că este implicată acolo. Căci « libertate de creație» nu vrea să spună nimic dacă nu există mai întîi libertatea pentru oricine de a avea într-adevăr acces la « creație » deci dacă nu se acompaniază de lupta politică împotriva segregației pentru participarea mai activă și mai largă a categoriilor care sînt excluse.

Și de altfel această intervenție va fi determinantă și numai ea singură va putea răspunde la întrebările care ni se pun adesea în legătură cu o altă cultură. În această perspectivă da, ader la această noțiune atîta vreme cît pot vedea în ea afirmarea a tot ceea ce decurge din recunoașterea specificului noului artei și al creației, adică, în ansamblu, la recunoașterea exigențelor căutării și a experimentării (și mijloacele care o permit), dreptul la eroare, necesitatea pluralismului curenților și cea mai largă confruntare, respingerea tuturor metodelor birocratice de supraveghere sau de cenzură, participarea artiștilor la definirea măsurilor susceptibile de a garanta dezvoltarea a toate acestea.

Cîteodată duc multă vreme în minte locul imaginilor mele: am reperat unde-l voi pune pe Rimbaud două sau trei luni înainte de a-l face. Adeseori am chef să lipesc singur de tot afișele. M-am plimbat în *Quartier Latin* o noapte întreagă cu duzina mea de Rimbaud sub braț și găleata cu clei. Trebuie să umbli, să poți ezita, să nu trebuie să explici, să nu exiști decît în ideea sugerată de acele locuri, să anticipezi dialogul viitor între imaginea personajului și viața din jur. Interacțiunea. Și la Angoulème am umblat toată noaptea, revenind în locurile alese, pentru a vedea dacă acestea sunt ce a ce trebuie să fie. Repetirea, sau, dimpotrivă, izolarea, îndepărtarea imaginilor participă și ele la « dramaturgia » generală a colajului și mai mult încă, mai fundamental, cînd e vorba de impactul sensibil al unor elemente ca unghiul format de zid cu trotuarul pentru *Avortul* — de exemplu — sau terenul plat pentru imaginea *Imigranților*. Este clipa în care tot ceea ce am încercat să asimilez, apoi am imaginat, se realizează, în sensul adevărat al cuvîntului. Aici măsor dacă realitatea al cărei gînd mi-a condus căutarea desenului, produce într-adevăr un efect împreună cu el. Văd ceea ce am făcut — ratat sau nu — poate puțin ca un pictor care-și privește tabloul abia terminat . . . numai că aici nu este niciodată terminat, definitiv . . . doar dacă în felul în care se spune despre un individ că este împlinit, și el începe să trăiască, începe să moară, să îmbătrînească, să se degradeze, să se altereze . . . dar asta este altceva . . .

M.O.B. — *Inițiativa « comenzii sociale » lăsată artiștilor, ca finalitate a libertății absolute (emanciparea artei) ar însemna imaginația la putere ?*

E.P.E. — Trebuie să faci să intervină altceva decît imaginația. Cunoașterea realității nu e o frînă, dimpotrivă . . . este motivul pentru care nu înțeleg niciodată responsabilitatea socială ca pe o constrîngere de felul « trebuie să fiu conștient de aceasta sau de aceea . . . » pentru mine este opusul, este un motor, o fecundare,

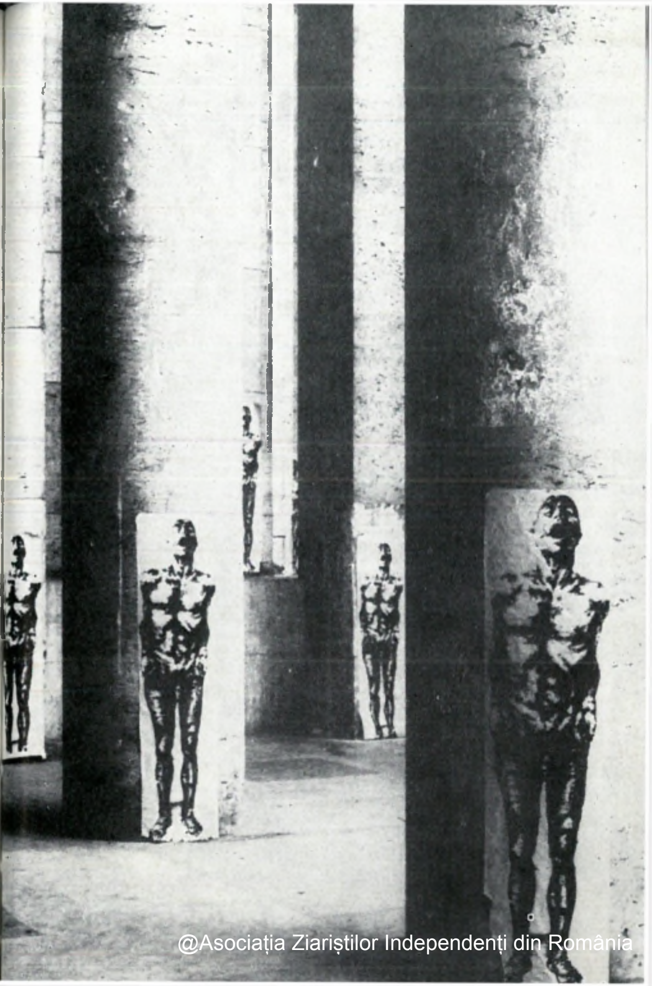

@Asociația Ziariștilor Independenți din România

această conștiință mă situează în ceea ce mă înconjoară, îmi hrănește imaginarul dacă nu aș avea-o m-aș simți ca suspendat în aer, în incertitudine. Găsesc în ea îmbogățirea și înrădăcinarea unei cunoașteri. Această cunoaștere este conștiența celorlalți și conștiența mișcării lucrurilor . . . În practica mea, după declicul imaginației, un maldăr de ancorări în realitate, reduce privirile, distanțele, evită pierderea, lărgește și schimbă unghiurile de aprehensiune. Este conștiința socială, experiența și conștiința de a trăi printre ceilalți, și necesitatea vitală pentru mine că există lucrarea care mă ajută să găsesc o imagine mai justă decît o alta mai puțin superficială, mai saturată. Organizez lucrurile gîndite și cunoscute, nu fac o combinație, cel puțin nu o combinație a lucrurilor sau a temelor, mai curînd o dialectică, în care lucrurile se articulează, se influențează unele pe altele.

M.O.B. — Știi cum îți merge capul în acel moment ?

E.P.E — Nu. . . totul merge în acelaș timp, dar nu mai este țipăt. Poezia nu este simplu țipăt, e cu putință să fie uneori, dar dacă în plus știi pentru ce se țipă, și dacă situezi acest țipăt în raport cu altele, cu istoria și cu tăcerea, totul este cu mult mai plin de bogăție.

Lucrul meu are ceva simplu, chiar în materialitatea lui, cred că poate da senzația că cineva l-a putut face el singur, și aceasta rezultă din felul în care este primit. Este cu siguranță ceea ce face că și în cazul unei interveniri cum s-a petrecut cu « *Le Hâvre* », cînd într-o noapte au fost lipite mai mult de 1500 de imagini, nimeni printre oamenii care au fost întrebați, nu s-a gîndit că era o campanie publicitară . . .Serigrafia, hîrtia proastă, caracterul grafismului, absența rasterului (chiar dacă oamenii nu știu ce este aceea un raster, ei simt că nu există acest mediu mecanic, această latură bogată strălucind tehnocratic a imenselor quadrichromii care ne înconjoară), dar, toată această simplitate a mijloacelor exclude o instituție, este ca și cînd ar spune că forțele care stau îndărătul acestor imagini nu rezidă în tehnică sau bani, ci într-un individ, sau un mic grup de indivizi, cred că aceasta contribuie la sentimentul pe care-l provoacă imaginea. Are același efect cu « mărimea naturală » a personajului. Dacă aș face un tip de șapte metri asta ar schimba totul.

M.O.B, — Care ar fi diferența ?

E.P.E. — Trebuie să fie foarte multe diferențe . . . cea mai evidentă este cu siguranță că ar face parte puțin din același tip de agresiune, totalitară a unei anumite publicități strivitoare prin formatul ei, bogăția ei, funcționalitatea, ideologia pe care o poartă de colo pînă colo. . . omul în mărime naturală nu este un calcul pentru mine, se întîmplă că atunci cînd desenez mă interpelează, se petrece ceva. . . nu știu să definesc . . . poate este o identificare, o confruntare, ceva la nivel de om, ceva care are legătură cu calitatea raporturilor umane.

Diviziunea muncii, împărțirea sarcinilor, anonimatul puterilor economice, noile medias au distrus tot ce era direct în aceste raporturi. Este cu siguranță unul din rolurile artei de a lucra împotriva acestei transformări.

M.O.B. — Vorbeai de funcționalitatea afișelor publicitare . . . dar imaginile tale ?

E.P.E. — Dacă nu vorbesc niciodată de afiș, în legătură cu munca mea, este din cauza problemei pe care o evoci aici. În mod schematic, afișele funcționează așa, fotografiile, desenele, culorile, grafismul sînt polisemice, deschid un cîmp larg imaginației, lasă un evantai de interpretări posibile și pe care textul sau un element grafic vin apoi să le dirijeze, ca pentru a închide din nou, a reduce acest cîmp deschis.

Afișele, cele mai multe au acest caracter « directiv » și închis, imaginile mele dimpotrivă lasă cîmp deschis, și cele pe care le proiectez merg încă mai departe în acest sens . . . mai sînt încă multe alte deosebiri, dar cea mai importantă mi se pare raportul la context, pentru afiș este faptul de a elimina la maximum acest context, de a se detașa, de a fi văzut înainte de toate; imaginile mele urmăresc, dimpotrivă, să activeze acest context, să-l afirme, inserîndu-se în el.

În românește de LIDA IGIROȘIANU

@Asociația Ziariștilor Independenți din România

@Asociația Ziariștilor Independenți din România

@Asociația Ziariștilor Independenți din România

SCRIITORI ROMÂNI ÎN LIMBI STRĂINE

MIRCEA DINESCU
ÎN GERMANĂ

WANDERBÜHNE

wie hast, o herr, du mich zur welt gebracht
rot vor zorn
redend in einer unbekannten sprache
beladen mit blitzen und zierat wie ein großer schauspieler
und wie werd ich verschwinden
bebend, mit einem tablett in der hand
mit lampenfieber vor dem tod
wie ein laie auf einer provinzbühne
mit dem souffleur in der luftleeren brust

OHNE ANSPRÜCHE

ohne ansprüche
würde ich verschwinden in einer katzenkolonie
im süden des ozeans
neben dem verwirrenden fosfor ihrer augen
versinkende schiffe würde ich betrachten
fisch um fisch verschluckend
wie ein geiler greis zwischen den wohnblocks
hinter jungen mädchen lustvoll miauend

@Asociația Ziariștilor Independenți din România

den preßlufthammer würde ich nicht mehr hören
wie er die liebenden in den spitälern trennt
auch nicht wie das gas pfeift im zähler
und nicht die 4-uhr-sirene
fisch um fisch bis an mein lebensende
das salz und die tage würde ich mir von den fingernägeln lecken
nachts
unter kleinen stücken elektrisierter felle
die die herumirrenden engel anziehn
wie ebonit papierschnipsel anzieht

NACHTGEBET

in der nacht von samstag auf sonntag
haben fünf betrunkne zigeuner
einen tramfahrer mit ihren messern gezwungen
an den haltestellen vorbeizufahren
vor großer eile
in ein dunkleres viertel zu gelangen:
„warum nur, o herr, schwimmt kein ozeanriese auf der dîmbovița
warum hast du in dudești keinen flughafen errichtet
so stehn wir hier, von saurem bier gedunsen
und schaun voll demut auf den ventilator
der dreht und dreht und dreht und dreht sich
unterm plafond der kneipe
die wir bald entführen werden"

DIE KÜHE

diese kühe, per luftpost aus holland gebracht
sind der ganze stolz unsrer gegend
ich schwör's
sieben zigeuner spieln ihnen leise für geld
versteckt bis am abend im maisfeld
unter der dusche kriegen die pfleger den schluckauf
beleidigt niesen sie in der bestrahlungsanlage
und der arzt tadelt sie
für den geruch nach tabak und schnaps in den kleidern . . .

wenn ringsum die blinden dörfer nicht wären
und nicht die barfüßigen kinder auf der weide
die noch irgendwie die landschaft beflecken
diese kuh-balletteusen
wären noch viel mehr auszeichnungen wert

« Înfometat de real, însetat de ideal, Mircea Dinescu crede în democrația naturii, în capacitatea tuturor lucrurilor de a fi poezie, în putința zonei bălțate și foarte banale de a se transfigura estetic. Numai că lumea lui, care e o lume de trecere, presupune mișcarea, metamofroza, zvîcnirea înainte, melancolia perfecțiunii. Numai revoltații sînt optimiști pentru că ei cred în mișcare, în adevăr, în viitor, înspre frumos. Mircea Dinescu nu poate fi un adaptabil bleojdit la orice realitate, fiindcă pentru el realul nu e un final, ci un început doar. »

PAUL GEORGESCU (ROMÂNIA LITERARĂ din 18 iunie 1981)

« Mircea Dinescu, un tînăr abia trecut de treizeci de ani, este un poet fără complexe, inteligent și ironic, irascibil și intolerant într-un ceas al zilei, elegiac și sentimental în altul. Te poate, din această cauză, exaspera, dar te poate și ușor cîștiga de partea poeziei sale. Talentul său neobișnuit se observă de la primul vers pe care îl citești. Știe că are talent și nu face eforturi să-și ascundă vanitatea. Nu cunoaște nuanța mai subtilă de *modestie a vanității*, pe care o cunosc din belșug și o cultivă literații de profesie. Mircea Dinescu este poet — nimic mai mult, dar nici mai puțin . . . »

« . . . poemele de acum ale lui Mircea Dinescu, mîndre și intolerante, necruțătoare cu cel care le scrie, necruțătoare (prin renunțarea la obișnuitele mijloace de a-l fermeca, a-l liniști) cu cel care le citește. »

EUGEN SIMION (ROMÂNIA LITERARĂ din 26 martie 1981)

© Asociația ... din România

KURZER AUSZUG AUS DEN GEHEIMAKTEN DES HUNDERTJÄHRIGEN KRIEGS

die bedeutung der maus im hundertjährigen krieg
wird von tauben chronisten der zeit öfters verleugnet
und zu unrecht mißachtet:
„es hat genügt wenn du über den fußboden huschtest
und schon warf sich die prinzessin
bebend an die brust eines stallknechts
verbarg sich die amme unter der soutane eines nachsichtigen mönchs
sprang die köchin in einen korb voller möhren, o jemineh . . .
dein piepsen hat ein paar dutzend
adlige hohen geblüts zur welt gebracht
unmengen von kaufleuten und genies
erfinder und hochstapler
du armer vorwand der natur
symbol der guten gesinnung
werkzeug der demokratie auf erden"

ABSURDES SCHACH

drollige naivität
der gedanke die poesie könne die welt verbessern.
als ob ein tiger
dem du ein stück zucker in den käfig wirfst
beginnen würde, shakespeare zu lesen.
du aber, fett geworden vom eignen desaster
(als speistest du auch im spiegel)
pfeifst wie der zug im bahnhof
bis die menge dich überrennt, um schnell noch
das warme plätzchen auf deinem nacken zu ergattern.
und weil der traum nichts ist als das natürliche kind
der realität,
erinnre dich an jene absurde schachpartie
in der der irre könig zuerst die pferde opferte
dann die dörfer verlegte
und tausend miese typen klatschten ihm eilfertig beifall

În germană de WERNER SÖLLNER

RADU ȘTEFLEA

Imagini din expoziția de afișe « Recviem pentru o bombă » cu tema « Lupta pentru Pace și Dezarmare », care a avut loc în sala Galatea.

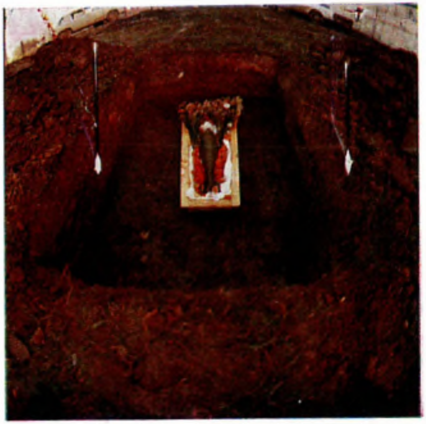

Corectura: LIDA IGIROȘIANU
Tiparit la Întreprinderea Poligrafică „ARTA GRAFICĂ"

PREZENTAREA TEHNICĂ
SANDA GUSTI

Secolul 20
REDACȚIA: CALEA VICTORIEI, 115, TEL. 50.64.35
ADMINISTRAȚIA: CALEA VICTORIEI, 115, TEL. 50.64.30
BUCUREȘTI

Lei 34

43 804

ociația Ziariștilor Independenți din România